

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VÓOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL I.

1917—1918

ST. MICHIELS-GESTEL 1918.

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

DEEL I.

1917—1918.

INHOUD:

Ter inleiding	blz.	1.
Regels voor het uitgeven van historische bescheiden	blz.	5.
Franciscus Sonnius, door Th. Goossens . . .	blz.	47.
Adrianus Loeff, 1520—1586, door L. v. Miert S. J.	blz.	56.
Franciscus en Johannes Andellius (van Andel), door J. v. d. Hammen Nicz.	blz.	71.
De Horssensche Tiendmaaltijd, door Dr J. S. van Veen	blz.	79.
De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I, door Ferd. Franssen	blz. 82,	171, 354.
Slechte finantiëele toestand in het voormalig non- nenklooster te Hoijsonk in 1607, door Jhr A. van Sasse van Ysselst	blz.	118, 223.
Beurzenstichting Peter van Grinsven, door Th. Goossens	blz.	124.
Berichten omtrent een onderzoek in geloofszaken te Nymegen in 1548 en 1549, door Dr J. S. van Veen	blz.	129.
Marten van Andelst, door Dr J. S. van Veen	blz.	148.
Adam van Mierd en het Bossche Kapittel, door Jan Mosmans	blz.	151.
Stichting van een beneficie op het Kasteel van Croy, door H. J. A. van Hapert	blz.	214.
Franciscus en Johannes Andellius, door A. A. J. Karthon	blz.	225.

INHOUD.

Heusdensia, door Dr P. J. M. van Gils	blz. 229.
Een Nederlandsche kelk uit de XV ^e eeuw in Zuid- Amerika, door C. J. Zwijzen	blz. 241, 374.
Twee politieke gebeden, door H. van Alfen . .	blz. 245.
Johan Franciscus Rud. van Hooff en de Abdij van Berne, door Jhr A. van Sasse van Ysselt	blz. 261.
Stichting van Broederschappen in Brabant, door A. Frenken	blz. 266.
Stichting, verwoesting en wederopbouw van het Franciscanessenklooster «Bethleëm» te Haren bij Megen, door Dr Titus Brandsma O. Carm.	blz. 268.
Poirters, door H. N. Ouwerling	blz. 366.
Leestafel	blz. 369.
Nuyens-fonds	blz. 375.
Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1917	blz. 377.
Registers	blz. 392.

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

**DEEL I.
AFLEVERING 1.**

ST. MICHIELS-GESTEL — FEBRUARI — 1917.

INHOUD:

Ter inleiding, ...	blz. 1.
Regels voor het uitgeven van historische bescheiden, ...	blz. 5.
Franciscus Sonnius, door Th. Goossens, ...	blz. 47.
Adrianus Loeff, 1520—1586, door L. v. Miert S. J., ...	blz. 56.
Franciscus en Johannes Andellius (van Andel), door J. v. d. Hammen Nicz., ...	blz. 71.
De Horssensche Tiendmaaltijd, door Dr. J. S. van Veen, ...	blz. 79.
De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I, door Ferd. Franssen, ...	blz. 82.
Slechte financiële toestand van het voormalig non- nenklooster te Hoijdonk in 1607, door Jhr. A. van Sasse van Ysselt, ...	blz. 118.
Beurzenstichting Peter van Grinsven, door Th. Goossens, ...	blz. 124.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Th. GOOSSENS, Seminarie
«Beekvlief», St. Michiels-Gestel.

TER INLEIDING.

Het zou vermetel kunnen schijnen, in deze dagen, nu aller oogen ingespannen gericht zijn op de meest-bloedige bladen der wereld-historie, nog de aandacht te willen vragen voor de geschiedenis van zoo'n gering gedeelte van dat groote geheel, voor de geschiedenis der Roomsche kerk in het bisdom van 's Hertogenbosch. En toch heeft juist deze wereld-worsteling mede aanleiding gegeven tot het levendiger worden van het bewustzijn, dat het noodzakelijk is ook op dit gebied de hand aan den ploeg te slaan.

Zijn immers op enkele kilometers afstand van ons gewest niet archieven en boeken, ook kostbaar voor onze historie. meedoogenloos de prooi geworden van den oorlogsbrand? En klonk ons hier niet waarschuwend in de ooren de dreun der kanonnen, die ginds de schuldellooze getuigen van een roemrijk verleden vergruizelden tot puin? Hoog tijd is het, om voor onze geschiedenis te redden, wat nog te redden is. Want ook van ons eigen schatten is, helaas, reeds veel verloren en vernietigd. De oorlogen, die ook over ons arme Brabant zoo vaak brandstichters en roovers loslieten, waren daaraan schuld voor een groot deel. De tijden van verdrukking, waarin men nauw het recht had zijn roomsche overtuiging te beleven en de nood van het oogenblik geene gelegenheid liet om zich in het verleden te vermeien, staan voor een ander gedeelte daaraan schuldig. Terwijl ten slotte niet zelden eigen zorgeloosheid en gemis aan belangstelling, ondanks het lofwaardige werk van een v. Gils, Coppens en

Schutjes, deed te loor gaan wat met piëteit en voorzichtig beleid diende te zijn bewaard. Maar gelukkig, de tijden veranderen. De belangstelling voor de geschiedenis van d'eigen grond en d'eigen godsdienst groeit en neemt in kracht en omvang toe. Zoowel uit het groot aantal van hen, die zich als abonné voor dit tijdschrift opgaven, als uit de welwillend toegezegde medewerking van velen, roomschen zoowel als andersdenkenden, — waarvan deze eerste aflevering reeds bewijs en staal levert, — is ons gebleken, dat de tijden rijp zijn om onze plannen in daden om te zetten, en bouwstoffen te verzamelen, te ordenen en pasklaar te maken voor eene toekomstige « *Geschiedenis van het Bisdom van 's Hertogenbosch* », hetwelk gerust groot mag gaan op zijn verleden en heden. Zoo hopen wij wat verspreid ligt, bijeen te brengen; wat verloren dreigt te gaan, te behouden; wat onbekend is, te openbaren; en aldus met de bewijzen in de hand aan te toonen, dat dit gedeelte van ons lieve vaderland ook op historisch gebied meer belangstelling verdient, dan het tot nu toe, als ware het nog belast met den Generaliteits-vloek, in de geschiedschrijving van Kerk en Staat heeft gevonden.

Welke stof onze uitgave zal behandelen, behoeven wij niet in den breede uiteen te zetten. Op de eerste plaats bedoelt het te zijn een bronnen-uitgave, terwijl daarnaast ook gaarne plaats zal worden ingeruimd voor bewerkte artikelen, mededeelingen enz., mits zij in verband staan tot de kerkelijke geschiedenis van het bisdom van 's Hertogenbosch, zoover zich zijn gebied thans uitstrekt of vroeger uitstrekke, of de geschiedenis van dat gebied, vóórdat het in 1559 tot een zelfstandig bisdom werd verheven.

Om de zoo noodzakelijke eenheid in het uitgeven der bronnen te bevorderen, zullen daarbij gevolgd worden de

regels, vastgesteld door het Historisch Genootschap te Utrecht, welke wij, daartoe in staat gesteld door de heusche welwillendheid van het Bestuur, hierachter in haar geheel afdrucken.

Wij stellen ons voor met het eventueel overschot onzer ontvangsten eene kerk-historische bibliotheek op te richten, die, op zekere voorwaarden, ten gebruike zal zijn van onze abonné's, terwijl wij hen ook gaarne naar best vermogen van raad en voorlichting zullen dienen.

Moge onder Gods onmisbaren zegen en met de medewerking van allen, die ons kunnen steunen, dit werk gedijen tot nut van velen.

DE REDACTIE.

MEDEWERKERS.

P. ALBERS, S. J.,	Maastricht.
FR. BENVENUTUS VAN VENRAAY, Minderbr. Cap.,	's Hertogenbosch.
DR. T. BRANDSMA, Ord. Carm.,	Oss.
DR. H. COSTER, Commies aan het Rijksarchief,	's Hertogenbosch.
FR. DEKKERS, Rector,	's Hertogenbosch.
H. EBELING, Gemeente-archivaris,	's Hertogenbosch.
G. VAN DEN ELSEN, Ord. Praem., Abdij-Berne,	Heeswijk.
A. FLAMENT, Rijksarchivaris,	Maastricht.
A. FRENKEN, Kapelaan,	Helmond.
DR. P. VAN GILS, Leeraar,	Rolduc.
MGR. J. GRAAF, Redacteur « Bijdragen Haarlem »,	Overveen.
C. TER HAAR, O. E. S. A., Leeraar a/h. Gymnasium,	Eindhoven.
J. v. D. HAMMEN Nic.zn.	Besoijen.
DR. G. VAN HECK, Pastoor,	Tilburg.
MGR. DR. A. HENSEN, Dir. Ned. Hist. Instituut,	Rome.
J. JACOBS, Pastoor,	Puiflijk.
C. JUTEN, Redacteur « Taxandria »,	Willemstad.
A. KARTHON, Oud-Pastoor,	Heusden.
W. KNUIF, Redacteur « Archief Utrecht »,	Denekamp.
J. KRONENBURG, C. S. S. R.,	Roermond.
B. KRUITWAGEN, O. F. M.,	Woerden.
A. LANGE, Kapelaan,	's Hertogenbosch.
H. LINNEBANK, O. S. C.,	Uden.
H. MEUFFELS, Lazarist,	Helden-Panningen.
G. MEIJER, O. P.,	Zwolle.
L. VAN MIERT, S. J.,	Mariëndaal.
A. MOSMANS,	's Hertogenbosch.
J. MOSMANS,	's Hertogenbosch.
W. MUTSAERTS, Secretaris van het Bisdom,	's Hertogenbosch.
H. ROES, Pastoor,	Kessel.
JHR. A. VAN SASSE VAN YSELT, Lid v. d. Hoogen Raad v. Adel,	's Hertogenbosch.
DR. M. SCHOENGEN, Rijksarchivaris,	Zwolle.
MR. J. SMIT, Rijksarchivaris,	's Hertogenbosch.
DR. J. S. VAN VEEN, Hoofdcommies aan het Rijksarchief,	Arnhem.
J. VERHOEVEN, L. n. Drs., Leeraar a/h. Gymnasium,	Tilburg.
CH. VERREIJT,	Rotterdam.
J. WITLOX. L. n. Cand.,	Amsterdam.

REGELS

VOOR HET

UITGEVEN VAN HISTORISCHE BESCHIEDEN,

FASTGESTELD DOOR HET BESTUUR VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(gevestigd te Utrecht).

INLEIDING.

Reeds lange jaren heeft het Bestuur van het Historisch Genootschap zich bezig gehouden met het overwegen van regels voor het uitgeven van oude teksten. Er dient toch in dit opzicht zekere uniformiteit te zijn, die te dikwijls ontbreekt. Want terwijl sommigen, met even weinig nauwgezetheid als prof. Matthaeus en zijne tijdgenooten, zich niet ontzien den auteur, dien zij uitgeven, in een nieuw grammaticaal pak kleederen te steken, geheele woorden te veranderen, den tekst aan te vullen en zich verdere vrijheden te veroorloven, zijn anderen van schrik over deze gruwelen in het tegenovergestelde uiterste vervallen en beijveren zij zich, den uitgegeven tekst met al zijne moeilijkheden in drukletters voor de ontstelde oogen der lezers te plaatsen. Het is dezen niet genoeg, dat zij alle schrijffouten onveranderd laten; ook de soms geheel redellooze en stelsellooze middeleeuwsche interpunctie, het alleronverwachtste gebruik van hoofdletters worden behouden, — ja, men is er zelfs wel eens toe overgegaan, om eene tekstuitgave met onopgeloste verkortingen te geven. Men behoort voor het beginsel, dat aan deze methode ten grondslag ligt, allen eerbied te hebben, doch desniettemin de methode met al dien eerbied . . . te verwerpen. Waitz heeft zeer juist gezegd, dat de uitgever zoodoende het werk,

dat *zijne* taak is, aan den lezer opdraagt en zich zelve tot een mechanischen kopiïst verlaagt; men kan er bijvoegen, dat de uitgever in den regel door zijne nauwkeurige kennis van den tekst bevoegder is om het bedoelde werk te verriichten dan de meeste zijner lezers. Doch bovendien, het streven van hen, die den tekst geven willen geheel zooals hij geschreven staat, is hopeloos: men kan met drukletters onmogelijk dit doel bereiken, daartoe is alleen een facsimile in staat. Een middenweg dient dus gekozen te worden. Nauwkeurigheid zonder angstvalligheid, zonder gehechtheid aan het toevallige, zonder jacht op het vreemdsoortige, behoort de leuze te zijn. Het komt er slechts op aan, dat men wete, hoever men hierbij gaan moet, en dat men het over deze grenzen eens worde. Is men eenmaal tot eenstemmigheid gekomen over de vraag, welke kleinigheden men bij de uitgave volgens het hedendaagsche gebruik wijzigen mag, dan levert zulk eene wijziging ook geenerlei gevaar meer; want de lezer weet, wat veranderd is, en is dus gewapend tegen vergissingen van onkundige uitgevers.

Meer dan eens hebben de overwegingen van het Bestuur reeds geleid tot daden. In 1884 gaf het eenige *Bepalingen over de uitgave van handschriften* in het licht, die vertaald waren naar een door prof. K. Menzel voor de *Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde* opgesteld programma. Dit programma was in hoofdzaak ontleend aan eene brochure, door Roth von Schreckenstein geschreven naar aanleiding van een artikel van Waitz, die zijnerzijds de door hem gestelde regels weder had overgenomen van Böhmer, den bekenden bewerker der *Monumenta Germaniae*. Het Bestuur wijzigde in de door zoo eerbiedwaardig gezag gesteunde regels slechts weinig, maar voegde er een en ander bij, zooals in de veelszins andere toestanden ten onzent gewenscht scheen.

De regels, die zich zoo nauw aan die der *Monumenta Germaniae* aansloten, hadden natuurlijk uit den aard der zaak hoofdzakelijk betrekking op middeleeuwsche teksten; de behoefte aan andere regels voor jongere teksten deed zich dan ook weldra gevoelen. De groote minutieusheid, die op hare plaats is bij de uit haren aard schaarsche middeleeuwsche bronnen, is bij de jongere minder noodig; ook is er op dit gebied meer aanleiding om te waarschuwen voor het euvel, dat te veel stukken gedrukt worden en dus het over elk onderwerp aanwezige materiaal overstelpend wordt. Zoo kwam het Bestuur er in 1896 toe eene bewerking te geven

van een stel *Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis*, die op den Historikertag te Leipzig waren vastgesteld, met gebruikmaking van een ontwerp van prof. F. Stieve. Het was ditmaal geene gewone vertaling, eer eene bewerking: wij voelden ons toch gedrongen, om de Bepalingen voor de behandeling van nieuwere teksten in verband te brengen met de door ons vroeger voor middeleeuwsche teksten gestelde regels. Bovendien scheen het verschil tusschen Duitsche en Nederlandsche toestanden hier meer dan de eerste maal eenige wijzigingen gewenscht te maken: de omslachtigheid en breedsprakigheid van de Duitsche stukken der 17de en 18de eeuwen, de overvloed der in Duitschland tegenwoordig ondernomen historische publicatiën, het ontbreken eener korte en duidelijke redactie bij het formuleeren der regels schenen zoovele redenen, om in bijzonderheden nu en dan een anderen weg in te slaan dan dien van het gekozen voorbeeld.

Al hadden wij dus thans regels geformuleerd voor de uitgaaf van oude en nieuwe historische teksten, in den loop der jaren bleek het toch, dat wij nog niet genoeg gedaan hadden: op verschillende punten bleek verschil van inzicht niet alleen nog mogelijk, maar het bleek zelfs metterdaad te bestaan. Zoo hebben wij, naar aanleiding van een gerezen meeningsverschil over de methode van het uitgeven en toelichten van historische bescheiden, aan het slot van ons jaarverslag over 1901 ons programma voor dergelijk werk kortelijk moeten uiteenzetten. In hoofdzaak stelde dit programma den eisch, dat onze medewerkers zeer zorgvuldig behandelde teksten zouden leveren; terwijl wij hen daarentegen vrijstelden van het geven van zeer vele toelichtingen buiten de inleiding, die de bij de uitgaaf gevolgde methode duidelijk maken en de lezers op het gebruiken van den tekst eenigszins voorbereiden moest.

Naar aanleiding eener door den redacteur van een onzer tijdschriften geuite klacht, dat de inleidingen onzer tekstuitgaven allengs ontaardden in verhandelingen, die eigenlijk tehuis behoorden in een historisch tijdschrift, zijn wij in ons verslag over 1909 weder iets verder gegaan; wij hebben toen de eischen geformuleerd, die wij aan onze medewerkers wenschten te stellen met betrekking tot de inleidingen hunner uitgaven.

Thans, nu eene praktijk van jaren ons meer en meer heeft bevestigd in onze overtuiging van de juistheid der methode,

waarop wij sedert dien tijd voortdurend onze aandacht gevestigd hadden, meenen wij nogmaals een nieuwen stap te mogen doen. Wij willen thans ook de vroeger gestelde beginselen in regels formuleeren en ze nog vermeerderen met andere wenken, die wij met betrekking tot onze tekstuitgaven aan onze medewerkers meenen te moeten geven, terwijl wij daarbij tevens duidelijk zeggen, wat wij *niet* van hen verlangen, wat wij onnoodig, ongewenscht, soms zelfs hinderlijk achten.

Wij voegen ten slotte aan dit programma nog eenige regels toe betreffende een onderwerp, dat wij tot nu toe niet behandelden: de bewerking van indices. Zij zijn grootendeels overgenomen uit de *Proeve van regelen voor het samenstellen van indices op historische geschriften, in het bijzonder op archief-inventarissen*, die de heer C. L. de Leur in het *Archievenblad* van 1909/10 geplaatst en sedert ook afzonderlijk uitgegeven heeft. Wij geven den verdienstelijken schrijver gaarne de eer, die hem voor dit werk ten volle toekomt; toch meenden wij zijne regels eenigszins te mogen besnoeien en vereenvoudigen, terwijl wij ze op één punt iets meenden te moeten aanvullen.

Zoo zijn wij thans gekomen tot een stel van regels, die wij samengevoegd, gerangschikt en daarna herzien hebben. Deze regels gelden vooral voor middeleeuwsche teksten, die dikwijls op allerlei wijzen hopeloos bedorven zijn; maar de meeste hebben toch eene algemeene strekking: menige door ons gemaakte opmerking is evenzeer van toepassing op teksten uit lateren tijd. Het geheele samenstel beschrijft een bepaald systeem van behandeling der teksten: het wenscht bij groote nauwkeurigheid in het afdrukken daarvan toch veranderingen daarin aan te brengen, die meestal bedoelen den oorspronkelijken toestand van den tekst te herstellen, altijd des schrijvers bedoeling te verduidelijken en goed te doen uitkomen. Bij de toelichting van den tekst stellen wij daarentegen geene hooge eischen en beperken die tot het bepaald noodige. Wil de uitgever meer geven, dan zullen wij dit in den regel in dank aanvaarden, doch alleen wanneer de toelichting niet ontaardt in iets anders: in eene zelfstandige studie, die, hoe nuttig ook op zichzelf, ons voorkomt niet de taak te zijn van den uitgever, maar van den gebruiker van den tekst.

Het verkregen geheel schijnt ons waarde te hebben als leidraad voor onze medewerkers; wij hopen, dat het nut moge afwerpen. Het zal ons dus aangenaam zijn, als onze regels voor onze uitgaven geraadpleegd en grootendeels gevolgd

worden, al mogen wij ze niet absoluut bindend verklaren voor allen. Afwijking kan en zal in bepaalde gevallen gewenscht blijken; de aard van verschillende teksten verlangt verschillende wijzen van behandeling. Maar deze behandeling behoort nooit afhankelijk te zijn van de neiging van den uitgever, allermint van den indruk van het oogenblik.

Het doel van den uitgever van een tekst moet zijn: duidelijk te maken, wat de schrijver van den tekst bedoelde. Hij behoort daartoe, waar het gewenscht is, de samenstelling van het geschrift, dat hij wil uitgeven, te ontleden en het plan daarvan zoo mogelijk te herstellen: Zonder zulk eene herstelling doet de uitgever van een tekst slechts half werk; want eerst na zulk eene verklaring is de tekst goed bruikbaar. Zulk eene herstelling kan ook alleen goed geleverd worden door den uitgever zelf, die het handschrift van den dikwijls bedorven tekst voor zich heeft.

Men versta ons echter wel: eene philologisch-kritische reconstructie van den vorm, den stijl en de taal van den tekst behoort niet tot de taak van de historici. Hun doel moet uitsluitend zijn, den inhoud van den tekst zoo duidelijk mogelijk te maken en zodoende geheel tot zijn recht te doen komen. Natuurlijk moeten zij zich beijveren, om hunne teksten zoo zuiver en zoo nauwkeurig mogelijk uit te geven; zij zullen zelfs, als de gelegenheid zich voordoet, daardoor ook den philologen van dienst willen zijn; maar nooit moet dit toch voor hen hoofdzaak zijn. Het geven van eigenlijke kritische edities in taalkundig opzicht is hunne zaak niet en kan dat niet zijn; eigenlijke philologische emendaties behooren in onze edities dan ook zelden of nooit voor te komen.

Maar terwijl wij dus de philologische kritiek aan de philologen wenschen over te laten, willen wij ons daarentegen tegenover onze teksten in een ander opzicht zekere vrijheid van handelen voorbehouden; wij wenschen daarbij zelfs *niet* zeer conservatief te zijn. Want de veranderingen, die wij in onze teksten wenschen aan te brengen, zijn naar onze overtuiging voor den lezer niet alleen nuttig, maar ook noodig; het aanbrengen daarvan schijnt ons bepaaldelijk de moeite wel te loonen en wij meenen, dat wij tot *dit* werk ook volkomen bevoegd zijn.

Om dit goed te beoordeelen, geve men zich vooraf reenschap van den aard der door ons behandelde teksten en van den voor oningewijden hopeloozen toestand, waarin zij

dikwijls verkeer. Wanneer wij alleen te doen hadden met oorkonden van goed ingerichte kanselarijen of met de produkten van ervaren klerken, dan zou het geven van zuiver diplomatische tekstuitgaven zelfs van middeleeuwsche akten ook voor ons geen bezwaar hebben. Maar in talloos véle gevallen is dit niet het geval; wij hebben dan te doen met het werk van personen, die van stijl hoegenaamd geen begrip hadden, die van taal slechts oppervlakkige noties en van de schrijfkunst geringe ervaring bezaten; zoo komt het, dat de produkten dezer schrijvers zelfs voor geoefenden dikwijls moeilijk te verstaan zijn. Naarmate de beschaving zich verbreidt, neemt de bekwaamheid der hoogstgeplaatste schrijvers weliswaar langzamerhand toe; maar dit voordeel wordt dan bijna opgewogen door de omstandigheid, dat ook lager geplaatsten aan het schrijven van stukken beginnen deel te nemen. De historische teksten zien er dan ook dikwijls buitengewoon slordig uit; nog onlangs bleek het, bij de voorbereiding van de uitgaaf in onze werken eener (nog wel aan de regeering gerichte) memorie, tot ons leedwezen, dat de auteur, die er op gesteld bleek, om zijn verhoog te splitsen in afdeelingen van eenige regels, die telkens met eene kapitale letter aanvingen en door blanco-regels van de vorige alinea's gescheiden waren, er zich helaas tal van keeren niet om bekommerd had, dat zijne volzinnen; *over die kapitale letters en blanco-regels heen*, rustig doorliepen! Zeker mag men in ernst niet van een conscientieusen uitgever verlangen, dat hij deze wijze van stellen, al bleek de auteur die bepaaldelijk gewenscht te hebben, in zijne uitgave behouden en aldus de lektuur van het stuk voor den lezer zonder nut of noodzaak bemoeilijken zal.

En nog is hier slechts sprake van een origineel stuk. Als het echter afschriften of zelfs oude uitgaven geldt, dan wordt de zaak nog véél moeilijker. Tallooze malen toch doet het geval zich voor, dat — geheel anders dan bij litteraire teksten — een tekst (b. v. eene goederenlijst) overladen is met latere bijvoegselen zonder tal, die soms zelfs omvangrijker zijn dan de tekst zelf en die door de onkundige schrijvers daar aangebracht zijn, waar er toevallig plaats voor was, lang niet altijd echter op de plaats, waar zij thuis behooren. Dergelijke teksten werden op den duur natuurlijk moeilijk leesbaar en derhalve overgeschreven; de kopiïst, die den inhoud dikwijls niet begreep, schreef dan alles machinaal over zooals hij het vond en plaatste de latere bijvoegsels ook daar, waar hij ze

aantrof. Al die onzin kan natuurlijk niet machinaal overgedrukt worden: het is het werk van den uitgever, die den tekst wel begrijpt, om het verband te herstellen en de afdeelingen van den tekst, al zijn die in het afschrift niet altijd meer duidelijk te onderscheiden, te herstellen; hij moet o. i. die afdeelingen zelfs in het oog doen vallen door het aanbrengen (tusschen haakjes) van nieuwe opschriften, ook al blijkt het niet, dat de auteur die in den oorspronkelijken zuiveren tekst noodig heeft geacht.

De uitgaaf van het beroemde tractaat van Philippus à Leydis bewijst overtuigend, hoe noodig zekere vrijheid van handelen voor den uitgever is. De auteur heeft verschillende casus behandeld, die hij steeds inleidt met eene vraag, b. v.: Behoort een vorst de openvallende leengoederen, in te trekken en met zijne domeinen te hereenigen? Hij beantwoordt die vraag dan geregeld door het aanvoeren van eene plaats uit de Pandecten, die (in het bedoelde geval) naar zijn inzien het gevoelen, dat de vorst dit inderdaad behoort te doen, bevestigt. Maar aangezien deze bewijsvoering uit een rechtsboek, dat voor totaal andere toestanden is samengesteld, voor den « general reader » niet zeer overtuigend is, doet hij dan, ter nadere verklaring en bevestiging, tal van (gewoonlijk met het woord « Nota » of « Notatur » ingeleide) noten volgen, die door velerlei voorbeelden uit de geschiedenis en door uitvoerige redeneeringen de toepasselijkheid van de aangehaalde keizerlijke uitspraak verduidelijken en steunen.

Natuurlijk behooren dus vraag en antwoord gedrukt te worden aan het hoofd van elk hoofdstuk, terwijl de opvolgende noten, door alinea's onderscheiden, daarachter met kleinere letters moeten volgen. Maar wij kennen het tractaat slechts uit een afdruk van het begin der zestiende eeuw, die de vragen opvat als opschriften der hoofdstukken en dan den tekst der hoofdstukken doet bestaan uit de keizerlijke antwoorden met de achter elkander voetstoots, zonder afscheidingen, afgedrukte noten. De achttiende-eeuwsche uitgever, die dezen tekst herdrukte, heeft deze methode conscientieus nagevolgd; hij heeft zoodoende den verdienstelijken Philippus à Leydis echter eene reputatie van onbegrijpelijkheid bezorgd, die deze eerst weder verloren heeft, sedert prof. Fruin het verband van den tekst teruggevonden en in zijne nieuwe uitgaaf hersteld heeft. Het komt ons voor, dat zulk eene tekstbehandeling niet alleen de daaraan bestede moeite loont, maar dat zij zelfs bepaald noodig is.

Nog duidelijker is dit onlangs gebleken met betrekking tot den tekst van het beroemde Egmondsche goederenregister. Onze eerste historici: Van Wijn, Bakhuizen van den Brink, Kappeijne van de Coppello, Van den Bergh, Fruin, Pols, Pynacker Hordijk (en ook Von Richthofen) hebben zich met dezen tekst bezig gehouden; zij hebben daaraan eene buitengewone scherpzinnigheid en eene ontzagwekkende geleerdheid besteed en aldus gezamenlijk een lijvig boekdeel volgeschreven met commentaren, die voor de toeichting van het stuk groot belang hebben. Maar onlangs zijn in onze Bijdragen en Mededeelingen de voornaamste stukken gezamenlijk herdrukt, anders ingedeeld en van opschriften voorzien, terwijl de korte inleidingen de reden van die behandeling verklaren. Wij wenschen deze uitgaven geenszins aan te prijzen als vlekkelooze modellen; wij zien zelfs de gebreken er van in. Maar wij meenen toch, dat thans een veel bruikbaar tekst dan vroeger ter beschikking der Nederlandsche geleerden is gesteld; wij meenen ook, dat in deze inleidingen van enkele bladzijden meer is gegeven voor het rechte begrip en voor de juiste waardeering van den tekst dan in de talrijke vellen druks der oude, veel geleerdere uitgaven. Dit is, meenen wij, te danken aan de gevolgde methode; het is daarom, dat wij een nuttig werk meenen te doen door deze methode te formuleeren in eenige regels.

Ook andere, weinig ingrijpende en schijnbaar ook weinig belangrijke wijzigingen van de teksten schijnen ons bijzonder nuttig. Wij denken aan het aanbrengen eener behoorlijke interpunctie, die de ellenlange, slecht gebouwde volzinnen onzer stumperige auteurs eerst behoorlijk verstaanbaar maakt, — aan het plaatsen van accenten, vooral in Fransche teksten. Wij denken ook aan kleinigheden, als de vervanging van de letter *v* door *u*, — die b.v. eenmaal een uit ons midden langdurig hoofdbreken bespaard zou hebben, omdat hij in het onverstaanbare woord *urinael* het duidelijke *urinael* niet herkend had, nu de zeer conscientieuse uitgever zich niet gerechtigd had geacht, om het oude letterteeken *v* te vervangen door het moderne letterteeken *u*, dat het toch zonder twijfel werkelijk beteekent. Wanneer wij een origineelen tekst voor ons hebben, dan is het letten op de schrijfwijze van den auteur ook in kleinigheden, al schijnt dit slechts in enkele bijzondere gevallen van eenig nut, toch gerechtvaardigd; maar wanneer het afschriften betreft, dan is het inderdaad niet in te zien, dat het weergeven van al zulke onregelmatigheden eenig belang heeft.

Al deze veranderingen in den tekst schijnen ons nuttig en noodig en zij schijnen ons ook zonder bezwaar, — mits elke verandering, die de uitgever in den tekst aanbrengt, in noten of eens voor al in de inleiding vermeld worde. Dezen eisch stellen wij dus met nadruk, — in de hoop altijd, dat deze noten zich niet zullen uitstrekken tot klein-geestigheden.

Wat de toelichting van den tekst door inleiding en noten betreft, meenen wij, dat daarbij *niet* de spreuk geldt: hoe meer hoe beter. De uitgegeven tekst moet zóóveel toegelicht worden, dat de geschiedvorschcr dien gemakkelijk gebruiken kan. Meer is echter niet noodig: zeer veel van hetgeen uitgevers van oude teksten daaraan soms met misplaatsten ijver verrichten en toevoegen, kan juist even goed, dikwijls zelfs beter, verricht worden door hem, die den uitgegeven tekst gebruikt. De oude edities onzer kronieken en oorkonden zijn zeer geleerd, maar weinig bruikbaar; de uitgevers zijn dikwijls getreden op het terrein van de geschiedvorschers en zij hebben daarbij soms hunne eigene taak verzuimd.

Over de door ons gestelde regels voor het samenstellen van indices wenschen wij nog een en ander op te merken. Dat daarbij alleen sprake is van indices van persoons- en plaatsnamen, vindt zijn grond in de eigenaardige bezwaren, die aan de samenstelling van indices van zaaknamen verbonden zijn, — bezwaren, die de voordeelen van zoodanige indices veelal in getal en gewicht overtreffen. Zijn deze registers dus zelden nuttig en noodig, het scheen wel bezwaarlijk, voor de enkele gevallen, waarin zij inderdaad noodig geacht worden, regels te geven, die om den zeer uiteenloopenden aard en het subjectief karakter dezer indices uiteraad zeer uitgebreid en ingewikkeld zouden hebben moeten zijn. In die enkele gevallen zal de inrichting en samenstelling van den index telkens afzonderlijk geregeld en in de inleiding vermeld moeten worden.

Zoals bijna elke regeling van dezen aard, is ook de onze de vrucht van een compromis. Streng systematisch ware het b.v. geweest, om voor de middeleeuwen, toen geslachtsnamen over het algemeen nog niet bestonden of althans, in enkele tijdperken, gewesten, standen en gevallen eerst begonnen te ontstaan uit vadersnamen, herkomstnamen, beroepsnamen en bijnamen, *alle* persoonsnamen zonder onderscheid te indiceeren op den eenigen destijds werkelijken naam, den voornaam. Maar de overweging, dat vele her-

komstnamen, vooral van aanzienlijke geslachten (de eigenlijke *van's*), althans in de latere middeleeuwen in sommige gewesten reeds toen onder de burgerij min of meer vaste geslachtsnamen geworden waren en dat de aldus genoemde personen daarom reeds vanouds onder deze geslachtsnamen bekend geweest en gebleven waren, heeft ons doen besluiten, om te hunnen opzichte van den gestelden regel af te wijken.

Wellicht is het niet onnoodig, verschooning te vragen voor de uitvoerige regels voor de normaliseering van de vormen en spellingen der middeleeuwsche persoonsnamen. In den tekst zelf wenschen wij ons voorzichtig te bepalen tot de wijzigingen, die geen schade doen aan den nauwgezette tekstafdruk en voor het recht verstand onmisbaar zijn; maar voor de alphabetische rangschikking in een index is natuurlijk eene normaliseering van de vaak zéér verschillende vormen en spellingen der persoonsnamen volstrekt noodig. De hiervoor te geven regels zijn kwalijk te stellen zonder in etymologische, phonetische of orthographische bijzonderheden te treden; niet zelden zal echter, wanneer de grondvorm en herkomst en derhalve ook de normale spelling van een persoonsnaam niet bekend zijn, naar gelang van omstandigheden gehandeld moeten worden.

Het aannemen van den *hedendaagschen* vorm der middeleeuwsche plaatsnamen als den normalen, in tegenstelling met de wetenschappelijke normaliseering, die voor de persoonsnamen wordt voorgeschreven, kan verwondering wekken; het ware inderdaad meer consequent geweest, ook deze, eveneens zéér onderscheiden vormen en spellingen, evenals de persoonsnamen, te herleiden tot den middeleeuwsch-normalen vorm. Maar het bezwaarlijke van deze herleiding en het gerief van de algemeen bekende hedendaagsche naamsvormen, die, voor zoover Nederland betreft, vastgelegd zijn in de *Woordenlijst van de aardrijkskundige namen in Nederland*, uitgegeven vanwege het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, heeft ons in dit geval de praktijk doen verkiezen boven de theorie.

In deze en in vele andere gevallen zullen trouwens deze regels op den duur aan de ervaring getoetst moeten worden en, waar zij praktisch onhoudbaar mochten blijken, herziening vereischen. De meeste regels voor de indiceering hebben dien toets echter reeds doorstaan. Immers zij zijn geboren uit de ervaring, door den heer De Leur bij zijne bewerking van verschillende indices opgedaan; de talrijke meer of minder

gewichtige vraagpunten, die zich bij het vervaardigen dier indices aan hem hadden voorgedaan, heeft hij stelselmatig verzameld en opgelost. Zéér veel van het hier volgende is dan ook veelal woordelijk uit zijn boekje overgenomen, met weglating alleen van de breede toelichting. Alles, wat betrekking heeft op de normaliseering der naamsvormen en spellingen, is echter door ons toegevoegd. Enkele zéér ingewikkelde voorschriften zijn daarentegen door ons, zooals wij boven reeds opmerkten, wat besnoeid; eenige vereenvoudiging der regels scheen ons toch, zullen ze algemeen in gebruik komen, wel gewenscht.

Ook vereenvoudiging der indices zelve is, naar het ons voorkomt, dringend noodig, om het dreigende gevaar af te wenden van indices, wier omvang even onevenredig is aan hun innerlijk belang als aan den omvang van den tekst, waarvan zij een aanhangsel heeten te zijn.

Het Bestuur van het Historisch Genootschap,

S. MULLER Fz.,
Voorzitter.

W. A. F. BANNIER,
1ste Secretaris.

REGELS.

I. BEHANDELING VAN DEN TEKST.

A. ALGEMEENE REGELS.

1. De uitgever van handschriften en hij, die oude drukken opnieuw uitgeeft, moeten zich tot taak stellen, den tekst van het handschrift of den ouden druk met volkomen getrouwheid en ontwijfelbare juistheid in druk over te brengen en daarbij ook belangrijke bijzonderheden der handschriften of drukken zooveel mogelijk weder te geven. De uitgaven moeten zoo worden ingericht, dat het raadplegen der handschriften of oude drukken door den gebruiker in den regel overbodig wordt.
2. Het geven van eene volledige uitgaaf, door het afdrucken van den geheelen tekst van een stuk, verdient aanbeveling, wanneer geene overwegende bezwaren daartegen pleiten.
3. De uitgever onderzoeke allereerst, of hij te doen heeft met een origineel handschrift, dan wel met een afschrift, ten einde den zuiveren tekst zooveel mogelijk te kunnen herstellen.
4. Wanneer de origineele tekst (teksten) voorhanden is (zijn), dan worde (worden) die afgedrukt; het bestaan van afschriften behoeft in dat geval alleen vermeld te worden, indien hunne aanwezigheid om de eene of andere reden van belang is.

5. Wanneer alleen afschriften van een tekst voorhanden zijn, dan worden deze alle opgespoord en de belangrijke onderling vergeleken. De goede lezingen der verschillende afschriften worden afgedrukt, de slechte weggelaten; bij twijfel worden de verschillende lezingen in noten vermeld.
6. Wanneer een of meer concepten van den tekst voorhanden zijn, dan worden deze met den af te drukken tekst vergeleken en de belangrijke afwijkingen opgegeven. Zoo mogelijk worde de naam van den steller van het concept medegedeeld.
7. Wanneer een tekst blijkt te bestaan uit verschillende, niet bij elkander behoorende stukken, behooren die afzonderlijk uitgegeven of althans in de uitgaaf streng gescheiden te worden.
8. Indien teksten ten deele in letterlijken afdruk, ten deele in uittreksel of regest worden uitgegeven, worden deze laatste gedeelten door verschillenden druk van de eerste onderscheiden.
De belangrijke plaatsen der in uittreksel of regest gegeven gedeelten worden tusschen aanhalingsteekens woordelijk medegedeeld.
9. Van het voorkomen van ledige bladzijden of gedeelten van bladzijden in handschriften worde in eene noot melding gemaakt.
10. De uitgever beijvere zich, om in den uitgegeven tekst zoo mogelijk een goed sluitend geheel te ontdekken, waarvan de onderdeelen logisch samenhangen.
De tekst worde dan in zijne onderdeelen ontleed door het opsporen en herstellen van de eventueele oude verdeeling in hoofdstukken en paragrafen.

Die onderdeelen behooren, als zij niet reeds door den auteur zelf aangeduid zijn, te worden aangewezen.

11. Nieuwe alinea's kunnen, om den samenhang van een tekst duidelijker te maken, weggelaten of aangebracht worden.
12. Omvangrijke latere toevoegselen bij den tekst worden, hetzij afzonderlijk in eene noot onder den tekst gedrukt, of verwijderd en alleen in eene noot vermeld.
13. Het is gewenscht, bedorven plaatsen, indien dit met groote waarschijnlijkheid geschieden kan, te herstellen, met vermelding in noten der lezing van het handschrift. In twijfelachtige gevallen worde de lezing van het handschrift behouden en de gegiste oorspronkelijke lezing in eene noot daarbij vermeld.

De uitgever streve echter niet naar eene normalisecring van de taal der door hem uitgegeven teksten.

14. Kennelijke schrijffouten in het handschrift en woorden, die bij vergissing tweemaal geschreven zijn, worden verbeterd en geschrapt.

Omvangrijke vergissingen blijven in den tekst staan, terwijl de vermoedelijk juiste lezing in eene noot wordt opgenomen.

15. Enkele woorden, die blijkbaar door slordigheid weggelaten, maar voor het begrijpen van den tekst bepaald noodig zijn, moeten voorzichtig aangevuld en tusschen ronde haakjes ( ) in den tekst gedrukt worden.

Alle lacunes, die door vlekken of door beschadiging van perkament of papier ontstaan zijn, moeten zoo mogelijk aangevuld worden; de aangevulde woorden, lettergrepen of letters worden in vierkante haakjes [ ] gevat.

(Derhalve wijst (rei) *memoriam* aan, dat het woord rei in het handschrift vergeten is; daarentegen beteekent

[rei] *memoriam*, dat het woord *rei* toevallig onleesbaar geworden is.)

Is de aanvulling onmogelijk, dan plaatse men in de lacune zoovele punten, als er waarschijnlijk letters bestaan hebben. Bij grootere lacunes vervange men die door zoovele regels met punten als er regels ontbreken; is dit onmogelijk, dan deele men den omvang der lacune in eene noot mede.

16. Van veranderingen en verschrijvingen in het handschrift worde steeds de eindredactie opgenomen; vroegere redactiën worden slechts dan in eene noot vermeld, wanneer zij, wegens den inhoud of wegens den persoon van den steller, van belang zijn.

17. Kapitale letters worden alleen gebruikt aan het begin van volzinnen en bij eigennamen, bepaaldelijk die van personen, landen, districten, steden, straten, bosschen, velden, maanden, kerkelijke feesten, missen en andere aanwijzigingen, die eene dagteekening aanduiden.

Wanneer het bij persoonsnamen onzeker is, of reeds een vaste geslachtsnaam dan wel het beroep, de herkomst of eene eigenaardigheid van den aangeduiden persoon wordt bedoeld, gebruike men eene groote letter.

Titels schrijve men met kleine aanvangsletters; verkortingen van titels (b. v.: Z. M.) daarentegen met kapitale letters.

De onderdeelen van eigennamen en de van eigennamen gevormde bijvoegelijke naamwoorden worden met kleine letters geschreven.

(Men schrijve derhalve: Hortus floridus, dat Heylighe bloet tot Bergen, sanctus Johannes Baptista, sanctus Salvator, sanctus Jacobus Apostolus, beatus Willebrordus, Deus, Dominus, canonici Regulares, Judica me, Exaltatio crucis, Pascha, Quadragesima, Nieuw-

jaersdach, tUtrecht, Tordrecht, Peter die Backer, Willam van den Bossche, Lyse mitten Lappen; daarentegen: grossus turonensis, rex romanus, magister Rudolphus, dominus Johannes, Gerardus abbas.)

18. Gedeelten van den tekst, hetzij enkele woorden of geheele bladzijden, die door eene latere hand bijgeschreven zijn, worden in de uitgaaf met *cursieve* letters gedrukt.

Zijn die bijvoegingen door verschillende handen geschreven, dan geve men, wanneer het getal handen niet te groot is, in eene noot op, welke hand iedere bijvoeging geschreven heeft.

Blijkt het uit den aard van het schrift of de kleur van den inkt, dat gedeelten van den tekst later bijgeschreven zijn door dezelfde hand, die den tekst schreef, dan moet daarvan in eene noot melding gemaakt worden.

19. Gebruikelijke formulieren of stereotype uitdrukkingen, die in sommige soorten van bronnen (rekeningen, brieven, necrologiën enz.) dikwijls herhaald worden, — ook titels, steeds terugkomende aanduidingen van een persoon en in het algemeen uitdrukkingen, die in eene publicatie geregeld terugkomen, kunnen afgekort gedrukt of zelfs weggelaten worden. Overigens worden afkortingen bij het afdrucken vermeden.

Iedere verkorting moet dan door een punt aangeduid worden. Derhalve: N. s. t. p. q. f. q. voor: Notum sit tam presentibus quam futuris quod.)

Het kan gewenscht zijn, dat de uitgever eene lijst der geregeld aldus aangebrachte verkortingen aan den uitgegeven tekst doe voorafgaan.

20. Weglatingen door den uitgever uit den tekst worden door streepjes ----- aangegeven en in eene noot verklaard.

21. Gedeelten, die het handschrift tusschen haakjes vat, worden tusschen tweemaal twee streepjes — — — geplaatst.
Onzekere lezingen worden door (?), — zekere, die bevreemding wekken, door (!) aangeduid.
22. Ten einde zeer lange en ingewikkelde zinnen gemakkelijker verstaanbaar te maken, worden:
- a. zeer lange voorzinnen van de nazinnen door een streepje — gescheiden,
  - b. ook tusschenzinnen of andere inlasschingen, die den zinsbouw storen of van grooten omvang zijn, worden tusschen streepjes — — geplaatst.
23. De oude interpunctie van den tekst worde vervangen door eene rationeele volgens het tegenwoordige grammaticale gebruik; twijfelachtige gevallen moeten in eene noot vermeld worden.
24. De inhoud der hoofdstukken moet door opschriften aangeduid worden. De oorspronkelijke opschriften worden behouden, de posterieure naar de noten overgebracht. Zoo noodig worden echter ook nieuwe opschriften aangebracht, die tusschen haakjes geplaatst worden.
25. De hoofdstukken en paragrafen worden tusschen haakjes voorzien van volgnummers (I, II enz. en 1, 2 enz.), om het citeeren te vergemakkelijken.
Ook de artikelen van eene instructie, ordonnantie enz. worden voorzien van volgnummers aan het begin van den eersten regel van elk artikel.
26. Elke verzameling van stukken worde in den regel chronologisch geordend, tenzij het verkieslijk blijkt, bepaalde, geheel van elkander afgescheiden rubrieken te vormen, die dan echter ook weder chronologisch geordend moeten worden.

Bij het uitgeven van chronologische verzamelingen van stukken worden aan den bovenrand van elke bladzijde de jaartallen aangegeven.

27. Is de verzameling stukken chronologisch geordend, dan verdient dikwijls de toevoeging van eene systematische lijst der afgedrukte stukken aan het einde aanbeveling.

Is zij niet chronologisch geordend, dan worde steeds een chronologische lijst toegevoegd.

28. Onder elk stuk worde met kleinere letters de plaats, waar het handschrift berust, opgegeven met de nummers, die het in het archief of de bibliotheek draagt, en het nummer der bladzijde, waarop het voorkomt in het deel of den bundel, waartoe het behoort. Verder worde medegedeeld, of het afgedrukte handschrift een concept (Conc.) is, een origineel (Oorspr.) of een afschrift (Afschr.) en of het origineel door den onderteekenaar geschreven (Eigenh. oorspr.) of alleen onderteekend (Ondert: oorspr.) is.

Deze opgaven geschieden in de volgende orde:

- a. bewaarplaats van het handschrift;
- b. soort van het handschrift (met zijn vervaardiger);
- c. opmerkingen (zooals: in cijferschrift, beschadigd enz.).

Zijn verschillende redacties van den uitgegeven tekst aanwezig, dan vermeldt men eerst het origineel, dan de concepten en de minuut in chronologische volgorde, en eindelijk de belangrijke afschriften met hunne bewaarplaatsen.

29. Het gebruik van octavo-formaat is zeer aan te bevelen, tenzij de groote omvang van de uitgaaf of eene andere omstandigheid een grooter formaat bepaald noodig maakt.

B. BIJZONDERE REGELS VOOR MIDDELEEUWSCHE
BESCHIEDEN.

30. De middeleeuwen worden gerekend te loopen tot 1550, tenzij er redenen bestaan in bepaalde gevallen een ander eindjaar aan te nemen in de eerste helft der 16de eeuw.
31. Voor het opnieuw uitgeven van oude drukken van een tekst gelden dezelfde regels als voor het uitgeven van handschriften.
32. Bij het drukken worde in het algemeen de spelling van het handschrift behouden; doch de volgende kleine veranderingen worden in den tekst aangebracht:
- a. De letters u en v, i en j worden volgens de thans heerschende gewoonte gebruikt; de schrijfwijze w wordt opgelost in uu, uv, vu of vv. (Derhalve: universi, uyen, inveni, jaer, juxta, uut, vulnus, vulnisse, *niet*: vniuersi, vyen, jnueni, iaer, iuxta, wt, wlnus, wlnisse).
Bij geslachtsnamen blijve de spelling van het handschrift behouden.
De schrijfwijze u met bovengeschreven o moet, zoo mogelijk, door een bijzonder teeken ū weergegeven worden (niet door uo).
- b. In Nederlandsche teksten worde met betrekking tot i, ii, ij en y de schrijfwijze van het handschrift behouden.
- e. De schrijfwijze æ en œ worde opgelost in ae en oe. Het teeken ę worde of door een bijzonder teeken, of door ae of oe uitgedrukt.
- d. Men drukke steeds een korte s (geen lange f); het teeken ß worde door ss weergegeven.
33. In het bijeenvoegen van gedeelten van woorden, die in middeleeuwsche handschriften dikwijls gescheiden zijn,

volge men de tegenwoordige schrijfwijze. (Derhalve drukke men: utpanden, opsteken, daertoe, kerspelpape, waar het handschrift heeft: wt panden, op steken, daer toe, kerspel pape).

Evenzoo volge men het hedendaagsche gebruik bij het scheiden van aaneengeschreven woorden, tenzij de bijeenvoeging van twee woorden eene verandering in de spelling gebracht heeft. (Derhalve: van den, zel men, zellen se; doch: mitten, vant, hijs, inne, tUtrecht — aan het begin van een volzin T Utrecht — voor: mit den, van dat, hi des, ic ne, te Utrecht.)

Het enclitische en of ne blijve aan de woorden, waarbij het behoort, gehecht (b.v.: want hien vangen soude, opdat hine mit recht aensprake); doch de negatie en. of ne blijve afzonderlijk (b.v. hi en ghedenct niet, hi ne wilde nyet). Negheen of engehen blijven aaneengeschreven, daar de lettergrepen ne en en in dit geval een deel van het woord vormen.

34. Verkortingen in het handschrift, waarvan de beteekenis volkomen duidelijk is, worden stilzwijgend opgelost; zoo mogelijk dient echter nagegaan te worden, op welke wijze het handschrift gewoon is de afgekorte woorden te spellen (b.v.: voor lrā littera of litera; voor grā gratia of gracia; voor ho'en hoeren of horen). In geval van twijfel worde het aangevulde tusschen ronde haakjes ( ) met achtergevoegd (?) geplaatst.

Eigennamen, die alleen door de beginletters zijn aangeduid, behöoren zoo mogelijk voluit geschreven te worden, doch de aangevulde letters moeten *cursief* gedrukt worden (b.v.: *Theodericus, Johannes*).

Verkortingen in het handschrift, die munten, maten en gewichten aanduiden, kunnen door de teekens en verkortingen van het handschrift weergegeven worden (lb., gr., d., s.).

35. Getallen kunnen in Arabische cijfers gedrukt worden; bij de uitgaaf van rekeningen is dit bepaald noodzakelijk.

Jaartallen (ook incarnatie, indictie, pontificaat, ordinatie, imperium, regnum) en de getallen van den Romeinschen kalender worden daarentegen met Romeinsche letters geschreven, indien het origineel ze heeft. Bovenbeschreven letters, die het geslacht en den naamval van het jaartal aanduiden, kunnen weggelaten worden.

Bij de uitgave van origineelen worde de gewoonte van sommige schrijvers, om een jaartal gedeeltelijk in cijfers, gedeeltelijk in letters uit te drukken, behouden (b.v.: anno millesimo CCC quinquagesimo VI).

36. Aan den afdruk van elke oorkonde, acte of brief ga vooraf eene korte inhoudsopgave of regest, met aanwijzing van plaats en tijd, waar en wanneer de oorkonde is opgesteld.

De tijdsopgave worde berekend volgens den tegenwoordigen kalender; men plaatse eerst den dag, dan de maand, daarna het jaar.

Het regest worde gedrukt met andere letters dan de tekst der oorkonde.

37. Bij het afdrukken van keizerlijke en pauselijke oorkonden worden behouden de afbrekingen der regels van de onderteekening, van de recognitie door kanselier, notaris enz. en van de dagteekening. Bij het monogram moet de zoogenaamde « Vollziehungsstrich » worden opgegeven; bij het teeken van de recognitie behoort men uit te maken, of van de persoonlijke medewerking van den kanselier of notaris blijkt; bij de dagteekening lette men op, of de latere bijvoeging van plaats of dag door schrift of inkt te constateeren is.

Ook bij andere oorkonden van bijzonder belang (van bisschoppen, abten, landsheeren, steden enz.) moet van

diplomatische regels en gewoonten op dergelijke wijze melding gemaakt worden.

De zoogenaamde digniteitspunten (twee punten in plaats van den eigennaam vóór de aanwijzing eener waardigheid, b.v.: . . . praepositus) worden behouden; evenzoo vraagteekens voor aan de volzinnen.

38. Het bij sommige oorkonden, vooral in de eerste regels, voorkomende gebruik van verlengde letters, worde aangeduid door gespatieëerden druk.
39. Het chrismon aan het begin der eerste regels van sommige oorkonden worde door C. (zonder haakjes) aangeduid. De kruisjes aan het begin van bisschops-oorkonden worden afgedrukt.
40. Ten einde het herkennen van het gebruikte handschrift te vergemakkelijken, moeten de eerste twee of drie regels van elke oorkonde, die volgens het origineel of volgens een afschrift in een oud kopieboek van groote waarde wordt afgedrukt, door kleine staande streepjes aan het einde der regels worden aangeduid. In pauselijke oorkonden, bepaaldelijk uit de 13de eeuw, moet de lengte der beide laatste regels op dezelfde wijze aangeduid worden, omdat de pauselijke kanselarij bij de verdeeling der tijdsbepalingen over deze beide regels bijzondere voorschriften volgde.
41. Onder den tekst eener oorkonde plaatse men, met kleinere letters:
  - a. inlichtingen over den aard van het gebruikte handschrift (op perkament of papier, origineel of kopie, — bij kopieën: uit welken tijd en van welken tekst);
  - b. opgave van de plaats, waar het handschrift zich bevindt;
  - c. opmerkingen over de wijze van bezegelen en van vouwen;

- d. eene korte beschrijving der zegels;
- e. eene opsomming der boeken, waarin de oorkonde reeds gedrukt, in regest medegedeeld of uitvoerig besproken is. Na de vermelding van eene verzameling oorkonden of regesten van algemeen erkende wetenschappelijke waarde kan men echter de opsomming van minder beduidende werken weglaten.

C. BIJZONDERE REGELS VOOR BESCHIEDEN, BETREKKING
HEBBENDE OP DE NIEUWE GESCHIEDENIS.

- 42. Beperking in het uitgeven van bronnen voor de nieuwe geschiedenis is noodzakelijk; stukken uit de 17de en 18de eeuwen verdienen slechts een afdruk in extenso, als zij zeer belangrijk zijn.
- 43. Groote minutieusheid in kleinigheden is bij het afdrukken van bronnen voor de nieuwe geschiedenis onnoodig, omdat het voorhanden materiaal overvloedig is en omdat de taalgeleerden, die vooral belang zouden kunnen hebben bij het weergeven dezer détails, in gedrukte werken over deze periode reeds meer dan voldoende materiaal te hunner beschikking hebben.
- 44. In talen, waarin accenten voorkomen, worden die volgens het tegenwoordige gebruik aangebracht.
- 45. Plaatsen in cijferschrift worden onveranderd opgenomen en, zoo mogelijk, in eene noot opgelost.
- 46. In uitgaven van verzamelingen van stukken worde aan het hoofd van elk stuk, behalve het doorlopende nummer, met andere letters dan die van den tekst, de aard en bestemming van het stuk kortelijk medegedeeld (b.v.: Instructie van de Staten-Generaal voor N.N. als ambassadeur naar Frankrijk), benevens de namen van den steller (of de stellers) van het stuk

en van den geadresseerde. Is de aard van het stuk niet met een enkel woord te karakteriseeren, dan worde de inhoud daarvan zeer kort medegedeeld.

47. Bij een omvangrijk stuk, dat over een groot aantal jaren loopt, worden op den buitenkant der bladzijden het jaar, waarin de in het stuk verhaalde gebeurtenissen voorvielen, vermeld.
48. Bij uittreksels uit brieven, instructiën en dergelijke stukken worde, ter voorkoming van verwarring, de oratio directa van het handschrift behouden (b.v.: «Wij deelen u mede», of «Onze gezant zal Z.M. melden», en niet: «Zij deelen hun mede» of «Hij zal den koning melden»).
49. Aanteekeningen van den ontvanger over den datum van ontvangst van brieven worden onder het stuk afgedrukt.
Adressen van brieven behoeven niet in extenso afgedrukt te worden, tenzij bijzondere omstandigheden (b.v. bij quaesties over titulatuur) de mededeeling wenschelijk maken.
50. Is een stuk na 1582 volgens den ouden kalender gedateerd, dan worden de oude en de nieuwe dagtekening in breukvorm medegedeeld. Men plaatse eerst den dag, dan de maand, daarna het jaar.

II. DE NOTEN.

51. Men geve twee door een streep gescheiden categorieën van noten:
- a. eene met letters genummerde serie, die mededeelingen bevat over den tekst;
  - b. eene tweede met volgnummers aangeduide serie, die den tekst toelicht.

52. De eerste serie bevatte:
- a.* zoo mogelijk en noodig, aanwijzing van de latere toevoegselen en interpolaties van den uitgegeven tekst (vgl. art. 12 en 18);
  - b.* de verworpen lezingen van het uitgegeven handschrift; of de gegiste lezingen enz. (vgl. art. 13);
  - c.* zoo noodig aanwijzing, van veranderingen en verschrijvingen van het handschrift (vgl. art. 14 en 16);
  - d.* de belangrijke afwijkende lezingen, voorkomend in andere, van het uitgegevene onafhankelijke handschriften;
  - e.* de noten, waarvan sprake is in de artt. 5, 9, 15, 23, 24 en 45.
53. Opmerkingen van den uitgever worden steeds in noten der tweede serie geplaatst.
54. De noten moeten alleen verklaren, wat bepaald verklaring behoeft.
- Het is zeer gewenscht, dat bij het aanbrengen van noten worde uitgegaan van eene leidende gedachte, zoodat zij den tekst op eene bepaalde wijze toelichten.
- Het is overigens niet mogelijk, vaste regels te geven over het opnemen of niet opnemen van bepaalde noten ter toelichting van den tekst in de tweede serie noten.
55. Voor zoover het noodzakelijk is voor het juist begrip van aard, samenstel en inhoud van het stuk, worden de in den tekst vermelde personen en plaatsen toegelicht.
- Men deele zoo mogelijk de volle namen mede der vermelde personen, hunne geboorte- en sterfjaren, hunne ambten, en verder hetgeen rechtstreeks met den tekst in verband staat.
56. Het terechtbrengen of verklaren van namen van weinig bekende plaatsen of van bedorven of ongewone (verouderde, vertaalde enz.) plaatsnamen is wenschelijk.

57. Verklaringen van ongewone en duistere woorden, die voor geschiedkundigen het recht verstand van den tekst bezwaarlijk maken, zijn nu en dan (in sommige teksten zelfs geregeld) gewenscht.
58. Het is niet gewenscht, noten op te nemen, die alleen de aandacht vestigen op het belang, het merkwaardige en het interessante van zekere mededeelingen.
59. Noten behooren niet aan het slot van elk stuk of achter aan het deel, maar onder elke bladzijde geplaatst te worden. De noten van elke bladzijde worden afzonderlijk genummerd.

III. DE INLEIDING.

60. In de inleiding worden kortelijk de redenen opgegeven, die geleid hebben tot het uitgeven van den tekst; het wetenschappelijke nut, dat de uitgaaf kan opleveren, worde echter alleen in algemeene trekken aangewezen.
61. Alle bestaande handschriften van den tekst worden beschreven; hunne onderlinge verhouding worde vastgesteld. Wanneer een bepaald handschrift aan de uitgaaf ten grondslag gelegd is, worde de reden daarvan aangetoond; dit handschrift worde dan beschreven, zijne bewaarplaats vermeld en zijne geschiedenis verhaald.
62. Aard, doel en strekking van den uitgegeven tekst behooren in het licht gesteld te worden.
63. De bestanddeelen van den tekst worden gekarakteriseerd.
64. De auteur van den tekst worde opgespoord.
Over leven en karakter van den auteur of vermoedelijke auteur worde medegedeeld, wat kan dienen tot opheldering van den tekst. Uitvoerige beschrijvingen

van het leven van den auteur, buiten verband met den uitgegeven tekst, behooren echter niet in de inleiding voor te komen.

65. Het doel van den auteur en de redenen, die hem tot het schrijven van zijn werk geleid hebben, worden nagegaan; de geschiedenis van het ontstaan van het werk worde, zoo mogelijk, geschetst.

Het in beeld brengen van de bedoelingen van den auteur of van de resultaten, door den uitgever bij de bestudeering van den tekst verkregen, in een kleurig tafereel is echter niet de taak van den uitgever, maar van den gebruiker van den uitgegeven tekst.

66. De tijd van de samenstelling van den tekst worde, zoo mogelijk, opgespoord en bewezen.

Indien de tijdsbepaling niet met zekerheid kan geschieden, worden het watermerk van het papier, waarop de tekst geschreven is, de band, waarin hij gebonden is, en andere kenmerkende bijzonderheden medegedeeld.

67. Alles, wat betrekking heeft op de bronnen van den auteur en op het gebruik, door hem daarvan gemaakt, worde medegedeeld.

68. De bij de uitgaaf toegepaste behandeling van den tekst worde toegelicht.

De regels, waarvan de uitgever zich bij de bewerking van den tekst voor de uitgaaf gehouden heeft, worden (althans voorzover zij niet overeenkomen met de hier aangegevene) aangewezen.

69. De in den tekst gebruikte jaartijl en ook de genoemde munten en maten worden verklaard.

70. Beschouwingen van den uitgever, ontleend aan den gepubliceerden tekst, kunnen gewenscht zijn, doch alleen

voor zoover zij strekken tot beoordeeling van het gezag en de geloofwaardigheid van den auteur.

71. Historische beschouwingen over en historische toelichting van den inhoud van den uitgegeven tekst zijn onnoodig.

Beschouwingen over den tijd, waaruit de uitgegeven tekst stamt, verwerkt tot eene historische verhandeling, zijn zelfs in de uitgaaf ongewenscht.

72. Beschouwingen over het nieuwe, dat de uitgegeven tekst leert, in verband met het reeds van elders bekende, leiden den uitgever te ver. Eene uitvoerige kritische aanwijzing van de overeenkomst of het verschil van mededeelingen in den tekst met de berichten van andere schrijvers, kan beter gegeven worden door den lateren gebruiker van den tekst.

73. Het vestigen van de aandacht op treffende bijzonderheden, die de uitgegeven tekst oplevert, valt geheel buiten het gebied van den uitgever.

74. Eene beoordeeling van de waarde der berichten van den tekst door het bewijs van de juistheid of de wederlegging van de onjuistheid daarvan, door het stellen van de behandelde personen en zaken in een juister licht dan in den tekst geschied is, is voor de uitgaaf zelf niet noodig.

Kritiek op den uitgegeven tekst door het opmerken van fouten in de medegedeelde berichten, behoort tot de taak van den geschiedvorscher.

75. Aanwijzing van schrijvers, die over de in den tekst besproken onderwerpen gehandeld hebben, is niet noodig.

76. Wanneer eene enkele gebeurtenis op zich zelve beschreven wordt, kan de aanwijzing van het verband daarvan met de algemeene geschiedenis van den tijd gewenscht zijn.

77. Excursen over bijzondere punten, die met den inhoud van den uitgegeven tekst slechts in los verband staan, zijn in eene uitgaaf niet op hunne plaats; schijnen zulke excursen eene enkele maal gewenscht, dan worden zij het best opgenomen als bijlagen bij den tekst.
78. Eene korte uiteenzetting van het gebruik van den tekst door latere schrijvers is van belang.

IV. DE INDICES.

A. ALGEMEENE REGELS.

79. Nauwkeurige alphabetische indices van personen zijn bij uitgaven van grooten omvang altijd gewenscht, bij sommige soorten van teksten onmisbaar; indices van plaatsnamen zijn daarentegen niet altijd noodig.

Alphabetische indices van zaken, uiterst moeilijk samen te stellen, zijn niet bepaald noodig.

80. In den regel worden dus twee afzonderlijke indices gegeven: een van personen, een van plaatsnamen, doch geen index van zaaknamen. Voor middeleeuwsche werken kunnen de indices van persoons- en van plaatsnamen vereenigd worden; doch de plaatsnamen worden dan met *cursieve* letters gedrukt.

Bijzondere indices zijn alleen geoorloofd in overleg met het Bestuur.

B. INDICES VAN PERSOONSNAMEN.

81. In het algemeen worden alle namen, die in den tekst voorkomen, geene uitgezonderd, opgenomen. Evenwel kunnen in sommige gevallen weggelaten worden:
- a. namen van overigens geheel onbekende personen, die slechts een enkele maal, alleen met hun voor- naam en buiten eenig verband met eene belangrijke aangelegenheid, genoemd worden;

- b.* namen van zeer veelvuldig voorkomende personen ;
- c.* namen van aangehaalde schrijvers ;
- d.* namen, die in noten of inleidingen voorkomen ;
- e.* mythologische namen.

82. In indices op na-middeleeuwsche werken worden alle personen opgenomen op hun geslachtsnaam, met den voor-naam, de voornamen of de voorletter(s) daarachter tus-schen ronde haakjes ( ) (b.v.: Huygens (Constantijn)).

Evenwel kunnen personen, die kennelijk nog geen vasten geslachtsnaam hebben, doch alleen met een voor-naam, al dan niet gevolgd door een vadersnaam of anderen toenaam, genoemd worden, op hun voor-naam vermeld worden op de in art. 99 aangegeven wijze, met opneming echter bovendien van dien vaders- of anderen naam op hunne alphabetische plaats, ter verwijzing naar den voor-naam.

Verschillende personen met dezelfde geslachts- en voor-namen worden zooveel mogelijk uiteengehouden, door eene nadere aanwijzing onderscheiden en naar tijdsorde onder elkander geplaatst.

Bijnamen worden tusschen ronde haakjes ( ) achter den geslachtsnaam geplaatst; zij kunnen bovendien ook in de alphabetische volgorde geplaatst worden met eene verwijzing naar den geslachtsnaam (b.v.: Kaars (Pieter-Leepoog) en Leepoog, zie: Kaars).

83. Van dubbele of meervoudige geslachtsnamen, waarbij aan den oorspronkelijken naam een andere geslachts-naam is toegevoegd, worde de eerste naam als hoofd-naam opgenomen; met opneming bovendien van den tweeden en volgende namen op hunne alphabetische plaats, ter verwijzing naar den hoofd-naam (b.v.: Hooft Graafland en Graafland (Hooft), zie: Hooft Graafland; Bakhuizen van den Brink en Brink (Bakhuizen van den), zie: Bakhuizen van den Brink).

Personen, in den tekst genoemd met den naam hunner heerlijkheid, worden zooveel mogelijk geïndiceerd op hun geslachtsnaam (b.v.: de heer van Zuylichem op Huygens), met opneming bovendien van den naam der heerlijkheid op zijne alphabetische plaats, ter verwijzing naar den geslachtsnaam.

Geslachtsnamen, bestaande uit een zelfstandig naamwoord, voorafgegaan door een of meer niet daarmede aaneengeschreven woorden (als: De Witt, Van de Spiegel, Ver Loren, Over de Linden, In 't Veld, In de Betou) worden geplaatst op die zelfstandige naamwoorden; de meestal aaneengeschrevene (als Uytendogaert of Wtenbogaert, Utenhove, Vermeulen) daarentegen op de eerste letter van het voorzetsel. (De letter W geldt hierbij in gesloten lettergrepen als Uu, in opene als U).

84. Namen van pausen, keizers, koningen, regeerende keizerinnen en koninginnen, keurvorsten, bisschoppen, hertogen, markgraven, graven en andere koninklijke leenmannen, later rijksvorsten, stadhouders uit het huis Oranje-Nassau en met deze gelijk te stellen vorsten worden op hun voornaam geïndiceerd, met bijvoeging van hun voornaamste waardigheid of waardigheden (b.v.: Innocentius III (paus), Hendrik IV (keizer), Joachim Hector (keurvorst van Brandenburg), Philips de Goede (hertog van Bourgondië), Willem III (koning van Engeland, prins van Oranje), Frederik van Blankenheim (bisschop van Utrecht).
85. Alle andere namen van mannen en vrouwen van vorstelijken of edelen bloede worden in den index geplaatst op den naam van hun hertogdom, graafschap, heerlijkheid enz., waarnaar zij den naam dragen. Zoo meerdere hertogdommen enz. worden genoemd, worden in den regel slechts die geïndiceerd, waarvan de betrok-

ken persoon in den regel of ten slotte wordt genoemd; bij andere bezittingen kan met een verwijzing worden volstaan, ook voor het geval een persoon van vorstelijken of edelen bloede later als regeerend vorst optreedt en dus naar het voorafgaande artikel wordt geïndiceerd. De in dit artikel genoemde personen worden alleen op die namen geïndiceerd, waarmede zij in den text genoemd worden (b. v.: Egmond (Lamoraal graaf van), niet als prins van Gavre, maar desnoods met verwijzing van Gavre op Egmond; Hoorne (Philips van Montmorency graaf van) met desnoods een verwijzing van Montmorency naar Hoorne).

86. Wanneer gesproken wordt van «den keizer», «den koning», «den bisschop van Utrecht», «den prins van Oranje» enz., worde de naam van den bedoelden titularis opgezocht en deze in den index opgenomen.
87. De bij persoonsnamen voorkomende titels: prins, hertog, graaf, jonkheer, professor, Mr., Dr., enz. worden achter de namen der personen in den index tusschen haakjes vermeld.
88. Namen van vrouwen, hetzij ongehuwd, gehuwd, weduwe, gescheiden of hêtrouwd, worden op haar eigen geslachtsnaam geïndiceerd, met toevoeging van de geslachtsnamen der mannen, met wie zij gehuwd zijn of achtereenvolgens gehuwd zijn geweest. Bovendien worden in den index op hun alphabetische plaats opgenomen de geslachtsnamen der mannen, met wie zij gehuwd zijn of geweest zijn, vergezeld van de voornamen der vrouw, met een verwijzing naar haar geslachtsnaam (b. v.: Hasselaer (Mevr. Catharina Elisabeth), echtgenootte achtereenvolgens van Mr. Lieve Geelvinck, François Gabriel marquis de Chasteler en Georg Graf von Schlitz gen. von Görtz;

Geelvinck (Mevr. Catharina Elisabeth), zie: Hasselaer (Mevr. Catharina Elisabeth);

Chasteler (Catharina Elisabeth marquise de), zie: Hasselaer (Mevr. Catharina Elisabeth);

Schlitz gen. von Görtz (Catharina Elisabeth Gräfin von), zie: Hasselaer (Mevr. Catharina Elisabeth)).

89. Namen van collegiën of lichamen (zooals: Staten van Holland, Admiraliteit, Hof enz.) worden in den index van persoonsnamen opgenomen.

90. Alle voorkomende vormen van geslachtsnamen, die meer dan bloote spellingsvarianten zijn, worden in streng alphabetische volgorde éénmaal opgenomen, doch zonder aanwijzing van deel, bladzijde enz., alleen ter verwijzing naar den meest gebruikelijken vorm, waar zij alle verzameld en tusschen haakjes achter dien vorm vermeld worden (b. v.: Barnevelt, zie: Oldenbarnevelt; Wickevoort, zie: Wicquefort).

91. Bij verschil in de spelling der geslachtsnamen worde de naam in den index naar de jongste spelling opgenomen, tenzij deze kennelijk foutief of zeer ongebruikelijk is; met opneming, zoo noodig, van de belangrijk verschillende spellingen, ter verwijzing naar de aangenomen spelling.

92. Verlatijnschte en vergriekschte geslachtsnamen worden in den index tot hun oorspronkelijken vorm herleid, tenzij die namen steeds alleen in dien uitheemschen vorm bekend geweest en gebleven zijn (b. v.: De Groot, Van Baerle, maar Sybrandi, Antonides, Salmasius).

Nederlandsche geslachtsnamen, in hun geheel in het Latijn, Grieksch, Fransch (of ook uit het Fransch enz.) vertaald, worden in den meest gebruikelijken vorm op-

genomen; met opneming, zoo mogelijk en noodig, bovendien van den anderen (oorspronkelijken of vertaalden) naam, ter verwijzing naar dien meest gebruikelijken vorm (b. v.: Smet (De), zie: Vulcanius, maar Pistorius (Johannes), zie: Jan de Backer).

C. INDICES VAN PLAATSNAMEN.

93. In den index worden opgenomen de in het werk voorkomende namen van landen, provinciën, steden, dorpen, gerechten, waterschappen, rivieren enz.; waar dit noodig blijkt, worde achter een plaatsnaam eene aardrijkskundige aanduiding gevoegd.

Het in § 81 *a, b, d, e*, gezegde geldt mede voor de plaatsnamen.

94. De in een werk voorkomende namen van grachten, straten, gebouwen enz. binnen eene stad of een dorp worden niet in de gewone alphabetische volgorde opgenomen, maar onder den naam der stad enz., van welke zij deel uitmaken, in afzonderlijke alphabetische volgorde geplaatst.

95. Wanneer eene landstreek, een water, eene stad, een dorp, een gebouw enz. in den loop van den tijd twee of meer verschillende namen heeft gedragen, worden ook de oudere in het werk voorkomende namen in den index vermeld, al of niet met eene verwijzing naar den hedendaagschen, den jongsten of den meest bekenden naam (b. v.: Tet(te)rode, zie: Overveen; Aelbertsberg, zie: Bloemendaal).

96. Als normale vorm van den plaatsnaam (hetzij als zoodanig gebezigd, hetzij als de herkomst aanduidende toenaam of geslachtsnaam van personen), waarnaar bij alle andere vormen verwezen wordt, gelde — ook voor middeleeuwsche werken — in het algemeen de heden-

daagsche vorm, zooals die in de Woordenlijst van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap gespeld is. Bij ontstentenis hiervan, of wanneer de plaatsnaam of de plaats zelf niet meer als zoodanig bestaat, worde de oude naamsvorm zooveel mogelijk tot den normalen hedendaagschen vorm in nieuwe spelling herleid, met een sterretje * voor den naam (b. v.: Grol(le), zie: Groenloo; Abekenwalde, zie: Abkoude; Reimerswael, zie: * Roemerswaal).

Het in art. 90 aangaande de verschillende vormen der persoonsnamen gezegde geldt mede voor de plaatsnamen (b. v.: Uyttert, zie: Utrecht).

97. Samengestelde plaatsnamen worden in het algemeen zoowel wanneer beide leden later tot één geheel zijn aaneengegroeid (als b. v.: Niedorp), als wanneer de leden nog heden kennelijk gescheiden zijn (als b. v.: Oude-Wetering), op het eerste lid vermeld, zoo noodig met eene verwijzing van het tweede naar het eerste lid.

Vormen van het lidwoord, vóór den plaatsnaam staande (als: de, den, 't, ter enz.) komen bij de alphabetiseering niet in aanmerking, behalve wanneer zij sedert lang steeds aaneengeschreven worden (b. v.: Terschelling). Met andere voorvoegsels, als ser (b. v.: Se-rooskerke enz.), kan naar gelang van omstandigheden gehandeld worden.

D. BIJZONDERE REGELS VOOR INDICES OP MIDDELEEUWSCHE BESCHIEDEN.

98. In indices op middeleeuwsche werken worden de personen, genoemd met een voornaam, gevolgd door een toenaam, die de herkomst van eene plaats (al dan niet voorafgegaan door: van) aanwijst, hetzij zij leden van adellijke geslachten, burgers of boeren zijn, geplaatst op dien toenaam, met verwijzing bij den voornaam naar den toenaam (b. v.: Cats (Nicolaes van); Maerlant (Jacob

van)). Aldus geschiede ook, wanneer naast den herkomstnaam een vadersnaam enz. (zie art. 99) voorkomt (b. v. Leiden (Jan die backer van)).

99. In indices op middeleeuwsche werken worden daarentegen de personen, genoemd met een voornaam, hetzij alleenstaande, hetzij gevolgd door een toenaam (vadersnaam, moedersnaam of anderen verwantschapsnaam, beroepsaankwijzing, bijnaam of — wanneer het gehuwde vrouwen geldt — mansnaam), geplaatst op den genormaliseerden voornaam (zie art. 100), ook wanneer de gebezigde toenaam kennelijk reeds een min of meer vaste geslachtsnaam geworden is. Deze laatste worde echter, wanneer de persoon thans veelal onder dien geslachtsnaam bekend is, afzonderlijk opgenomen, ter verwijzing naar den voornaam (b. v.: Matthijssen (zie Jan)).

De verschillende naamgenooten worden gerangschikt naar de toenamen, in de bovengenoemde volgorde der soorten, en verder in elke soort alphabetisch, — een en ander liefst door den druk (met verschillende letter, inspringen enz.) zoo overzichtig mogelijk gemaakt (b. v.: Jan Heinrichs sone, Jan Pieters sone, Jan die Backer, Jan Lancvoet enz.). Aan den naam voorafgaande toevoegsels (zooals: Jonge enz.) worden bij de alphabetiseering verwaarloosd, doch wel, ter onderscheiding van naamgenooten, vermeld. Voorvoegsels als: her (heere), der (die heere), mer (mijn heere), ser ('s heeren), ver (veren, vrouwen) — de twee laatste in vaders- en moedersnamen — worden bij de alphabetiseering verwaarloosd en in den regel niet vermeld. (Zie echter art. 97, laatste alinea.)

100. In indices op middeleeuwsche werken worden alle oudere en jongere, afgeleide en verkorte bijvormen, verklein- en vleitvormen van den voornaam (ook wanneer deze als vadersnaam enz. gebruikt wordt) in den onverbogen vorm en in de spelling, waarin zij in het werk

voorkomen, in streng alphabetische volgorde éénmaal opgenomen, doch zonder aanwijzing van deel, bladzijde enz., alleen ter verwijzing naar één normalen hoofdvorm, waar zij alle verzameld en tusschen haakjes achter dien hoofdvorm vermeld worden (b. v.: Derk, zie: Diederijc; Heinertiaen, zie: Heinrich; Jaepkijn, zie: Jacob).

Als zoodanig gelde — zoowel voor de oorspronkelijk Germaansche als voor de oorspronkelijk Latijnsch-Romaansche, Grieksche of Hebreeuwsche, maar reeds vroeg overgenomen en algemeen verspreide namen — de volle, onverkorte, algemeen Middelnederlandsche (Vlaamsche, Brabantsche of Hollandsche) naamsvorm, voor zooverre deze bekend is, in tegenstelling met den Oostnederfrankischen (Limburgsch-Kleefsch-Gelderschen) of Saksischen (Zutfensch-Overijselsch-Drentsch-Groningschen) of Frieschen vorm. Dus b. v.: Adelaert, Adelbrecht, Arnout of Aernout (niet Arnold), Ave, Bernaert, Boudene (niet Boud(ew)ijn), Diederijc, Geerlof, Geraert, Gijs(el)brecht, Godschalc, Heinrich, Herman (niet Harmen), Huge, Isebrant, Coenraet, Reinout (niet Reinold of Reinald), Roelof (niet Rudolf), Vranke, Vrederijc, Wigger, Willem; Adam, Amelis, Bertelmeeus, Florens, Gillis, Jacob, Jan, Martijn, Nicolaes, Pieter, Simon enz.). Zie verder § 102.)

Het is echter geoorloofd, wanneer in het betrokken werk niet de normale Middelnederlandsche, maar een of meer andere gewestelijke, verkorte enz. vormen de gewone zijn (b. v.: Aernt, Boudijn, Claes, Willaem), dit bij dien vorm of bij den normalen hoofdvorm te vermelden (b. v.: Arnout (gewestelijk of gewoonlijk Aernt)). Komt de normale hoofdvorm in het werk zelf in het geheel niet voor, dan kan dit door een sterretje * voor dien hoofdvorm aangeduid worden.

In indices op werken uit Saksische of Friesche gewesten kan de aldaar algemeen geldige vorm (b. v.:

Arnold, Reinald, Jorrit, Jurgen, Pier) als de normale aangenomen worden.

Slechts in het Friesch voorkomende namen, of namen, welker grondvorm en normale Middelnederlandsche vorm niet algemeen of niet met zekerheid bekend is, worden alleen op den vorm, waarin zij voorkomen, vermeld (b.v.: Costijn, Sjoerd, Walich).

101. Middeleeuwsche plaatsaanduidingen (als: ver Aven sloot, Coppetgins wijs erve van Zoetermeer, der Abdissen broec, Dircs broec van Alkemade, heren Jans ambacht van Egmond, 's Woesterslant), waarvan het twijfelachtig is, of zij reeds vaste plaatsnamen waren geworden dan wel nog bloote appellatieven waren, worden, wanneer de daar voorkomende geslachtsnaam zelf een herkomst-aanduidende plaatsnaam, voorafgegaan door: van, is, op laatstgenoemden plaatsnaam geïndiceerd. (Zie boven, art. 98.) Wanneer de bepaling echter bestaat uit een voornaam of uit een soortnaam, die beroep, ambt of waardigheid aanwijst, worden zij op laatstgenoemden voor- of soortnaam geplaatst.

102. De spelling der in art. 100 bedoelde normale hoofdvormen van middeleeuwsche voornamen, alsmede der overige toenamen, worde genormaliseerd. Daarbij worden in het algemeen de volgende regels in acht genomen, waarvan echter, indien een handschrift kennelijk regelmatig een vast spellingstelsel volgt of bepaalde gewestelijke eigenaardigheden vertoont, kan worden afgeweken:

a, ae enz. (d. w. z. de in handschriften aldus geschreven letters) worden in open lettergrepen gespeld **a**, in gesloten lettergrepen **ae**. Desgelijks geschiede met de spellingen ai, ay, wanneer die kennelijk een a-klank voorstellen (b.v.: Airnout, Clays): in open lettergrepen **a**, in gesloten **ae**; wanneer daarentegen duidelijk blijkt, dat niet de klank a(e), maar een der tweeklanken

(Nnl. ai of aai) bedoeld is, worde gespeld **ai** of **aei** (b.v. Ma(e)iken).

au worde gespeld **au** of **ou**, naar gelang van de Nieuwnederlandsche schrijfwijze (b.v.: Paulus, maar Boudene).

ar, er, aer worden naar de Nieuwnederlandsche klanken (doch in Middelnederlandsche schrijfwijze) of wel, naar gelang van het stuk, zooveel mogelijk in overeenstemming met de middeleeuwsch-gewestelijke klanken gespeld (b.v.: Herman of Harman, Arnout of Aernout).

e, ee worden in open lettergrepen gespeld **e**, in gesloten lettergrepen **ee**.

ei, ey worden gespeld **ei**; in geval van afwisseling met ee worde zooveel mogelijk de Nieuwnederlandsche of wel, naar gelang van het stuk, de middeleeuwsch-gewestelijke (Hollandsche, Vlaamsche enz.) vorm gekozen.

ii, ij worden in open lettergrepen gespeld **i**, in gesloten lettergrepen **ij**, behalve in gevallen, waar deze ij voor dubbele medeklinkers staat en de normale vorm i is, welke laatste dan gekozen worde (b.v.: kinderen, niet kijnderen enz.).

o, oo worden in open lettergrepen gespeld **o**, in gesloten lettergrepen **oo**.

oe worde gespeld **oe** of **o** (**oo**), naar gelang van de Nieuwnederlandsche schrijfwijze (b.v.: Roelof, maar Goosen).

ou worde gespeld **ou**, **oe** of **au**, naar gelang van de Nieuwnederlandsche schrijfwijze (b.v.: Boudene, Laurens).

ue, eu, oe, ö , o enz. worden, indien kennelijk aanduidingen van den klank van Nieuwnederlandsch eu (nhd. ö), gespeld **eu**.

ue, uu, ui, uy worden, indien kennelijk aanduidingen van den klank van Nieuwnederlandsch u, in opene lettergrepen gespeld **u**, in gesloten lettergrepen **uu**.

y worde, hetzij alleenstaande, hetzij tweede of eerste lid van een tweeklank of van een dubbel letterteeken, gespeld **i** (behalve uy = uu: zie hierboven), tenzij duidelijk blijkt, dat de klank bedoeld is, die thans ij geschreven wordt, in welk geval in gesloten lettergrepen aldus (**ij**), in opene **i** gespeld worde.

u, v, w en i, j, hetzij aan het begin, in het midden of aan het eind der woorden, worden naar de hedendaagsche spelling, als klinkers en medeklinkers, onderscheiden.

c en k, vóór a, o, u, l, n, r en aan het slot van woorden of lettergrepen, worden gespeld **c**, die echter in deze gevallen voor de alphabetiseering = **k** gerekend worde; met eene algemeene verwijzing van C naar K. Vóór e, i blijven c en k echter aldus (**c** en **k**) gespeld en gealphabetiseerd.

g en gh worden gespeld **g**.

ch worde gespeld en ook gealphabetiseerd als **ch**.

sc en sch worden gespeld **sch** (ook vóór a, o, u).

qu en kw worden gespeld **qu**, doch voor de alphabetiseering gerekend = **kw**.

z worde gespeld **s**, en voor de alphabetiseering ook als zoodanig gerekend; met eene algemeene verwijzing van Z naar S.

f en v worden in het algemeen aldus (**f** en **v**) gespeld, naar de Nieuwnederlandsche schrijfwijze. Van de met F of V beginnende namen worden die van Latijnschen of Franschen (Romaanschen) oorsprong met **F**, die van Dietschen of Duitschen (Germaanschen) oorsprong daarentegen met **V** gespeld (b. v.: Florens, Franciscus, maar Vranke, Vrederijc); met eene algemeene verwijzing bij F naar V en omgekeerd. Uitsluitend Friesche of Hoogduitsche namen kunnen echter met **F** gespeld en aldus gealphabetiseerd worden.

h als beginletter worde, indien zij in het handschrift

weggelaten is, naar de hedendaagsche schrijfwijze hersteld of, indien voorgevoegd, weggelaten.

th worde, indien = gr. θ , aldus (**th**) gespeld; indien = germ. $\bar{p}$ (in zeer oude stukken), worde th tot **d** herleid, met verwijzing, ingeval het de beginletter is, van Th naar D.

Aan het slot worden, behalve in Hebreeuwsche namen (zooals: Jacob), alleen harde medeklinkers geschreven: **p, c, t, f, ch, s.**

INHOUD.

INLEIDING	blz. 5.
REGELS	blz. 16.
I. BEHANDELING VAN DEN TEKST	blz. 16.
A. Algemeene regels.	blz. 16.
B. Bijzondere regels voor middeleeuwsche bescheiden	blz. 23.
C. Bijzondere regels voor bescheiden betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis	blz. 27.
II. DE NOTEN	blz. 28.
III. DE INLEIDING	blz. 30.
IV. DE INDICES.	blz. 33.
A. Algemeene regels.	blz. 33.
B. Indices van persoonsnamen	blz. 33.
C. Indices van plaatsnamen	blz. 38.
D. Bijzondere regels voor indices op middeleeuwsche bescheiden.	blz. 39.

FRANCISCUS SONNIUS

DOOR

TH. GOOSSENS.

De naam van Franciscus Sonnius mag met alle recht vooraan geplaatst worden in een tijdschrift, hetwelk de geschiedenis van het Bossche bisdom zal behandelen. Want juist aan de onvermoeide zorgen van Sonnius heeft dat bisdom zijn ontstaan en eersten bloei te danken, terwijl het ook in hem zijn eersten bisschop en beroemdsten zoon mag begroeten.

Deze merkwaardige persoonlijkheid verdient alleszins eene uitvoerige biografie, zooals reeds zestig jaren geleden Moll wenschte. ¹⁾ In afwachting daarvan zal het niet ondienstig zijn de ongedrukte bronnen voor deze levensbeschrijving bij gedeelten te publiceeren met een korte verklaring voor zoover zulks noodig is tot het verstaan der stukken.

De hier volgende brief van Sonnius aan het Domkapittel te Utrecht is de oudste, die vermoedelijk van hem bestaat, en handelt over zijne benoeming tot kanunnik in genoemd college. Daarbij sluit zich aan het tweede stuk: de officiële akte van de aanneming in het kapittel. Beide stukken toonen, dat dit niet zoo gemakkelijk geschied is, als b. v. de mededeelingen bij de Ram ²⁾ of bij Schutjes ³⁾ zouden doen gelooven.

¹⁾ *Kerkhistorisch Archief* I (1857), 46.

²⁾ P. F. X. de Ram, *Francisci Sonni . . . . ad Vigiliam Zuichemum Epistolae* (Bruxellis 1850), XII.

³⁾ L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch* II (St. Michiels-Gestel 1872), 98.

Sonnius (aldus genoemd naar den naam zijner geboorteplaats Son bij Eindhoven, terwijl zijn eigenlijke familienaam van de Velde of de Campo luidde) was in Februari 1543 benoemd tot rector der Leuvensche universiteit, welke waardigheid hij, volgens gebruik, zes maanden bekleedde. Kort daarop, waarschijnlijk in October ¹⁾, heeft de *Facultas Artium*, de filosofische Faculteit van de genoemde hoogeschool hem benoemd tot kanunnik in den Dom te Utrecht. Deze benoeming geschiedde volgens een privilegie² door Leo X den 1sten October 1513 aan die Faculteit verleend, waarbij haar het recht werd geschonken éénmaal in de tien jaar een persoon, die in betrekking stond tot die Faculteit en die voldeed aan zekere voorwaarden, in de bulle opgesomd, te benoemen tot kanunnik in eenig college of kapittel, welk dan ook. ²⁾ Adrianus VI had dit privilegie bevestigd den 16^{den} Juni 1523, doch wegens diens dood was deze bulle eerst gepubliceerd door Clemens VII den 26sten November d. a. v. ³⁾ Ook Karel V had daaromtrent een plakkaat uitgevaardigd in 1531.

Heel begrijpelijk is het, dat de kapittels niet bijster waren ingenomen met deze pauselijke gunst aan de Leuvensche universiteit: hun eigen benoemingsrecht immers werd daardoor verkort. En ook het Utrechtsche Domkapittel maakte zwaarigheid, zooals uit de twee hier volgende documenten blijkt, om de benoeming van Sonnius te erkennen. Doch uit eigen beweging had Sonnius beloofd slechts dan van zijn recht gebruik te zullen maken, wanneer er eene vacature zou zijn gekomen in eene pauselijke maand, waarin dus het benoemingsrecht aan den paus toekwam. Dit nu geschiedde in September 1544, toen de kanunnik Franciscus de Quercu (= Frans van Eijck) kwam te overlijden. Sonnius was toen, gelijk ook uit zijn hier afgedrukten brief blijkt, reeds maanden te Brussel « in negotio fidei ». Dit betrof nl. een inquisitie-

¹⁾ Onjuist is dus de tijdsopgave in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* II (Leiden 1912), kol. 1347.

²⁾ Valerius Andreas, *Fasti academici studii generalis Lovaniensis* (Lovanii 1635), 17 sqq.

³⁾ Valerius Andreas *o. c.*, 19.

proces tegen den Carmeliet Pierre Alexandre, biechtvader van Maria van Hongarije. 1) Door twee gévolmachtigden liet hij nu den 6^{den} October de opengevallen plaats voor zich vragen, maar wegens het aanstaand vertrek van den deken nam het kapittel veertien dagen uitstel. Toen zulks aan Sonnius ter oore was gekomen, schreef hij den 15^{den} October aan het kapittel een brief, waarin hij zijn eerbied en dienstvaardigheid voor het kapittel betuigt, maar tevens met klem zijn goed recht verdedigt. Den 19^{den} October werd die brief ontvangen en den 24sten d. a. v. werd het verzoek van Sonnius ingewilligd, echter niet dan nadat het kapittel nog eens plechtig had geprotesteerd tegen dit privilegie, en het, voor zoover het zijne benoemings-maanden betrof, van nul en geener waarde had verklaard. Dit blijkt uit de origineele akte, die hiervan werd opgemaakt, en uit het archief der Oud-Roomschen thans in bruikleen berust in het Rijksarchief te Utrecht. 2) Aldus was de eerste moeilijkheid tusschen Sonnius en het Domkapittel opgelost; dat het niet de laatste is geweest, zullen ons andere documenten later leeren.

I.

15 October 1544. Brief van Sonnius aan den deken en de kanunniken van het Domkapittel te Utrecht over hunne bezwaren om zijne benoeming tot kanunnik, door de Facultas Artium der Leuvense Universiteit gedaan, te erkennen.

Venerabilibus ac generosis dominis Decano
et Capitulo ecclesie Trajectensis salutem
cum humillima sui recommendatione.

Anno superiori cum insinuarim venerabilibus dominationibus vestris nostram nominationem. propria sponte promisi me non usurum hac gratia apostolica nisi in mense apostolico. ubi nullum fit prejudicium collationi ordinarie, ut vel sic mihi lucrifacerem favore met benevolentiam dominationum vestrarum. Preterea capitulariter a vobis requisitus ut

1) Daarover nader in mijn proefschrift over Sonnius, hfdst. I.

2) J. J. Dodt van Flensburg spreekt over deze akte, *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* IX (n. pl. [Utrecht] 1843), 171, 102 vlg. Zij is echter niet door hem afgedrukt in zijn *Geschiedkundig Archief*, zooals zijn plan moet zijn geweest, vlg. a. w., 171 noot.

facultatem artium persuadendo -- quantum in me erat -- inducerem ad renunciandum ordinariorum mensibus pro perpetuis futuris temporibus, etiam hoc feci et diligenter, ut constat per notulam notarii, facturus postea diligentius data oportunitate novi decani facultatis magis exorabilis ac persuasibilis hac in re. Verum autoritate sacre Cesaree sive reginalis majestatis jam hic Bruxelle detentus in negotio fidei ad octo fere menses continuos, non potui hucusque neque possum pro nunc plus prestare apud facultatem quam jam prestiti, Cesarja commissione impediente, quare merito hoc nullum debet mihi parere sive generare prejudicium, si modo corde ac consilio agendum sit; quam si nondum sit persuasum quod querit expectatio vestra, hoc non impedit nostra negligentia sed Cesaree majestatis commissio, ut taceam mentem et consilium facultatis artium non esse in manu nostra aut posse verti quocumque velimus nos. Miror igitur dominationes vestras cum omni humilitate et reverentia requisitas, legitime tamen etiam ratione justitie per procuratorem nostrum, sic respondere quasi nulla esset justitiae jurisque tenendi ratio, sed omnia pro nuda gererentur voluntate. Dicendo accipimus terminum deliberandi ad 15 dies, quia dominus decanus noster est abiturus in Westfrisiam -- sic dictum esse testatur instrumentum notarii nostri --, quasi non tunc vel etiam domino decano absente potuisset dari possessio. An queso hec justa ratio excludendi a consecutione sui juris eum qui adfert actionem sive titulum non tam coleratum quam plane indubitatum? nullo existente adversario qui vel ullum contrarii tituli colorem exhiberet.

Sed dicunt dominationes vestras, nescio quo suggerente, ecclesias cathedrales non comprehendi sub gratia nominationis facultatis artium, cujus contrarium tamen expresse tamque evidenter constat in bulla maxime Adrianina ut plane nihil ea de re dubitari posset, estque desuper jus dictum multoties coram diversis tribunalibus tam concilii Cesarii quam ecclesiastici. Et obtinuerunt cum effectu vigore solius nominationis prebendas cathedrales dominus Nicolaus de Coppin, doctor theologie et decanus sancti Petri Lovaniensis, in ecclesia Leodiensi; dominus Joannes de Armenteria, doctor medicus, in ecclesia Atrebatensi, alii quoque in aliis ecclesiis cathedralibus.

Difficultatem vero que oriri posset ex taxa prebendarum et nominationis, plane non metuo, quum illi quibus perspectissima est natura, qualitas, onus et libertas prebendarum Tra-

jectensium, quid absenti, quid presenti, quid primis annis, quid posterioribus contribuunt possessori, ita informarunt (!) nos, ut certo sciam nihil illinc esse periculi. Quod si adversarius quispiam ceperit postea sese objicere sub colore hujus difficultatis, meo id fiat periculo, commodo et incommodo. Tantum hoc precor ut dominationes vestre propter leviusculam suspicionem taxe excedentis que ulla subest, nos non excludant a jure nostro, nullo adhuc adversario id petente.

Scio vos esse judices equos; paulo tamen equiores in me esse iterum atque iterum oro et obsecro. Testem Deum invoco, nisi me traheret affectus gratitudinis et tam ardentem desiderarem honestam occasionem vicissim juvandi civitatem Trajectensem -- si quo modo possem meis sudoribus et tali quali eruditione -- a qua olim in primis meis studiis adjutus fui et magna illius pietate enutritus, certe susque deque ferrem habere et non habere prebendam hanc pro qua insto. Dominus Deus conservet dominationes vestras semper incolumes in utroque homine.

Ex Bruxella XV^a Octobris anni XLIII.

Dominationum vestrarum

servitor Franciscus
Zonnius.

adres:

Venerabilibus, generosis, nobiles dominis, domino
Decano et Capitulo cathedralis
ecclesie Trajectensis, suis dominis
unice colendis.

Recepta XIX^a Octobris anno XLIII.

Utrecht, Rijksarchief, Correspondentie Domkapittel (losse stukken). Eigenh. oorspr.

II.

6 October en 24 October 1544. Akte vermeldende de komst van Zonnius' gemachtigden, Hermannus de Gouda en Petrus de Malen, die zijn opname in het Domkapittel verzoeken; en akte, waarbij zulks, na uitstel, door het genoemde kapittel onder protest wordt gedaan.

In nomine Domini, Amen. Anno a nativitate ejusdem Domini millesimo quingentesimo quadragésimo quarto, indictione secunda, die vero Lunae, sexta mensis Octobris, hora primarii et capitulari consueta, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Pauli divina providentia Pape tertii,

anno ejus decimo, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum, ad hoc vocatorum et rogatorum, presentia personaliter constituti coram reverendo, nobilibus et circumspectis viris, dominis Johanne van der Vorst, domino de Loenbeke, U. J. doctore, decano, et capitulo insignis ecclesie cathedralis Trajectensis, in eorum domo capitulari minori capitulariter congregatis, capitulum ipsius ecclesie facientibus et representantibus, capitulorumque ut moris est ad infrascripta agenda specialiter indicto, eximius ac venerabiles viri, domini Hermannus de Gouda, sacre theologie professor, decanus Beate Marie, et Petrus de Malen, canonicus Sancti Salvatoris, ecclesiarum Trajectensium, procuratores venerabilis et eximii viri, domini Francisci de Campo a Zon, sacre theologie professoris, prout de eorum procuratorio fidem fecerunt legitimam, et per organum prefati domini Hermanni decani exposuerunt et dixerunt: ad eorum noticiam devenisse, quod ad presens canonicatus et prebenda in ecclesia Trajectensi predicta per obitum quondam domini Francisci de Quercu, extra Romanam curiam decima sexta Septembris nuperrime elapsi defuncti, ultimi dum vixit possessoris eorundem, vacabant. Idcirco dicti domini Hermannus decanus et Petrus de Malen, nomine quo supra procuratorio, praefatum magistrum Franciscum de Campo eorum principalem ad dictos canonicatum et prebendam vigore litterarum nominationis sibi per decanum, receptorem et procuratores venerande facultatis artium almi studii Lovaniensis, Leodiensis diocesis, gratiose concessarum, et prelibatis dominis decano et capitulo die vicesima secunda mensis Octobris anno millesimo quingentesimo quadragesimo tertio rite et legitime, ut asserebant, insinuatorum, cum ea qua decet reverentia admitti petebant et postulabant, statutis, juribus et consuetudinibus dicte ecclesie semper salvis, exhibentes et in medium producentes duas notulas insinuationis et intimationis earundem.

Unde sepedicti domini decanus et capitulum, previa communicatione et matura deliberatione, lectis per me notarium capituli infrascriptum publice et alta voce notulis insinuationis predictae ac per prius per eosdem dominos inspecto ac lecto et masticato tenore bulle, indulti seu privilegii nominationis, ob certas et legitimas causas animos eorundem dominorum ad hoc, ut dixerunt, moventes, hoc presens capitulum continuarunt ad tempus unius quindene et ad reditum eorum decani, statim ituri versus oppidum de Hoirn, partium Westfrisie, Trajectensis diocesis, in negotiis concernentibus ecclesiam

et fidem catholicam, petentes ut dicti procuratores donec et usque ad reditum prefati decani sese contentos reddere et pacentiam habere dignarentur; promittentes quod interea temporis neminem ad possessionem dictorum canonicatus et prebende admittent aut desuper capitulum indici facerent. Sed extunc omnem favorem et gratiam ipsis possibilem eorum principali prestare ac tam propter ejus doctrinam quam qualitatem persone sue tale responsum dare pollicebantur, quod nec dicti procuratores nec eorum principalis ullam saltem justam et legitimum causam criminandi aut conquereudi haberent, quatenus id sine prejudicio ejusdem ecclesie Trajectensis et absque lesione jurium, statutorum et consuetudinum ejusdem fieri possit. Super quibus omnibus et singulis dicti domini procuratores petierunt a me notario publico infrascripto unum vel plura publicum seu publica fieri, confici atque tradi instrumentum et instrumenta.

Acta sunt hec Trajecti anno, indictione, mense, die, hora, loco et pontificatu prescriptis, presentibus ibidem honorabilibus dominis Theodrico de Malsen, prebendato prebenda dormitorii, et Thoma Persoels, vicario dicte ecclesie Trajectensis, testibus ad premissa vocatis atque rogatis.

Deinde vero die Veneris, vicesima quarta dicti mensis Octobris post reditum et adventum decani Trajectensis predicti anno, indictione et pontificatu prescriptis, prelibati domini Johannes van der Vorst, dominus de Loenbeke, decanus, Johannes de Uterwyck, Amelius de Zuylen de Nyevelt, prepositus Leydensis, Theodricus Taetz, Marcus de Weze, prepositus Elstensis et Culemborgensis, Adrianus Ram, Franciscus Zonck, Adrianus de Renesse, scolasticus, Johannes de Veno, Anthonius de Amerongen, Cornelius de Hoirn, Henricus Godefridi, Lambertus ten Duynen, Judocus a Praet de Moirkercken, thesaurarius, Amelius uutten Enge, Aelbertus Vorstius et Rodolphus Mulaert, canonici capitulares dicte ecclesie Trajectensis, in eorum domo capitulari minori capitulariter congregati capitulumque facientes et representantes, ac capitulo per juramentum cum denario ad instantiam predictorum procuratorum magistri Francisci de Campo spetialiter et cum expressione cause indicto, prehabita communicatione et deliberatione super contentis et tenore antedicti privilegii seu indulti nominationis et possessione danda dictorum canonicatus et prebende, tandem per organum prefati domini Johannis van der Vorst, domini de Loenbeke, eorum decani, dicebant et declarabant sese nullo modo agnoscere aut quomodolibet

confirmare velle privilegium seu privilegia nominationis seu nominationum Sixti pape quarti, Leonis decimi, Adriani sexti aut Clementis septimi studio generali Lovaniensi, Leodiensis diocesis, aut venerande facultati artium ejusdem studii concessa, in quantum mentionem faciunt de mensibus ordinariorum, qui ipsis et eorum cuilibet vigore concordatorum Germanice nationis, vim et naturam contractus habentium, qui sunt de jure gentium, permanere debent salvi, integri et illibati; sed predicta privilegia aut indulta tenere et reputare quantum ad illos menses surrepticia et obreptica ac ipso jure nulla, et importunitate sollicitantium; ordinariis collatoribus desuper non vocatis neque auditis, impetrata seu potius extorta, de quo protestabantur expresse.

Qua protestatione previa et eadem semper salva, prelibatum dominum Franciscum de Campo a Zon, accedentibus etiam his commendatiis Reginalis majestatis etc., ad dictos canonicatum et prebendam, qui de prefato mense Septembris, qui est apostolicus, per obitum antedicti domini Francisci de Quercu, ut premittitur, vacarunt, de quibus antedicto magistro Francisco auctoritate sedis apostolice provisum esse prefati procuratores asserebant, suo periculo admiserunt et in eorum concanonicum et confratrem receperunt, jure tamen cujuslibet quantum ad taxam seu alias, ac statutis, juribus et consuetudinibus ecclesie predictae semper salvis. Quibus peractis prelibatus dominus decanus tam suo quam capituli sui nomine antedictum dominum Petrum de Male, procuratorem prefati domini Francisci de Campo, religione indutum, prestito prius per eum juramento solito et consueto, in et ad chorum adduxit et in sinistro latere chori antedicti superius installavit ac sibi locum assignavit in signum vere, realis et actualis adeptae possessionis dictorum canonicatus et prebende cum solemnitatibus solitis, debitis et requisitis; tali tamen conditione adjecta, quod quum prefatus magister Franciscus de Campo advenerit et residere voluerit, hujusmodi juramentum per procuratorem suum predictum prestitum, corporaliter prestabit et osculum pacis secundum morem et consuetudinem capituli dabit.

De et super quibus omnibus et singulis prefati domini decanus et capitulum ecclesie Trajectensis, procuratores predicti respective a me Notario publico infrascripto unum vel plura publicum seu publica fieri, confici atque tradi petiere instrumentum et instrumenta.

Acta sunt hec Trajecti anno, indictione, mense, die et pon-

tificatu prescriptis, presentibus ibidem honorabilibus dominis Theodrico de Malsen, prebendato prebenda dormitorii, Engberto Luyssinck vicario et Wilhelmo Lobe de Ostende, sculteto antedictæ ecclesie Trajectensis, testibus ad premissa vocatis atque rogatis.

Notariëel merk, waarin staat: Sanderi de Bomell notarii.

Et ego Sanderus de Bomell, clericus Trajectensis diocesis, publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius ac venerabilium et circumsectorum virorum, dominorum decani et capituli insignis ecclesie cathedralis Trajectensis scriba juratus, quia premissis omnibus et singulis dum sic, ut premittitur, fierent et agerentur, unacum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri vidi, scivi et audivi ac in notam sumpsi, ex qua hoc presens publicum instrumentum, manu alterius fideliter scriptum, confeci, subscripsi, publicavi et in hanc publicam formam redegi, signoque, nomine et cognomine meis solitis et consuetis signavi in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum rogatus et requisitus.

Op den rug: *Instrumentum possessionis domini Sanni prebende in summo, vigore nominationis facultatis artium acceptate.*

*Utrecht, Rijksarchief: Clerezij-archief I 57. Oorspr. perkam. charter.

ADRIANUS LOEFF

1520—1586

DOOR

L. v. MIERT S. J.

De levensloop van den verdienstelijken Noordbrabantschen priester, wiens naam we hierboven afschreven, is merkwaardig genoeg om er in de *Bosche Bijdragen* even de aandacht voor te vragen. Verschillende historische bronnen-uitgaven der laatste jaren en vooral ongedrukte bescheiden ¹⁾, waarvan uittreksels in ons bezit zijn, maken het mogelijk, de enkele bijzonderheden, die Schutjes over hem mededeelt, op verschillende punten te verbeteren en verder merkkelijk aan te vullen.

Reeds Coeverinx ²⁾ noemt Adrianus Loeffs ³⁾: *Outheusdanus*. In een document van 17 Juli 1582 ⁴⁾ wordt hij op dezelfde wijze vermeld, en als Oudheusdenaar blijft hij bij de latere schrijvers bekend.

Doch in een verklaring, die hij in Maart 1567 zelf opstelde, noemt hij *Baardwijk* als zijn geboorteplaats: „ex confinio Brabantiae, Hollandiae et Geldriae, e pago vulgo Harrdwijk (blijkbaar een vergissing van den copist voor: Baardwijk), duobus milliariibus a Buscoducis”. ⁵⁾ We zullen hem hierin wel op zijn woord mogen gelooven, en aannemen, dat Coe-

1) In het bezit der Sociëteit van Jezus, voor zooverre geen ander archief wordt aangegeven.

2) *Analecta* I, 92 in de verdienstelijke bewerking van G. van den Elsen en W. Hoevenaars, Ord. Praem.

3) Gelijk we dat in de 16e eeuw kunnen verwachten wordt zijn naam op verschillende wijzen geschreven. Naast het authentieke *Loeff* vinden we *Loeffs*, *Luffius*, *Louffius*, *Loffius*.

4) *Analecta* I, 238.

5) *Monumenta historica Societatis Jesu. Epistolae P. Hieronymi Nadal II* (Matrii 1899) 529.

verinex waarschijnlijk door de latere woonplaats van Adrianus' ouders op een dwaalspoor is gebracht.

In genoemde verklaring schatte Loeff zijn leeftijd op 47 jaren, « si recte memini ». Dat laatste moge ons in een ontwikkeld man vreemd lijken, maar in die dagen, toen de burgerlijke stand nog niet was ingevoerd en het houden van doopboeken nog niet door het Trentsch concilie was voorgeschreven, kenden zelfs beschaafde lieden hun ouderdom dikwijls slechts bij benadering.

Het ontbreken van officiële registers maakt ook het uitvinden der ouders vaak uiterst moeilijk. Testamenten en boedelscheidingen, beleeningen en overdrachten zijn dan bijna de eenigste bescheiden, die licht kunnen brengen. Maar omdat religieuzen « dood » waren, niet alleen voor de wereld, maar ook voor de wet, ontbreken dikwijls juist hunne namen bij het toewijzen van erflatingen aan bloedverwanten.

Toch meenen we — al ontbreken de strenge bewijzen — veilig te mogen aannemen, dat Adrianus' ouders waren Antonie Loeff, geboren omstreeks 1485, en diens echtgenoot Claesken. Zeker waren zij de ouders van eenige dochters en drie zoons: Dirck, *Adriaan* en Lambert. Antonie werd in 1525 tot schout van Oudheusden benoemd en overleed vóór 1559; zijn zoon Lambert werd in 1591 opperburgemeester van Heusden, en is de stamvader van het nog bloeiende Baardwijkstraal geslacht Loeff. Het geboortjaar van Antonie's zoon Adriaan, dat slechts bij benadering kan bepaald worden op ongeveer 1516 of 1517, is niet in tegenpraak met den vermoedelijken leeftijd, dien we onzen Adrianus zich in 1567 zagen toeschrijven. ¹⁾ Deze laatste spreekt in een brief van 30 Sept. 1566 ²⁾ van zijn toen nog levende moeder, broeders en zusters, wat slechts ter bevestiging kan dienen van de voorafgaande genealogische opgaven.

Doch, er is meer. Wij weten, dat keizer Karel V, bij open

¹⁾ De voorafgaande genealogische gegevens dank ik aan de vriendelijke mededeeling van den heer J. van der Hammen Niez. te Besoijen.

²⁾ Zie Bijlage.

brief van 28 Aug. 1556, gegeven te Gent, aan den bovengenoemden Antonie Loeff een wapen schonk ¹⁾, ter belooning van zijn trouw en genegenheid, alsook lettende « op de seer heerlycke en groote gaven des gemoets, ende eerlyke maniere, daermede wij *Adriaen Loeff*, uwen soone gekent hebben uyt gelooffwaerdige getuygenisse begaeft te syn, mitsgaders op syne aengename ende getrouwe diensten, welcke hij ons ende het selfde ryck, nu elff jaren als Mr. der Latynsche tale over de chorale onser h. Capelle gedaen heeft, ende noch dagelyx doet, in het selve officie den alderdoorlugtigsten Prince ende Heere Philippus, Koninck van Spangien ende Engeland, onsen seer lieven soon ende gantschelyck vertrouwe, dat hij voortaan doen sal.»

Als we dit getuigenis in verband brengen met hetgeen door Schutjes op gezag van Kanunnik Kievits wordt medegedeeld ²⁾, nl. dat de door ons bedoelde Adrianus les gaf aan de choralen der hertogelijke kapel (Karel V was *hertog* van Brabant) in de latynsche taal, dan wordt het duidelijk dat hij dezelfde persoon is als de « Mr. der Latynsche tale over de chorale onser h. Capelle », wiens « aengename ende getrouwe diensten » door Karel boven werden herdacht. ³⁾

Een verdere bevestiging vinden we in den reeds boven aangehaalden brief van 30 Sept. 1566: « nec dubito quin [Antverpia] *aulà* hac in parte (nl. op het punt van weelde)

¹⁾ Het aan Antonie Loeff en al zijn afstammelingen verleende wapen wordt aldus beschreven: schild van groene couleure, drie leliën van witte, off silvere couleure triangulair, ofte driehoekig geset, te weten, een onder ende dandere in de bovenste hoecken des schilts, begrijpende, op de opperste des schilts een swarten arend met een hoofd gebogen synde nae de rechte zyde, met uytgespannen vleugelen uytijkende, tot de borst toe in een gulden of geluw veld ende boven den schild eenen besloten helm omcingeld met looffwerk van witte ende groene couleure, op de opperste van welcke helm op den gedreyden bant derselve couleure twee vleugelen van groenen couleure, daer van ider begrijpt drye witte ofte silvere leliën dryhoeckig geset als in den schilt.» De wapenbrief en het wapen zijn te vinden in *Algem. Nederl. Familiebld* I. n° 106; het wapen in *Taxandria* II (1895), 159, doch in beide afbeeldingen zijn de leliën foutief 1 : 2 in plaats van 2 : 1 geplaatst.

²⁾ *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch* IV, 610. Over Kievits (overl. 1620) en zijn manuscript, door Coppens gebruikt, maar door Schutjes vergeefs gezocht, zie Schutjes, I. c. II, 20.

³⁾ Kievits laat Loeff les geven aan de choralen der hertogelijke kapel te Trier, en wel na zijn opname in de Sociëteit. Hij heeft blijkbaar twee zaken verward; want te Trier bestond geen hertogelijke kapel, en van een dergelyk lesgeven in latere jaren is niets te vinden.

[non] multo sit sanctor: ego enim utriusque fortassis nonnullam experientiam magnò meo malo cepi.» Hij had dus zoo wel Antwerpen als het *hof* door eigen ondervinding leeren kennen.

Deze uitweiding was noodzakelijk om aan Adrianus de hem toekomende plaats in de genealogie-Loeff aan te wijzen. Thans kunnen we tot een geregeld levensverhaal overgaan.

Adriaan was dan tusschen de jaren 1516 en 1520 te Baardwijk geboren en deed zijn hoogere studiën — van de lagere kunnen we slechts vermoeden, dat hij ze op de destijds nog zoo bloeiende Bossche fraterschool volbracht — aan de Leuvensche Alma Mater. Daar verkreeg hij op ongeveer twintigjarigen leeftijd bij de promotie in de philosophie van 18 Maart 1540 de derde plaats onder 136 medestudenten. Dit wetenschappelijk succes wees hem als 't ware aan, om op zijn beurt als leeraar van anderen op te treden. Uit latere getuigenissen weten we, dat hij er inderdaad de philosophie onderwees. Hij begon er ook zijn theologische studiën, doch den doctorsgraad in de godgeleerdheid behaalde hij waarschijnlijk eerst veel later te Keulen.

Omstreeks 1545 moet hij als leeraar van het Latijn voor de choralen aan de hertogelijke kapel te Brussel zijn verbonden, want in 1556 wordt gesproken van de diensten, «welcke hij . . . nu *clff jaren* gedaen heeft.» Dat Karel V bijzonder over die diensten tevreden was, bewijst èn de bovenaangehaalde wapenbrief èn de eervolle onderscheiding, die hij hem toekende. Gebruik makend van zijne benoemingsrecht als hertog van Brabant, stelde hij Adrianus Loeff den 28 Juni 1553 aan als kapitteldeken te Hilvarenbeek ¹⁾, zonder dat hij daarom zijne betrekking te Brussel behoefde op te geven. Immers in den geciteerden wapenbrief van 1556 worden uitdrukkelijk ook de diensten geprezen, die hij

1) De stichting van dit kapittel, dat reeds in de twaalfde eeuw aan de kerk van Hilvarenbeek was verbonden, ligt in het duister. De elf kanonikaten, waaruit het oorspronkelijk bestond, waren in 1245 tot negen teruggebracht, en werden door den hertog van Brabant, den heer van Hilvarenbeek en den proost van Maeseyk, ieder voor een derde gedeelte, vergeven.

«noch dagelijks doet». In die dagen, toen de residentieplicht der kanunniken nog niet zoo streng werd opgenomen, achtte men het vervullen van een functie te Brussel met een kanonikaat te Hilvarenbeek zeer wel vereenigbaar. En bij dat ééne kanonikaat bleef het niet. Drie jaren later, in 1556, werd Loeff eveneens lid van het kapittel der Bossche St.-Janskerk ¹⁾. Of hij deze prebende bij keizerlijke beschikking ontving, staat niet met evenveel woorden aangegeven. Onwaarschijnlijk is dit echter niet, als men let op het groot aantal cantores — minstens zes — en kapelaans van zijn hof, wien Karel V door de toekenning van een Bosch kanonikaat de zorgen des levens hielp verlichten.

Wanneer Loeff zich te Hilvarenbeek gevestigd heeft, is niet bekend, maar dat hij er later zijn verblijf heeft gekozen, is bewijsbaar uit den brief van 1566, waaruit we reeds boven enkele woorden aanhaalden, en daarenboven officieel vastgelegd in het hoogst belangrijk document, dat aan de oprichting van het Bossche bisdom haar beslag gaf ²⁾. Voor de uitvoering der pauselijke bulle betreffende het bisdom van 's-Hertogenbosch waren door den Paus de bisschoppen van Mecheien en Kamerijk en de kapitteldeken van Hilvarenbeek aangewezen. Meermalen waren de bekleeders dezer laatste waardigheid met de uitvoering van pauselijke bullen belast geworden ³⁾. Hieruit blijkt ten overvloede, tot welk een eervolle betrekking Loeff door den keizer was verheven. Bij de keizerlijke kwam zich nu de pauselijke onderscheiding voegen, die hem met de taak belastte, de officiële akte der oprichting en omschrijving van het nieuw opgerichte bisdom af te kondigen. Het uitvoerige stuk werd den 30 Maart

¹⁾ Schutjes, l. c. IV, 262.

²⁾ Over dit stuk zie: *Analecta Gijsberti Coeverinx* I, 7—10. In plaats van den aanstonds te noemen bisschop van Kamerijk (*Cameracensis*) schrijft Coeverinx: *Amerincensis*, en Miraeus: *Camerinensis*, terwijl en 'Oudheden . . . van 's Hertogenbosch in de vertaling der bullen, en ook Schutjes den naam *Kamerijk* behouden; *Oudheden* heeft toch weer in de noot (blz. 129) *Camerino*! Zou men hier niet te doen hebben met een verschrijving in de oorspronkelijke bulle, waarin de Italiaansche secretaris den naam van het hem meer van nabij bekende *Camerinum* schreef in plaats van het afgelegen *Cameracum*?

³⁾ Schutjes, l. c. II, 16.

1563 door Loeff te Hilvarenbeek geteekend en gezegeld. Bij gebrek aan een eigen zegel — hij had er nog geen aangeschaft — ¹⁾ maakte hij gebruik van het zegel van zijn vriend en medekanunnik te Hilvarenbeek en te 's-Hertogenbosch, den protonotarius Jacobus Bammelroy, ook weer een cantor der hertogelijke kapel.

Het vertrouwen door de wereldlijke en geestelijke overheid in Loeff gesteld wettigt de veronderstelling, dat de loopbaan zijner eerambten nog niet was afgesloten. Toch konden aanzien en fortuin zijn hart niet langer boeien. In 1562 deed hij afstand van zijn prebende te 's-Hertogenbosch, twee jaren later legde hij zijn overige waardigheden neer en gaf zelfs het vooruitzicht prijs om later andere te kunnen verkrijgen door in 1564 te Trier de Sociëteit van Jezus in te treden.

In genoemde stad was sinds 1561 op verzoek van den keurvorst-aartsbisschop, Johan von der Leyen, een college begonnen, dat behoorde tot de Rijsche provincie der orde, welke op het tijdstip, dat Loeff werd opgenomen, door Everard Mercurianus — later generaal der Sociëteit — werd bestuurd. 't Kwam in die dagen dikwijls voor, dat de nieuwelingen, om aan hun besluit kracht bij te zetten, zich onmiddellijk bij hun intrede in het noviciaat, of zelfs reeds vroeger, door belofte aan de Sociëteit verbonden, zonder dat evenwel deze gelofte-aflegging de kanonieke gevolgen insloot, die aan de eigenlijke religieuze geloften verbonden zijn. Zóó hebben we ook de eerste beloften te beschouwen, die Adrianus Loeff den 3 Juni 1564 te Trier uitsprak.

De afzondering en verborgenheid, die er zijn geluk uitmaakten, dreigden een oogenblik verstoord te zullen worden. Er werd gefluisterd, dat de oversten den vroegeren hofgeestelijke en kapitteldeken voor Antwerpen bestemmen wilden, waar zich in 1563 de eerste jezuïeten hadden gevestigd. De gedachte, dat de nabijheid van moeder, broeders en zusters wellicht zijn geest tusschen God en de wereld zou verdeelen,

¹⁾ « quia necdum proprium habemus » (*Analecta* I. 9).

dat hij zich niet geheel zou kunnen onttrekken aan de tafeweelde der deftige Antwerpsche « sinjoren », dat hij als raadsman zou betrokken worden in voor het geweten niet altijd goed te verdedigen handelspraktijken der rijke kooplieden, sloeg hem met schrik, en deed hem terstond naar de pen grijpen, om zijn hart bloot te leggen voor zijn provinciaal. De brief is van 30 Sept. 1566. Adrianus had zijn proeftijd toen nog niet of nauwlijks voltooid. Al behoeven we niet alles aan te nemen, wat hij zich zelf ten laste legt, toch blijft dit schrijven kenschetsend voor de bescheidenheid en nauwgezetheid van den zes-en-veertigjarigen novice. Zijn ootmoed veroorlooft hem in zich zelf enkel zwakheid, onwetendheid en ongeschiktheid te ontdekken, en doet hem smeeken aan de vermeende gevaren niet te worden blootgesteld. Zijn oversten oordeelden anders, al zonden zij hem niet naar Antwerpen.

Reeds in 1565 was hij belast met de klas der rhetorica in het Triersche college. Kort na zijn noviciaat werd hem de opleiding der novicen toevertrouwd. Negen jaar vervulde hij die gewichtige betrekking en we mogen dus zeggen, dat een goed deel der leden van de Rijnsche provincie in de laatste decennia der 16^e eeuw door Loeff's hand en voorbeeld waren gevormd.

Den 15^{en} Juni 1572 legde hij in de H.-Drieuldigheidskerk te Trier zijn plechtige professie af. Niet onwaarschijnlijk heeft hij eenigen tijd te voren Oudheusden bezocht om er familiezaken te regelen. Dan heeft hij daar zeker een vriend zijner jeugd ontmoet, den vroegeren pastoor van Oudheusden, sinds 1552 abt van Bern, Dirk Spierink van Well, wiens prachtige grafzerk thans een sieraad uitmaakt van het Rijksmuseum te Amsterdam. Dat die vriendschap door de jaren niet geleden had, bewezen de gaven in geld of natura, waarmee de abt het Triersch college op Loeff's professiefest verraste. Reeds daags daarna dankte hem Adrianus in een latijnsch schrijven ¹⁾, en verzekerde, dat op den dag der professie

¹⁾ Aanwezig in de Biblioth. v. h. Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant. De vriendelijke bibliothecaris, L. van der Steen, bezorgde er mij een afschrift van, waarvoor ik hem hier gaarne dank betuig.

zelf de bewoners van het college voor den abt, als voor hun weldoener en grootmoedigen « aalmoezenier » het heilig Misoffer en andere gebeden aan God hadden opgedragen. Uit erkentelijkheid voor die weldaden geeft Loeff in zijn antwoord eenige uittreksels van brieven, van Rome ontvangen, die het laatste nieuws uit verschillende Europeesche landen, vooral in betrekking tot den oorlog met de Turken, mededeelden, en besluit zijn brief aldus:

« Tot zooverre uit de brieven uit Rome. Terwijl UEw. dit leest, zal U een oogenblik uwe gedachten kunnen afleiden van de ellenden en rampen van ons vaderland, die mijn hart of vreest, of zelfs voorziet. Iets zekers heb ik evenwel na mijn vertrek niet meer vernomen. Hier loopt het gerucht, dat uit Beijeren een groote ruitermacht, en uit het naburige Luxemburg troepen voet- en paardevolk naar den hertog van Alba heenspoeden. De gevaren, waaraan gij dientengevolge blootstaat, kan ik eerder vermoeden dan met zekerheid kennen. Moge God in zijn barmhartigheid zijn toorn van ons afwenden en alles richten tot glorie van zijn naam, tot nut en hervorming der Kerk. Hij neme U en uw heilige gemeente onder zijn bewaring en hoede. »

Juist in dit jaar plunderden Lumey's benden, na de in-neming van den Briel, de gebouwen der Bernsche abdij.

Toen den 26^{en} October 1574 een waanzinnige het bloeiend college van Keulen in diepen rouw dompelde, door drie zijner uitstekendste leden, den rector Leonard Kessel, den prefect der studiën, Joan Rhetius en den minister Nikolaas Faber in een vlaag van woede te vermoorden, zond de provinciaal, P. Thyraeus, onzen Loeff als prorector naar Keulen in gezelschap van den Amsterdammer P. Martinus Florensz. van Alkemade. De kerkvorst van Trier liet zich echter den voortreffelijken Loeff, die zich ook door zijn lessen in de casuïstiek voor de geestelijken van stad en omstreken verdienstelijk maakte, niet zoo gemakkelijk ontnemen. Op verlangen van den aartsbisschop riep de provinciaal hem dus uit Keulen, waar de jezuiten in de eerste verwarring

den Bosschenaar Arnold Havens tot rector hadden gekozen, terug en plaatste hem aan het hoofd van het Triersche college. 1) « We zouden, » zoo verklaarde hij aan den generaal, « op dit oogenblik moeilijk een geschikter persoon voor dien post kunnen vinden. » Dat de keuze gelukkig was geweest, bewees de steeds toenemende bloei van het huis. Het aantal jezuiten, dat in 1575 veertig bedroeg, waaronder zestien novicen, was in 1578 tot zeven-en-vijftig gestegen; een-en-twintig nieuwelingen hadden dat jaar hun noviciaat begonnen. De aangroei der leerlingen was nog beduidender. In 1576 klom het getal tot 836, in 1578 tot 1030. Daarenboven mocht Loeff de voldoening smaken de fundatie van het huis door den keurvorst-aartsbisschop tot een goed einde te zien gebracht. De bekrompen financiële omstandigheden, waarmede men tot dan toe te worstelen had, werden daardoor althans gedeeltelijk opgeheven. Mogen we hier even het getuigenis aanhalen, dat de aartsbisschop Johan von Schönberg eenige jaren later (14 Maart 1588) over het Triersche college en zijn invloed ten goede neerschreef?

« In deze streken van Duitschland, » zegt hij, « danken wij de redding van het vaderland, dat door de ketterij van zijn luister was beroofd, bijna enkel aan den arbeid van de paters der Sociëteit. » 2) Aan dien arbeid had P. Loeff in de veertien jaar van zijn verblijf te Trier ijverig deelgenomen, en in den laatsten tijd zelfs leiding gegeven.

Een gelijke taak wachtte hem nu in de oude rijkstad Spiers, waar hij in 1578 het rectoraat aanvaardde. Het in 1507 aldaar gestichte college was krachtens zijn fundatie slechts berekend op vijftien bewoners, terwijl het aantal leerlingen de tweehonderd vijftig niet haalde. De tegenwerking, waarmede de Sociëteit te Spiers voortdurend te kampen had, vorderde in den nieuwen rector een groote mate van wijze voorzichtigheid. Wel mocht hij rekenen op den steun van den bisschop

1) Een ander Noordbrabanter, P. Joan. Ghilsen, geb. te Waspik in 1542 en den 28 Juni 1568 in de Sociëteit getreden, werd Loeff's opvolger als novicenmeester in 1575 en later als rector te Trier in 1596. Hij overleed 17 Mei 1604 te Keulen.

2) Duhr, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge* I, 100.

Marquard van Hattenstein en vooral van het kapittel, dat de jezuiteten naar Spiers had geroepen, maar de stadsregeering, die de Augsburgsche Confessie was toegedaan, had zich van af den beginne tegen hunne vestiging verzet en zou voorloopig den strijd niet opgeven. Reeds in 1575 had Gregorius XIII zoowel den bisschop als het kapittel aangemaand, om de jezuiteten te beschermen tegen het woelen der ketters en het drijven van den stadsraad. Ook keizer Maximiliaan II en koning Hendrik III van Frankrijk waren ten gunste der Sociëteit tusschenbeide gekomen. Toch bleef de stedelijke regeering o. a. het verbod aan de burgerij handhaven, om scholieren der jezuiteten te huisvesten, en waren sommigen dezer genoodzaakt den nacht onder den blooten hemel op straat door te brengen. ¹⁾

Om het onderwijs in aanzien te brengen bediende P. Loeff zich onder andere ook van het schooltooneel, een middel, dat in die tijden op talloze plaatsen al wat ontwikkeld was voor de jezuiteten-colleges won. Die voorstellingen vielen zoo in den smaak, dat men somtijds moeite had aan de al te dringende verzoeken van kerkelijke en burgerlijke overheden te voldoen. P. Loeff had in 1579 het tooneelstuk Jehu uit Rome meegebracht; met grooten bijval werd het in het volgend jaar te Spiers op de planken gebracht. ²⁾ Voor 1583 vinden we zelfs drie stukken vermeld: «*Beatus Ivo, jurisconsultorum patronus*», «*Realis praesentia Christi in Eucharistia*», in November en met Kerstmis: «*Puerulus Jesus in stabulo Bethlehem.*» ³⁾

't Mag wel vermeld, dat onder P. Loeff's bestuur èn te Trier in 1577 — dus slechts vertien jaar, nadat de belgische jezuiet Jan Leunis in 1563 te Rome de eerste Congregatie was begonnen — èn te Spiers in 1578 een Maria-congregatie werd opgericht. 't Is hier niet de plaats, om van de rijke vruchten te spreken, die deze vereenigingen vanaf den beginne

¹⁾ Duhr, l. c. I, II 8 ff. — Hansen, *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens*, 705.

²⁾ Duhr, l. c. 353.

³⁾ Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* VIII, 1453.

voor het christelijke en zelfs volmaaktere leven afwierpen. Maar wel willen we er op wijzen, dat reeds in 1577 de Triersche congregatie met die van Keulen in schriftelijke verbinding trad, een middel tot onderlinge opwekking, dat blijkens de « Sodalens-*Correspondenz* » en dergelijke periodieken van onze dagen nog niets van zijn kracht verloren heeft.

Wat Loeff's persoonlijkheid betreft, heeft men zich hem niet voor te stellen als een man van indrukwekkend voorkomen. Maar onder een onaanzienlijk uiterlijk scholen groote gaven van geest en hart. Zijn ernstige levensopvatting, zijn diepe ootmoed en vooral zijn groote liefde voor de religieuze armoede treffen ons telkens bij het doorlezen zijner correspondentie. In de eischen, die hij omtrent de armoede stelde, scheen hij eerder over te hellen tot strengheid dan tot toegankelijkheid. Ook hier weer staan we voor het feit — in den religieuzen staat zoo vaak opgemerkt — dat wie het meest verliet, zich ook gewoonlijk het volmaaktst onthecht.

Een enkel voorbeeld van zijn ijver voor de onderhouding der armoede, en tegelijkertijd van zijn vreeze voor verslapping. De Antwerpsche jezùieten hadden in 1573 het « huis van Aken » aangekocht, om daarin een college te beginnen. Tegen den koop van zoo'n deftig gebouw had Loeff zijne bedenkingen: « *Quod tamen* » — zoo schrijft hij 14 Juli 1574 — « *domus Aquensis (si domus et non palatium dici debet, nam eam ego aliquando vidi) pro Societate emeretur, nescio an multis probabitur. Vereor, ne id sit invidiosum Societati et parum cum ejus paupertate, quam profitetur, consentaneum:* » ¹⁾ Voor zich zelf wenschte hij veeleer het armoedigste huis: « *ego videor mihi lubentissime in collegio pauperrimo cum victus vestitusque magna penuria victurus, potius tamen discipulus quam magister aliorum futurus.* » 't Hinderde hem, door vriendschapsbetrekkingen en tijdelijke zorgen van allerlei aard gebonden te zijn, en door het heerschend gebruik gedwongen te worden, somtijds buitens-

---

¹⁾ Hansen, l. c. 691.

huis aan gastmalen deel te nemen, die hem niet alleen tijdroovend, maar ook gevaarlijk schenen voor den religieuzen geest. « *Ignotus latere apud ignotos* » was de innigste wensch van den bescheiden en nederigen man. Toch had zijn deugd niets afstootends, al konden somtijds niet allen zich met zijn opvattingen vereenigen. « *Soleo haberi mater* », schrijft hij van zich zelf, doch voegt er bij, naar aanleiding van twee zijner onderdanen, die zich aan zijn gehoorzaamheid schenen te willen onttrekken: « *nescio an jam mutatus sim in novercam, quod filii quos enutrivi et quidem non sine labore in hujus collegii angustiiis, spreverunt me.* »

P. Loeff werd driemaal door zijn medebroeders naar Rome afgevaardigd voor de belangen der orde en der provincie. De eerste maal nam hij deel aan de derde algemeene congregatie (18 April — 16 Juni 1573), waarin de provinciaal, die hem in de orde had opgenomen, P. Everardus Mercurianus, den 23 April tot generaal werd gekozen. In 1579 zag hem de Eeuwige stad als procurator der provincie verschijnen, om verslag over haar toestand uit te brengen en omtrent verschillende punten voorlichting aan den generaal te vragen. Twee jaar later in 1581 woonde hij de vierde algemeene congregatie bij, die Claudius Aquaviva als vijfden generaal der orde aanwees.

Reeds boven zagen we, in hoe hoog aanzien Loeff stond bij den Trierschen keurvorst-aartsbisschop Jacob von Eltz. Te Spiers was vooral de vrome en verstandige kapitteldeken zeer met hem ingenomen, zoo zelfs dat in 1572 het plan om Loeff te verplaatsen werd opgegeven, om den deken niet te stooten. Ook buiten Trier en Spiers telde hij onder de Duitsche kerkvorsten vrienden, die zijn tusschenkomst verzochten en zijne hulp mochten ondervinden. Tijdens zijn eerste verblijf te Rome in 1573 zien wij hem met P. Joannes Rhetius den 30 Mei een schrijven richten aan den prins-abt van Fulda, Balthasar van Dermbach, waarin zij eenige wijzigingen voorstelden in de fundatie-acte van het collegè aldaar, om ze aldus in overeenstemming te brengen met de consti-

tutiën der Sociëteit. 1) Deze uitstekende prelaat, die zijn ijver voor het herstel van den katholieken godsdienst met een ballingschap van ruim dertig jaren moest boeten, had niet gerust, voor hij te Fulda een seminarie tot opleiding van geestelijken had gesticht. Dit seminarie, waarin adellijken zoowel als armen kosteloos hun studiën deden, en waaraan de Groningsche jezuiet Petrus Loppers gedurende zestien jaar zijn beste krachten besteedde, heeft machtig bijgedragen tot de opleving van het Katholicisme in de Duitsche staten.

Bij zijn tweede bezoek aan Rome in 1579 steunde Loeff zooveel mogelijk bij den generaal der orde de pogingen van den Straatsburger bisschop Johan von Manderscheidt-Blankenheim, om een jezuieten-college voor zijn bisdom te verkrijgen, en mocht de voldoening smaken den 15 Maart 1580 de grondleggers der nieuwe stichting naar Molsheim te begeleiden. 2)

De arbeid had intusschen Loeff's krachten gesloopt. In Februari 1584 was er reeds ernstig sprake van, hem den bestuurslast van de schouders te nemen. Den 11 Sept. van datzelfde jaar, terwijl hij bij den bisschop Eberhard von Dienheim aan den maaltijd aanzat, werd hij door een beroerte getroffen. Nog zeventien maanden bleef hij kwijnen. Hij beschouwde de ontvangen waarschuwing als een gunst des hemels en zou 't zich — verklaarde hij — als een zware fout aangerekend hebben, als hij zich daarna niet met alle zorg op een heiligen dood had voorbereid. Den 20 Febr. 1586 sloeg voor hem het uur der verlossing. Een groot aantal geestelijken met den deken van het kapittel aan het hoofd, geleerden en personen van aanzien woonden zijn lijkdiens bij, om den man te eeren, die in zijn leven niet zich zelf, maar Gods glorie had gezocht.

1) Hansen, l. c. 647.

2) Duhr, l. c. 134.

BIJLAGE.

Etsi proposuerim mihi ut quidquid sancta obedientia mihi imponeret, id simplici et indifferenti animo susciperem, cogor tamen fateri meam imbecillitatem animi et propositi mei, ut non solum incipiam timere et trepidare ad imperium superiorum, sed vel ad cogitationem et nescio quam suspicionem, cum hodierno die congregatis nobis a R^o Patre Rectore recitarentur litterae Reverentiae tuae, jactatum est nescio quid rumusculi de missione Antverpiensi, et quamquam intelligerem nihil esse decretum, ego tamen ita ad illam vocem exhorruui, ut postea me recolligere non potuerim, quum mecum reputarem non solere hujusmodi sermones de nihilo nasci. Et quamquam Deus ipse, excitatis et permissis seditiosis tumultibus, videatur hoc consilium reprehendisse, ego tamen animo meo nondum persuadere possum ut securus sit et nihil timeat. Causas autem timoris mei nonnullas attingam faciamque contra animi quidem mei cogitationem aut decretum, non tamen ut confido contra regulas Societatis. Nam primum, R^{do} Pater, ego novitius sum et vixdum initia attingi Societatis, quid ergo futurum est laxatis obedientiae habenis, nisi ut ad saeculares cogitationes, quas nondum reliqui, penitus relabar? Deinde secundo quam erit mihi periculosum, tam propinquum esse matri viduae. et fratribus sororibusque, a quibus amor et quos ego redamo nimis carnaliter: nulli dolebit digitus, quin hoc ad me deferendum erit, ita ut gaudendum cum gaudentibus et flendum cum flentibus erit, et animus meus nimis lenis et infirmus, nimis alternantibus hisce carnalium affectionum tempestatibus perpetuo aestuabit. Tertio frequentanda erunt fortassis potentium convivia et quod Becae, in ignobili pago, ferre non poteram adhuc saecularis, hoc jam Antverpiae, in aestuario quodam deliciarum et veneris ventrisque theatro sustinere cogar sub nomine religiosi, ubi et palatum nihil gustabit, aures nihil audient, oculi nihil videbunt, nisi quod ad enervandam dissolvendamque mentem pertinebit. Nec est, quod quis mihi respondeat de sobrietate et temperantia. Antverpia perdita est luxu etiam apud Hispanos et Italos, nec dubito quin aulâ hac in parte [non] multo sit sanctior: ego enim utriusque fortassis nonnullam experientiam magno meo malo cepi. Deinde quum ego et sim et fuerim natura semper avidus rerum novarum, quid ibi fiet, ubi omnis

sermo erit vel est de negociatione vel de ambitione; praeterea quum ego ad me descendo, hoc est, ad exercitium meum, quid ego faciam, inter eas conscientias tam perplexas et intricatas? Quae erunt et quanta tormenta conscientiae meae, quum ego ne vocem quidem casuum aut scelerum audierim aut noverim quae ibi explicanda erunt. Urget abitus R^{di} Patris Ludovici, ut reliqua non liceat persequi. R^{da} Paternitas tua pro sua prudentia reliqua consideret et quaeso perficiat ut haec cogitatio plane omnium mentibus eximatur. Si erit aliquando omnino in alia loca eundum, instituentur, brevi ut est verisimile, alia collegia ubi et paulo longius a patria et ab istis periculis comessationum et conscientiarum abesse licebit.

Oro ut Paternitas tua me juvet, non possum reliqua scribere prae dolore et festinatione tabellarii.

Treviris, ultimo Septembris 1)

Indignus in Chr^o servus et filiulus
Adrianus Louffius.

---

1) Uit een aantekening van een andere hand blijkt, dat de brief van 1566 is.

FRANCISCUS EN JOHANNES ANDELIUS (VAN ANDEL).

DOOR

J. VAN DER HAMMEN NICZ.

Een overlevering, welke vermoedelijk een paar eeuwen in het land van Heusden en Altena en de Langstraat gangbaar schijnt te zijn geweest en nog tot op heden gangbaar was, zegt, dat *de laatste pastoor van Genderen, Johannes van Andel of Johannes Andellius (± 1545—1622), de eerste predikant aldaar geweest is.*

Een grafsteen, die ongeveer drie eeuwen te Genderen schijnt gelegen te hebben, laatst vóór of bij de kerk der Afscheidenen (Gereformeerden) aldaar, maar thans in eenige brokstukken in die kerk is berustende, zou door zijn opschrift aan die «legende» meer bewijskracht moeten hebben verleend. Edoch, al wat thans nog op die oude zeer geschonden zerk te lezen valt, is dit:

« Hier leit Begraven
Johannes Andelis (?),
. . . . naer van Gods Woort. »

Dit leert ons wel niet veel meer, dan dat er eertijds misschien een Johannes Andelius predikant is geweest. Van *een pastoorsbediening geen woord!*

Om licht in deze verwarde en duistere zaak te ontsteken en te bepalen, wat van genoemde legende waar en wat niet waar is, heeft menig onderzoeker zijne scherpzinnigheid in het werk gesteld, maar — de waarheid kwam niet aan het

licht. Reeds bijna 25 jaren geleden heeft Johannes van Hemert, die in 1894 het kerk-archief der Hervormde gemeente te Heusden inventariseerde, ijverig naar bijzonderheden omtrent Andellius en diens vermeende bekeeringsgeschiedenis gezocht, doch te vergeefs!

Schutjes, in zijne verdienstelijke geschiedenis van het bisdom 's-Bosch (1872), al zijn daarin ook begrijpelijkerwijze vele fouten geslopen, zegt van de kerk van Genderen (Deel III, bl. 719 en 720) o. m. het volgende:

Uit de kerkvisitatie, den 26 Augustus 1571 door den bisschop Metsius gehouden, blijkt dat de parochiekerk, eene *quarta capella*, den H. Martinus bisschop was toegewijd. . . . De pastoor Franciscus Eustachius (?) van Andel bediende de officiën. . . . De tweede kerkvisitatie in het dekenaat Heusden geschiedde in Mei 1572, op last des bisschops, door den deken-pastoor van Eethen, Henricus Christiani van Gestel, wien de pastoor van Genderen als notaris ter zijde stond. De aanteekeningen dezer visitatie, den 17 Junij 1572 te Heusden eigenhandig en zeer duidelijk door van Andel geschreven, bevatten de omstandigheid, dat men niet gevoeglijk het kerkbezoek te Eethen, Genderen, in de kapel van Drongelen en in de kapellen van Elshout had kunnen verrigten *propter subortos a pyratīs Gensianīs tumultus*. Ten slotte uit de deken den wensch, dat de bisschop zorg drage voor de uitvoering der gemaakte verordeningen. Het stuk is aldus onderteekend: *Praescripta ita esse attestor Franciscus Eustachius (?) Andellius pbr pastor in Genderen, meapte manu*.

De pastoor van Genderen, verkeerd Jan van Andel genoemd, was een man van talent en stond destijds bij den kerkvoogd in aanzien, wyl hem anders de genoemde eervolle taak niet zou zijn opgedragen; des te treuriger is het te moeten melden, dat hij in 1576 zijne parochie nog bediende, doch later apostaat werd en door zijne begaafdheid den afval van het geloof in die omstreken bevorderde. Hij trad vooreerst te Asperen op als predikant, kwam in 1589 te Heusden, in 1599 te Utrecht en in 1610 naar Baardwijk, stierf als *emeritus praedicatorius* te Doeveren en werd te Genderen in zijne vorige parochiekerk begraven. *Gelukkig, dat het oude bisdom 's-Bosch zelden op dergelijke schandalen te wijzen heeft. . . .*

Wat leert ons nu het «Kerkelijk Placaatboek» omtrent bovengemelden Johannes Andellius? In het tweede deel, uitgave van 1735, bl. 53, komt een resolutie voor van de Staten van Holland en West-Friesland, d.d. 4 October 1585, waarbij aan de gemeente van Medemblik als predikant wordt toegeschikt «Johannes Andellius, onlangs geweest zijnde «Minister tot Wormer, die ons seer is gerecommandeert. . . .» En uit een aanschrijven van de Gecommitteerde Raden aan schout, schepenen en borgemeesteren van Heusden, deel II, bl. 93, d.d. 7 Maart 1590, blijkt, dat genoemde van Andel in 1590, op verzoek van die van Utrecht, zijne bediening te Heusden neerlegt en naar Utrecht vertrekt, hetgeen in die aanschrijving aldus staat vermeld:

Alsoo van wegens de Magistraat der stad Utregt als nog seer instantelijk werd versogt, en daar op aangehouden, dat Johannes Andelius, Dienaer des Goddelijken Woords aldaar tot Heusden, henluiden tot dienst van de Kerke tot Utregt voornoemt soude moogen vergunt worden, overmits syluiden door het goed rapport en de recommandatie van de Persoon van den voornoemden Andelium, deselve daar toe seer noodig agten aangenoomen en gebruikt te worden binnen de voorschreve Steede. . . . Soo is 't, dat. . . wij UE. bij deesen en ook de voornoemde Johannem Andelium. . . wel ernstelijk bij deesen willen versoeken en vermanen de voornoemde van Utregt haarluider versoek niet te willen weigeren. . . .

Zeer waarschijnlijk is dus Johannes van Andel, behalve te Heusden en Utrecht, ook korten tijd evangeliedienaar te Wormer en Medemblik geweest. Dat hij ook den predikdienst te Asperen zou hebben waargenomen, gelijk Schutjes beweert, kan waar zijn, maar is mij uit geen enkel stuk gebleken. Volgens evengenoemden schrijver werd hij in 1599 predikant te Utrecht; dat moet zijn 1590. Maar dit is van geheel ondergeschikt belang!

Wat mij omtrent meergemelden Johannes Andellius altijd het meest heeft bevreemd en getroffen, is, dat uit geen enkele geloofwaardige aantekening of resolutie der Staten van Holland blijkt, *dat hij ooit het pastoorsambt heeft bediend.* Mij

dunkt, vooral in een tijd als toen (laatste gedeelte der 16de eeuw), in welken de Reformatie hoogtij begon te vieren en de Roomsch-Katholieke kerk op vele plaatsen geheel onverdiend werd vernederd en vertrapt, moest het aan de opzichters of bestuurders der nieuwe leer een juichkreet en jubelzang hebben ontlokt, wanneer een Roomsch priester zijne gemeente verliet en zich bij de Hervormde leer aansloot. En zeker zou men niet in gebreke gebleven zijn van dit zeldzame feit met ware zelfvoldoening en streeling des harten melding te hebben gemaakt in eenig stuk, in eenige resolutie der Staten van Holland! Toch geschiedde dat nimmer! Een vrij duidelijke aanwijzing, dunkt mij, dat er van een *priester-zijn* van Johannes van Andel nimmer sprake heeft kunnen zijn! *En evenmin als van den predikant Johannes Andellius ooit ergens gebleken is, dat hij pastoor is geweest, evenmin is ooit ergens gebleken, dat Franciscus van Andel, de laatste of een der laatste pastoors van Genderen, op wien Schutjes zoo schrikkelijk afgeeft, in zijn laatste levensjaren predikant geworden is!*

Het verheugt mij niet weinig, hier te mogen betuigen, dat het mij gelukt is in deze tot nog toe twijfelachtige zaak het volle licht te kunnen ontsteken. Meermalen zocht ik opzettelijk naar eene oplossing, maar mocht nimmer slagen. En zie, een toeval — men moge het gerust een gelukkig toeval noemen — bracht mij op het rechte spoor! De heer Mr J. A. Loeff, oud-Minister van Justitie, bewees mij eenige jaren geleden de eer mij te belasten met de belangrijke opdracht tot het onderzoeken van talrijke oude archieven en inzonderheid dat van de oude schepenbank van Heusden, berustende op het Rijks-archief te 's-Bosch. Dat onderzoek verblijdde mij in tweeërlei opzicht: in de eerste plaats mijn lastgever van dienst te kunnen zijn, en ten tweede koesterde ik de stille hoop iets omtrent Johannes van Andel te ontdekken! En mijne verwachting werd niet bedrogen! Wel leverde het oudste tijdvak der Heusdensche schepen-vestboeken van 1577 tot 1610, wat de van Andels betreft, tot mijne groote bevreemding niet het minste resultaat op, maar de

15 jaren van 1610 tot 1625 gaven eenige interessante acten. De belangwekkendste acte is die van 13 September 1612, waarin o. a. genoemd worden Frans Staessz van Andel, *in zijn leven pastoor van Eethen, en zijn broeder Jan Staessz van Andel, predikant te Baardwijk*. De acte komt mij gewichtig genoeg voor, hier voor een gedeelte af te schrijven:

Dat Jacopsken Staes dochter van Andel, weduwe van wylen Anthonis van Bocxtel, speldemaecker, woonende tot Sertogenbosch, met haeren gecoren voocht ende momboir, als Adriaen Jorisz van Wyck, die haer metten recht gegeven waert, verteech op een vierde paert van eenen mergen landts, gelegen tot Genderen inden Pyckenhoeven, haer aenbestorven van Staes Meeusz van Andel, haeren za: vader, ende alnoch haere contigente portie inden selvèn mergen gelegen, haer aenbestorven van haeren broeder Frans Staesz van Andel, in zijn leven pastoor tot Eetten, ende alnoch haere portie inden voorschreven mergen haer mede aenbestorven van Mariken Willems, haere nichte, geprocreert by Elisabeth Staes dochter, belendt ten oosten d'erve van Mariëncroon binnen Heusden ende westwaert Frans Goossens, metselaer binnen Heusden, streckende voor vande straete suytwaert op totten banne van Doveren toe, metten dijck, thuyne, sloot, maese ende weteringe, die daer metten recht toebehooren, ende op allen brieven ende voorwaerden als daer aff sijn, ten behoeve van Jan Staesz van Andel, kerkendiender tot Baardwijck, als haer egeene recht daer meer aen te behouden, ende geloeffden waerschap, vuytgenoemen haer portie in elff stuyvers sjaers, die de kerck van Doveren opten heelen mergen is heffende, ende niet meer tijns noch pachts; daer onder verbyndende haeren persoone ende goederen, hebbende ende vercrygende . . . . Actum den XIII Septembris 1612.

Welk een verrassend licht werpt bovenstaande acte op de van Andel's en inzonderheid op twee broeders: Franciscus Eustachiuszoon van Andel en Jan Eustachiuszoon van Andel, van wie de eerste tot aan zijn laatsten ademtocht *pastoor* en *priester* is gebleven en de tweede tot aan zijn dood in 1622 of begin 1623 het *predikantsambt* heeft vervuld! Hoe klaar en duidelijk wordt ons nu de reden van het ontstaan van de bovengenoemde overlevering; en wij mogen het de goêgemeente niet euvel duiden, dat zij dit vreemde en zeldzame

verschijnsel van lieverlede — *door twee personen feitelijk voor één persoon aan te zien* — in een ondoorzichtig waas van geheimzinnigheid hulde en zoo die legende in het leven riep! Franciscus van Andel is dus nimmer *apostaat* geworden, al moge Schutjes dat met nog zoo veel stelligheid en bitterheid beweren: *de miskende man is als pastoor of oud-pastoor van Eethen de eeuwige ruste ingegaan!*

Zeker zal de verstandhouding tusschen de beide broeders in geestelijk of kerkelijk opzicht zoo heel vriendschappelijk niet geweest zijn; dat kon niet best anders, vooral in een tijd, toen de godsdienstige gevoelens zoo scherp tegenover elkander stonden en de geesten verhitten. Maar gelukkig voor die verstandhouding was Johannes Andellius, toen Frans van Andel nog pastoor van Eethen zal geweest zijn (nà 1576), gelijk we hieronder zullen zien, *nog geen predikant van Doeveren-Genderen*, zoodat zij in hunne vreemdsoortige en onnatuurlijke verhouding geen bureu zullen zijn geweest!

De verdere acten, die ik in de Heusdensche schepenprotocollen vond, zijn de volgende:

a. 15 Februari 1611. *Gijsbertgen Godertsdochter*, laatst weduwe van Adriaen Cornelissen en nu huisvrouw van Johannes Andellii, *dienaer des Goddelijcken Woorts te Baardwijk*, geeft procuratie aan Gijsbert Goyertsz.

b. 26 Februari 1619. Laureyns Adriaenz Boom transporteert aan Johannes Staessen alias Andellius, predikant te Doeveren, zeker stuk land onder Doeveren.

c. 13 April 1623. Registratie van een procuratie, door de erfgenamen van wijlen Johannes Andellius gepasseerd voor borgemeesteren en raden der stad Rotterdam en gegeven aan Christoffel Fransz van den Broeck, burgemeester van Heusden, en aan Johan van Heemskerck, notaris aldaar, « om te vorderen staat en inventaris » van de nagelaten goederen van Johannes Andellius, in leven predikant te Doeveren.

d. 23 Mei 1623. Registratie van een procuratie, door de kleinkinderen van wijlen Johannes Andellius gepasseerd

voor schepenen van Meerkerk en gegeven aan dezelfden als bij c, om een stuk land onder Doeveren te verkoopen.

e. 24 Juni 1623. De erfgenamen van Johannes Andellius transporteeren een stuk land onder Doeveren.

Uit deze acten blijkt, dat Johannes van Andel reeds bij het begin van 1611 predikant te Baardwijk was: hij zal dat geworden zijn in 1610, gelijk dat met de meeste Langstraatsche predikanten geschiedde. Zijn broeder Frans zal toen al wel overleden zijn; hij was dat, blijkens de acte van 13 September 1612, althans zeker in 1612.

In 1614 was Johannes Andellius reeds predikant te Doeveren-Genderen, want in dat jaar komt de welbekende Samuel de Prince, die in 1619 wegens zijne Remonstrantsche gevoelens werd afgezet, reeds voor als evangeliedienaar te Baardwijk.

Ongeveer 8 jaren heeft Andellius te Doeveren en Genderen, welke plaatsen ongeveer drie eeuwen (1610 — ± 1900) gecombineerd zijn geweest en tot aan het openen van den «Maasmond» steeds gemeenschappelijke predikanten hebben gehad, het evangelie verkondigd: hij woonde en stierf te Doeveren. Om welke reden hij te Genderen begraven werd, begrijp ik niet best. Mogelijk is hij toch te Doeveren begraven en heeft men omstreeks 1800, toen de oude Doeverensche parochiekerk wegens bouwvalligheid werd afgebroken, zijn grafsteen naar Genderen overgebracht! Maar dit is slechts bijzaak. *Hoofdzak is en blijft, dat de pastoor Frans van Andel nimmer predikant is geworden en dat de predikant Jan van Andel nimmer pastoor is geweest.* En, zooals ik hierboven reeds verklaarde, verblijdt het mij niet weinig, dat het mij vergund was de juiste beteekenis der overlevering omtrent Andellius op te lossen; maar niet minder verheugt het mij, dat de Roomsche-Katholieke kerk, bij wie de gedachte aan het vermeende afvallig-worden van Franciscus Andellius altijd pijnlijke gewaarwordingen moest verwekken, *voortaan met waardeering en trots mag neerzien op dien begaafden en trouwen herder!* En evenzoo mag de Hervormde gemeente met voldoening neerzien op Jan van Andel, die, blijkens de

verschillende eervolle bedieningen die hij mocht bekleeden, zeker een der uitnemendste predikanten uit het begin der 17de eeuw is geweest.

Uit genealogisch oogpunt rest mij nu nog iets mede te deelen omtrent de familieleden van Frans en Jan van Andel. De vader en grootvader van beide gebroeders waren achtereenvolgens Eustachius (geb. $\pm$ 1515) en Bartholomeus van Andel (geb. $\pm$ 1490). Hunne zusters waren *Jacopsken* en *Elisabeth*, de eerste gehuwd met *Anthonis Lambsrts Fansz van Bocxtel* (hun testament voor den Bosschen notaris Johan Schenkels, d.d. 23 Jan. 1587), de tweede gehuwd met zekeren *Willems*.

Bij zijne eerste huisvrouw *Engeltien Claesdochter* verwekte Johannes Andellius vier kinderen: *Adriana*, *Imert*, *Eustachius* en *Adriaen*. Imert en Eustachius van Andel woonden in het begin der 17de eeuw te Rotterdam, terwijl de kinderen van Adriaen het geslacht van Andel zeer waarschijnlijk te Meerkerk en omstreken hebben voortgeplant. Of Johannes Andellius bij zijne tweede vrouw *Gijsbertgen Godertsdochter* nog kinderen heeft verwekt, is mij geheel onbekend. Ook is tot nog toe niet gebleken, in hoeverre de van Andel's, die thans nog te Heusden, Gorinchem, Utrecht en Amsterdam wonen, met Johannes Andellius in familiebetrekking staan.

DE HORSSENSCHÉ TIEND- MAALTIJD.

DOOR

DR. J. S. VAN VEEN.

15 Juli 1574.

Magnifici clarissimique Domini, Exposuerunt nobis Decanus et Capitulum S. Victoris Batemburgensis ¹⁾ se in locatione decimarum, quas sub pago de Horssen in Maeswalia possident, sumptuosis gravari commessionibus, quas subditi in dies magis ac magis contra canones et decreta Concilii Tridentini et provincialis Mechliniensis atque adeo Synodi diocesane Ruremundensis ita graves invehunt ac prescribunt, ut olim honesta ac modesta observata recreatio in luxum et gravem ebrietatem Deo offensatricem iamdudum degeneraverit; quod certe fit cum maximo pauperrimi Capituli detrimento, ut cetera inconvenientia, ne dicam scandala, que ex huiusmodi commessionibus provenire solent, taceamus. Quippe cum ex decimis 500 philippeos communibus annis tantummodo recipiat Capitulum, ex quibus pro competentia pastoris in Horssen 120 floreni numerandi sunt, preter alia onera ipsis decanis incumbentia et 100 daleros, quos subditi loco prandii extorquere non verentur, parum admodum pauperi Capitulo remanet, unde potissimus prebendarum proventus iuxta piam fundatoris voluntatem erat capiendus.

Proinde cum sacrorum Conciliorum decreta et ordinationes huiusmodi abusus tam manifestos omnino tolli cupia(n)t atque precipia(n)t, rogamus plurimum, quatenus Vester amplissimus

¹⁾ De verheffing der kerk van Batenburg tot kapittelkerk heeft plaats gehad in 1440 (*Nederl. archief v. kerkgesch.* V, blz. 305 vgg.). Daartoe behoorden ook de kerken van Maasbommel en Horssen. Over de bewuste tienden wordt daar medegedeeld: «Item decimae tam maiores quam minores ipsius parochiae de Horssen pertinent ad eandem et rectorem pro tempore existentem, valentes annuatim communi estimatione centum et sexaginta florenos renenses.»

Consensus hac in re providere ac aliquam certam, moderatam et honestati publice congruam summam pecuniariam in honestam subditorum recreationem aut — quod Capitulum mallet sicuti et nos — in pium aliquem usum aut seminarii nostri aut schole et catechismo illius loci convertendam definire dignetur. Metuendum enim est, ne decime huiusmodi exacti-
onibus ita successu temporis graventur, ut maligno annone proventu onera fructus immodice gravent. Hoc officio rem Deo imprimis ac nobis gratissimam facient Dominationes Vestre amplissime. Bene valete, Domini spectatissimi!

Ruremundae 15. Julii 1574.

Ampliss. D. V. deditissimus in Christo Jesu

WILH. DAMASI LINDANUS.

Magnificis etc. Dominis,
D. Cancellario et Con-
siliariis Regie Catholice
Majestatis in Suo Consilio
Geldrie, Dōminis et ami-
cis nostris ¹⁾.

Behalve dit schrijven ontving het Hof nog een verzoekschrift van het Batenburgsche kapittel, waarvan het gevolg was een schrijven d.d. 21. Augustus aan den stadhouder of waarnemer der ambtmannie van Batenburg, die het gebied der verbeurd verklaarde heerlijkheid van dien naam omvatte, waarin dezen ambtenaar gelast werd den onderdanen van Horssen te gelasten genoeg te nemen met een matig bedrag voor eenen tiendmaaltijd, met kennisgeving dat, zoo zij aan 's Hoves bevel geen gevolg wilden geven, dit hen te Arnhem zoude laten komen om hen tegen de kapittelheeren te hooren (Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen N° 7431).

Uit het antwoord op dezen brief van 30. Augustus (ald. N° 7435) wil ik een gedeelte afschrijven, mede omdat het bewijst, dat de economische toestand der plattelandsbevolking in die dagen niet rooskleurig was.

¹⁾ Brieven van het Hof met het kwartier van Roermond N°. 4705. *

Na medegedeeld te hebben, dat hij aan het bevel heeft voldaan, gaat de schrijver aldus voort:

« Ick heb nae veell onbehoerlicke ende schentlicke scheltwoorden ende dregementen, soo op ons als opten capittellheeren gesproken ende gegaen, gheen ander antwoord connen erlangen van den onderdanen voers. dan dat sy tot Arnhem niet en wysten te antwoorden. Ick soll schrieven wat ick woll: sy costen aldaer tot Arnhem oock well een brieffken becommen. Edoch ingevall sy den capittellheeren ofte yemant vercorten, dat men se in den gevall bescheyden soll voer haer richtbanck van Horssen, allwaer soe veer sy enighe sententie niet en solden connen pronuncieeren, costen alsdan noch tot Arnhem geraken.

Hierna latende sich van ons ternauwernoot beter bericht doen, segghen sy, dat se naa der convencie, tuschen den capittellheeren ende haer voer desen jaere 74 gegaen, gheen convencie in toecommenden jaeren meer en willen noch sullen maken, dan willen haer maeltit hebben, die men haar — soe sy segghen — uyt der tienden schuldich is, ende daerin tsjaers eens dick satt vleesch vreeten ende vollsuypen.»

Dat dit antwoord het Hof niet voldeed, spreekt van zelf en niet minder, dat ook het Batenburgsche Kapittel daarmede niet tevreden was. Dit leverde een tweede verzoekschrift in, waarop het Hof bij schrijven van 19. October (ald. N° 7473) de onwillige Horssenaars tegen 16. November dagvaardde om hen tegen de kapittelheeren te hooren.

Daar verder van geen proces of eenige andere verhandeling blijkt, zullen wij het er voor moeten houden, dat de naburen van Horssen eieren voor hun geld hebben gekozen.

DE TROEBELLEN IN HET BOSSCHE VICARIAAT TIJDENS DE OVERHEERSCHING VAN NAPOLEON I

DOOR

FERD. FRANSSSEN.

INLEIDING.

« De belangrijke studie van J. C. A. Hezenmans over de vrijwording van Staats-Brabant ¹⁾ . . . werd tot nu toe niet voortgezet, hetgeen wel te betreuren is, omdat, al moge het daarop gevolgde tijdvak van 1789—1853, als wanneer de Bisschoppelijke hiërarchie hier te lande werd hersteld, niet van zoo'n groote beteekenis zijn geweest als de jaren, waarin de vrijwording van Staats-Brabant plaats greep, het toch een interessant tijdperk oplevert in Noord-Brabant's geschiedenis. »

Deze klacht uitte Jhr. Mr. A. van Sasse van Ysselt, als hij zich er toe zette om: « Eenige Bladzijden uit de moderne Geschiedenis van Noord-Brabant » ²⁾ neer te schrijven en aldus zelf eene gewaardeerde poging aanwendde om het « gesloten boek » van Noord-Brabant's latere geschiedenis te openen en ons van zijn verborgen inhoud mede te deelen.

Lezen wij zijne geschiedkundige « Bladzijden » met groote belangstelling, zelf is Brabant's historicus over de uitkomsten van zijn arbeid niet voldaan. Hij miste tot voortzetting en

¹⁾ *'s Hertogenbosch van 1629—1798*. Uitgegeven door het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 's Bosch.

²⁾ *Taxandria* 12e Jg. 2e Reeks, blz. 3.

afwerking het gewenschte materiaal, de noodige bijzonderheden, « verrassende bijzonderheden », die zijn scherpe speurzin vermoedde, maar die slechts te vinden zouden zijn in « mémoires », welke — zoo meende hij te moeten veronderstellen, — « ongelukkiger wijze door personen, die daarbij betrokken waren, niet schijnen nagelaten te zijn. »

Bij gelegenheid van Beekvliet's eeuwfeest, toen aan schrijver dezes de vereerende taak werd opgedragen de geschiedenis van het Bossche Klein-Seminarie te boek te stellen, had hij het voorrecht daarbij gebruik te kunnen maken van een « Handschrift-Smits », mémoires, geschreven door een man, die een voornaam gedeelte van Noord-Brabant's merkwaardige gebeurtenissen in de eerste helft der vorige eeuw van zeer nabij aanschouwd had en het « quorum pars magna fui » heeft uitgesproken met gemengde gevoelens.

Is door bovengenoemd « Gedenkboek » ¹⁾, — naar de gulle lofspraak van Mr. A. van Sasse, die zich over de openbaarmaking van het Handschrift Smits blij-verrast betoonde, — « voor een goed deel eene leemte in N.-Brabant's geschiedenis aangevuld », de verdienste hiervan komt toe aan Regent J. Smits, wiens manuscript ons rijke stof schonk ter verwerking en tal van merkwaardige bijzonderheden bood, die wellicht elders vergeefs zullen gezocht worden.

Dit merkwaardig handschrift is overeenkomstig ons doel, en daarom slechts ten deele door ons benut en verwerkt, voor zoover namelijk de « Opkomst en Bloei van het Seminarie » er in wordt medegedeeld. Bleef nog ter publiceering over het andere, daaraan voorafgaande gedeelte, welks inhoud door den titel: « Uit de Geschiedenis van het Vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon » vrij algemeen, maar juist wordt gekenschetst.

Wij maken daarin kennis met een belangrijk stuk geschiedenis, — belangwekkend, maar tevens kritiek. Belangwekkend, omdat daarin verhaald wordt van den strijd, dien Vicarius

---

¹⁾ *Beekvliet's Eeuwfeest*, ('s Bosch. 1915).

A. v. Alphen, President A. v. Gils, Professor G. Moser, Professor J. Smits (de latere Regent) e. a. voor hun geloof en voor hunne overtuiging streden; belangwekkend, omdat ons hier bijzonderheden worden medegedeeld met betrekking tot de overgave der St. Janskerk, waarvan « tot heden alleen bij overlevering van ouders of grootouders iets bekend was. » — Maar kritiek tevens, wijl hier verhaald wordt van strijd in 't eigen kamp en dreigend schisma, — wijl wij personen, die om hunne priesterlijke waardigheid en hun waardig priesterlijk leven onzen eerbied verdienen, op openbaar kerkelijk gebied eene richting zien volgen, die hen op een dwaalweg brengen moest met het gevaar eener totale afscheiding van de Kerk: een deken J. Hoogaerts, plebaan, een pastoor W. Staessens, een « intrusus episcopus » Mathias Franciscus van Camp; — kritiek ook, omdat al de bijzonderheden dezer tragische gebeurtenissen nog niet konden worden samengebracht, en hoe hoog wij den rechtvaardigheidszin van Regent Smits ook waardeeren, het licht op de feiten steeds slechts van één en dezelfde zijde viel.

Ons oorspronkelijk plan dan was dit deel van het Handschrift-Smits te publiceeren zonder méér, maar tegelijkertijd de juistheid van het verhaalde te toetsen aan « de vele stukken en brieven òf in het oorspronkelijke òf in afschrift bewaard » ¹⁾ door Smits zelf, (en berustende in het archief van het Seminarie Beekvliet), — en aan de nog meerdere stukken en brieven, vooral in het bisschoppelijk archief te 's-Bosch opgeborgen.

Bij dit laatste onderzoek bleek evenwel al spoedig, dat tal van merkwaardige gebeurtenissen uit dit tijdperk slechts ter loops, enkele in het geheel niet vermeld werden in ons « Handschrift-Smits ».

Het plan tot boven-aangeduide bewerking van het manuscript liet ik echter geheel los, toen na het onderzoek in het bisschoppelijk archief mij met het dagboek en de aantekeningen van President A. v. Gils een tot dusver onbekend

---

¹⁾ Voorrede van het Handschrift-Smits, zie blz. 87.

handschrift van groote beteekenis in bruikleen werd afge-
staan, n.l. het Handschrift-Moser. ¹⁾

Een volledig overzicht van- en een juist inzicht in het
belangwekkend en kritieke tijdperk, waarover Regent Smits
schrijft, wordt — zoo wijzigde zich inmiddels onze meening —
dàn slechts verkregen, wanneer men dezen vertrouwden leids-
man niet slechts weet te volgen, maar ook op tijd weet te
verlaten om zich aan de beproefde leiding van Prof. Moser
toe te vertrouwen. Dit althans voor het eerste gedeelte
onzer geschiedenis, dat afgesloten wordt met de ballingschap
van Moser 15 Juni 1812, als wanneer verdere aantekeningen
van zijne hand omtrent de gebeurtenissen in ons Vicariaat
ontbreken.

Waar wij dan aanvankelijk de beide handschriften zullen
combineeren, daar dragen wij toch steeds zorg ze nauwkeurig
van elkander gescheiden te houden, terwijl wij het Handschrift-
Smits zoo veel mogelijk tot leiddraad gebruiken; welk laatste
bijna uitsluitend geschied is in het tweede gedeelte onzer
geschiedenis, waarin wij den lezers dus een gedocumenteerd
Hs.-Smits aanbieden.

Een woord van oprechten dank meenen wij hier te moeten
brengen aan Dr. P. v. Gils, leeraar te Rolduc, die ons wel-
willend een « dossier-Hoogaerts » afstond, waarin wij onder
meer een interessante briefwisseling aantreffen tusschen deken
Hoogaerts en den Vicarius van Breda A. v. Dongen.

Wat ons tot dezen arbeid bewogen heeft?

Van meer dan één zijde, — zoo werd mij bekend, — trachtte
men feiten-materiaal te verzamelen om daaruit de geschiedenis
der troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens Napoleon's
regeering samen te stellen. Terecht kon men opmerken,
dat de eeuw tijds, die sinds bedoelde gebeurtenissen verliep,
het recht deed rijpen en de vrijheid bracht om ook de per-

¹⁾ In het Handschrift-Moser (1810—1817), dat evenals het bovengenoemde dag-
boek en de aantekeningen van Pres. A. v. Gils, berust in het Seminarie-archief te
Haaren, vinden wij aantekeningen, copieën en oorspronkelijke stukken betrekking
hebbende op de geschiedenis, die wij verhalen, alsook op latere gebeurtenissen
vooral op den strijd der « toelagen ».

soonlijke invloeden op die gebeurtenissen na te speuren en te ontdekken, en de invloedrijke persoonlijkeden uit dat tijdperk in het helle licht der geschiedenis te plaatsen.

Niet zoozeer het gelukkige toeval, dat mij tot bestudeering van het Handschrift-Smits genoopt heeft, noch zelfs de hofelijke uitnoodiging van Jhr. Mr. van Sasse van IJsselt om den ontginningsarbeid op dit braakliggende veld der latere Brabantsche kerkhistorie voort te zetten, bracht mij tot de bewerking en publiceering dezer geschiedenis.

Maar vooral de gedachte, dat den toekomstigen geschiedschrijver van ons Bisdom door de mededeeling onzer onderzoekingen eene voorlichting kon worden verstrekt, met behulp van welke hij den weg door tallooze, verwarrende aanwijzingen tot de volle geschiedkundige waarheid zou vinden; — het vertrouwen tevens, dat te juister tijd de wensch vervuld zou worden van Regent Smits, die bij het schrijven zijner mémoires de latere publiceering er van bedoeld heeft; — het bewustzijn eindelijk iets te hebben bijgedragen tot de bekendmaking van feiten, waarin velen evenzeer zullen belangstellen als anderen het nasporen ondoenlijk achten, — tot de kennis en waardeering van personen, die deze waardeering tijdens hun leven niet gekend, minder nog gezocht hebben, maar die deze alleszins verdienen van het nageslacht.

VOORREDE VAN HET HANDSCHRIFT-SMITS. ¹⁾

Door eenige vrienden dringend aangezocht, om het voorname, dat mij wegens de kerkelijke zaken van ons Vikariaat (in een tijdsverloop van 30 jaren, dat ik met deszelfs bestuur en het Seminarie in de nauwe betrekking gestaan heb voorgevallen;) bekend was, op 't papier te brengen, heb ik gemeend, deze aanzoeken niet langer te moeten wederstaan. Immers ik laat mij voorstaan, dat dit verhaal eene geschikte bijdrage kan wezen tot de kerkelijke geschiedenis van ons bisdom, en

---

¹⁾ Het origineel berust in het Archief van het Seminarie Beekvliet, waarin men ook aantreft eene copie van Prof. P. Schoenmakers, aangevuld en met nota's voorzien door Prof. P. B. v. Eijl. Eene andere copie is in het Seminarie te Haaren; deze bevat slechts het eerste gedeelte van het Hs.-Smits, en is zeer onnauwkeurig.

tevens op eene merkwaardige wijze den bijzonderen bijstand des Heeren doet uitkomen, waardoor ons Vikariaat, door de grootste gevaren van menigerlei soort omgeven, standvastig aan het voorvaderlijk geloof is getrouw gebleven.

Deze taak is mij niet zeer moeilijk gevallen, wijl ik meestal de meeste omstandigheden der gebeurtenissen telkens in mijn dagboek had aangeteekend, en vele stukken en brieven of in het oorspronkelijke of in afschrift zorgvuldig bewaard had.

Mogt mijn schrijven iets tot de eer van God of tot 's naasten heil bijdragen, zal ik mijn doel volkomen bereikt hebben.

Klein Seminarie te St. Michiels-Gestel
Januari 1841.

J: H. SMITS,
Regent.

EENIGE HOOFDPERSONEN UIT ONS GESCHIEDVERHAAL.

Om de lezing onzer geschiedenis te vergemakkelijken, laten wij hier volgen de necrologie van eenige hoofdpersonen, gelijk wij die afgedrukt vinden op hunne bidprentjes. Het bidprentje van deken Hoogaerts werd door ons aangevuld, de necrologie van pastoor Staessens uit Schutjes overgenomen, daar beider bidprentjes zeer onvolledig zijn.

1. *Antonius van Alphen*. Geboren te Boxtel 16 Mei 1748, in de voorm. Univ. van Leuven op de 8ste plaats gepr. 1767, priester gewijd 1773, licentiaat in de H. Godgeleerdheid en lector in het collegie van Driutius te Leuven 1774, kapellaan te Boxtel 1777, kapellaan te Schijndel en Vice-Vicarius 1782, pastoor van Schijndel 1787, Vicarius Gen. Apost. 13 Aug. 1790, in ballingschap vervoerd op Vincennes bij Parijs 14 April 1810, teruggebracht naar Mechelen 21 Dec. 1810, opnieuw verbannen naar Parijs hetzelfde jaar 1810, keert weder in zijn bisdom en pastorij 24 April 1814, overleden te Schijndel 1 Mei 1831.

2. *Anthonius van Gils*. Geb. te Tilburg 29 Juli 1758, primus aan de voorm. Univers. te Leuven 17 Aug. 1779, priester gewijd te Antwerpen 14 Juni 1783, licentiaat in de H. Godgeleerdh. te Leuven 5 Juli 1785, lector in het Paus-Collegie aldaar 1780—1785, lector in het Oratorium, daarna

in de Abdij van St. Gertrudis 1783, assistent te Eindhoven 17 Juni 1786, pastoor te 's-Bosch (Vuchterstraat) 8 Dec. 1786, president in het Collegie van Malderus 20 April 1790, professor in Theol. en kanunnik van St. Pieter 1790, prof.-ordinair in het Grieksch in het Col. Busl. Tril. 1794, door de Univ. aanvaard tot het Doctoraat 11 April 1794, missionaris in Frankrijk 1794, rector Magnif. aan de Univ. te Leuven 1794, president in St. Anna-Collegie 1796, president en prof. in het sem. van 's Bosch, aldaar geopend 29 Jan. 1798, te Herlaar 29 Jan. 1799, verbannen en in gevangenis te Mechelen en te Dijon 15 Juni 1812—22 Febr. 1814, overleden in het Seminarie 10 Juni 1834.

3. *Gaspar Moser*. Geboren te Maastricht den 11 Juni 1759, te Leuven op de 7de plaats gepromoveerd 1781, priester gewijd te Luik den 6 Maart 1784, prof. in Godgel. in 't Sem. te Antwerpen Juni 1790, president van 't Bosch Coll. te Leuven 27 Dec. 1791, licentiaat aldaar in Godgeleerdh. 22 Oct. 1790, profess. in Theol. en kanunnik aldaar 27 Sept. 1793, door de facult. aanv. tot 't Doctoraat 24 Mei 1794, professor in het Semin. te 's Bosch 29 Jan. 1798, verbannen en in gevangenis te Mechelen en Dijon 15 Juni 1812—22 Februari 1814, overleden in het Seminarie 4 Dec. 1819.

4. *Foannes Henricus Smits*. Geboren te Eindhoven 11 Februari 1780, hoogleeraar in de Wijsbegeerte 1 Oct. 1802, priester gewijd te Grave 9 Maart 1805, kapellaan te St. Oedenrode 10 Mei 1805, hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid 4 Mei 1806, belast met de uitvoering der Jurisdictie van het Vicariaat van 's Bosch 12 Aug. 1812 tot 25 Januari 1814, regent van het Seminarie (1° Afd.) te St. Michiels-Gestel 15 Juli 1815, herneemt, bij de sluiting van dit Gesticht, het ambt van hoogleeraar in het Seminarie (2° Afd.) 10 Februari 1826, hervat, bij deszelfs heropening, de betrekking van Regent 2 November 1829, visitator der Religieusen-Pœnitenten te Oirschot, enz. 9 Juli 1832, benoemd tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw 6 December 1846, overleden in gemeld Semin. (1° Afd.) 10 Juli 1854.

5. *Franciscus Antonius de Wijs*. Geboren te 's Bosch 27 Dec. 1773, priester gewijd te Emmerich 16 Maart 1799, kapellaan te Vechel 14 Juli 1799, aangesteld tot plaatsvervangend Vicaris Apostoliek tijdens de ballingschap van den Hoogw. Heer A. v. Alphen van Maart 1810 tot 1814, pastoor te Boxtel 18 Juni 1811, deken van het district Orthen April 1824, door den Vic. Gen. Apost. als deszelfs opvolger benoemd en in die hoedanigheid het Vicariaat besturende van af 1 Mei tot 7 Juli 1831, provisor van het Seminarie 8 Mei 1832, president der Commissie voor Doofstommen 2 Oct. 1840, Ridder der Orde van den Ned. Leeuw 1849, doet afstand van zijn pastorij en dekenaat 28 Maart 1852, overleden te Boxtel 7 Sept. 1853.

6. *Joannes Hoogaerts*. Geboren te Someren, gestorven 30 Aug. 1840 te 's Bosch in den ouderdom van 81 jaren, 9 maanden, 22 dagen.

Uit getuigschriften en aanstellingsbrieven ¹⁾ blijkt het volgende:

A^o 1778 promotus in paedagogia Castri quartus secundae lineae.

23 Aug. 1784 verlaat hij Leuven, 14 Juni 1783 priester gewijd te Mechelen door kardinaal Frankenberg, van 1784—1787 «verklaarde hij Theologie te Weert» (Schutjes IV blz. 318), 21 Aug. 1790 kapellaan «achter Tolbrug» te 's Bosch, 3 April 1797 deservitor: «Deservituram plebaniae omni jure Tibi debitae pro momento hisce tibi confero, quam primum plebaniam Tibi commissurus». (Vic. A. v. Alphen in het benoemingsschrijven), 1798 provisor van het Seminarie (Schutjes, l. c.), 23 April 1803 deken der stad, 4 Juli 1829 Ridder van den Ned. Leeuw, gestorven 30 Aug. 1840.

7. *Wilh. Staessens*, van Strijp S. T. B. F. † 1 Maart 1829. Staessens werd in 1787 assistent te Strijp, in 1788 kapellaan te Lommel, in 1798 kapellaan in de Kerkstraat te 's Bosch, den 27 Sept. 1798 pastoor van St. Cathrien en in 1803 provisor van het Seminarie. Schutjes IV blz. 353.

¹⁾ Eigendom van Dr. v. Gils, Rolduc.

I. GEVANGENNEMING VAN VIC. APOST. A. v. ALPHEN.

« LA HOLLANDE EST RÉUNIE à L'EMPIRE ».

Het gerucht, dat Holland — tot dusverre een koninkrijk onder regeering van Napoleon's broeder Lodewijk Napoleon — bij Frankrijk zou worden ingelijfd, wekte verontrusting bij allen, die het wél meenden met de Katholieke Kerk in Nederland ¹⁾ en baarde bange zorg vooral aan den Vicaris-Apostoliek van het « Bossche Bisdóm », Antonius v. Alphen.

Slechts onheilen ziet deze uit zulke vereeniging met het groote Keizerrijk. En als de Vicaris op den 22^{en} December 1809 President Ant. v. Gils en diens onafscheidelijken vriend en collega Prof. G. Moser in hun Seminarie te Halder een bezoek brengt, is het om met dezen de toekomst te bespreken en maatregelen te beramen het voorvaderlijke geloof in Brabant te vrijwaren van Gallicanisme en de trouw van het Bossche Diocees aan den H. Stoel; ook onder het despotiek bestuur van Napoleon; te waarborgen.

Is het niet of deze mannen eene kerkvervolging te gemoet zien, als zij beslúiten « alle genoegzaam voorbereide en niet ongeschikte studenten onmiddellijk tot de H. Priesterwijding toe te laten » ²⁾; als zij overwegen de wijze, waarop de geestelijke rechtsmacht bij ontstentenis van den Vicaris zal worden uitgeoefend; — en zij ten slotte elkander sterken in den opzet zich van meet aan tegen de invoering der Gallicaansche beginselen te verzetten en de kerkelijke tucht streng te handhaven?

Het optreden van keizer Napoleon en de toenmalige toestand der Kerk in Frankrijk wettigden deze zienswijze en

¹⁾ « Ad nos etiam delatus fuit rumor et sollicitudo orta est, quasi periclitemur ne alteri Potestati subijciamur. Ook tot ons drong het gerucht door en wekte het bezorgdheid, dat wij gevaar loopen te worden onderworpen aan een ander Bestuur.» Aldus Pres. Oomen in een brief, gedateerd Ypelaar 14 Dec. 1819. Arch. Sem. Beekvliet.

²⁾ H. J. Allard, *Ant. v. Gils*, ('s-Bosch, 1875) blz. 165.

deze maatregelen volkomen. Ook was in ons land nog onder de regeering van koning Lodewijk Napoleon, op 's keizers aandringen eene « Commissie tot regeling van den R. K. Eeredienst » benoemd, wier beste leden niet zonder argwaan waren toetreden. Wantrouwend hadden sommigen dezer zich gezet tot eene taak, welks grenzen ook over het geestelijk gebied heen zoo onbepaald getrokken waren, dat zij zich tot de uitvoering dier taak telkens onbevoegd achtten, en zij vaak vreesden ook maar « adviseerend » op te treden. Daarenboven de staatslieden van den koning hadden de kerkelijke politiek des keizers in Holland reeds verder weten door te drijven dan ook aan Lodewijk Napoleon gewenscht toescheen, van wien Dom Pitra getuigt, dat hij was « pratiquant avec simplicité le culte des plus petits de ses sujets. » ¹⁾

De inlijving van ons land bij Frankrijk en de rechtstreeksche overheersching van Napoleon voorspeiden voor Holland de treurige kerkelijke toestanden van het groote keizerrijk.

Gelijk het gerucht der inlijving weldra werd bevestigd, zoo werd ook de inlijving spoedig een feit.

« Dat gedeelte van het koninkrijk Holland, waaronder de Meyerij van 's Bosch zich bevond, werd den 16^{en} Maart 1810 ingelijfd in het Fransche keizerrijk. De Fransche troepen bezetteden reeds voorloopig de stad 's Bosch op den 2^{en} Februarij van dat jaar. » ²⁾

« Domine, salva nos, perimus! » verzucht en smeekt President Anth. v. Gils.

BERAADSLAGING OP DE PASTORIE VAN SCHIJNDEL.

Den 30sten Januari 1810 had de Vicaris op zijne pastorie te Schijndel ontboden President van Gils en diens professoren G. Moser en J. Smits, om hen wederom te raadplegen.

Zonder den raad van het « Seminarie » te hebben ingewonnen, zou de Vicaris niet licht een besluit nemen, hoewel deze voorzichtigheid aan zijn zelfstandig oordeel nooit afbreuk

¹⁾ Dom Pitra, *La Hollande Catholique*, (Paris, 1850) p. 258.

²⁾ Hs.-Smits.

deed. In vergelijking met de overige vragen, die men behandelde, mocht het een kwestie schijnen van minder gewicht: «Of het al dan niet geoorloofd was voor den *«niet met name»* geëxcommuniceerden keizer publieke gebeden te doen?»

Dat men aan den Vicaris weldra zulk verzoek doen en hem gebieden zou het: «*Salvum fac Imperatorem!*» aan de priesters voor te schrijven, — niemand der aanwezigen, die zulks in twijfel trok; dat eene eventueele weigering niet zonder ernstige gevolgen zou blijven, ook daarover was men het eens. De voorzichtigheid gebiedde om de moeilijkheden thans reeds onder het oog te zien en een algemeenen gedragsregel vast te stellen. Gaspar Moser, Licentiaat en Professor der Theologie, achtte zulk publiek gebed ook *voor den niet met name* geëxcommuniceerden keizer als ongeoorloofd en beriep zich op het gezag en de uitspraken van Suarez, Collet, Toletus e. a.; — Smits deelde het gevoelen van Moser. ¹⁾

President van Gils echter is van meening, dat men zich naar het voorschrift van den Bisschop richten kan; stond het echter aan hem zulk voorschrift te geven, hij zou het nimmer bevelen.

De Vicaris zwijgt. Wij kennen zijn karakter voldoende, om te weten, dat geen persoonlijke redenen, — geen vrees voor eigen vrijheidsberoving of ballingschap — in deze kwestie den doorslag zullen geven, en durven ook de veronderstelling wagen, dat hij toen reeds wèl overwogen had, hoe van stonde aan op de meest taktische wijze tegen de kerkelijke overheersching van Napoleon op te treden. Of het beste defensief niet zou zijn een offensief? — Dien dag werd bovengestelde kwestie niet opgelost. Maar op den 6^{en} Febr. teekent van Gils aan:

«Zijn Hoogeerw. heeft het voornemen opgevat krachtig te handelen in de belangen der Kerk, wat ook mijn gevoelen is.»

---

¹⁾ Hs.-Smits.

HET: « SALVUM FAC IMPERATOREM! »

Een drietal weken waren verloopen sinds de Fransche troepen de stad 's Bosch waren binnengetrokken, toen op den Zondag van Sexagesima, den 25^{en} Februari, een sólmaat zich aan de pastorie van Schijndel aannemde met een brief, dien hij namens den Generaal d'Hastrel aan den Vicaris moest ter hand stellen. ¹⁾

De Vicaris breekt de enveloppe open en leest: ²⁾

à Bois le Duc le 24 Févr. 1810.

Le Général de Brigade d'Hastrel, Chef de l'Etat-major général, à Monsieur A. v. Alphen, Vicaire Apostolique de Bois le Duc à Schijndel.

Monsieur le Maréchal, Duc de Reggio, Commandant en chef des troupes françaises et hollandaises entre la Meuse, l'Escaut et l'Océan, vient d'être informé, que vous réfusiez d'autoriser le Prêtre Catholique, qui doit célébrer le service divin pour les troupes françaises à Bois le Duc à chanter le « Domine salvum fac Imperatorem » etc.

Het begin dus der moeilijkheden! — Monsieur le Maréchal toont zich verder — volgens het schrijven van d'Hastrel — ten uiterste verbaasd, dat katholieke priesters, die vrede, eendracht en onderwerping aan het gezag moesten prediken, weigeren kunnen te bidden voor hem, die den katholieken godsdienst bewaard en in eere hersteld heeft, — voor den broeder tevens van den regeerenden soeverein. Dat ware toch de beginselen miskennen van den godsdienst, dien Jesus Christus predikte. Maar de Maarschalk heeft dan ook te veel vertrouwen in het doorzicht en de piëteit van den Vicaris, dan dat hij niet overtuigd zou zijn, of deze zal aan zijñ wensch, nu deze hem bekend werd, tegemoetkomen.

Niet zonder pathos eindigt Generaal d'Hastrel: « Comme nous voulons nous mêmes donner l'exemple de l'union, qui

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Arch. Bisdom. 's-Bosch.

doit regner entre les adorateurs d'un même Dieu, entre deux nations amies, entre les sujets de deux frères, je vous invite à vouloir bien lever une difficulté, qui ne peut être que l'effet d'un mal-entendu, et qui n'aurait jamais du exister dans le temps que nous vivons et encore moins dans la circonstance actuelle ».

De Vicaris vouwt den brief weder toe en vraagt den bren-ger, of deze hem nog eenige mededeeling te doen heeft. Deze antwoordt ontkennend; maar verzoekt Z.Eerw. eenig antwoord op de missive mede te geven, of ten minste een bewijs van ontvangst te verstrekken. Een paar woorden, ook slechts op de enveloppe geschreven waren voor 't oog-
blik voldoende, verzekert hij. — Met een bewijs van ontvangst vertrok de bode weder naar de hoofstad.

Maar den volgenden morgen, reeds vroeg, staat een andere soldaat in de pastorie van Schijndel en verklaart niet te zullen heengaan, vooraleer hij het antwoord op den bewusten brief ontvangen heeft. De Vicaris zet zich terstond aan zijne schrijftafel en stelt het volgende voorloopige antwoord op papier: ¹⁾

Schijndel le 26 Février 1810.

Le Vicaire Apostolique de Bois le Duc
à Monsieur le Général de Brigade d'Hastrel
Chef de l'Etat major général

Monsieur,

Me trouvant actuellement occupé des fonctions Ecclésiastiques pour le service de ma paroisse et pressé par l'ordonnance, je suis dans la dure nécessité de vous répondre à la hâte, que ma conscience ne me permet pas de prescrire les prières publiques, objet de votre dépêche de hier. Cette réponse n'étant que préalable j'aurai l'honneur de vous en entretenir plus amplement.

Daignez agréer etc.

---

¹⁾ Kerk. Archief. Besoijen.

Door de zending van « het bewijs van ontvangst » zonder meer had zich d'Hastrel beleedigd geacht: het optreden van den tweeden soldaat liet daarover geen twijfel. In zijn uitvoerig schrijven van 28 Februari ²⁾ haastte zich de Vicaris dan ook om het misverstand weg te nemen, waartoe de eerste bode in zijn goede trouw aanleiding gegeven had. De Kerkvoogd verhaalt kortelings het gebeurde. Maar tegelijk wijst hij er toch den Generaal op, dat de omstandigheden, waaronder van hem een noodzakelijkerwijze-te-motiveeren antwoord verwacht werd, zoo ongunstig mogelijk gekozen waren. 't Was een Zondag: de werkzaamheden van dien dag namen den tijd van den Vicaris, tevens pastoor van het uitgestrekte Schijndel, geheel in beslag. Daarbij kwam de moeilijkheid voor hem om de correspondentie in het Fransch te voeren. En trouwens voor dien eigen dag moest een verleend verlof toch te laat aankomen.

Maar wat nu betreft het onderwerp van uw schrijven, zoo vervolgt de Vicaris dan, heb ik mij eergisteren in de harde noodzakelijkheid gezien U voorloopig en in der haast te antwoorden, dat mijn geweten mij niet veroorlooft, de openbare gebeden, waarover rede was, voor te schrijven.

En dit, aldus compendieert Smits in zijn Handschrift den brief van den Vicaris, « wijl het doen van openbare gebeden geheel bij het geestelijk rechtsgebied thuis behoorde, waarvan hij, de Vicaris, aan niemand dan aan God en den Paus rekening yerschuldigd was, en dat hij gemoedsbezwaren had, welke hem beletteden aan deze uitnoodiging te voldoen; dat hij intusschen niet nalaten zou voor den keizer te bidden en hiertoe ook zijne geloovigen zou uitnoodigen, volgens de voorschriften van onzen H. Godsdienst. »

Zakelijk maar kort is het résumé, dat Smits hiervan het merkwaardig schrijven geeft. Eene « Principiën-rede » ware het te noemen. Voorzichtig ontwijkt de Vicaris alsnog om de excommunicatie van den keizer als de rede van zijne

---

¹⁾ Arch. Bisdom. 's-Bosch. Copie in Hs.-Moser.

weigering aan te halen; gemoedsbezwaren weerhouden hem, maar deze duidt hij niet verder aan. Het verzoek, of veel meer het bevel van den Commandant der stad acht hij een « zich inmengen in zuiver geestelijke zaken »; zulke inmenging toelaten ware aan zijn plicht ontrouw worden.

Het klemmend betoog van den kerkvoogd overtuigde den Generaal d'Hastrel geenszins en hoewel deze, gelijk hij be-
tuigt « met aandacht den brief van 28 Febr. had nagelezen, vond hij daarin geen enkele aannemelijke reden om het « *Salvum fac* » voor den keizer te weigeren.» ¹⁾

De vrijheid van geweten werd daardoor niet geschonden; aan het gezag van den Vicarius geen afbreuk gedaan; de vrede en eendracht toch zeker niet door een openbaar gebed gestoord! Gevoelt gij uw geweten bezwaard, als het gebed voor den Keizer door u in stilte gedaan, luide wordt uitgesproken? Of is het niet veel meer aan de liefde tegenstrijdig met zooveel vertoon het « *Salvum fac Imperatorem* » te weigeren, alsof zij die het wel bidden vijanden zijn van onzen koning en onzen godsdienst?

« Mijnheer de Vicarius, in uwe weigering kan ik dus niets anders zien dan eene weerspanning, die geheel op zuiver menschelijke beweegredenen berust; geloof, dat zulke handelwijze meer schadelijk is dan nuttig voor onzen heiligen godsdienst ». En met een beroep op de woorden van Christus, waarvan de Vicarius naar meening van d'Hastrel durft afwijken, eindigt hij: « *Songez que notre divin Maître Jésus-Christ a dit: Mon Royaume n'est point de ce monde, rendez à César ce qui est à César, à Dieu ce qui est à Dieu!* »

Te zeer interessant achtten wij dezen brief om zijn inhoud niet uitvoerig mede te deelen. De manier van bewijsvoering toch is karakteristiek voor den persoon en den geest des tijds.

Wat d'Hastrel niet scheen te begrijpen en wat toch den doorslag geven moest in de bewuste kwestie was: het wezenlijke verschil tusschen het privaat en het publiek gebed. —

---

¹⁾ Arch. Bisd. 's-Bosch. Brief van 2 Maart 1810.

Daarop wijst hem dan ook de Vicarius in zijn wederwoord. En 't kan kwalijk anders of na het warme betoog van d'Has-trel zal het rake antwoord van den Vicarius wel ontnuch-terend hebben gewerkt.

« Het is volkomen waar, Mijnheer de Generaal, dat volgens de beginselen van onzen heiligen godsdienst men mag en moet bidden voor alle menschen en vooral voor het gestelde gezag; maar volgens de regels van onze heilige Kerk is het anders gesteld met de openbare gebeden, die gehouden worden door de bedienaars der Kerk in haar naam en bij openbare plechtigheden.

« Wees er verder verzekerd van, dat ik met de hulpe Gods geen duimbreed zal afwijken van de voorschriften des Evan-gelies en ik, gelijk ik steeds gezorgd heb te geven aan God wat Gode toekomt, ik niet minder trachten zal aan den Keizer te geven, wat des Keizers is. »

Bondig en zakelijk ook dit schrijven: ¹⁾

Publieke gebeden te verordenen is een recht der Kerk.

Aan de rechten der Kerk laat de Vicarius niet tornen. Hij weet wat zijn plicht is.

Voor de verdediging dier rechten staat hij pal en hij zal wijken voor niemand.

HET « TE DEUM » BIJ HET HUWELIJK VAN NAPOLEON.

Een maand lang bleef het rustig na deze eerste scher-mutseling. Dat men het er echter niet bij laten zou en nieuwe pogingen aanwenden om den Vicarius te dwingen zich naar de eischen van het militair bestuur te voegen, kon men verwachten. Maar de wijze, waarop dit geschiedde, was on-beschaamd.

Gedagteekend den 29^{en} van Lentemaand 1810 was een decreet uitgevaardigd door P. E. de la Court, den *Landdrost* in het Departement van Brabant ²⁾, dat zou worden afge-kondigd en aangeplakt en waarvan een exemplaar ter hand

¹⁾ Arch. Bisdom 's-Bosch, Brief van 2 Maart 1810.

²⁾ Exemplaar opgeplakt in het Hs.-Moser.

gesteld zou worden « aan ieder der Leeraren van de Godsdienstige Gezindheden binnen hunne gemeentes respectievelijk. »

Op aanschrijving van den Minister van Binnenlandsche Zaken werd ten gevolge van den uitdrukkelijken last van Zijne Majesteit den Koning van Holland ter kennis van den Landdrost gebracht: « de gewichtige gebeurtenis, dat op Zaterdag aanstaande, den 31^{en} dezer maand, is bepaald de burgerlijke voltrekking van het huwelijk tusschen zijne keizerlijke en koninklijke majesteit *Napoleon* en de aartshertoginne *Maria Louisa* van Oostenrijk, en dat op Zondag den 1^{en} van Grasmaand, dit doorluchtig huwelijk kerkelijk zal worden ingezegend. »

« Gelast » worden « de Burgemeesters . . . om zorg te dragen dat deze groote verbintenis . . . op eene godsdienstige wijze gevierd worde. Zullende tot dat einde de Leeraars der onderscheidene kerkgenootschappen . . . het Opperwezen voor deze gewichtige gebeurtenis eerbiedig behooren te danken, en den zegen van den Algoede daarover afsmeeken op de wijze bij hunne gezindheid gebruikelijk en dus bij diegenen, welke zulks gewoon zijn, meer bijzonder door het aanheffen van het plechtig: *Te Deum*. »

Had de Vicarius den 31^{en} Maart reeds een exemplaar van bovengenoemd voorschrift in handen? De dagteekening van den 29^{en} Maart doet het ons sterk betwijfelen. Uiterste spoed werd ook niet vereischt, daar toch bepaald was, dat « voor zooverre deze niet tijdig genoeg ter kennis mogt kunnen komen, op den daaraanvolgenden Zondag » de publieke gebeden konden verricht worden.

Wat er van zij, met de tijdige of liever meest ontijdige mededeeling van het voorschrift zou zich de ons bekende Général de Brigade d'Hastrel belasten. Deze zendt in den nacht van 31^{en} Maart een soldaat, (Smits schrijft: « eenige officieren ») naar de Schijndelsche pastorie, en deze (of dezen) dwingt den Vicarius des nachts om 2 uur kennis te nemen van een schrijven, hem door d'Hastrel toegezonden, terwijl

men eischt, dat hierop terstond een bewilligend antwoord zal worden gegeven.

Het verzoek luidt, dat aan den pastoor van 's Bosch, die de militaire godsdienstoefening houdt, dien Zondag 1 April toestemming zal worden verleend het « Domine salvum fac » te zingen.

De omstandigheden, aldus het schrijven ¹⁾, welke de eerste weigering motiveeren konden, zijn veranderd.

Het huwelijk des Keizers met eene prinses van Oostenrijk wijst op de leiding der Voorzienigheid en bewijst op treffende wijze de bijzondere bescherming Gods. Alle volkeren van Europa danken dan ook den Heer; de bedienaars van den eeredienst mogen dan ook wel de eersten zijn om aan God de bede op te dragen voor den Monarch, die de neergestorte altaren deed herstellen enz.

« 't Was zeker een misverstand, » zoo vervolgt d'Hastrel, toen de pastoor van 's Bosch mij antwoordde, dat hij zonder uwe autorizatie zelfs op dezen plechtigen dag het « Domine salvum fac » niet zingen mocht. De Maarschalk, hertog de Reggio, meent dan ook dat gij u haasten zult die machtiging te verstrekken en gij in deze omstandigheden blijk zult geven van echten godsdienstzin en ware vaderlandsliefde. »

Als de Vicarius na de lezing van dit schrijven een oogenblik aarzelde, was het niet omdat hij met een antwoord verlegen stond, maar wijl hij niemand bij zich had, die bedoeld antwoord snel en juist in het Fransch zou weergeven ²⁾. Die aarzeling was dan ook slechts van korten duur en hij schreef den Generaal in 't Hollandsch : ³⁾

Mijnheer de Generaal.

Tot antwoord op de missive, heden nacht bij mij van UEdg. ontvangen, vinde ik mij in de voor mij onaangename noodzakelijkheid UEdg. andermaal met allen eerbied te moeten verwijzen naar mijn vroeger gegeven antwoord, waarin

¹⁾ Archief Bisdom 's-Bosch.

²⁾ Hs.-Moser.

³⁾ Archief Bisdom 's-Bosch.

de voorkomende gebeurtenis van het hooge huwelijk geen verandering kan maken.

Permitteer mij, Mijnheer de Generaal, [dat ik] met allen eerbied en vrijheid, welke een R. K. kerkelijken bedienaar betaamt, UEdg. hier te herinneren, dat volgens het R. K. geloof en religie het huwelijk onscheijdbaar is: *quod Deus conjunxit homo non separet*, en vervolgens in geene gevallen, volgens de leer der R. K. Kerk kan ontbonden worden.

Daar nu blijkens de akte van echtscheijding, voor geheel de wereld publiek gemaakt, de keizerin Josephine nog leeft, hoe kan een Roomsch Katholiek, als bedienaar van God en zijne Kerke, zich als bedienaar verheugen over een evenement, dat door mij noch met het geloof, noch met de religie, noch met de leer der Kerke, tot dewelke wij behooren, kan overeengebracht worden!

Ontvang, Mijnheer de Generaal, de verzekering van mijne genegenheid en hoogachting.

Met deze oordeelvelling over het voorgenomen tweede huwelijk van Napoleon, begreep de Vicarius al spoedig een onvoorzichtigheid te hebben begaan. Immers: « Den volgenden dag ingelicht zijnde, dat er een kerkelijk vonnis van de Officialiteit van Parijs bestond, waardoor het vorig huwelijk van Napoleon als *onwettig aangegaan* verklaard was, schreef hij een brief aan d'Hastrel, den Commandant, verzoekende, dat hij deze uitdrukkingen van zijnen vorigen brief als ingetrokken en *comme non avenues* zou willen beschouwen ». 1)

In welke vorm op deze verontschuldiging geantwoord werd, blijke uit het volgende hoofdstuk.

DE GEVANGENNEMING VAN DEN VICARIUS.

De missives van Generaal d'Hastrel aan Vicarius van Alphen kunnen tot de meest verscheidene opmerkingen aanleiding geven; wát echter bij alle opvalt, is de eigenaardige keuze van den tijd, waarop zij den geadresseerde werden ter hand gesteld. Liefst wordt voor die aanbieding een Zaterdag of Zondag gekozen; en bij voorkeur schijnt de « ure der duisternis » er bijzonder voor geëigend.

1) Hs.-Smits.

Zoo was het ook nu weder een Zaterdag, de dag vóór Palmzondag (14 April 1810), des avonds 9 uur; de Vicarius zal zich als pastoor voor de werkzaamheden van den volgenden dag hebben voorbereid, toen een paar gendarmen de pastorie in rep en roer zetten. Dezen verklaren niets minder dan dat zij bevel hebben ontvangen, om van Alphen, Vicarius Apostoliek van 's Bosch, in hechtenis te nemen en hem naar den Bosch over te brengen.

Dit bevel moet onmiddellijk worden uitgevoerd. Eerst echter, zoo eischen zij, moeten de papieren, betrekking hebbende op het Vicariaat, worden uitgeleverd.

Wat de Vicarius ook al duchtte, zulke plotselinge inhechtenisneming en onmiddellijke wegvoering moet hem zeker nog verrast hebben. Dat hij echter op het ergste voorbereid was, blijkt wel uit de weinige ambtelijke stukken, in de pastorie van Schijndel nog aanwezig; deze papieren waren daarenboven van weinig belang. ¹⁾ Men heeft zeker geen twee uur noodig gehad om ze te zamen te brengen en in een kist te pakken en deze te verzegelen. Wellicht werden den Vicarius de twee uur, die men in de pastorie verwijld heeft, toegestaan, opdat deze zelf orde op zijn zaken zou kunnen stellen en zich voor eene langere afwezigheid zou kunnen voorbereiden.

Om 11 uur verliet men Schijndel; eerst om één uur 's nachts kwam men te 's Bosch aan.

't Keizershof, «eene herberg en uitspanning voor postwagens» ²⁾, gelegen in de Postelstraat, wordt den Vicarius als verblijfplaats aangewezen; daar blijft hij in verzekerde bewaring, terwijl eene wacht van één of meer soldaten den toegang bewaakt.

Het gerucht der gevangenneming had zich middelerwijl in de stad verspreid en enkele zijner vrienden waagden het den Vicarius op te zoeken. Door de goedwilligheid van een der wachten konden dezen gemakkelijk tot den Vicarius doordringen en zich met hem onderhouden.

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Jhr. Mr. A. van Sasse van Ysselt. *Huizen en Gebouwen van 's-Bosch*. D. I, blz. 268.

Eene nieuwe verrassing wachtte den gevangene. In den loop van den middag wordt de Eerw. Heer Moors, kapelaan der rectorale kerk «in de Kerkstraat» naar 't Keizershof overgebracht, om daar evenals de Vicarius onder bewaking te blijven tot verdere maatregelen omtrent beider toekomstige bestemming zouden genomen zijn.

De kapelaan verhaalt zijne lotgevallen. Hoe hij namelijk dien morgen om 11 uur de Militaire Mis gedaan had, en men er bij hem op had aangedrongen, dat hij de gebeden voor den keizer na de H. Mis zingen zou.

Zijn antwoord was: «Zonder uitdrukkelijke toestemming van mijn kerkelijken overste is het mij niet geoorloofd aan dit bevel te voldoen».

Gevolgelyk had hij die gebeden dan ook niet gedaan. Maar onmiddellijk was hij uit de kerk naar de gevangenis overgebracht.

De beide «opstandelingen» bleven tot den avond in 't Keizershof; om zeven uur kwam een rijtuig voor en onder militair geleide werd de reis naar Parijs ondernomen.

«Zij werden gevoerd naar Parijs, over Breda, Antwerpen, Mechelen, Brussel, Kamerijk.» Aldus de aantekening van Moser, die in hare eenvoudige opsomming den indruk maken zou, alsof de langdurige reis met twintig-eeuwsche snelheid werd afgelegd.

MOEILIKHEDEN DER BOSSCHE GEESTELIJKHEID.

«Na het vertrek van den Vicarius geraakten alle geestelijken der stad in de uiterste verlegenheid, daar hun door het Fransch bestuur der stad strengelyk werd geboden het «*Salvum fac*» te zingen op straffe van deportatie.»¹⁾

De pastoors en rectoren der stad waren in den namiddag van 17 April op last van de Reggio te zamen gekomen, op welke vergadering d'Hastrel hun liet gelasten, en dit onder

---

¹⁾ Hs.-Smits.

de zwaarste bedreigingen, na de militaire godsdienstoefeningen het gebed voor den keizer te zingen. ¹⁾

Algemeene verslagenheid en besluiteloosheid.

Ten einde raad zal men trachten, om ten minste uitstel te krijgen tot den volgenden dag en dan de beslissing mede te deelen.

Dit korte uitstel wordt hun door de Reggio bewilligd ²⁾, maar in den vorm van een nieuw bevel, om het » *Salvum fac* » den volgenden Zondag na de militaire Mis te zingen, « zooals in geheel het Fransche keizerrijk gebruikelijk » is. Ipso facto, — zoo betoogde de hertog — « door de vereeniging enz. van Brabant met Frankrijk zijn de artikelen van het Concordaat ook op dit wingewest toepasselijk en kan dus ook het gedane verzoek geenszins het geweten verontrusten. »

Gemoedsbezwaren kunnen gevolgelijk niet als motief voor eventueele weigering gelden, evenmin als het ontbreken of het te gemoet zien eener autorizatie van den Vicarius, van wiens afwezigheid zij immers kennis dragen en die niet in staat is deze te verstrekken.

« Je suis chargé d'exiger une acceptation ou un refus positif, signé de MM. les Curés Catholiques. » Aldus d'Hasrel. —

Het overige gedeelte van den dag wordt nu besteed aan het raadplegen van enkele rechtsgeleerden en Statenleden, op wier raad en medewerking men een antwoord ontwerpt, dat dien avond aller goedkeuring verwerft, maar dat men toch in overweging wenschte te houden tot den volgenden dag. ³⁾

Het ontwerp komt hierop neer: ⁴⁾ « Aan den eerbied en de gehoorzaamheid, welke elk priester bij zijne H. Wijding belooft aan zijn Ordinarius, meenden wij te kort te schieten, zooals wij ook thans nog vreezen te doen, wanneer wij zonder uitdrukkelijke toestemming van den Vicarius Apostoliek op eigen gezag het « *Domine salvum fac* » zingen zouden. Wij staan dus voor een pijnlijke keuze, nu ons de bekende

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Arch. Bisdom 's-Bosch.

³⁾ Hs.-Moser.

⁴⁾ Arch. Bisdom 's-Bosch.

uitnoodiging van Z. Excell. den Hertog de Reggio gewerd; immers niets ligt ons nader, niets strookt meer met onze gevoelens van priester en burger, dan ons aan de bestaande toestanden aan te passen. Den korten termijn van beraad, ons toegestaan, hebben wij benuttigd, om de uitnoodiging van Zijne Excellentie met onzen priesterlijken plicht in overeenstemming te brengen. En als bewijs van onze gehoorzaamheid en onderwerping, van onze oprechte gevoelens en onzen goeden wil, kwamen wij overeen ons te richten tot den Bisschop ¹⁾, den eersten aalmoezenier van den Koning van Holland, die als Administrator Apostolicus van Nijmegen en Grave zich in hetzelfde geval bevindt als wij, en hem te vragen of in de afwezigheid van onzen Vicarius en in afwachting van diens advies, wij op eigen gezag aan de uitnoodiging van Zijne Excellentie gevolg kunnen geven.»

Met een beroep op de edelmoedigheid van Z. Exc. en met het vertrouwen, dat deze voldaan zal zijn over hunne bemoeiingen en hen vrij zal laten in de priesterlijke bedieningen gedurende den Paaschtijd, sloot dit ontwerp.

Ten huize van den Eerw. Heer J. van der Meulen, Rector in de Vugterstraat, kwam men den volgenden morgen om negen uur samen. ²⁾

Doch spoedig bleek nu, dat de eensgezindheid was verdwenen en de gevoelens omtrent de ontworpen missive op eens geheel verdeeld waren. Sommigen, ongerust of zij met het onderteekenen van dit schrijven niet tegen hun geweten zouden handelen, hadden andere geestelijken (v. Gils c. s.?) geraadpleegd, die hun de onderteekening streng ontrieden. En dit, wyl men zoo lichtvaardig en zoo onmiddellijk ging afwijken van eene gedragslijn, door den Vicarius gevolgd; en tevens, wyl men door een beroep te doen op den oud-Bisschop van Roermond, — die ongemoeid in Holland verblijf hield, — dezen met de regeering op gespannen voet zou brengen, daar Mgr. aldus gedwongen werd zijne meening in deze netelige zaak te openbaren.

¹⁾ Mgr. J. v. Velde van Melroy.

²⁾ Hs.-Moser.

De Eerw. Heer Rector J. v. Cuyck was door deze redenen zoozeer overtuigd, dat men met het afzenden van bovengemeld antwoord een verkeerden stap zetten zou, en zóó verontrust, wyl hij den vorigen dag zijne goedkeuring aan het schrijven gehecht had, dat hij des morgens onder het H. Misoffer zich tot het volk wendde en verklaarde, dat hij op het punt was geweest een misstap te doen en God smeekte hem in de toekomst te sterken. ¹⁾

Het gezag van den Plebaan en Deken der stad J. Hoo-gaerts was niet in staat om van Cuyck en de meerderheid der geestelijken, die met van Cuyck thans overeenstemden, tot andere gedachten te brengen. Ofschoon de Deken zulks bemerkte, plaatste hij toch zijne handteekening onder het schrijven, hierin slechts gevolgd door den pastoor van St. Catharien, W. Staessens, dien wij in het vervolg steeds aan de zijde van den plebaan zullen zien. Alle overigen onthielden zich; namelijk: de Eerw. Heeren Molemakers, pastoor van St Jacob met zijne kapelanen, de Eerw. Heeren Suys en Heeren; v. d. Meulen, Rector in de Vugterstraat, v. d. Heijden, Rector in de Pöstelstraat, en van Cuyck, Rector in de Kerkstraat.

Maarschalk de Reggio en zijn Secretaris d'Hastrel toonden zich over het antwoord en den voorslag van Deken Hoo-gaerts en Pastoor Staessens niet ontevreden. De brief aan Mgr. v. Velde, die te Amsterdam verblijf hield, werd namens den « Landdrost » overgebracht door een expressen bode, met den last ook het antwoord weder mede terug te brengen.

Dit antwoord nu gewerd den Deken op 20 April. ²⁾

Een eigenhandig schrijven, waarin de Bisschop, geconsulteerd over eene kwestie, die hem niet betreft, wijselijk geen uitspraak doet; waarin hij echter de waarheid onderstreept, dat het « *alleen* » aan de Bisschoppen en geestelijke oversten toekomt *publieke gebeden in de kerken voor te schrijven*; wel

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Copie Hs.-Moser. Origineel, ged. 19 April 1810, eigendom van Dr. P. v. Gils, Rolduc.

verklaart: « in aandacht genomen de dringende omstandigheid dunkt ons, dat wij op het aanzoek van Z.Exc. den Hertog van Reggio, als *hiertoe door Z. Majesteit gelast*, den « Domine salvum fac » niet kunnen weigeren.» Maar toch betuigt: « zulk verzoek is aan ons tot op het oogenblik niet gedaan, en *het zoude ons smarten, zoo onze geestelijkheid zonder onze aanschrijving hiertoe overging.* »

Op welken grond Mgr. v. Velde zich bij het uitschrijven van publieke gebeden gerechtvaardigd zou achten? « Niet uit kracht van het concordaat », (dit aan het adres van d'Hastrel!), « hetwelk in de gecedeerde landen geen uitwerksel kan hebben, zonder eene bijzondere autorizatie van Z. Heiligheid, *aan wiens oordeel wij ons gedrag in deze tijdsomstandigheden geheel onderwerpen*; maar steunende op de toelatinge, welke de heer Boret verzekert, door Z. H. tot deze gebeden te zijn gegeven.»

Hoewel dus het vraagstuk niet werd opgelost en het doen der publieke gebeden zonder verlof van den Vicarius werd voorgesteld als eene afkeurenswaardige daad, die den Vicarius persoonlijk grieven moest, — toch besloten de Deken en pastoor Staessens na de ontvangst van dit schrijven om de publieke gebeden te verrichten. Dezen of genen, die op zijne beurt de militaire H. Mis moest lezen, wist men door nieuwe en grootere bedreigingen tot dezelfde praktijk te dwingen.

« Sommige priesters vlugten buiten de stad, andere vlekeden zich en hielden zich schuil.» ¹⁾

't Was een toestand vol verwarring die, Gode zij dank!, slechts korten tijd duurde.

Denzelfden 20^{en} April ontving Deken Hoogaerts des avonds een brief, dien de Vicarius op zijne reis van uit Antwerpen zond ²⁾, waarin hij het gevoelen mededeelde van den Plebaan van Antwerpen. Volgens dezen zou men om de treurige gevolgen van eene weigering der publieke gebeden aan de burgerlijke macht mogen gehoorzamen. Zoo had ook de

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Aldus Moser. Smits schrijft: van uit Amiens.

Vicarius van Breda, A. van Dongen, geoordeeld. De gevangen Vicarius voegde er echter bij, dat hij slechts de gevoelens van anderen wilde mededeelen waartegen hij menig argument had aangevoerd, opdat zij zelf na kennisname van het vóór en tegen zouden zien, waartoe zij zich voor God verplicht achtten.

De gemoederen werden door dit schrijven weder eenigszins gerustgesteld; de pastoors der stad zongen den volgenden Zondag het: *Salvum fac Imperatorem!* —

Ten slotte. Wij vermoeden, dat zoowel Smits als Moser (de een opteekenend, dat de brief uit Antwerpen, de ander dat hij uit Amiens gezonden werd) bedoelen den volgenden brief, *geschreven* 17 April te Mechelen: ¹⁾

Eerwaarde Heer Deken,

Bij deze gelegenheid geve UEw. kennis, dat wij op het moment hier in Mechelen zijn gearriveerd. Wij zijn seffens overal bekend; eenieder heeft medelijden met ons; maar zij schijnen onze manier van voortgaan niet te prijzen, omdat men voor geweld eindelijk altoos moet bukken en zich hier overal onderwerpt.

De geestelijken, welke wij hebben kunnen spreken, komen met ons in de principia wel overeen, maar zijn van gevoelen, dat men om de vervolging, die niet op zal houden tenzij er verandering kome, behoort van dezelve af te gaan in zaken, die niet intrinsece mala zijn, en zulks niet alleen om zijn eigen gevaar, maar ook dat van de religie te voorkomen. Zijnde de zaken thans zoo gelegen, dat men alle niet obediëerenden oplicht en vervolgt, zoodat het welwezen van herders, geloovigen en religie schijnt te vereischen, dat men in zaken, in zich niet kwaad, toegeve, en vervolgens van den Heer niet kwalijk kan genomen worden, in afwachting van gelukkigere tijden.

Dit laat ik UEw. bij deze gelegenheid weten om daarover met anderen te spreken, willende nog niet uitlaten in hoe verre deze redenen bestaan of niet. Brenger dezès zal UEw. mondelings vertellen, dat hij er van weet.

Mijnè zaak bezwaart mij van moment tot moment meer,

¹⁾ Eigendom Dr. P. v. Gils, Rolduc.

en ik zal in mijne verwachting wel zeer bedrogen wezen, indien ik UEw. nog ooit zien mag. Oremus pro invicem. Raadpleeg over het welwezen van onze religie en godsdienst en resolveert zooals gijlieden in den Heer zult goedvinden.

Ik blijf met eerbied, in haast

Eerw. Heer Deken

A. v. Alphen.

Mechelen den 17 April 1810.

REIS VAN PRESIDENT VAN GILS NAAR PARIJS.

Het kasteel van Vincennes diende in den tijd, waarover wij thans schrijven als gevangenis voor hen, die zonder veroordeeling of vonnis, slechts wijl zij voor verdacht of staatsgevaarlijk werden aangezien, in verzekerde bewaring gesteld werden. Daarheen werden onze beide bannelingen Vicarius van Alphen en Kapelaan Moors gevoerd, nadat zij op Paaschdag, den 24^{en} April, te Parijs waren aangekomen.

Streng werden zij aanvankelijk bewaakt; de Vicarius en Kapelaan Moors waren van den beginne af in afzonderlijke vertrekken opgesloten en niemand dan de cipier had toegang tot hen. Het schrijven en ontvangen van brieven bleef den Vicarius maanden lang verboden; den 1^{en} Juli kreeg hij eerst verlof tot correspondentie, maar alle brieven moesten door de hand van ambtenaren gaan.

Eene andere gunst gewerd den Vicarius, toen de Eerw. Heer Isnard, een vriend van Anthonius van Gils en vroegere huisonderwijzer van Cornelius Ludovicus Baron van Wijcker-slooth, (den lateren Bisschop van Curium), verlof bekwam den Vicarius tweemaal per week te bezoeken, — van welk verlof Isnard nu en dan gebruik maakte. Hij was het trait-d'union tusschen den Vicarius en van Gils.

Aan niemand behalve hem schijnt de toegang tot de gevangenis geoorloofd te zijn geweest.

Ook niet aan President Anthonius van Gils, die, toen hij de gevangenneming van den Vicarius vernomen had, zich bereid verklaarde om dezen na te reizen en te trachten, « de

invrijheidstelling van den Vicarius te bewerkstellingen of ten minste het lot van den grijsaard te verzachten.» ¹⁾

De gemoedsgesteltenis van den President na het bericht der gevangenneming, blijkt uit het verwarde, haastig gestelde briefje, gericht aan Prof. Smits te Halder. ²⁾

Eerw. Collega,

Zijn Hoogwd. is gister avond met Mijnh. Moors naar Parijs gevoerd. Er is kwestie van mij hem achter na te zenden. Volgens dit signalement behoort er te Gestel voor mij een paspoort gegeven te zijn; en die moet hier zijn dezen voormiddag. Gelief toch allen spoed te maken en dit terstond aan den Secretaris of zijnen klerk te zenden.

Moser komt op dit oogenblik. Groete
Totus Tuus

Ant. van Gils.

Maandag 16 April 1810.

P.S. Misschien was het goed door u zelf, of door Pastoor of den Kapelaan Reabel de paspoort *terstond* te bekomen.

« Wel mocht het van Gils niet gelukken », zoo schrijft Allard, « in het hoofddoel zijner onderneming te slagen, maar hij maakte van zijne reis gebruik om van den H. Stoel belangrijke machtsverleeningen te bekomen, die den zwaren last der herders verlichtten, die 't bestuur des Vicariaats gedurende van Alphen's gevangenschap mogelijk maakten en menige verbanning voorkwamen. » Laten we 't aan Smits over ons de bijzonderheden omtrent deze reis mede te deelen. ³⁾

« De Heer van Gils was den Vicarius naar Parijs gevolgd en legde aan de kardinalen Brancadoro en Del Pietro ⁴⁾ de geheele zaak van onzen Vicarius Apostoliek open, door tuschenkomst van zekeren priester, Bonnefoi genaamd, van Avignon geboortig, die Vicaire général geweest was van Angoulême.

President v. Gils deed *in schrift* aan deze kardinalen geheel

¹⁾ H. J. Allard, *A. v. Gils*, blz. 175.

²⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

³⁾ Hs.-Smits.

⁴⁾ « et aliis », schrijft v. Gils. Copie « ex originali », Archief Sem. Haaren, waarin van Gils van deze gebeurtenis een uitvoerig relaas geeft.

het gedrag van Hoogw. Heer kennen en alles wat aanleiding tot zijne inhechténisneming gegeven had, benevens de beweegredenen, die hem in zijne handelwijze, dienaangaande geleid hadden en vraagde :

1° Of Hoogw. Heer volgens geloof en godsdienst tot nog toe welgedaan had, ook met dat gevaar, hetwelk hij thans onderging.

2° Of hij gehouden was op deze wijze voort te gaan zelfs met gevaar zijns levens.

3° Indien hij hiertoe al niet mocht gehouden zijn, of hij evenwel met stichting der Kerk en verdienstelijk bij God zou te werk gaan, als hij met dat groot gevaar van zijn eigen persoon en van de zijnen aldus blijft voortvaren.

4° Hetzelfde werd gevraagd van wege de pastoors en priesters, die onder het rechtsgebied van den Vicarius stonden.

« Den 3^{en} Mei ontving de Heer President antwoord, doch mondelings, niet in schrift uit hoofde van het groot gevaar, waarin zij, (de kardinalen), verkeerden ter oorzake van Napoleon, die hun genoodzaakt had de kardinaalskleederen af te leggen en hun op de zwaarste straffen verboden had, zich in kerkelijke zaken in te laten. »

Reden: « wjl zij geweigerd hadden de inzegening des huwelijks van den keizer met Marie Louise bij te wonen. »

Op de eerste vraag werd geantwoord :

« dat de Vicarius Apost. van 's Bosch zich in geheel deze zaak wel, loffelijk, en verdienstelijk gedragen had. »

Het antwoord op de drie andere vragen was, dat in het vervolg aan den Vicarius of Bestuurder van het Vicariaat van 's Bosch door den H. Stoel verlof en macht verleend werd, om openbare gebeden in de H. Mis voor te schrijven (non obstantibus quibuscumque hactenus in contrarium), zooals ook openbare dankzeggingen voor overwinning of vrede, (ob publicam causam non manifesto malam).

« Ook kreeg de Provicarius » (over wiens persoon en machten weldra meer) « alhier de macht om een anderen priester te subdelegèeren in geval hij door sterven of anderszins

buiten staat geraakte om zelf te administreeren en dat wel *provisorie usque in infinitum*.

« Van dit alles werden twee afschriften gemaakt, waarvan het eene naar *Savona* werd gezonden om door den Paus bekrachtigd te worden, terwijl het andere door den Heer President herwaarts werd medegebracht. »

Na deze uitvoerige mededeeling omtrent de reis van President v. Gils en hare resultaten, ten slotte nog eene aanvulling uit Mosers Handschrift, waarvan wij met voldoening kennis namen. Omtrent de vraag of de Hoogw. Heer volgens geloof en godsdienst tot nog toe wel gedaan had, ook met dat gevaar, hetwelk hij thans onderging, luidde het reeds medegedeelde antwoord, dat « de Vicarius Apostoliek van 's-Bosch zich in geheel deze zaak wel, loffelijk en verdienstelijk gedragen had. » Nu vinden we daarenboven datum April 1814 in het handschrift van Moser een « *petit extrait de mémoire, qu'on envoya à Savone il y a quatre ans, et la réponse du St. Père,* » — gecopiëerd naar het origineel.

In dit « *extrait de mémoire* » wordt als de beweegreden van zijn verzet tegen Napoleon door den Vicarius, vermeld: « overtuigd, dat hoe meer men toegeeft, zoo meer ook geeischt zou worden: *statuit ab initio fortiter resistendum*, besloot de Vicarius zich van den beginne af krachtig te weer te stellen. »

En welk is het antwoord van den Paus?

In het eigenhandig schrijven antwoordt de H. Vader (« *le St. Père repondit de sa main* ») « *que la conduite du Vicaire Apostolique de Bois-le-Duc avait excité son admiration et lui avait paru superbe; qu'il était extrêmement content de sa conduite et qu'il l'approuvait en tout.* » —

« Na de terugkomst van den President (v. Gils) hielden al de moeilijkheden op wegens het zingen voor den keizer », zoo sluit Smits zijn verhaal.

Waaruit blijkt dat het voorbeeld der Bossche Pastoors die sinds April het « *Salvum fac Imperatorem!* » zongen, nog geene algemeene navolging gevonden had.

Nu eerst werd het gebed voor den keizer algemeen. ¹⁾

¹⁾ Datum 1 Juni 1810 schrijft v. Gils aan pastoor Beckers: « Onze hoogwaar-

VICARIUS A. v. DONGEN ¹⁾ EN DEKEN J. HOOGAERTS.

't Schijnt ons hier de juiste plaats, om eene correspondentie over te leggen, die de Vicarius Apostolicus van Breda, Adrianus van Dongen gevoerd heeft met Deken Hoogaerts omtrent de kwestie, die in stad en vicariaat zooveel opschudding te weeg bracht. Hoe deze, overigens zoo verdienstelijke Vicarius, later ook aan de zijde stond van den episcopus intrusus M. v. Camp, is voldoende bekend en zal uit ons geschiedverhaal nog meer blijken.

De « overigens zoo verdienstelijke Vicarius »; immers Krüger getuigt van hem in zijne Kerkelijke Geschiedenis: « Vol apostolischen ijver en vaderlijke bezorgdheid heeft hij het hoog ambt van Kerkvoogd met lof bediend, terwijl zijn hart niet hoogmoedig was en zijne oogen niet hoovaardig zijn geweest. Hij was inzonderheid bezorgd voor het geestelijk heil, voor de deugden, de goede zeden en de godsdienstzin zijner onderhoorigen. Bij den drang der omstandigheden vereenigde hij eenvoudigheid met voorzichtigheid, . . . hij bewaarde de tucht en het geestelijk gezag der Kerk.» II. blz. 361-362.

Dat deze Vicaris vaak de raadsman van Deken Hoogaerts geweest is en hem con amore van raad diende, kan men uit de briefwisseling opmaken: « Het zal mij altoos veel eer en aangenaam zijn onze correspondentie te continueeren, doch hoe openhartiger, hoe liever; daar zullen gevallen komen in welke goede raad hier duur zal zijn. (Brief van 16 April 1810, zie onder).

In hoeverre de raadgevingen van Vicarius v. Dongen invloed gehad hebben op de handelwijze van Hoogaerts, of

---

digste Vicarius heeft, daartoe door het hoogere geestelijke gezag gemachtigd, bevolen, de openbare gebeden voor den keizer Napoleon te zingen op dezelfde wijze (met verandering van hetgeen veranderd moet worden) waarop men gewoon was voor den koning te zingen.» Zie Gesch. Bladen. De aantekeningen van pastoor Beckers, Jg. I, blz. 410.

¹⁾ «Adr. v. Dongen, pastoor der kerk van de Nieuwstraat te Breda, werd den 31 Jan. 1803 Apostolyk Vicarius benoemd, bleef de pastoreele zorg tegelijk met die van het Vicariaat waarnemen tot 1816, toen hij zich in het Seminarie te Hoeven vestigde, waar hij 27 Nov. 1826 overleed.» J. B. Krüger, *Kerk. Gesch. Bisdom van Breda II* (Bergen-op-Zoom) 360 vlgd., 430 vlgd.

deze wellicht slechts door den deken gevraagd werden en dienden tot versterking van eigen meening en opzet, dit behoeven wij niet te beslissen.

Een vijftal brieven leggen wij hierover, waarbij wij ons slechts enkele kantteekeningen veroorloven.

De eerste is van 16 April 1810 en werd geschreven aan den deken na de gevangenneming van Vicarius van Alphen, die op zijn tocht over Breda daar ter plaatse een kort bezoek van den Bredaschen Vicarius kon ontvangen.

Mijn Heer, ¹⁾

Dezen morgen, kwart voor vijf was mijne smertelijkste oogenblik, welke ik in geheel mijn leven gehad heb. Nog een uurtje bij mijnen vriend (v. Alphen) te zijn kon mij niet troosten. Duizendmaal verfoeide ik (hen), die den man (zulks) toegebracht hebben met alles in het zwartste te zetten, van hypothesen waarheden te maken, en wat iets licht gaf te verduisteren. Het smerte mij nog meer, als ik klaar hoorde, dat de man uit zich zelf nooit anders dan ik zoude geoordeeld hebben. ²⁾ Is nu de godsdienst behouden, nu men denzelven door beuzelingen zulk een allergevoeligste neep heeft toegebracht? Gij, Mijnheer, zijt de oorzaak, — die in U heel anders heeft gevoeld, gelijk allen zeggen, die u kennen, — omdat gij hebt gezwegen. Nu zullen de vervaartmakers de gevolgen gaan zien, daar zij den grond aangelegd hebben. Hoe zal het nu verder gaan? Voor het geestelijke en wereldlijke kan er niets anders als droefheid uit volgen.

Ik heb den man (v. Alphen) van alles gepresenteerd, maar hij had niets noodig. Maar wordt er nu ook gezorgd om hem te doen volgen, om hem uit den brij te helpen gelijk men hem er in heeft gebracht?

Ik zal niet verzuimen om hieraan mede te werken en goede vrienden in 't spel zien te krijgen. »

De toon van dezen brief is wel scherp. Het medelijden met « den man », v. Alphen, is op zich zelf beschouwd, zeer

¹⁾ Deze brieven zijn uit het dossier-Hoogaerts, eigendom van Dr. P. v. Gils, Rolduc

²⁾ De juistheid van deze en van menige andere bewering toets men aan de gegeven feiten, en leze nog eens den brief van 17 April 1810, gericht aan Hoogaerts door v. Alphen.

natuurlijk, maar het motief: de eenstemmigheid van beide Vicarissen, tegenover de drijfverij van enkele «vervaartmakers», waardoor Vicaris v. Alphen van gevoelen veranderd zou zijn, laten wij voor wat het is.

Er was reeds «gezorgd» om van Alphen «te doen volgen». President van Gils zou, (zooals wij zagen), onmiddellijk den Vicarius nareizen.

En ook Deken Hoogaerts zou pogingen in het werk stellen tot in-vrijheidstelling van den gevangene. In een ontwerp-begroetingsrede van Hoogaerts aan den Prefect gericht, lezen wij: ¹⁾ «Nous prenons la liberté de recommander à votre Excellence l'affaire de notre Vicaire Apostolique, qui était dans une erreur, qu'il ne pouvait pas permettre, que jusqu'ici on chanterait le: «Domine salvum fac» après la Messe, et pour quoi il est enlevé, ce qui cause encore une tristesse universelle dans tout le diocèse. Tout le monde vous donnera des marques de reconnaissance, si votre Excellence voudrait se charger à le délivrer.»

Een tweede brief van Vicarius van Dongen aan Hoogaerts is gedateerd 19 April 1810. De geestelijkheid van den Bosch had aanschrijven gekregen van duc d'Hastrel het «Salvum fac» te zingen. Een en ander zal de Deken hebben medegedeeld aan den Vicarius van Breda, die antwoordt:

ZeerEerwaarde Heer,

Uwe omstandigheden ontstellen mij alweer. Maar is er dan geen conscientie in gelegen een geheele stad, ja misschien een geheel Bisdom in gevaar te stellen, om zonder geestelijke te zijn en de godsdienst te verliezen? Geeft dit ten minste geene reden, om over de liceiteit te twijfelen? En als er twijfel is, wat is dan het voorzichtigste? Waar is het minste gevaar bij? Gij kunt uw sentiment zelfs op dien grond voor geen geestelijke rechtbank volhouden: «multa licent dum non est accessus»; en andere reden kunt gij niet bijbrengen. Mijn gevoelen is, dat er kan en moet togetreden worden. 't Is nu daar, waarvan ik altoos gesproken heb; toetredende

¹⁾ Arch. Bisdom, 's-Bosch.

zou er lichtelijk voor onzen goeden vriend nog wel eene intercessie bij den duc te bekomen zijn.

Ik heb eenen brief van hem gehad. Zijne destinatie schijnt te zijn naar Vincennes. Men had hem wijs gemaakt, dat dit eene gevangenis der boeven is, maar 't is eene staatsgevangenis. Ik had hem tot Antwerpen bij iemand geadresseerd, welke ook bij hem is geweest en belooft heeft alles voor hem in 't werk te zullen leggen: — Zoo het bij u uit de war komt, zal alles nog al schikken, zooals ik hope. Adieu.

Niet slechts over de brandende kwestie, ook over het eventueele betrekken der groote kerk, (waarover later), wordt in den brief van 26 April gesproken.

ZeerEerw. Heer,

Het antwoord van den principalen van mijn Heer Borret doet mij plezier. Dezelfde reden, welke ZH. daar geeft, heeft mij ook altoos bewogen en moet, zoo mij dunkt, eenieder bewegen.

Nooit konde ik mij verbeelden den wil van ZijnHw. te zijn om den godsdienst in gevaar te stellen; en omdat ik zulks zeker voorzag, heb ik mij ontzien van den beginne af openlijk uit te komen, zonder te vreezen van door vitters en in den donkere zittenden gelaakt te worden. Ik had kunnen doen zooals Monsr 1) — in den eenen regel er voor, in den anderen er tegen zijn en alzoo met een dubbelen pas zeilen, maar daar hing te veel van af; veinzen scheen mij te gevaarlijk. Gepasseerden Zondag is hier ook voor de eerste reis door den franschen Aumonier de « Domine, salvum fac », plechtig gezongen. Ik geloof, dat UEw. wegens dispensatie enz. te Schijndel zult kunnen terecht geraken; daar zijn er drie gedispenseerd, maar ik weet niet welke; 't verwondert mij, dat UEw. er niet onder is, zij zullen niet bekend worden gemaakt.

Wegens de groote kerken is voorheen de resolutie van ZHoogw. geweest er niets aan te doen 2), maar zoo maar

1) Mgr. v. Velde de Melroy (?) Krüger schrijft: Mgr. v. Velde is om dezelfde zaak gekweld geworden als v. Alphen. De keizer had voornoemden bisschop tot driemaal toe aangezocht om in de nieuwe oprichting van een bisdom te 's-Bosch zooveel mogelijk mede te werken en toen hij dit van den bisschop niet kon verkrijgen, werd hem strengelijk bevolen zich onverwijld naar Parijs te begeven. Hij kwam 22 Febr. 1811 te Parijs aan; door ouderdom en ziekelijkheid verzwakt heeft hij er tien maanden in angst doorgebracht. *Kerk. Gesch. Bisdom Breda* II blz. 373.

2) Ze niet te reconciliëeren.

in te trekken; ik zie nog geen reden hiervan af te gaan.

Voor de begravingen ¹⁾ behoeft UEw. niet ongerust te zijn, dewijl de fransche wetten het begraven in de kerken verbieden.

't Zal mij altoos veel eer en aangenaam zijn onze correspondentie te continueeren, doch hoe openhartiger, hoe liever. Daar zullen gevallen komen, in welke goede raad hier duur zal zijn.

Zoo UEerw. iets van onzen goeden man verneemt, verzoek ik U het te mogen weten, — zal insgelijks iets vernemende kennis geven.

De lang beloofde visite zoude lichtelijk nu wel van een best effect kunnen zijn, welk mij zeer aangenaam zal zijn, doch omdat ik nog al dikmaals hier of daar naar toe moet, zoude mij plezier doen, om zeker thuis te zijn, met het te willen vooraf te laten weten.

Ik heb de eer enz.

Mededeelingen van allerlei soort, maar van belang ook voor ons in den brief van 11 Mei 1810.

«Wederkeerende van mijne reis haast ik mij UEw. te schrijven.

Zondag hebben wij de eer gehad van Zijne Majesteit hier te recipieeren. Nadat ik mijne aanspraak gedaan had, antwoordde Hoogstdezelve omtrent op dezelfde manier als tot Antwerpen, met dit onderscheid, dat het hier publiek was en tot Antwerpen in 't bijzonder. ²⁾ Hierover verder mondelings.

Wij zijn door Zijne Majesteit onder het Bisdom van Mechelen gesteld; ben dus terstond derwaarts gereisd om den genomineerden bisschop te gaan spreken, ben zeer content over denzelven en zal gerust in mijne oude functiën tot tijd en wijle blijven voortvaren.

In Brabant vermindert de fractie; in Antwerpen zijn maar vier of vijf dissenters meer, waaronder nog twee sine cura.

De Bisschop van Mechelen intercedeert zeer voor Z. Hoogw. Van v. G(ils) wist men daar ook niet; in het huis van den plebaan Bombergen heeft hij den eximius v. d. Velden aangetroffen, die openlijk betuigde voor het zingen (van het *Salvum fac imperatorem*) te zijn: dus weer een logen ontdekt.

Wegens het zingen, daar is hier nog niet mede begonnen

¹⁾ Begraven van protestanten in de groote kerk.

²⁾ Lees omtrent dit bezoek: Allard, *Anth. v. Gils*, Bijlage XXXII.

als bij de militairen, omdat desaangaande er geene orders zijn. Wij weten niet wat het beste is; ik ben voornemens deswege naar Forgeur ¹⁾ te schrijven.

Ik vrees, dat er op de quitantie van den Vicarius geen betaling zal te krijgen zijn als met een request aan Z. Majesteit.

Zijn er onder die der pastoren geene, die abusievelijk hier thuis hooren gelijk er onder de mijne, voor Meijerijenaren waren!

De eed van het Concordaat, dunkt mij, zal niet kunnen geweigerd worden, als hij wordt gevraagd.

Ik verwonder mij, nog niet te hooren van eens naar Breda te komen. — Teeken met alle hoogachting enz. —

Eindelijk nog een schrijven van 17 Mei 1810.

Zeereerw. Heer,

Verneeme tot hiertoe niets van den ongelukkige. Zoo er bij u ook geen tijding is ingekomen, dunkt mij, dat er een tweede bode behoort afgezonden te worden.

Vind mij verder verplicht u te melden, hoe wij het hier in onze kerken doen.

Zondag's en 's Heiligendag's zullen wij na de Missen, die gezongen zijn, zingen het vers: « Domine salvum fac imperatorem nostrum » met het resp.: Et exaudi etc. met de oratie pro imperatore uit den Missaal, waarmede reeds een begin is gemaakt; na ieder lof wordt gezongen de psalm: Deus noster refugium etc. cum versibus et responsoriis et cum secunda oratione ut in processionibus pro pace.

Verder nieuws hebben we hier niet.

Wij hebben deze brieven te zamen gehouden en niet tusschen ons geschiedverhaal verspreid ter wille van de eenheid in ons verhaal en ter kenschetsing van de verhouding tusschen Vicarius van Dongen en deken Hoogaerts. Ook werpt dit brievenbundeltje van af deze plaats een eigenaardig licht zoowel op de gebeurtenissen, die reeds verhaald werden, als op die welke in de volgende artikelen worden medegedeeld.

¹⁾ Vic. Gen. van Mechelen.

SLECHTE FINANTIEELE TOESTAND VAN HET VOOR- MALIG NONNENKLOOSTER TE HOIJDONK IN 1607

DOOR

JHR. A. VAN SASSE VAN YSSELT.

In het gehucht Hoijdonk onder Nederwetten stond oudtijds een adellijk klooster der Reguliere Kanonikessen van den regel van den H. Augustinus, gewoonlijk priorij, soms ook abtdij genoemd. Schutjes heeft ons in zijne Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch V^e Dl. p. 156 en vlgd. daarover verscheidene bijzonderheden medegedeeld, wat vóór hem reeds had gedaan Steven van den Velde gezegd Honse-laer in zijne Oudheden en Gestichten van de bisschoppelijke stad en meyerie van 's Hertogenbosch p. 594 en vlgd.

Schutjes t. a. p. schreef daarover o. a.: « was het klooster aanvankelijk niet rijk, bij verloop van tijd verkreeg het, door de opneming van vele adellijke jonkvrouwen, aanzienlijke bezittingen, « doch Steven van den Velde had t. a. p., toen hij hetzelfde schreef, daaraan toegevoegd: « ondertusschen (dat is tijdens den Tachtigjarigen oorlog) raakte dit Klooster allengs in zeer groote schulden, zoo dat het bijna tot armoede verviel.»

Dat dit laatste juist was, blijkt uit de navolgende akte, staande in het Protokol der Schepenen van Aarle, Beek en Rixtel, hetwelk berust onder N.N.;

Wij Elisabeth van Steenhuys, vrouwe ende priorijne des Convents tot Hoydonck, Aengela Pollardt, Johanna van Gerven, Aengela van Berckel, Gertruyt van Ameyden, Cristina van Gerven, Sophia van Eyck, Margrieta Oudart, Wilhelmina van Berckel alias Boshuysen ende Johanna van Beersse, al te samen religieuse jouffrouwen van den voirsr. godshuyse tot Hoydonck des ordens van Sinte Augustini, maecken kennelijck allen den geenen, die dese onse opene brieven sullen sien oft hoeren lesen: Hoe dat over veell jaeren geleden onse voirsraeten die priorijne ende andere van onsen voirsr. convente, ter tijt sijnde, uyt groeten nooth, daerinne sey luyden waeren, hebben met voirgaenden consent van den eerwerdigen vader in Goede, den Heeren Abt van Cloëster-raede ¹⁾, onsen geestelycken overste, van verscheyden persoenen moeten opnemen die somme van vierdusent ende vijffhondert guld. Brabants ende daer voir gevest in alles tweehondert ende sesentsestich guld. jaerlicxe ende effelicxe renthen van ende uyt die goederen van onsen convente, die daer voir by deselve onse vorsaeten oyck wittelicke sijn verbonden ende want overmidts dese langduerige inlandsche oorlogen ende menichvuldige schattinge, destructien ende beschadicxthyden, daer door in onse goederen geleden ende die wy noch dachgelicx meer ende meer sijn lydende wy ende 't voirsr. onse convent gecomen sijn tot alsulcken armoede, dat ons nyet moegelic en is die jaerlicxe betalinge der voirsr. rhenten te continueeren, dewelcke nyet tegenstaende ennige quitscheldinge, by ons genooten, effen wel noch veel jaeren ten achteren sijn in der vucgen, dat geschaeppen is dat die voirsr. rentheffers by regoruesen rechtsvorderinge die principaelste ende beste parceelen van onsen goederen daer voir sullen opwinnen, alles tot onsen groote costen, schaeden ende ruyne, daer doir ons benomen soude woirden onse nootelycke alymentatie ende onderhoudt, om welcke inconvenyenten ende meer andere daer uyt te spruyten eenichsins te verhueden, soe hebben wy daarop verschyden rysen cappittels gewyse vergadert geweest ende alle, die daertoe geroepen mosten worden, geroepen ende erschienen sijnde hebben wy ten lesten met rype voirgaende deliberatie van raede eendrachtelijck ende cappittels gewyse geconsenteert ende voir het beste gesloeten, dat wy onse hoeve opte Donck ²⁾, genoempt Herènt (uytgeschyden sekere

¹⁾ Thans Rolduc geheeten.

²⁾ n. l. te Beek en Donk.

onse hoybempt, daeraen gelegen), openbaerlicken ende ten hoichsten souden vercoopen ende met de penningen, van de selve vercoopinge comende, lossen ende quiten de voirsr. renthen ende nae ouder gewonte over sodaniche vercoopinge ende alienation versuecken het consent van onsen tegenwoirdigen visitatuer ende gestelden oversten, den eerwerdigen heeren abt van Cloesterraede, dewelcke, soe wy verhoepen, daerinne weel sal consenteeren, te meer om dat die voirsr. hoeve geduerende dese oirlogen noyt en heeft uytgebracht in verpachtinge tsestich guld. jaerlicx, preterierende de noetsaekkelike reparatie, die nochtans groet geweest is ende in goeden tyden ten hoechsten maer uytgebracht heeft hondert ende ontrent negentich guld., soe wy op alle de voirgaende oude registers beviinden, wel verstaende als men de thienden, die men daer gewoenlicke op plach te leyden, alleen verpachten gelijk nu vier jaer herwaerts gedaen is ende daeraff men profiteert twentich mudden coerens, daer nochtans deselve hoeve met parceelen vercocht tsamen wel sal uytbrengen soe veele als het capitale der voirsr. renthen is bedraegende. Des toirconden soe hebben wy desen brieff daer van doen beschryven ende met onser Convents seegele doen bevestigen. Gedaen in onsen convente voirsr. van Hoydonck int jaer ons Heeren Jesu Christi sestienhondert ende seven den twelfsten dach der maent van Junij.

Op deze akte volgde de navolgende goedkeuring, geregistreerd in hetzelfde Schepenprotocol ¹⁾:

Mathias Stralen, abbas monasterii Rodensis, ordinis Sancti Augustini canonicorum regularium, Leodiensis diocesis, universis et singulis presentes nostras literas visuris salutem in Domino sempiternam. Exposuit nobis superior Elisabeth de Steenhuese et virgines conventuales monasterii in Hoydonck ejusdem ordinis Sancti Augustini, Buscoducensis diocesis, quod antehac dictum monasterium ob diversa damna tam interna conflagratione ipsarum templi, aedium, molendinorum et aliarum structurarum quam excursiones, depredationes (?) et litra ex earum captivitate perpessa et persoluta magnum aes alienum ad summam 4500 florenorum Brabantiae ascendens de consensu nostrorum predecessorum contraxit, pro quibus in annuo canone ad rationem sex pro centenario in circa creditoribus obligantur cumque ut eadem expositio subjun-

¹⁾ Hier en daar schijnt de gemeentesecretaris een woord verkeerd overgeschreven of wel een woord overgeslagen te hebben.

gebat canones hujusmodi de anno in annum accrescant et ipsa desuper de oportuno remedio succurratur res et bona monasterii presenti ad externam ruinam (?) tendant. Considerantes itaque qua potissimum via illarum incommodis obviari posset et informati a dilectis nostris Johanne a Roy, pastore et Balthazare ab Eynaten, dicti monasterii oeconomio, aliisque fide dignis tanquam statum monasterii hujusmodi optime perspectum habentes nulla potiori ratione earum debita et aes alienum sic contractum dilui et extinguere posse quam si una curtis de Herent op die Donck van der Beeck, excepto tamen prato, vulgarijter den Hoybempt eidem annexo, perpetuo vendatur et alienetur, ex hoc magnum commodum et utilitatem dictum monasterium concentret, cum ex fructibus curtis prefatae quotannis vix 190 florenos Brabantiae percipiat etiam pacatis temporibus et ex venditione earundem 266 florenos similes colligere possit. Quibus consideratis et quod hujusmodi venditio tendat in evidentem utilitatem presenti monasterii nos, tanquam superior et superintendens prefati monasterii in Hoydonck, ad hoc specialiter requisiti venditionem et alienationem dictae curtis autoritate qua fungimur ab hac parte per praesentes concedimus et admittimus ita tamen ut pecuniae ex venditione hujusmodi provenientes non in alium usum quam dilutionem canonum annuorum, in quibus praedictum monasterium hactenus obligatum fuit, convertantur quodque de hujusmodi expositis pecuniis nobis seu successori nostro legalem computum dictum monasterium facere teneatur alias praesens concessio nulla sit eo ipso. In quorum fidem et testimonium praemissorum presentibus manu propria subscripsimus et sigillum monasterii nostri apponi jussimus. Datum in monasterio nostro Rodensi die decima Julii 1607.

Mathias Straelen indignus monasterii
Rodensis abbas.

Toen de kloosterzusters van Hoijdonk deze goedkeuring hadden verkregen, gaven zij 3 September 1607 ten overstaan van Peter Jan Voss, Wilhem Lauwreynss, Lodewick Roeffs, Jan Marcelis, Dirck Thomas en Aert Aelbrechtss, schepenen van Nederwetten, aan Jan van Roy, pastoor van het klooster te Hoijdonk, en Balthasar van Eynatten, haren rentmeester, volmacht om na voorafgaande afkondigingen, in de kerk te

doen, in het openbaar te verkoopen hare hoeve op de Donk, geheeten Herent, gelegen onder Beek bij Aarle, met het daartoe behoorend zaai- en weiland, behalve den daaraan gelegen Hooibeemd. Daarop hebben genoemde lasthebbers voorschreven bouwhoeve in verschillende perceelen aan onderscheidene personen verkocht; het huisperceel, bestaande uit een huis, turfhuis, tuin en erf, *genoempt op Heringt*, kwam alstoën aan Frans Janszn van Doorn.

De voornoemde kloosterzusters zullen door dezen verkoop wel in staat zijn gekomen om de op haar klooster drukkende grondrenten af te lossen, doch konden zij het daardoor nog niet van den ondergang redden, want toen de Meierij van den Bosch bij het traktaat van den vrede van Munster voor goed aan de Republiek der Vereenigde Nederlanden was afgestaan, werd ook dit klooster ten behoeve van onzen Staat verbeurd verklaard. De zusters, welke er toen nog in waren, kregen daarna volgens Steven van den Velde t. a. p. blz. 600 een jaarlijksch pensioen, maar mochten er geene andere meer bij aannemen, zoodat zij uitstierven; eene der laatsten was Agneta de Pollardt, welke te Lier den 19 Maart 1663 in den ouderdom van 55 jaren overleed en te Duffel in de O. L. V. Kerk begraven werd. Wichmans, in zijne *Brabantia Mariana* p. 951, had nog de hoop gehad, dat zij de kerk van het klooster van Hoijdonk zoude hebben hersteld, daar hij toch daarover in 1632 het volgende schreef: « quod (monasterium) per bellicos tumultus paene eversum, nonnihil e ruinis suis adsurgit: et nisi iidem hodieque prohiberent, adsurgeret magis vigilantia industria Dominae Agnetis de Pollaert, hodiernae Priorissae, quae a restauranda Domo Domini regimen suum auspicata est. » Na het overlijden der laatste kloosterzuster werd volgens St. van den Velde t. a. p. dit klooster door den Staat in het openbaar verkocht ¹⁾ en werd toen daarvan kooper Jakob Prouning; voor dien naam zal echter moeten gelezen worden: Cornelis

¹⁾ Volgens Schutjes t. a. p. V p. 164 gebeurde dit reeds in 1650, omdat het klooster toen nog zeer aanzienlijke goederen bezat, wat evenwel niet klopt met de hiervoren medegedeelde akten. Dit onjuiste motief sluit echter de mogelijkheid niet uit, dat de religieuzen het klooster reeds in gezegd jaar hadden moeten verlaten.

Proening van Deventher, want deze stierf in het klooster van Hoijdonk 1 Mei 1667. In 1644 had hij het schoutambt van Peelland gekocht, in welk ambt hij in 1648 werd bevestigd; hij deed alles wat in zijn vermogen was om den Hervormden godsdienst in Peelland in te voeren, zoodat sedert dat hij er eigenaar van zal zijn geworden, van uit het klooster van Hoijdonk eene geheel andere godsdienstrichting uitging dan toen de adellijke jonkvrouwen het bewoonden, ofschoon blijkens van den Velde p. 600 niet alleen harer gehoorzame religieuzen waren geweest. De nieuwe eigenaar van Hoijdonk geraakte volgens denzelfde naderhand tot groote armoede; onmogelijk is het niet dat die Schr. zich ook hierin vergist, want de zoon van Cornelis Proening van Deventher, Gerard geheeten, die achtereenvolgens stadhouder van den schout te Son en te Rosmalen was, bewoonde ook dit klooster en leidde er een zedeloos leven, zooals blijkt uit Sassen, Protocolen der Helmondsche notarissen p. 6; zelfs is het mogelijk, dat ook nog zijn broeder Jacob het klooster van Hoijdonk bezat, daar toch in het Register van huwelijksproclamatien der gemeente Schijndel het volgende voorkomt: 1715 18 Juli zijn te Schijndel ondertrouwd Diderick Prouning, jongman, *geboren op Hoydoncq*, luitenant te Utrecht en Ermgardina Louise Muntz, jonge dochter, geboren te St. Oedenrode en wonende te Schijndel; denkelijk was hij toch een zoon van genoemden Jacob Proening van Deventher, die schout van Peelland was.

Over de verdere lotgevallen van dit klooster is niets meer bekend; ja, niet eens kan thans met zekerheid de plaats worden aangewezen, waar het eens stond. Steven van den Velde deelde t. a. p. nog mede, dat het archief van dat klooster aan de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden is moeten worden afgedragen, doch dat de abt van Rolduc daarvan heeft laten maken nauwkeurige copieën, die in het archief van die Abtdij bewaard worden; wat daarvan is, is mij ook niet kunnen blijken.

BEURZENSTICHTING PETER VAN GRINSVEN

DOOR

TH. GOOSSENS.

Zonder eenigen twijfel bieden de *Bossche Bijdragen* de geschikte gelegenheid, om ook over onze talrijke Noord-Brabantsche beurzenstichtingen meer en meer licht te verschaffen.

Wij hopen met de publiceering der hierna volgende akte een voorbeeld te geven, dat velen tot navolging moge prikkelen.

Tot de belangrijkste beurzenstichtingen, waarvan de bewoners van het Bossche bisdom thans nog het genot hebben, moet zeker gerekend worden de stichting van Peter van Grinsven, omstreeks 1521 geboren te Geffen, waarom deze zich vaak noemt Petrus de Geffen.

Om de diocesane geestelijkheid, waaraan — volgens zijne verklaring — in die dagen zulke groote behoefte bestond, telken jare met eenige nieuwe leden te kunnen vermeerderen, vermaakte hij het grootste deel van zijn, voor die tijden, aanzienlijk vermogen, om arme scholieren, en op de eerste plaats leden zijner familie uit de gekweekte rente geldelijk te ondersteunen. De wijdloopige en zelfs langdradige stichtingsakte van 1580, waarbij de stichter alles tot in de kleinste bijzonderheden regelde, heeft hij oorspronkelijk in het nederlandsch opgesteld, maar in 1587 vervaardigde hij, waarschijnlijk op aansporen zijner geestelijke overheid, eene bekorting daarvan in het

latijn, die echter in sommige punten eenigszins afwijkt van zijne eerste beschikking. Beide stukken — het latijnsche echter in vertaling — zijn opgenomen in het standaardwerk van Jhr A. v. d. Does de Willebois ¹⁾. Aldaar ²⁾ vindt men ook afgedrukt den stamboom, dien de stichter zelf van zijn wijdvertakte familie opstelde, opdat daaruit de rechten der verschillende leden zouden kunnen blijken. Maar met den loop der tijden breidde zich de familie meer en meer uit, en telkens zien we den een of anderen tak der familie voor een schepenbank verschijnen, om in een officiële akte de bloedverwantschap met den stichter vast te leggen en daardoor de verkregen rechten te verzekeren. Aldus maakte ook één der collatoren uit de 17de eeuw, de pastoor van Hilvarenbeek Gijsbert van Grinsven Dirksz. in 1653 een stamboom van de afstammelingen van zijn vader — oomzegger van genoemden stichter — ³⁾; maar reeds zeven jaren daarvoor, in 1646, had dezelfde Gijsbert deze afstamming vóór Schepenen van Geffen officieel laten vaststellen ⁴⁾.

Hoewel dit stuk grootendeels dezelfde personen noemt als de verklaring van 1653, is het toch om verschillende redenen eene uitgave waard. Eerstens is het op sommige punten uitvoeriger dan de latere genealogie. Vervolgens kunnen uit de vergelijking van deze twee stamboomen bij benadering opgemaakt worden de data van huwelijken, de ouderdom van verschillende personen enz., wat voor een verder onderzoek van geen geringe waarde is. B. v. Aert Jacop Dirks v. Grinsven (d. 14) is volgens de verklaring van 1646 nog niet gehuwd, maar in de akte van 1653 komen reeds drie zijner kinderen voor: zijn huwelijk zal dus vallen tusschen 1646 en 1650. Hendrik Dirks v. Grinsven (c. 10) heeft in 1649 nog maar vijf kinderen; in 1653 blijkt hij er zes te hebben; waarschijnlijk waren die kinderen in 1646 dus nog tamelijk

1) *Studiebeurzen*, Dl. III, ('s Hertogenbosch, 1905), blz. 413—499.

2) Blz. 511—520.

3) Blz. 521—523. De later bijgeschreven toevoegingen zijn niet in allen deele juist. Zie *Aanhangsel* van Dl. III, blz. 1 vlgg.

4) Geffen, Schepenregisters, R. 26, ongefolieerd.

jong. En zoo zal de oplettende genealoog uit het onderlinge verschil dezer twee stamboomen nog vele gegevens kunnen vinden, misschien gering op zich zelf, maar van groote waarde in verband met andere. Maar ten slotte is deze akte vooral belangrijk, omdat zij, in tegenstelling met het stuk van 1653, officieel gewaarmerkt is en dus ook rechtskracht bezit: voor vele familie's kan zij tot grondslag dienen om hunne rechten te bewijzen.

De akte wordt hier achter in haar geheel afgedrukt; sommige namen echter zijn door het inbinden en vervolgens weer uitscheuren van het papier onleesbaar geworden of zelfs geheel verdwenen: uit andere documenten zijn deze hersteld en tusschen haakjes [ ] geplaatst. Aan den stamboom zelven is een meer overzichtelijke vorm gegeven dan in den oorspronkelijken tekst het geval is.

Condt ende kennelyck zy eenenygelycken, dat, alsoe wylen myn erweerdigen heer ende meester Peeter van Griensven van Geffen, priester ende canoninck binnen Shertogenbosch als hy leffden opten lesten dach Decembris in den (a) jaer ons Heeren 1587 by syn eygen hant ende zegel hadde gemaect syn latynsche testament, lestē ende vuyttersten wille, ende onder andere by den selleven testamente gefundeert vyftien boersen omme bij dengeenen die van zynen bloede zyn, souden genieten ende proffiteren, allet naer breeder inhouden vanden selleven testamente ende fundatie daeraff zynde, soe wel in duitsche als lattyn, ende alsoe dyenvolgende omme inne toecommende tyden te mogen weeten wie totte selleve boursen als bloetverwant soude mogen gerecht zyn, — soe heeft heer ende meester Gysbert Dircx van Griensven, tegenwoirdich plebaen der collegiale kercke van sinte Peeters appostel inde vryheyt van Hilwarenbeeck ende canoninck tot Hooghstraten, als geordineerde ende gekozen collateur van bloetswegen der sellever boursen doen convoceren ettelicke van syne vrienden ende bloetverwanten, recht hebbende oft mogende pretenderen tot deser voorscreven fundatie oft boursen, ende dyen conformelyck doen formeren ende stellen den naervolgende boom ende genealogie van die affcompste des voorscreven heere pastoors, beginnende aen synen groot-

(a) In de akte: *is*.

vader, die genoemt is geweest Jacop Peeter Eymberts ge-
weesene schouteth tot Geffen, die is geweest den eygen
vleeselycken broeder des voorscreven heere fundateurs vader,
die (b) genoemt is geweest Eymbert Peeters, ende deselve
affcompste by den ondergeschreven persoonen doen confir-
meren ende verifiseren.

Jacop Peter Eymberts heeft in wetteghen houwelyck by
[Handerske] dochtere Aert Reymbout Kepkens syne huys-
vrouw verweckt ende achtergelaten drye soonen.

1° Reymbout heeft by Heylken syn huysvrouw verweckt

1° Aert.

2° Jacop.

1° Reymbout.

2° Agnese.

3° Heylke.

3° Aerke.

item by Meryken syn huysvrouw verweckt

4° Jan.

5° Peeter.

6° Reymbout.

2° [Jacop] heeft by Maryken syne huysvrouwe verweckt

7° Jacop getrouwt met Bertien Carel (?) de Vries
hebben verweckt

4° Joachim.

5° Geraert.

6° Jacop.

7° Jan.

8° Bartholomeus.

9° Handrick.

10° Maryken.

11° Handrixken.

12° Lysbeth.

3° Dirick getrouwt met Hilleke Gysbrecht Kepkens.

8° Gysbert, priester ende pastoor tot Hilvarenbeek.

9° Jacop.

13° Dirick, tegenwoirdich priester ende bour-
sier ende pastoor tot Demen.

14° Aert.

15° Reymbout.

16° Cornelis.

a.   b.   c.   d.

(b) In de akte: *de*.

		10 ^o	Handrick.
			17 ^o Dirick.
			18 ^o Wouter.
			19 ^o Hesken.
			20 ^o Handrixken.
			21 ^o Jenneken.
		11 ^o	† Reymbout.
		12 ^o	† Wouter.
		13 ^o	Geraert.
			22 ^o Marten.
			23 ^o Dirick.
			24 ^o Wouter.
a.	b.	c.	d.

Op hyuden date deses is persoonelyck gecompareert voor schepenen ende secretaris van Geffen naergenoemt (a) d'eersame Willem Fredrix van den Ghoor, ingesetene alhier, oudt omtrent tnegentich jairen ende heeft ter instantien des voorschreven heere requirants den bovengeschreven boom geverificeert ende geconfermeert, verclarende tot dyen by synen eede den voorschreven Jacop Peeter Eymberts, Eymbert Peeters ende den fundateur wel gekent te hebben ende wel te weten, dat de voorschreven Jacop ende Eymbert vleeselycke gebroeders syn geweest ende deselffs Jacobs kynderen ende kynder kynderen inne desen gestelt oyck all gekent ende noch te kennen, den voorschreven boom wel ende te recht te syn geformeert ende gestelt ende alsoo by desen geconfermeert ende geverificeert, presenterende t'selleve voor allen heeren hove staende te houden. Getuyghen waren hierover Andries Thonissen ende Bernaert Geraertssen schepenen ende my Secretario oirconde by den selleve met henne eygen handen ondertekent den XXIII Julij 1646.

(w. g.) J. v. Griensven, Secretarius.

Andries Thuenissen 1646.

Bernart Gerartssen 1646.

(a) Hier volgt in het origineel nog: *gecompareert*.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

· BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOPDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. I. AFLEV. I. FEBR. 1917

VOOR VOORWAARDEN, DEZE RUBRIEK BETREFFENDE,
WENDE MEN ZICH TOT DE ADMINISTRATIE DER
« BOSSCHE BIJDAGEN », SEMINARIE « BEEKVLIET »

:: :: ST MICHIELS-GESTEL. :: ::

VERMELDT DEN NAAM VAN DIT TIJDSCHRIFT BIJ UWE
BESTELLINGEN AAN DE HIERVOLGENDE ADVERTEERDERS.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG.

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden.

PETIT & FRITSEN, Klokkengieters,

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

DE EENIGSTE KLOKKENGIETERSFIRMA IN
N.-BRABANT, TEVENS DE GROOTSTE EN
EENIGST-KATHOLIEKE IN NEDERLAND.

Zware Luidklokken, Angelusklokken, Elevatieklokken etc.

STALEN KLOKKENSTOELEN, volgens de nieuwste en beste constructie met toebehooren en **kogellagers**, waardoor zeer gemakkelijk luiden, ook der zwaarste klokken, mogelijk wordt.

Levering op strengste keur, volgens de regels der Liturgie, langdurige garantie, aan billijke prijzen.

PRACHT-CATALOGUS OP AANVRAAG VEKKRIJGBAAR.

LENTJES & DROSSAERTS.

'S HERTOGENBOSCH.

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk.

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S HERTOGENBOSCH.

□ □ □ BEELDHOUWERKEN, □ □ □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN. □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

L. YPMA & Co. ALKMAAR
Gebrs. VERMEULEN. WEERT

—————
GECOMBINEERDE
KERKORGEL-
FABRIEKEN.

Oude Boekhandel

VAN

J. W. v. LEEUWEN
(K. FERCKEN)

Hoogewoerd 89 Leiden.

Koopt oude boeken en verzendt gratis,
op aanvraag, maandel. catalogussen.

◆ **Jacques van Mackelenbergh-Souren** ◆

Electr. verlichting en krachtoverbrenging
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

Groote voorraad gloeilampen
Osram — Philips — Radium.
Ornamenten.

————— GEVESTIGD 1883. —————

Hinthamerstraat 146, — 's HERTOGENBOSCH, — Telefoon 480 ◆

THEODOR SPIERINGS,

Commissionair in Effecten,

's BOSCH □ □ HINTHAMEREINDE 3
neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters
en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-

AL. HEKKING,

WIJNHANDELAAR — — NIJMEGEN

TELEF. 481 KANTOOR: PLATENMAKERSTR. 31

SPECIALITEIT in MISWIJN.

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

CENTRALE BANK
'S-HERTOGENBOSCH.

52 Plaatselijke Kantoren.

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels.*

Belast zich met:

Het verhandelen en overnemen van
Provinciale, Gemeente-, Waterschaps-
en Kerkelijke Leeningen.

Aan- en verkoop van alle Binnen-
en Buitenlandsche Fondsen.

Incasseeren van Coupons.

Kosteloos controleeren van Uitlo-
tingen.

Geeft verder de meest uitgebreide
voorlichtingen bij het beleggen van
gelden, zonder eenige verplichting
voor den aanvrager.

JURGENS'

PLANTA

DE

FUNSTE

PLANTENBOTER

P. GELDORP

N. V. UITGEVERSMATSCHAPPIJ v. h. PAUL BRAND,
PAUSELIJK UITGEVER. — BUSSUM.

Aurelius Augustinus' Belijdenissen

in XIII boeken. — Uit het latijn door **Mr Frans Erens.**

Tweede verbeterde druk, met nieuwe voorrede van den vertaler.

Prijs fl. 3.60. — Fraai gebonden fl. 4.75.

Eerste volledige Nederlandsche overzetting van Augustinus' Confessiones.

„Wij vertrouwen, dat talrijke katholieken, die Augustinus' Confessiones niet in het latijn kunnen genieten, zich deze goede Nederlandsche uitgave zullen aanschaffen tot opbouw en versterking van hun innerlijk leven en het dikwijls verheffen hunner ziel tot den Oneindige.”

DE TIJD.

Liturgische Studiën door **Oscar Huf S. J.**

OORLOGSFEESTEN.

Prijs ing. fl. 1.75. — In fraai linnenband fl. 2.40.

In deze zeer belangrijke studiën-reeks ligt het antwoord besloten op de vragen: Wat invloed heeft in den loop der tijden de oorlog uitgeoefend op de liturgie — op het liturgisch gebed — en den liturgischen feestkalender?

Wat viel daaruit voor de naaste toekomst te leeren?

G. MOSMANS ZON,

UITGEVER, BOEKHANDELAAR, 'S BOSCH.

VERSCHEMEN:

Lof van Gods Heerlijkheid. Herinneringen aan Zuster Elisabeth der Drieëenheid, ongeschoeide Carmelietes 1880—1906, uit het Fransch door Corrie Louwerse; prijs f 2.—; geb. f 2.50.

De kleine Serafijn van het Heilig Sacrament. Gustaaf Marie Bruni door Don A. M. Anzini, vertaald door Maria Burg; f 0.60; gebonden f 1.—.

Mijn leven met Jezus. Korte Overwegingen voor alle dagen van het jaar, ten gebruike in gestichten van onderwijs en voor bijzonder gebruik; naar het Duitsch, door G. J. van den Hout, R. K. Pr. 840 bladzijden; prijs in linnen band f 1.25; leeren band f 2.25.

VERKRIJGBAAR:

CATALOGUS, bevattende een groot aantal titels van boeken, geschikt voor Leesbibliotheken, kinderlectuur en werken op letterkundig, liturgisch en apologetisch gebied.

CATALOGUS van prijsboeken voor school, patronaat en catechismus.

CATALOGUS van devotieboeken en misboeken.

CATALOGUS van Tooneeluitgaven.

Uitgave van L. C. G. MALMBERG — Nijmegen.
UITGEVER VAN DEN APOSTOLISCHEN STOEL.

Malmberg's Pedagogische Bibliotheek.

VERSCHENEN N°. 3:

De Psychologie van den Wil.

HET NIEUWERE ONDERZOEK NAAR DE WILSVERSCHIJS-
SELEN EN ZIJN BETEEKENIS VOOR DE OPVOEDKUNDE

DOOR DR. F. ROELS,

ASSISTENT VOOR DE EXPERIMENTEELE PSYCHOLOGIE EN
PRIVAAT-DOCENT AAN DE RIJSUNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Prijs ingenaaid f 1.65; gebonden in keurig linnen stempelband . . . . . f 2.15

Als No. 1 van „Malmberg's Pædagogische Bibliotheek” is verschenen:

G. LAMERS S. J. Leeraar aan het St.-Canisius-College te Nijmegen.

DE PSYCHOLOGIE VAN HET GEHEUGEN.

Theorie en Praktijk volgens de nieuwste resultaten der Wetenschap. —

Prijs ingenaaid . . . . . f 1.25

Als No. 2

P van LUYK S. J. Leeraar aan het St.-Willibr.-College te Katwijk a. R.

VOOR 'T LEVEN, Studies voor Jeugdvorming in onze dagen —

Prijs ingenaaid . . . . . f 2.15

Gebonden in keurig linnen stempelband . . . . . f 2.65

Jos. MARGRY — Architect

ATELIERS voor KERKELIJKE KUNST

KERKMEUBILEERING

—*— KERKBOW —*—

WALENBURGERWEG 3.

ROTTERDAM.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL

OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN
CHATEAU CARMES HAUT-BRION

Steeds groote voorraad belegen wijnen
en wijnen cachet du château en étampé.

MAGAZIJN ST. JOZEF

FIRMA

Jacq. Kreybolder-Mettrop
(L. DERKS)

HINTHAMERSTRAAT 70 's BOSCH

*PORSELEIN, KRISTAL
GLAS-, AARDEWERK.*

TELEFOON 485

5% CONTANT

W. BERGMANS,
TILBURG.

Voorhanden **Nieuwe Breviers**
in verschillende uitgaven en formaten.

Uitgebreide keuze **Kerkmuziek.**

In voorraad de nieuwe

Vaticaanse Uitgaven

in choraalnoten en moderne noten met en zonder
rythmische teekens.

Hamers' Volkliederen

voor Kerk, School, Huisgezin en Concert.

De 30e druk van het **Psalterke** bevat 88 liederen.
Prijs 45 ct. — 100 Stuks à 40 ct.

Prijscourant en zichtzendingen op aanvraag.

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF IN
KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER
GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10%

Simplex

Rijwielen voor HH. Geestelijken,
worden gemaakt in 2 typen: type A een heeren-
rijwiel en type B ongeveer als een dames-
rijwiel; maar sterker bouw, terwijl krukken,
pedalen, kettingoverbrenging, zadel enz. zijn als voor een
heerenmachine gebruikelijk.

In het bijzonder wordt de aandacht gevestigd op

Simplex Cycloïde-rijwielen,
met geheel afwijkende constructie der naven. 70% wrij-
vingsbesparing. Geen conen, cups, spieën of contraeroeren,
die losloopen of versteld moeten worden.

Vraagt geïllustreerde Prijscourant.

AMSTERDAM,

OVERTOOM 271.

Uitgave van L. C. G. MALMBERG, NIJMEGEN.
Uitgever van den Apostolischen Stoel.

Zoo juist verschenen:

Uit Jesus' Leer en Leven, 2^e Deel,

door FERD. FRANSSSEN,
Subregent van het Seminarie Beekvliet te St. Michiels-Gestel

1. Jesus' verborgen Leven,
2. Jesus' Lijden,
3. Jesus' verheerlijkt Leven.

Advent- en Kersttijd, — Vasten- en Paaschtijd-Overwegingen.
Dit deel staat geheel op zich zelf en is ook afzonderlijk verkrijgbaar.

Prijs ingenaaid f 2.90, gebonden heel linnen f 3.65.

Reeds vroeger verschenen van denzelfden schrijver
Uit Jesus' Leer en Leven. 1^e Deel.

Overwegingen, Toespraken en Beschouwingen.
Prijs ingenaaid f 3.50; gebonden heel linnen f 4.25.

KEURIGE BEWERKING

BILLIJKE PRIJZEN

Verven en uitstoomen van alle soorten
MEUBELSTOFFEN, KERKARTIKELEN
en **KLEEDINGSTUKKEN.**

TOGA'S
UITSTOOMEN voor slechts f 2.50
als nieuw.

VLUGGE AFLEVERING

Filialen en depots in alle voornamste plaatsen van Nederland.

NEEMT PROEF!!!

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie «Beekvliet» te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.

BERICHTEN OMTRENT EEN ONDERZOEK IN GELOOFS- ZAKEN TE NYMEGEN IN 1548 EN 1549.

DOOR

DR. J. S. VAN VEEN.

De voorvallen, die hierachter worden medegedeeld, zijn, ten deele althans, niet geheel onbekend, daar zij aangeroerd worden door den heer H. D. J. van Schevichaven in zijne verhandeling «De stad Nymegen en de eerste ketterij-plakaten» ¹⁾. Deze schrijver laat echter in verband met zijn doel al het licht vallen op de politieke zijde der zaak, nl. het verzet van de stedelijke regeering tegen het onderzoek, dat zij in strijd achtte met de rechten en vrijheden der stad. Bovendien waren hem de verklaringen der kanunniken niet bekend. Ik kan niet nalaten den lezers der hieronder volgende mededeelingen den raad te geven kennis te nemen van het voor de kennis der te Nymegen in dezen tijd heerschende stemming uiterst belangrijke stuk van den bekwamen archivaris der gemeente Nymegen.

Het zij mij ten slotte geoorloofd te wijzen op eene kleine vergissing van den heer van Schevichaven. Hij toch laat het onderzoek in 1549 niet meer geschieden door pater Grouwel; dit nu is blijkens deze mededeelingen onjuist.

Deze stukken vormen, voor zoo ver het niet bepaald is aangewezen, eenen bundel, behoorende tot de Criminalia van het Hof van Gelderland, in het Rijksarchief te Arnhem.

¹⁾ *Genre, Bijdragen en Mededeelingen XI, blz. 7—26.*

Op den XIII. Octobris anno XV^cXLVIII in bywesen
miins heren des inquisitoers.

Meyster Peter Huest, rentmeyster 's lants van Montfort, borger tot Nimmegen, olt omtrent LVIII jaeren, gevraecht by miin here den commissaris ende inquisitor ende by my Johan Gieliss, raet ende gecommitteert tot den naebescreven dingen, off hy oyt yet gehoert heeft van heer Joachim Diemer, capellaen in sunt Stevens kercke tot Nimmegen, dwelck soude wesen oft scynen te syne thegen 't heylige christengelove ofte ordinantie van onse moeder die heylige kercke, secht, dat op een tiit van een jaer off daeromtrent ongeveerlyck geleden hy, die spreekt, is geweest in der voerscr. kercken, aldaer den voerscr. heer Joachim was prekende, ende heeft aldaer den voerscr. heer Joachim horen seggen ende preken, dat Godt den Heer en wordt nyet besloten in eenyge plaetsen, noch in steen, in holt, in silver oft in golt, ende heeft alsoe, dieselve woerden sprekende, gewesen nae der plaetsen, daer 't heylige Sacrament in der ciborien in der voerscr. kercke staet.

Gevraecht tot wat propoeste die voerscr. heer Joachim die voerscr. woerden alsoe preecte, secht, dat hy dat nyet ontholden en heeft; secht nyettemin, dat hy daerdoer gescandaliseert worde ende holt, dat veel meer goeder luden daerdoer gescandaliseert siin geweest, te meer want uut denselven leringen veel erroren ende ketterien in andere steden ende plaetsen siin regnerende. Secht voerts, dat hy corts daernae heeft tot hem laten commen in bywesen van twee andere priesters, namentlyck nae siin beste ontholt meyster Thomas Buys ende meyster Steven Heyden ¹⁾, den voers. heer Joachim in Onser Liever Vrouwen capelle in de voerscr. kercke ende heeft hem aldaer voergehouden van siinder predicatien ende hem verhaelt die voerscr. woerden ende hem gesacht, dat hem docht, dat hy die voers. woerden alsoe nyet en behoerden gepreect te hebben sonder eenyge bequaem ondersceyt daertusschen te maken, daerby die onderdanen consten geweten, dat het Sacrament oft lichaem Christi soewael was in den Sacramente in der ciborien besloten als in der ostien, die aen den altaer geleverd worde, mit veel redenen daertoe

¹⁾ Thomas Buys, overl. 7. October 1570, komt in 1546 voor als kanunnik, in 1552 als deken; Steven Heyden, van der Heyden of Verheyden in 1549 als kanunnik, in 1566 als deken (Van Schevichaven, *De St. Stephenskerk te Nymegen* (Nym. 1900), blz. 280, 281).

dienende; waerop die voerscr. heer Joachim hem gaff ter antwoerden, dat siin meyninge in den sermoen goet waer geweest ende dat hy die gelerste man nyet en was; hem, die spreekt, seer danckende van siinder goeder admonitien ende toeseggende, hy solde hem beteren; biddende daerbeneffens, dat hy, die spreckt, hem noch solde willen vermanen ende adverteren, als hy yet meer hoerde, dwelck hem dochte off duncken solde nyet met den heyligen gelove concorderende.

Secht voerts, dat hy op een ander tiit daernae den voerscr. heer Joachim noch heeft horen in der voerscr: kercken preken, dat daer mar twee weggen en siin, daervan den enen dient ten ewigen leven ende den anderen ter ewiger verdomnissen. Gevraecht tot wat occasien hy dese woerden aldus preecte, secht, dat hy dat nyet en heeft onthalden, dan mar weet, dat hy op datselve pas preecte ende interpreteerde het Evangelium van Lasarus ende van den ryken; seggende voerts, dat hy, die spreckt, daerduer oeck beroert ende gescandaliseert was, want hem docht, dat die voerscr. woerden waren concorderende op een ander erroer ende heretyke opinie der Luteranen, daermede dat sy verwerpen willen die genade Godts ende het vegevuer.

Secht, dat hy daernae noch in derselver kercken openbaerlicken gepreeckt ende gesecht heeft, datter siin tweederley bedelyen ¹⁾, die ene die weer den menschen salich ende vruchtbaer tot den eewygen leven te commen ende dat weer dat gebet, welck die menssche dede in synen leven; ende dat ander dat weer vergeeffs ende onvruchtbaer, als ²⁾ dat gebet, dat nae doot der mensschen geschiede.

Tuycht noch, dat hy, die spreckt, opten Paesavont lesten is geweest in der voerscreven kercken, ende also men aldaer nae d'alde gewoente nae het sermoen, dwelck alsdan gepreeckt wordt ende by hem op dier tiit gepreeckt was, by den predicant nae den sermoen denuncieert geëxcommunicert te wesen ende affgesneden van der heyliger kercken allen dieghene, die leven in openbaer overspel, in excommunication, in heresien ende diergelycke saecken, ende 'tselve mit notabile tekenen ende solempniteyten, als te weten mit enen wassen lichte ende scellen, welck den predicant daertoe geleverd ende gebrocht worden om het licht van hem te warpen ende daernae die scelle te luden, soe heeft die voerscr.

¹⁾ gebed.

²⁾ namelijk.

heer Joachim die voerscr. scelle ende licht van den coster aenveert met lichtferdichheit ende al lachende, seggende daertoe besceyken ¹⁾ dese off diergelyke woerden: « Wat nu, wat solt nu siin? » Secht voerts, dat hy die voerscr. denunciatie oeck nyet en dede in sulcker manieren als gewoonlyken was ende gebuerde.

Secht noch, dat quodam die beate Virginis Marie die voerscr. heer Joachim, naedat hy die voerscr. heylige Moeder Christi seer hadde verheven ende gepresen, soe en heeft hy nochtans op dat pas nyet gesecht off vermaent, dat men die solde aenroepen oft aenbidden, ten ende dat sy voer ons bidden solde, dan heeft meer gescenen te willen segghen de contrarie, alsoe hy daerby voechde, dat ons nyet helpen mochte, dat wy die voerscr. heylige Moeder Marie ofte die heyligen Godts aenroepen, ten waer dat wij hoer exempelen ende leven naevolchden.

Secht noch, dat hy, die spreeckt, vele ende versceyden sermonen des voerscr. h. Joachim gehoert heeft, dan noyt gehoert, dat hy oyt yet gesacht oft gepreeckt heeft van den heyligen Godts aen te roepen off te bidden, dat sy voer ons intercederen solden.

Verclaert noch, dat hy den voerscr. h. Joachim heeft horen binnen drie weeken lestleden ongeverlick op stoel hoeren preeken, dat het Sacrament des Doepsels weer het groeste ende alderhoech(s)te Sacrament, dat in der kercken is, waerdoer, docht hem, die spreeckt, dat hy 't voerscr. heylige Sacrament des altaers daerdoer vercleynde ende verachte.

Secht, dat die voerscr. h. Joachim ipso die Inventionis sancti Stephani ²⁾ lestleden, welck tot Nimmegen een grooten feestdach is, noch heeft gepreeckt ende gesacht, dat in den alden tijden die princhen ende heren die dwalende minsschen nyet en pleghen met den cop te nemen ende in 't gat te worpen, als men nu doet, dan men plach sy lieflyken te berichten; willende daerdoer segghen, soe hem, die spreeckt, dochte, dat men die nagelmaker, die twe off drie dagen daertevoren aengetast ende gevanghen was, alsoe nyet en behoert gevanghen te hebben.

Gevraecht, wat hem condich is van der revocatie, by den voerscreven h. Joachim op 't yerste gesinnen miins gen. heren Stadtholders ende Reden gedaen, secht, dat hy te dier stonden in siin sermoen was ende hoerde, dat die voerscr.

¹⁾ = bescheidenlyck, d. i. duidelyk hoorbaar.

²⁾ 3. Augustus.

h. Joachim in stede van siinder revocatie seyde dese woerden in substantie: «Lieve borgeren ende vrunden, soe ick U. Liefden etlyke sermoenen gedaen ende gepreeckt hebbe, soe hoer ick, dat sich yemants in myner preeken verergert hebben sult; soe en hope ick nyet, dat ick u anders dan recht geleert hebbe; dan isser yemants, die daerinne gescandaliseert is, die coom by my: ick wil hem weder berichten ende guetlyk ontfangen», mit meer, ander woerden, sonder eenyge articulen, als tot een deel voerscreven staen, oft andere te revoceren oft te rechte te interpreteren.

Secht, dat hy, die spreeckt, oeck geweest is in 't sermoen, daer hy siin andere revocatie gedaen sol hebben, ende heeft daer gehoert, dat h. Joachim nae der epistolen, als dat volck siin gebet gesproken hadden, in den sermoen seyde: «Miin eersame heren Borgermeysteren, Scepenen ende Raet, voerts sementlyke borgeren ende borgeressen der stadt Nimmegen, edel ende onedel, ick heb nu sus lange U. Liefden onweerdich dienaer ende capellaen geweest ende en heb u nyet anders dan dat heylsaem oft dat heylige woerd Gods nae den Evangelio ende nae leer der doctoren te recht gepreeckt ende geleert ende bevynde nu, dat eenyge my naegescreven hebben die articulen miinder preeken ende benyden my, dat my sommyge goede luden een maeltit broots om Gods willen geven. Soe wil ick U al tesamen gebeden hebben, dat ghy my wilt voerstaen ende getuychnisse gheven, dat ick u recht geleert hebbe. Ick en bin gheen doctoer ende en heb ter hogher scholen nyet gestaen; nochtans heb ick u recht geleert», mit denen ende diergelyken méer woerden, dan heeft hy, die spreeckt, dat sermoen ende die ander voerscr. gans uitgehoert ende nyet gehoert, dat heer Joachim eenyge revocatie gedaen heeft, dan heeft meer geplant een meuterie.

Peter Huest.

Heer ende meyster Thomas Buys, priester ende canonick tot sinte Steven te Nimmegen, olt omtrent XLV jaeren, gevraecht als die voergaende getuge ende bysonder opte articulen, begrepen in seekere missyven des Capittels der voerscr. kercken aen miin here den Stadtholder, gescreven in date den XXVIten Septembris anno XV^cXLVIII, secht, dat hy, die spreeckt, Dominica prima post Trinitatis stondt in der kercken voerscr., daer h. Joachim Diemer was prekende

ende uitleggende dat evangelium de divite epulone ¹⁾, ende als hy dat evangelium ad literam geseyt hadde, soe addeerde hy terstondt daerna, seggende: »Siet, miin uutvercoren, hier hebbyd clærlyken uter dit evangelium, datter maer twee wegen en siin», sonder eenyge andere declaratie daerop te doene.

Secht, dat hy den voerscr. h. Joachim oeck heeft hoeren preken ende uitleggen ofte allegeren dat evangelium de villico iniquitatis ²⁾, ende seyde uutdruckelyken, datter waren twederley bedelrien, d'ene, als een levende bidt voer den anderen levenden, welcke goet is ende pryselick; die andere bedelrie, als een in desen leven bidt voer die doden, die welcke nyet to beduden en heeft, sonder oeck daer eenyge ander distinctie oft declaratie op te maken.

Secht, dat hy, die spreeckt, den voerscr. h. Joachim oeck heeft horen preken in der voerscr. kercken opten dach Assumptionis Marie lestleden ende gehoert, dat die voerscr. h. Joachim seer extolleerde die Moeder Christi, sonder oyt te seggen, dat men die aenroepen solde, opdat sy voer ons bidden soude; dan seyde wel dese woerden: «Wat baetet, dat wy se aenroepen, als wy hoer doechden nyet nae en volgen»? nemende dat woerd ut divo Augustino, den hy allegerde, ende verswygende, dat dieselve Augustinus uutdruckelyken oeck scriift, dat men se aenroepen solde, ende selve oeck aenroept, seggende: «Ora pro populo» etc.

Secht, dat hy den voerscr. h. Joachim dese woerden: Tu es Petrus et super hanc petram in een siin sermoen heeft hoeren interpreteren, seggende aldus: «Ghy bint Peter ende op desen steen, dat is op my, Christum, ende nyet op u, Petrum, sal ick miin kerck bouwen», ende gesciede 'tselfe sermoen Petri ad vincula oft Petri et Pauli lestleden.

Secht voerts, dat hy den voerscr. h. Joachim noch heeft hoeren preken, dat men tot Christum nyet en gaet, als men doet in princhenhoven, daer men den doerwaerder eerst moet aanspreken, allegerende daertoe Ambrosium.

Secht, dat hy, die spreeckt, daerby ende over is geweest in den capittle, daer den voerscr. h. Joachim gedaen siin twee admonitien van te revoceren die articulen, alsoe dieselve in der voerscr. missive begrepen stin; dat hy oeck in beyde de sermonen geweest is, als die voerscr. h. Joachim die revocatie soude hebben gedaen, ende nyet gehoert, dat die

¹⁾ Luc. XVI, 19—31.

²⁾ Luc. XVI, 1—8.

by den voerscr. h. Joachim gedaen siin geweest, dan heeft wel gehoert, dat hy in plaetse van revocatien gesecht heeft die woerden, hievoeren by den voergaenden getuge verhaelt, off diergelyken in substantie.

Secht, dat die voerscr. h. Joachim is vite scandalose, sittende openbaerlyken met eender vrouwen, daer hy V of VI kynderen off gehadt heeft, soedat sy op den Goeden Vrydach lestleden van den lesten gelach ¹⁾, soe hy, die spreeckt, gehoert heeft.

Quod attestor manu mea propria ego
M. Thomas Buys.

XV^a Octobris anno XV^c XLVIII is voir miin voerscr. heer commissaris ende my gecompareert in den Predicaren cloester tot Nimmegen heer Henrick Dionysii, olt ongeveerlick XXIX jaeren, priester ende canonick in die voerscr. kercke sint Stevens tot Nimmegen. Gevraecht als voeren secht, dat hy den voerscr. h. Joachim heeft horen preken die voerscr. propositie van den twee weghen, nementlick datter maer twee wegen en waren, ende gesciede 't selve in een sermoen, 'twelck hy dede in die voerscr. kercke de divite epulone Dominica prima post octavas Penthecostes lestleden.

Secht voerts, dat den voerscr. h. Joachim dit voerscr. artickel van siin sermoen is voergehouden in den capittel in bywesen des voerscr. getugen ende dat hy 't selve nyet en ontkende noch oeck en wiste te excuseren, dan dat hy seyde, hy en wiste nyet wat hy predyken solde, dan al wes hy gepredickt hadde, hadde hy gedaen uut den doctoren, als Chrisostomo, Augustino ende ander. Ende alsoe hem ter selver stonden bevolen worde, dat hy dat voerscr. artickel wederom op den preeckstoel mitten anderen articulen, in den voerscr. brieve oft missive begrepen, soude revoceren oft ommers die behoerlyke declareren, soe heeft hy 't selve aengenomen, maer nyet gedaen; dan heeft meer gedaen de contrarie, seggende in siin sermoen: « Ick en weet nyet, dat ick yet gepredickt oft geleert hebbe thegen die heylige Scrifture, dan isser yemant, diet anders verstaen hebbe, sy comen by my: wy willen malcanderen onderrichten. »

Gevraecht, ofte eenyge seker daghen den voerscr. h. Joachim by den heren van den Capittle, syne overste, gepre-

¹⁾ Van *geliggen*, d. i. bevallen.

figeert oft geordineert sijn geweest om die voerscr. revocatie te doene, secht: «Ja». Ende weet hy, die spreeckt, anders nyet dan dat hy en heeft sijn sermoen opte voerscr. daegen gehoert tot den ende toe.

Secht voerts, dat den voerscr. h. Joachim in den voerscr. Capittel ende in bywesen des voerscr. getuyge oeck voergholden is, dat hy gepredickt solde hebben op 't voerscr. evangelie, dat gheen gheesten weder en quamen; waerop hy antwoerde, dat hy 'tselfe alsoe gelesen hadde apud Chrisostomum ende alsoe 'tselfe in effectu siins bedunckens sustinerende.

Secht noch hy, die spreeckt, dat, alsoe diē voerscr. h. Joachim opten selven dach a's hy in 't voerscr. capittel geweest hadde als voeren, by den heren van den Capittelle gevraecht is geweest, waerom hy gepredickt hadde van den tween bedelrien, heeft hy daerop geantwoert, dat hy 'tselfe in homeliario doctorum hadde. Ende alsoe hy, die spreeckt, den voerscr. h. Joachim opten selven dach leyde aen 't voerscr. boeck om die plaetse te siene daer dat staen solde, soe en heeft hy dat daerinne nyet connen gevynnen noch bewysen, dan bewees den voerscr. getuge een plaetse in den voerscr. boeck, welke alleen spreeckt de damnatis, dat den die gebeden nyet en helpen, soedat die voerscr. h. Joachim nyet en wiste wat daerop te antwoerden.

Secht, dat hy, die spreeckt, den voerscr. h. Joachim nyet en (heeft) horen preken Deum non includi in tabernaculis manu factis, want in dat sermoen, daer hy 'tselfe gepreeckt solde hebbe, nyet geweest en is, dan is geweest in 't capittel, als hem die propositie voerghalden is mitten anderen voerscr., ende gesien, dat hy daer nyet thegen en seyde oft en ontkende oft oeck eenyge bequame declaratie daerop dede.

Verclaert voerts, dat hem, die spreeckt, gedocht heeft uut een sermoen, by den voerscr. h. Joachim Dominica nona post Penthecosten gepreeckt op dat woerd «Neque idolatre efficiamini (I^o Chorintiorum X^o)», dat h. Joachim wolde verworpen die beelden, nu wesende in der heyliger kercken, alsoe hy op 'tselfe woerd seer lange stont ende van den beelden veel lange redenen ende woerden hadde, die anders ten propoeste nyet veel en scenen te dienen, uut dien dat van der idolatrien tot Nymmegen oft hier te lande gheen gebreck en is.

Secht voerts, dat hy den voerscr. h. Joachim feria secunda Rogationum lestleden heeft horen preeken dese woerden in substantie op die worde Luce XI°: «Pueri mei sunt in cubili

meo », dat Godt den Heer nyet en wol, dat die Heyligen van ons gemolesteert solden worden.

Secht oeck van hem op een ander tiit in een sermoen gehoert te hebben preeken van den portier oft doerweerder als die voergaende getuge.

Secht voerts, dat hy den voerscr. h. Joachim in een sermoen, gedaen ipso die Cuniberti ¹⁾, heeft horen uutleggghen dat woerd Pauli ad Thimoteum: « Oportet episcopum esse unius uxoris virum », alsoft den priesters noch hudensdaech daerdoer toegelaten ware huysvrouwen te hebben.

Secht, dat die voerscr. h. Joachim is van enen scandalosen leven, want hy mit eender vrouwen dagelix converseert, daer hy een deel kynderen aff heeft ende op den Goeden Vrydach lestleden hem noch een van hoer gegeven worde, soe hy verstaet.

Secht, dat hy, die spreeckt, vele ende diversce sermonen des voerscr. h. Joachims gehoert heeft, alsoe hy ons oeck verthoent sekere scrift, by hem, die spreeckt, uten selven sermonen gecolligeert, dan en heeft hem nyet horen affirmeren, datter een vegevuer wesen soude.

Et affirmavit premissa esse vera in verbo sacerdotis.

Ego Henricus Dionysii, presbiter Neomagensis.

Meyster Henrick Ridder, priester ende canonick in sinte Stevens kercke tot Nimmegen, olt omtrent L jaeren, gevraecht als die andere voerscr. getugen, generaliter verclaert ende tuycht op synen eedt, hem bij miin E. heren den commissaris affgenomen, dat hy dick ende menichwerven die sermonen van h. Joachim voerscr. binnen den tyde dat hy tot Nimmegen capellaen is geweest, te weten omtrent drie jaeren, gehoert heeft, maer nyet gehelyken oft tot den eynde toe, dan met stucken, ende noyt gemerct oft konnen gemercken, dat hy yet soude hebben gepreeckt siins onthalts, dwelck soude siin thegen ons heylighe gelove oft institutien der heyliger kercken.

Gevraecht, off hy den voerscr. h. Joachim oyet heeft horen in siin sermonen 't volck vermanen, dat men die Sancten oft die Moeder Gods soude aenroepen oft bidden, dat se voer ons intercederen solden, ende oft hy hem nyet yet heeft horen preken assertive de purgatorio, secht, dat hem 'tselve nyet voer en staet.

¹⁾ 12. November.

Gevraecht, off hy den voerscr. h. Joachim noyet en heeft horen predyken, dat Godt in gheen gulden off andere tabernaculen besloten en waer; secht, dat hem wel heeft horen alligeren in een sermoen, dwelck hy dede ipso die Stephani post natalem Domini vel ipso die Inventionis sancti Stephani, die autoriteyt c. VII. Actuum apostolorum ¹⁾, luydende in effecte, quod Deus non habitat in templis manu factis; secht, dat hy wel gehoert ende verstaen heeft, dat sommige van den volcke daerdoer geërgert siin geweest.

Gevraecht, off hy die hant ende den seegel van den brieven, aen miin heer den Stadtholder van wegghen siins Capittels gesonden wesende van der date den XXVI. Septembris lestleden, wel kende, seyde: Ja, ende dat denselven brieff waer waerachtich ende by synen wete gescreven ende gesonden ende dat hy denselven hadde horen lesen, eer hy gesonden worde.

Gevraecht voerts, oft hy in eenich van den sermonen geweest heeft, als den voerscr. h. Joachim by den Capittel bevolen was die articulen, in de voerscr. missive gementioneert, te revoceren oft behoerlyke te declareren, secht, dat hy in een van denselven sermonen geweest is, dan en heeft hem daer gheen revocatie off declaratie van den voerscr. articulen horen doen, maer heeft wel gehoert, dat hy hem in 'tselve sermoen wilde ontsuldigen, seggende, dat hy nyet en wiste, dat hy yewers inne anders gepreeckt hadde dan wel, hoewel hy van sommyge gediffameert off geaccuseert waer geweest, ende dunct nae siin onthalt, dat hy seer exclameerde ende aenriep alle minsschen, noemende jonck ende alt, edel ende onedel, borgermeystere ende goede borgere deser stadt van Nimmegen.

Secht, dat hy den voerscr. h. Joachim wel heeft horen preeken, dat het Sacrament des Doepsels waere het grootste ende het principaelste Sacrament, ende docht hem, die spreeckt, dat hy dat nyet wel en seyde noch uut en leyde voer 't gemene volck, wiewael hy, die spreeckt, verstondt, quod illud Sacramentum esset ianua omnium.

Henricus Ridder, priester.

Meyster Clemens Roest, priester (ende) canonick van sinte Stevens kerke tot Nimmegen, olt omtrënt LIIII jaeren,

¹⁾ vs. 48.

geëdt ¹⁾ ende gevraecht als voeren, secht, dat hy den voerscreven heer Joachim somtyden wel heeft horen preken, maar nyet wel verstaan, soe hy nyet wel en hoert, dan heeft genoegh gehoert ende verstaen uut een sermoen, daer die voerscr. h. Joachim die revocatie, hem by den Capittel bevolen, solde hebben gedaen, welck sermoen hy, die spreekt, eensdeels hoorde, dat die revocatie nyet wel te werck en ghinck, soe hem dochte; ende heeft van anderen personen, die 't voerscr. sermoen bat gehoert ende verstaen hadden dan hy, gehoert, dat die voerscr. h. Joachim hem meer wilde onsculdigen ende siin leringe sustineren ende defenderen dan die revoceren oft siin erruer bekennen.

Item gevraecht van der voerscr. missiven ende waerheyt derselver, oft hy deselve hadde horen lesen, eer die gesonden worden etc., tuycht ende verclaert als die voergaende getuge.

Clemens Roest.

In verband met het bovenstaande werd een paar dagen later het volgende te Nymegen afgekondigd ²⁾:

«Die Stadtholder, Cantzler ende Raeden Keys. Maj., onsen alleredichsten heren, in Gelderlant verordent, laeten weten ende verbieden van wegen S. M. zeer scherpelick eenen yegelicken her Jochum Dymmer, priester, nit to huysen, hoven noch by sich lyden ter tiit toe hy sich voir den vurs. Stadtholder, commissaris des heyligen christengelove, den prior van Zwoell, ende Raeden Keys. Maj. verantwoordt sall hebben van apenbaere ketterie, diewellicke hy beruchticht ende befaempt is gepredicket te hebben, op peen, dat die bevonden sullen worden hiertegen to doen, aengesien ende gehalden sullen worden voir gunders ²⁾, der kettters ende voir sullick gestrafft achtervolgende den mandaten, deshalven van wegen Keys. Maj. in den lande van Gelre ende Zutphen gepubliceert. Ende wordt die vurs. her Jochum hiermede geciteert ende hem die weedt gedaen ende hem tiit gegeven van XIII dagen om binnen dieselve die vurs. verantwoordinge to Arnhem to commen doen, op peen, soe verre hy des gebreckelick valt, gehalden to worden voir een verwonnen ³⁾ ketter ende voir sullick gestraefft to worden.

Gegeven tot Nymegen onder secret Keys. Maj., hierop gedrukt, den XVIIIten dach Octobris XV^C XLVIII.

¹⁾ beëdigd.

²⁾ Zie over het verzet tegen deze dagwaarding Van Schevichaven *a. w.*, blz. 14, 15.

³⁾ overtuigden.

In de eerste dagen van September des jaars 1549 had het Hof bericht ontvangen, dat de magistraat van Nymegen zekeren lantaarnmaker, die van ketterij verdacht was, had laten gevangen nemen. Naar aanleiding daarvan schreef men hem op 4. September dezen brief:

« Wy hebben verstaen, woe Uwe Ers. eenen lanternmaeker, aldaer woenachtich, die mitt ketterie besmett to zijn grootelick beruchticht, aengegrepen ende in haffonghe doen setten hebben, daeraen Uwe Ers. wael ende ongetwyvelt Keys. Maj., onsen allergenedichsten heren, aengenaem gedaen hebben. Ende want wy tegen den vurs. lanternmaeker zekere informatie over langhe gehadt hebben, als die commissaris pater Grouwel, die nu aldaer is, oick heeft, soe schicken wy tegenwoirdelick aldaer onsen mederaedt Mr. Johan Gielis om mitt den vurs. commissaris den vurs. gevangen op zekere articulen besunder te hoeren ende examineren. Gesynnen daeromme van wegen hoichgedachter Maj., dat Uwe Ers. by oeren dieneren den vurs. gevangen leyden laeten op sullicke plaetze als die commissaris ende Mr. Johan begheren sullen, om hem als boven te examineren ende tot vorderinge van sullicke examinatie denselven commissaris ende Mr. Johan administreren sullicke belydonge des vurs. gevangen, als Uwe Ers. hebben, ende als dieselve gevangen Uwe Ers. wederomme geleverd sal siin, dat dieselve hem wel ende zekerlick doen bewaeren, sonder hem los te laten off ter justicie te stellen, ter tiit toe van wegen Keys. Maj. Uwe Ers. wyders verwitticht sullen wordden. » ¹⁾.

Veel bijzonders is er verder aangaande deze zaak niet te vinden. Uit een schrijven van den raadsheer Gielis van 5. September ²⁾ vernemen wij, dat hij in den avond van den vorigen dag te Nymegen was aangekomen en zich aanstonds vervoegd had bij pater Grouwel, die zich in het Predikheerenklooster ophield, en dat deze hem had medegedeeld, dat de gevangene dien namiddag door den magistraat tegen borgtocht was losgelaten; voorts dat hij nog dienzelfden avond, vrezende, dat de man zich wellicht op aanstoken van sommige leden van den magistraat zoude verbergen, hem en

¹⁾ Brieven van het Hof met het Kwartier van Nymegen N° 1501.

²⁾ Ald. N° 1505.

zijne vrouw had ontboden en dat zij « willichlicken » daaraan gevolg hadden gegeven; dat hij hen, toen het laat werd, had later heengaan en tegen den volgenden dag opnieuw had bescheiden, waaraan zij andermaal hadden voldaan; dat hij bovendien de beide burgemeesters had ontboden, die, den lantaarnmaker bij hem ziende, « op hun alderschoenste » hunne handelwijze hadden verklaard en hem bijstand beloofd; dat zij na het lezen van 's Hoves brief tijd van beraad hadden verzocht tot 9 of 10 uur om den Raad daarover te raadplegen. Ten slotte vraagt hij, of hij den man na de ondervraging moet laten gaan, dan wel of hij hem moet vasthouden. Nog denzelfden dag werd hem geantwoord, dat het Hof geen raad wist te geven, voordat het kennis had genomen van de bekentenissen van den verdachte ¹⁾).

Iets meer vernemen wij aangaande een ander onderzoek in dezelfde maand, dat, zoo het al geen bepaald geloofs-onderzoek was, daarmede toch in nauw verband stond. Het eerste bericht treffen wij aan in een schrijven van het Hof aan den inquisiteur Grouwel van 10. September 1549 ²⁾):

« Wy hebben desen dach verstaen, woe eener Goessen Pelsser, geboren van Zutphen, eene persoen, in 't convent tho Doesborch geproffessit, genoempt Lysbet Kreyenfenger; van Doesborch geleyt, dieselve mitt kinde gemaect ende sich tho Nymmegen nedergeslagen heeft, woenende aldaer aen die Cruysstraete, ende dat die vurs. persoen aldaer in kraem leght, wellick kraem binnen twee daegen geeyndiget siin soll; ende dat beyde persoenen vurs. in meynonge ziin omtrent Crucis naestkommende ³⁾ van daer nae het lant van Cleeff off elders te vertrecken ende ontwyken. Ende want sullicx een scandalose saecke is ende van quaden exempell, die nit en behoert ongestrafft te blyven, opdat andere van gelicken te doen geschreckt moegen wordden, soe versoecken wy, dat Uwe W. beyde die persoenen vurs. will doen apprehenderen by den richter aldaer (aen wellicken wy tot dien effect schryven, als Uwer W. uyt ingelachte copie verstaen

1) Ald. N° 1506.

2) Ald. N° 1515.

3) d. i. Crucis Exaltatio (14. September).

mach) ende wol doen bewaeren ende ellick examineren ende mitt die gheistelicke persoen procederen ende doen als Uwer W. weet ende bevinden sal te behoeren.

Ende aengaende den pelsser, soe verre U. W. by die examinatie bevindt, dat hy mitt ketterie besmett is, sal Uwe W. hem by den richter wel doen verwaeren ende ons overschryven van 'tghene aen hem bevonden sal siin geweest, om daernaef op siin straff te ordineren als behoeren sal.»

De brief ¹⁾ aan Goert Baert, richter van Nymegen, bevat het bevel om de twee genoemde personen in hechtenis te nemen.

Wat te Nymegen geschied is naar aanleiding van deze bevelen, vernemen wij uit het volgende verslag van den notaris, die door Grouwel met de boodschap aan den richter belast was:

Decima Septembris anni huius 49 heeft my die commissaris met enen brief, doer Cancelier ende Raet Keys. Maj. binnen Arnhem (ghescreven), gheschiet nae den richter van Nimmeghen, daer die brief aen ghescreven was, ghesandt ende soe ick den Richter nyet thys en vant, heeft hy my van stonden aen nae synen volmachtich ofte stadtholder in absentie heyten gaen, 'twelck was Marten van Andelst ²⁾, die my ter antwort gaf, dat hy den brief nyet ontfanghen of opbreecken en wolde, want die Richter denselven avont of des anderen daechs te laesten thyscomen solde, ende dat hy gheen stadtholder en weer des Richters brieven op te breecken, dan allen ³⁾ van giften, schulden ende dierghelycken, 'twelck Bernt die boede mede gehoert heeft. Soe heb ick hem ghebeden, dat hy doch een weynich mede totten commissaris gaen wolde om op die saeck lieflick ⁴⁾ te communicereen; daer hy my op antworde, hy en mochtet nu nyet wachten: hy most te gast gaen; waerop, als ick met Bernart den boede vors. dat antwort aenbracht, die commissaris my van stonden aen gheboet wederom te gaen nae hem ende hem te begheeren, dat hy sich in deser saecken nyet te soecken of onwillich maecken en wolde, want die commissarius wost, dat se hem noch haeren bor-

1) Ald. N° 1516.

2) Zie het volgende artikel, blz. 148.

3) alleen.

4) in der minne.

gheren nyet aen en ghinck; ende seyde uuyt des commissarius beveil, dat hy niet qualicken daeraen met Keys. Maj. dienst ende lief daeraen doen solde. Ende soe ick die een protestacy voer ende die ander nae dede de diligentia met veel ende diversche woerden, soe quaem siin vrou by ons loepen ende seyde: «Onderwendet u nyet die brief op te breecken» ende maecten veel onbequame woerden, sulcx dat ick met arre mode tot haer seyde: «Dochter, onderweyndet u dese saecke nyet: dit gaet Keys. Maj. ende u man aen». Doen schaemde sy hoer ende sloep enwech als een hoenderdief. Ende dan schikten hy by raet van den bystanderen, dat enen dynder metten brief ende ick mede ghaen wilde totten borghermeyster Thomas van Triist om met hem als borghermeyster op dese saeck te consulteren, oft men enen boede sonder vertreck nae den Richter schicken solde; daerop Thomas van Triist seyde: «Had Marten by my ghecomen ende had met my als borghermeyster gesproecken of quaem hy noch by my, ick wolde alle behulp daertoe doen, als een goet borghermeyster schuldich is ende behoert te doen»; waerop die diender den brief medenaem ende ghinck wederom nae Marten toe ende die boede ende ick ghinghen totten commissarius ende vertelden hem ons wedervaeren. Ende een weynich daernaem quaem dieselve dienre by den commissarius ende begheerden, dat ick metghaen wolde ten huuse van Thomas van Triist, als ick by consent des commissarii gedaen hebbe, alwaer ick gevonden heb Marten van Andelst sittende met Thomas vors. aen der taeffelen; ende aldaer comende soe seyde Thomas, borghermeyster vors.: «Laet den brief van stonden aen opbreecken», als ghedaen woerde, ende lesende den vors. brief soe heb ick hem voert gedesigneert plaets, naemen met alle omstanden, daer sy my goetlick af danckten, ende seyden voerts, sy wolden doen, dat Keys. Maj. des een goet benoeghen hebben solde. Ende nochtans en schyeden ¹⁾ daer nyet af voer des anderen daeghes te acht uuren ²⁾.

Aangaande het verhoor dezer personen vinden wij het volgende opgeteekend:

XI. Septembris anno XLIX.

Goessen Meynaers, geboren borger binnen Sutphen ende

¹⁾ geschiedde.

²⁾ De laatste zin is met andere inkt later, nl. des morgens van 11. September, bijgeschreven.

geboren borgerssoen der stad Nimmegen, olt omtrent XXX jaeren, gecyteert ende by synen eede gevraecht, hoe hy by deser vrouwen yerst gecommen ende off sy eertiits geestlyck geweest is, secht daerop, dat sy eertiits geestlyck geweest is ende dat hy dat oeck wael wist, mar als hy daer yerst by quam, soe was sy in hoir moeders huys in waerlyken ¹⁾ cleder ende hadde daer oeck alsó wael een jaer off daeromtrent geweest, ende soe sy hem claechde, dat hoer vrunden qualyken mit hoer leefden, soe is hiit mit hoer eens geworden ende hebben den anderen getrouwt mit enen halven enkele philipsgulden ²⁾ ende noch enen heelen philipsgulden: den halven is die trou ende dien helen uut vruntscap.

Gevraecht, off hy eenyge dispensatie hed gesolliciteert off geworven in der saeken, secht, dat die pastor van Latum hem selver eens geboden heeft, wol hiit sich een penninck costen laten, hy wolde hem wael een werven aen den legaet, ende soe hy een goeden dronck had ende oeck etlyke van oeren vrunden daerin quamen, soe ghinck hy wech ende heft dat daerby blyven laten noch hem noch emant anders gesolliciteert.

Gevraecht, als hy middellertit, dese saeck sus staende, sich hyer oeck aff gebiecht hed, eer hy ten h. Sacrament ghinck, secht: neen, want siin conscientie hem daer nyet aff en wroechde, dan heeft gehoept op die grote barmharticheit Godts, dat Hy hem Siin barmharticheyt tonen solden.

Noch gevraecht, off siin huysvrouw — soe hy se helt — Lysbeth Creenvengers oeck toe eenyge tyden van wegen Keys. Maj. een geboth ontfangen hed wederom in 't cloester te gaen, secht: jae, ende dat doer den richter ³⁾ in der tiit op Conceptionis Marie in den Advent, als hy se getrouwt hed Martini daer recht bevorens anno 48, ende dat dieselve richter, Henrick van Scerpenseel genoempt, den Convent aenseyde, dat sy se weder ontfangen solden, dat sy weygerden, seggende, waert dat sy daer weder inquaem, het convent solde een moortcuyl werden; waerop sy sacht, als siit aenhoerden, soe waerdt beter, dat sy daerut bleven, want sy nyemant moorden en wolden, oeck nyet gemoert wesen.

Ende secht in 't sluten, dat hy by hoer begeert te blyven soe varde ⁴⁾ alst met Godt ende der h. kercken staen mach.

¹⁾ wereldlijke.

²⁾ Dergelijke huwelijken kwamen zeer veel voor en werden door de Kerk niet onvoorwaardelijk als ongeldig beschouwd.

³⁾ nl. van Doesburg.

⁴⁾ verre.

Hyernaë heeft hem die commissaris voergehouden, dat sulcke hylyke aen geestlyke personen plegen suspitie te maken van enyger dwalingen in den puncten des h. geloven, off hy oeck rechttop stondt in den gelove der h. christelyker Roomsscher kercken, daer hy op geantwoert heeft: Ja, volcomellick in 't gemeyn ende in 't bysonder, als hem die commissaris dat voerhyeldt, ende heeft sich daerop selver verpeent op het hoechste, of men hem toe eenygen tyden 't alderminste artikel van ongelove overwysen off overbrengen consten.

Gosen Meyners.

Eodem die.

Elysabeth Kreenvenghers van Doesborch, olt omtrent XXIII jaeren, gecyteert ende op hoeren voergaenden eedt gevraecht, off sy waeleer binnen Doesborch een geestelyke professyde persoën geweest hadde, secht: Jae.

Noch gevraecht, of se sint Marten verleden in den wynter een gesel getrouwt hed, Goessen Meyners, anders Pelsser genoempt, secht: Jae.

Gevraecht, hoe olt dat sy was, als sy professie dede, secht: in hoer seventiende jaer, ende dat sy in hoer cloester, het Cleyne convent genoempt ¹⁾, tien jaer gewoent heft ende dat sy hoer professie met den harten nyet en meende ofte oeck mit den harten nyet en dacht te holden.

Gevraecht, off sy hoer byechtvaarders, die sy middellertit gehadt heeft, wael wolden absolveren ende hoer dat h. Sacrament geven, secht, dat te Hommel ²⁾ tusscen Keppel ende Doesborch dy priester hoer seyde, dat sy dat an den priesters nyet en behoefden te biechten off te openbaren, wan sy alleen in hoer conscientie daarmede tevreden waere.

Noch gevraecht, off sy van wegen Keys. Maj. doer den richter van Doesborch Henrick van Scerpenseel wederom waer heten gaen in hoer convent, secht: Jae, ende is gesciet omtrent Conceptionis Marie in den verleden jaer van XLVIII, ende dat hoer dat Convent nyet weder ontfangen en wolde ende anderen smaede woorden: sy wolden hoer dat convent voersluten, want sy solde daer een moertcuyl aff maken. Ende als den Richter daerop seyde, hy wolde die huysluden laten comen, die het cloester wael openen solden, daerop sy seyden,

¹⁾ Ook St. Catharinenberg geheeten. Het behoorde sedert 1443 tot de orde der Tertiariissen van St. Franciscus.

²⁾ Hummelo.

als hiit cloester opsloech ende naem hem hoer goet, so mochten sy daer mit eren uyt gaen.

Hyernae gevraecht in vele saeken nae hoeren gelove, secht, dat sy sich nye hoer dagen daermede becommert en heeft, dan altoes vast gestaen in den gelove der h. christelyker Roomsscher kercken, van den Sacramenten, van den Heyligen ende hoeren aenroepen, van den veechvuere ende alle ceremonien der h. christelyker kercken, ende verbynt sich vermits deser belydinge, met hoer eygen hant onderteykent, op het hoochste gestraefft te warden, is dat yemant ommermeer met der waerheyt hoer anders overbrengen off overwysen kan.

Lyzabeth Kreyvengers.

De uitslag van het onderzoek en zijn voorslag ten aanzien der beide personen werden door Grouwel in het volgende schrijven ter kennis van het Hof gebracht:

Edele, hoechgeleerde, werde heren, Hier hebben U. W. d'examinatie ende belyinghe van Goese Pelzer ende Lysbet Kreyevengers ende holde wel, dat anders der geloven halven in hoem, bysonder in Goesen voirschr., niet en sal bevonden warden. Hie is onderwilen een crieghsman ende med een spoelman op vedelen ende andere instrumenten ende na soelken manier van voelck wel recht qualificiert. Dunckt my hieroem — op correcty nochtans miinre heren — suster Lisbeth voirg. wederoem tbrenghen in hoer cloester oem aldair penitenty tdoen na der oirde maniren ende gelegentheit der mysdaet ende den pater, mater met den gemeinen convent doer scerpelike aenscrivinghe daerto haelden, dat zee dy sonder contradicty weder ontfangen, woeke sy oeck nae God schuldich siin. Dat kint hoert suster Lisbet moder wel aen hoer tnemen, zo zy in der saeken merckelicken dissimoliert heft ende dy zonde geschiet wel had moegen impediren.

Van Gosen, den man, weten miin heren quid iuris est.

Voirtz, miin heren, met wat voirgaende difficulteit K. M. ende U. W. intent van Marten van Andelst, statholder des richters in absentia, vercregen is taliter qualiter, heft dy boed Bernt gehoert ende gesien ende dy notarius sendt daer een scrift aff hierby gelacht. Ich sende oick weder dy originale deposity van Jan Leur, luchtemaker ¹⁾, my gesant t'exco-pyren doer Uwe W. medbruder magistro Johanne Egidii.

¹⁾ Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen N° 1526.

Binnen dry ofte vier daeghen haep ick met voirder bescheit van alle zaeke by U. W. twesen, dy God bewaere wil in gesontheit hoerer sielen ende lychaemen.

Zeer haestich uut Nymmeghen, duodecima deser maent Septembris, anno 49.

Uwer W. goetwillighe altoest
Commissarius.

Bij schrijven van 15. September d.o.v. gelastte het Hof den richter van Nymegen Goessen Meyners « nae gewoenten ende gebruyck der stadt ten rechten te stellen ende hem nae siin verdienst te laeten straffen anderen tot exempell » en dé Doesburgsche kloosterzuster aan de bringers van den brief uit te leveren ¹⁾. Ofschoon het eigenlijk niet meer tot het hier behandelde onderwerp — onderzoek te Nymegen — behoort, wil ik toch met een paar woorden den afloop mededeelen. Op 18. September verzocht het Hof den pater des kloosters te Arnhem te komen om met hem over de gevangene non te spreken ²⁾ en op 5. October berichtte het Convent, dat eene plaats van penitentie voor haar in gereedheid was gebracht ³⁾.

---

¹⁾ Brieven van het Hof met het Kwartier van Nymegen N° 1526.

²⁾ Brieven van het Hof met het Kwartier van Zutphen N° 889.

³⁾ Ald. N° 905.

MARTEN VAN ANDELST

DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

Aangaande Marten van Andelst (zie hiervoor blz. 142), die in zijne vaderstad een zeer gezien persoon was, zij hier het volgende medegedeeld. Toen in 1548 de kapelaan Diemer werd gezocht, ontmoette burgemeester van Andelst op straat den Momber met den Burggraaf en den Richter, wien hij toevoegde: « Ghy hebt gesocht heer Jochum in siin huys; ick en woude als vrundt u sullicks niet raeden, want ghy solt al te haest een duysent mannen of twee op uwen dack kryghen » (Van Schevichaven a. w., blz. 14).

Twee jaren later, in 1550, kwam hij zelf met de inquisitie in aanraking. Door den inquisiteur Dr. Franciscus Sonnius werd hij veroordeeld, echter niet omdat hij zelf een ketter was, maar omdat hij bij de verbouwing der Kraanpoort een beeld van St. Christoffel daarvan verwijderd had en voorts omdat hij ketters had begunstigd en zekere kettersche boeken en « schandeleuse » glasvensters in zijn huis had. Reeds aanstonds poogde hij herroeping van dat vonnis te verkrijgen, op welk verzoek het Hof echter ongunstig adviseerde, daar het een vonnis van den inquisiteur gold en herroeping de inquisitie in minachting zoude brengen (*Brieven van en aan het Hof* N° 526, d.d. 10. September 1550).

Met het verzoek om revisie stond blijkbaar in verband de volgende herroeping:

„Ick Marten van Andelst, staende hier voor God ende die justicie, verclaire ende swere by 't heylich Evangelie, dat ick vry ende onbesmet zy van alle quade secten ende ket-

tereyn, inzonderheyt van die kettereyn, die ennichssins solden moegen ziiñ tegens die geestelicke overheyt, constitutien ende olde gebruyck der heylicher kercke, tegens 't vegevuer oft 't wairdich, heylich Sacrament des altairs; gelovende my nyewerelts van nu voirtaen te misdragen in die voirgenoemde erreuren oft ennige andere, ennichssins wesende tegens 't heylich christengelooff. Soe helpt my God, Maria, die moeder Gods, ind alle Gods Heyligen.

Ende wes ick misdaen hebbe nae schiin ende uuytspraicke miinder sentencie, dairaff biddick oitmoedelick vergiffenisse der stadt van Nymmeghen ende voirall der Keys. Maj., onsen aldergenadichsten heere des furstendombs van Gelderlandt; belovende my voirtaen aff te snyden van allen suspecten ende infecten persoenen ende voirstander to ziiñ der older kerstelicke leeringen ende gebruyck des gelooffs, zoe verre my moegelickē zal ziiñ.

Marten van Andelst.

Actum den XXIIIsten Junii 1550 ¹⁾.

Bij de schepenkeur van 1557 werd hij opnieuw in den raad gekozen, maar weder afgezet (*Brieven van en aan den Stadhouder* N° 287, d.d. 12. Januari 1557). Het Hof, vermoedende, dat men het in 1558 andermaal zoude beproeven, verbood vooraf den Richter hem, als zijnde «inhabilis», te beëedigen. De Richter antwoordde hierop, dat van Andelst niet was gekozen en dat men hem had gepolst, of hij bij eventueele verkiezing bereid was hem te beëedigen, waarop hij had geantwoord dit zonder vergunning van het Hof niet te kunnen doen.

Drie jaren later beproefde van Andelst, en ditmaal met beter gevolg, opheffing van het vonnis te krijgen. Bij schrijven van 11. December 1561 ondersteunde de Stadhouder het verzoek (*Briefwisseling tusschen Marg. van Parma en Charles de Brimeu* N° 46) en verklaarde vernomen te hebben, dat 's mans rechtzinnigheid boven allen twijfel verheven was en dat hij een hoogst bekwaam persoon was. In gelijken zin liet het Hof zich uit in zijn schrijven van 3. Maart 1562 (*Brieven van en aan het Hof* N° 1499):

¹⁾ Los in het Actenboek des Hof's van Gelderland over de jaren 1574/75.

« dat dieselve Marten sich soe wael ende duechdelick in onsen alden Catholicxschen geloove ende achtervulligende den geboden ende insettongen onser moeder der heyliger Roomscher kercken haldt ende draecht, dat wael voer hem in to staen waere, dat hy daerinne sal persevereren, ende dat dieselve Marten een van den aldtsten is van den regeerders ende burgermeisteren der stadt, die vast beter off ymmers alsoe wael als yemandt anders die plebisciten, costumen, usantien, gelegenthyt ende gestaltenisse derselver stadt weet. »

Deze adviezen hadden ten gevolge, dat bij schrijven van 12. April 1562 (*Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen* N° 4560) door het Hof aan burggraaf, richter en magistraat van Nymegen kennis werd gegeven van de restitutie van eer aan en rehabilitatie van Marten van Andelst door Z. M.

Desniettemin vinden wij hem onder de 5 leden der Nymeegsche regeering, die in Januari 1568 op last van Alva werden afgezet.

ADAM VAN MIERD EN HET BOSSCHE KAPITTEL

DOOR

JAN MOSMANS.

Naar het getuigenis van den bisschop van Luik bestonden ten jare 1366 in de St Janskerk te 's Hertogenbosch *van ouds 30 altaren*.

Aan al deze altaren waren *afzonderlijke inkomsten verbonden en verrichtten even zooveel priesters-kapelanen den goddelijken dienst.* ¹⁾

Van deze dertig altaren zullen hoogstens een derde deel uit de oude Romaansche St Jan overgebracht zijn en moeten er zeker een twintigtal kort na 1312 of 1328 (toen respectievelijk het dak over de gothieke St Jan werd geslagen en

¹⁾ «... de triginta Altaribus, quae in dicta Ecclesia ab antiquo fuerunt et sunt, fructus et proventus distinctos habentibus, et quibus triginta Capellani Presbyteri deservierunt et deserviunt in divinis...» Oprichtingsbrief van het Kapittel. Zie «Auberti Miraei, *Opera Diplomatica*, editio secunda, tomus secundus, Lovanii, Typis Aegidii Denique, MDCCXXIII», bladz. 1356. — Van dit werk van Miraeus (het 2e deel) komen uit *hetzelfde* jaar en van *denzelfden* uitgever twee verschillende drukken voor, die van elkaar afwijken in vignetten, in ondertitel en ook in *inhoud*, d. w. z., dat de diplomaten in den eenen druk eindigen met Caput CCIX, terwijl ze in den anderen druk voortgezet worden tot en met Caput CCXVI. Eene vermeerdering dus met zeven Capita, die heeft meegebracht, dat de paginering op blz. 1354 door den drukker even in eene *foliëring* werd omgezet.

De reden, die tot opname van nog een zevental stukken leidde, schijnt te zijn geweest, dat men, kort nadat de eerste oplage getrokken was, een of meer diplomaten vond, waarvan men nog pas geschreven had, dat ze door den tijd verloren waren gegaan. Op bladz. 1354 leest men immers: «multa hic desiderantur... sed supplere haec non licuit, eò quod originales Litterae Ereccionis Cameracensis jam dudum perierunt.»

Toen nu in hetzelfde jaar een tweede oplage ter perse ging, liet men bovenstaande mededeeling vervallen en laschte zeven stukken in, waaronder óók den stichtingsbrief van het Bossche Kapittel!

Zij alleen die den *vervolledigden* druk van 1723 bezitten, (te herkennen o. a. aan een vignet van den H. Geest boven de «Praefatio») zullen op de aangeduide blz. 1356 den stichtingsbrief afgedrukt vinden,

de bouw met kracht werd voortgezet ¹⁾ zijn opgericht.

Dit pleit voor den grooten godsdienstzin der Bosschenaars in het tijdperk, dat aan de kapittelstichting voorafging.

Geen wonder, dat de geestelijkheid eener zoo godvruchtige bevolking, met de beschikking over zoo talrijke altaren, er toe durfde overgaan, den Bisschop van Luik te verzoeken, van de St Jan eene collegiale kerk te maken en daarin een kapittel op te richten. Dit verzoek werd goedgunstig ingewilligd den 20^{en} Januari 1366. ²⁾

Aan dat kapittel en aan deszelfs stichting is volgens schier alle geschiedschrijvers, die zaken van het Bossche bisdom behandelen ³⁾, de naam van Adam van Mierd op het nauwste verbonden.

Vandaar boven mijn opstel, van Mierd en het kapittel in één adem genoemd . . . .

Een vraag echter is het: Handelt men geschiedkundig juist, met die twee woorden, van Mierd en het kapittel, te *blijven* koppelen?

Om op deze vraag een volledig en helder antwoord te geven, wil ik de volgende punten behandelen:

- I. Welke *zekere* gegevens bezitten wij omtrent Adam van Mierd?
- II. Wat was van Mierd nog meer volgens de beweringen van sommige geschiedschrijvers? en
- III. In welk verband staat hij tot het kapittel?

I. Welke *zekere* gegevens bezitten wij omtrent Adam van Mierd?

Adam van Mierd was de zoon van Jan van Mierd ⁴⁾ en

¹⁾ Aldus de geschiedschrijvers. Documenten ontbreken.

²⁾ Miracus, *Op. cit.*

³⁾ Albert Cuperinus, Jacob van Oudenhoven, A. Wichmans, J. F. Foppens, J. A. Coppens, A. van Gils, L. H. C. Schutjes, Dr C. F. X. Smits, en mogelijk nog meerderen:

⁴⁾ In een Bosschen schepenbrief van feria sexta post festum Pasche, 2 April, 1361 (in de archieven der Godshuizen) leest men: Adam et Hermannus fratres, filii quondam Johannis dicti de Mierde palam recognoverunt se quondam divisionem hereditariam mutuo fecisse . . . . Dat in dit stuk een *andere* Adam van Mierd optreedt, dan de Adam, dien ik hier behandel, acht ik, na het doorlezen van duizende Bossche Schepenacten, vrijwel uitgesloten.

werd omstreeks 1330 te 's-Hertogenbosch geboren. ¹⁾ Hij overleed aldaar den 25^{en} Maart 1403. ²⁾

De familie van Mierd ³⁾, die haar naam wel ontleenen zal aan het bekende Noordbrabantsche dorpje, was vermoedelijk bij de geboorte van den hier te behandelen persoon, reeds een menschenleeftijd of langer vandaar vertrokken en ter Hertogstede woonachtig. ⁴⁾

Adam genoot in het ouderlijk huis ongetwijfeld een zeer godsdienstige opvoeding. Immers zijne broeders Jan en Henricus traden later in den geestelijken stand. ⁵⁾ De godsdienst zat er bij hen allen, kan men aannemen, door het voorgaan der ouders dus « in ».

Ook ontving hij degelijk onderricht, daar hij de klassieke letteren, het latijn, machtig was en bedreven in de stedelijke rechtsregelen of « costuymen ». ⁶⁾

Echter was hij in het recht geen « meester », al wordt hij door een 16^{en} eeuwsch schrijver over de Illustre L. Vr. Broederschap ook « magister » geheeten. Want die betiteling vindt in de authentieke rekeningen (Hoofdstuk Overleden Broeders, enz.) niet den minsten steun.

Hij was van jongsaf door behoorlijken welstand omgeven. Zijn vader Jan van Mierd (wiens bedrijf of positie onbekend bleef) trok ruime inkomsten uit huizen en jaarlijks verschuldigde renten of « cijnsen ». ⁷⁾

Dien welstand bleef Adam ook na den dood zijner ouders

¹⁾ Hij was al in 1361 een zelfstandig persoon. Hij noemt zich van meet af « de Buscoducis ».

²⁾ Voor den sterfdatum zie: Necrologium der St. Janskerk, van Mierd's testament in de archieven van het Daems gasthuis (Godshuizen) en diverse certificaties van den Officiaal van Luik dtd. 27 Maart 1403.

³⁾ Adam van Mierd begint zich op het laatst van zijn leven van Mierde te schrijven.

⁴⁾ Onder de bekende eigendommen van Jan of Adam van Mierd komen er in 't geheel geen voor, die in den omtrek van Hooge- of Lage-Mierde gelegen waren.

⁵⁾ Jan van Mierd was pastoor der Bossche Begijnenkerk. Hij wordt het eerst als zoodanig vermeld in de gedrukte *Analecta* van Coeverincx, deel II, pag. 52. Hij fungeert nu en dan als notaris (Archieven der Godshuizen). Zie verder Schutjens, deel IV, blz. 231. Henricus van Mierd was conventueel van het klooster Porta Coeli bij 's Hertogenbosch. (Test. van A. v. M.)

⁶⁾ Dit laatste was een *conditio sine qua non* voor zijn drukke notaris-praktijk.

⁷⁾ Twee zijner kinderen erfden van hem tezamen: minstens één huis op den Wevershulst en 5 + 21 + 20 solidi jaarlijks uit diverse onderpanden.

genieten. Zijn vermogen vermeerderde gestadig, zoodat hij op het einde van zijn leven twee gasthuizen kon stichten voor zijne behoeftige medeburgers. ¹⁾)

Adam van Mierd zou, naar men wil, zijn ambtelijke loopbaan begonnen zijn, achtereenvolgens als klerk in de schrijfkamer ten Bosschen Raadhuize en als secretaris of geheim-schrijver der stad. ²⁾)

Om zekerheid te hebben voor deze losse bewering stelde ik een klein onderzoek in naar mogelijke overeenkomst tusschen Adam van Mierd's oudstbekende handschrift (1361) en de schepenbrieven en charters, die vóór dien tijd door de schepenbank en de stedelijke regeering werden uitgegeven. Deze schriftvergelijking leverde vooralsnog niet het verwachte resultaat op.

Hadden de historici beweerd, dat hij zijn loopbaan *besloten* heeft met het verrichten van schrijfwerk op de Stadssecretarie, dan zou ik daarmee onmiddellijk accoord gaan.

Daárvóór kan men zich beroepen op bronnen.

In de merkwaardige, oude, halfjaarlijksche stadsrekeningen, (meters lange perkamenten rollen) nog bewaard gebleven over het tijdvak 1399—1402 ³⁾), komt Adam van Mierd voor, onder een en hetzelfde hoofdstuk met de twee andere stadsschrijvers. Het is in de rekening 1° Halfjaar 1401, alwaar aan Heer Adam van Mierde, Meester Jan van Best en Roever Boest ⁴⁾) ieder vier kwarten wijns geschonken worden.

In 1402 gaf men aan van Mierd, afgescheiden van de klerken, de dubbele hoeveelheid, onder bijvoeging der woorden: « van sinen altaer ». In dat jaar ook is het aantal klerken met één uitgebreid en op vijf gebracht.

¹⁾ Volgens den *woordelijken* inhoud van het testament stichtte Adam van Mierd *beide* gasthuizen, *hij-alleen*. Uit niets blijkt, dat zijn vrouw er één van gesticht zou hebben, zooals sommigen beweren.

²⁾ Cuperinus, blz. 47. — Wichmans, *Brab. Mariana*, blz. 371. — Schutjes IV, blz. 228. — Dr C. F. X. Smits, *De St. Janskerk*, blz. 51. — Jacob van Oudenhoven, *Silva-Ducis*, blz. 98, enz.

³⁾ Ze zijn vijf in getal. Van Paschen 1399 tot St. Remeys 1399; van Remeys 1399 tot Paschen 1400, enz.

⁴⁾ Jan van Best en Roever Boest, schrijvers der stad 's Hertogenbosch vinden wij aan van Mierd's sterfbed terug. Zie zijn testament.

Dit te samen genomen doet mij veronderstellen, dat Adam van Mierd omstreeks 1401 korten tijd de stad met schrijfwerk in de secretarie is behulpzaam geweest, òfwel om een passend tijdverdrijf te hebben op zijn ouden dag, òfwel om bij een niet-aangevulde klerk-vacature, de stad uit den achterstand te helpen, òfwel om jonge krachten tot degelijk stadsschrijver op te leiden.

Verder staat aangaande den persoon van Adam van Mierd nog het volgende door authentieke bewijzen vast:

a) Adam van Mierd is *gehuwd* geweest. De naam zijner vrouw was Agnes ¹⁾, haar overlijdensjaar vermoedelijk 1360 of '61. ²⁾ Zijne eenige dochter heette Hilla en trad in den echt met Jan die Groet van Herlaar. ³⁾

b) Hij was « *clericus* ». Zoo noemt hij zich zelve zonder onderbreking van 14 Juli 1361 tot 13 Aug. 1397, en wellicht langer, in minstens een kleine twintig bewaard gebleven eigenhandige stukken. ⁴⁾

Wat geeft Adam van Mierd met dat steeds onveranderlijk terugkerend « *clericus* » te kennen?

Clericus beteekent in ons plaatselijk latijn der XIVe eeuw (dit hebbe hier den voorrang) en ook in het algemeen latijnsch taalgebruik der middeleeuwen: klerk, kantoor-ambtenaar, stadsschrijver. ⁵⁾ Ook en vooral beteekent het: persoon tot den

¹⁾ Obitus Dom. Ade de Mierde.... *Agnelis uxoris ejus legitime*.... (Necrologium der St. Janskerk). — .... *Quondam Agnes ejus uxor legitima*.... (Testament-Adam van Mierd).

²⁾ Dit jaar komt mij op grond van verschillende gegevens het waarschijnlijkste voor. Ik had het daarom ook al voorloopig vastgesteld, toen ik in Coppens' *Nieuwe beschrijving* II, blz. 295, een tekst las, die, hoewel onjuist, aan het jaar 1361 een bijzondere betekenis toekent in het leven van het echtpaar van Mierd.

³⁾ Hilla en haar man worden vernoemd in het testament A. v. M. en in het Necrologium.

⁴⁾ Deze stukken bevinden zich in de archieven der Ill. L. Vr. Broederschap, der Godshuizen en van het Prov. Genootschap. Ze vormen een tamelijk geregelde reeks notariële acten.

⁵⁾ Magister Danyel clericus oppidi de Buscoducis.... 1309. Zie Welvaarts, *Het Refugiehuis van Postel*. Dit « *clericus* » kan niet anders verstaan worden dan door: Schrijver van de stad 's Hertogenbosch. — .... Presentibus Arnoldo Rover Boest et Magistro Jan de Best *clericis seu scriptoribus* prescripti oppidi de Buscoducis.... d. i. In bijzijn van Arnoldus Rover Boest en Meester Jan van Best, *klerken of schrijvers* der voorzegde stad van 's Hertogenbosch.... Zie testament verleden voor den Bosschen Notaris Willem Haghen van Beke, 1403.

kerkelijken stand behoorend, bijzonderlijk *geestelijke*, die slechts de lagere wijdingen heeft ontvangen. ¹⁾

De beteekenis van stadsschrijver, eventueel geheimschrijver der stad, meen ik volgens het bovengezegde betreffende de schriftvergelijking te mogen uitsluiten.

Het woord *clericus* opvatten in den zin van *klerk*, *ondergeschikt ambtenaar* schijnt mij onverdedigbaar.

Immers van Mierd schrijft die schriftstukken, al die lange jaren door, niet als ondergeschikte van een ander, maar redigeert ze steeds als zelfstandig en geheel verantwoordelijk persoon. Ook zijn groot fortuin verbiedt, om in hem maar een eenvoudigen kantoorklerk te zien. En dan, veertig jaren lang houdt hij die betiteling aan! Dat zou er op wijzen, (maar zulks is niet aan te nemen) dat hij in de middel-eeuwsche diplomatieke loopbaan altijd op denzelfden lagen trap is blijven staan.

Wij dienen dus clericus op te vatten als *geestelijke van lagere rang*, voor welke verklaring men in de meest gezaghebbende werken, die de verschillende beteekenissen van clericus nagaan, zeer veel steun vindt. Deze uitleg krijgt nog een hooger grad van zekerheid, als wij zien, dat Adam van Mierd, de *kerk* noemt waarvan hij clericus was. (Clericus *Leodiensis dyocesis*. Zie noot 1 op blz. 157).

c) Adam van Mierd was *openbaar notaris* en resideerde in de *Boerdsche straat*. ²⁾

Daár woonde hij reeds in 1361 en verleed er testamenten. Daar woonde hij nog in 1403 bij zijn afsterven. ³⁾ Hij had

¹⁾ Dat zij, die zich clerici noemden, geen priester waren, blijkt uit den titel der Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, zooals deze tijdens het leven van van Mierd luidde, nl.: *Confraternitas presbiterorum et clericorum B. M. V.* — Omdat clericus geestelijke van lagere rangorde dan priester beteekent, kan men te 's Hertogenbosch « clericus conjugati » aantreffen. Zoo bijv. was Willem Pauwe, clericus conjugatus. Zie acte van 27 Dec. 1400 in de archieven der Ill. L. Vr. Broederschap, overgeschreven ter Rijksarchieven te 's Hertogenbosch. Zie ook blz. 159, noot 5.

²⁾ Acta sunt haec in Buscoducis in vico dicto Boerde ante domum habitationis mei notarii. 8 Aug. 1361; (In de archieven der Godshuizen).

³⁾ . . . suam habitationem sitam in Buscoducis ad locum dictum Boerde, quam idem testator ad praesens possidet et inhabitat cum omnibus suis attinentiis tam infra quam extra murum dicti oppidi ad praesens ad dictum testatorem spectantibus in loco praenotato . . . En verder: . . . acta sunt haec in camera domus inhabitationis ipsius testatoris prope et extra muros oppidi de Buscoducis . . . (Testament Adam van Mierd).

toen alle protocollen als: conventies, contracten, testamenten, enz. benevens zijn notariëel «manuaal» nog onder zijne berusting; al welke stukken twee dagen na zijnen dood door den Official van Luik van de executeurs werden overgenomen.

Tusschen die jaartallen noemt van Mierd zich stereotiep: *Adam van Mierd van 's Hertogenbosch, clericus van het Luik-sche diocees, krachtens vorstelijk gezag openbaar en kerkelijk notaris.* ¹⁾

Veilig mag men derhalve zeggen, dat hij ongeveer 40 jaren als notaris gepractiseerd heeft en zijn woonhuis en kantoor al dien tijd in de Boerdsche straat, onder of even buiten den stadsmuur waren gelegen. ²⁾

d) Adam van Mierd is *deken* geweest *der St. Janskerk.* Zóó noemt hem de aanhef van zijn uitvoerig testament. ³⁾

Een dubbelen titel verleent hem het Necrologium der St. Janskerk, waar hij genoemd wordt: *Decanus et canonicus hujus ecclesie.*

Decanus is letterlijk tiendeman, overman, staande over een groep personen. ⁴⁾

Welke groep personen kan anders bedoeld zijn, dan het college van kanunniken, dat eenige tientallen jaren tevoren ter St. Janskerke was ingesteld?

Geen andere groep personen met een *heer deken* aan het hoofd schijnt omstreeks 1400 zoo nauw met de St. Jan verbonden te zijn.

Zeker, men moet dan den titel «Decanus ecclesie» taalkundig als *ingekort* beschouwen en hem aanvullen tot «Decanus Capituli ecclesie S^{ti} Johannis». Niemand voorzeker zal deze bijvoeging van het woordje Capituli als ongegrond of

¹⁾ Et ego Adam de Mierd de Buscoducis clericus Leodiensis dyocesis auctoritate imperiali publicus et curie Leodiensis notarius....

²⁾ Zijn woonhuis, tot gasthuis ingericht, werd later, omdat het nabij den stadsmuur stond, om militaire redenen afgebroken (gedeeltelijk?), A^o 1542. (Zie o. a. Cuperinus, blz. 118).

³⁾ .... in mei notarii.... presentia personaliter constitutus venerabilis vir ac discretus dominus Adam de Mierde *decanus ecclesie Sancti Johannis Evangeliste* in Buscoducis.... in lecto sue egritudinis discumbens....

⁴⁾ Decanus autem nuncupabatur ille qui decem praecerat viris. Apud Ferraris in voce *Decanus* N° 14.

eigendunkelijk veroordeelen, nu de *bij*titel van van Mierd, «*canonicus*» daartoe uitnodigt.

Dat de titel *Decanus* hier een persoon zou aanduiden, hooger in de kerkelijke hiërarchie staande of omvangrijker waardigheid bekleedende, dan de voornaamste of voorzittende kapittelheer, laat ik aan anderen te bewijzen over . . . .

Tot hiertoe de authentieke documenten, die Adam van Mierd van meerdere zijden, en niet twijfelachtig, belichten.

II. Wat was Adam van Mierd nog meer volgens de beweringen van sommige geschiedschrijvers?

Adam van Mierd was, zoo wij sommigen gelooven willen, niet minder dan: *pastoor der stad's Hertogenbosch gedurende zéér lange jaren* (immers reeds van vóór 1366) en bevorderaar, of soms nog beslister, *stichter van het Bossche Kapittel*, dat aan de hoofdkerk nieuwen luister bijzette.

Hooren wij Albertus Cuperinus:

«Op desen tyt (1361?) woonden tot Tsertogenbosch een-
«borger genaemt Adam van Mierd, die welcke een scriver
«was in die scryff camer, ende daer na werdt hij secretaris
«vander stat, ende hy werdt alsoo ryck, dat hy ende syn
«huysvrou elck een gasthuys fundeerde . . . . Daer nae als
«die vrouwe gestorven was, soo werdt dese Dame priester
«ende wert *pastoor van Sint Janskerck*, ende doen arbeyden
«hy alsoo lang mit groote costen, dat in sint Jans kerck
«een collegie ende canonizye quam, *daer hy eerste deken*
«was . . . . In desen jaere (1366) werdt *gefundeert* in sint
«Janskercke die canonizie van XXX canoniken, *mids toedoen*
«ende *solicitacie* van heer Adam van Mierd, *doen pastoor*
«van der kercken. . . .» ¹⁾

Dr C. F. X. Smits (om een nieuweren aan te halen) zegt:

«De secretaris en notaris der stad, Adam van Mierd, die
«na den dood zijner vrouw den geestelijken stand omhelsde,
«had het plan opgevat een Collegie van kanunniken te
«stichten. *Pastoor der tweede Sint Janskerk* geworden, spaarde
«hij geld noch moeite, om in zijne vaderstad een kapittel
«op te richten. *Den 20^{en} Januari 1366 zag hij zijne zorgen*
«met *gunstigen uitslag bekrond*. . . . Onder de voortreffelijk-

¹⁾ Albertus Cuperinus, *Die Chronieke vander vermaerder ende vromer Stadt van Tsertogenbosch*, blz. 47.

« ste mannen van het kapittel mogen de namen van *A. van Mierd, als stichter*, en . . . , wel aan de vergetelheid ontruk worden. » ¹⁾

In gelijken zin ongeveer als Cuperinus en Dr Smits, schreven van Oudenhoven, Wichmans, Coppens, Foppens en van Gils.

Bepaalde bewijzen worden door deze auteurs niet geleverd. De meeste refereeren zich aan vroegere schrijvers en laten daarbij betreffende het al of niet geschiedkundig vaststaan der feiten geen ongerustheid blijken.

Is hetgeen zij van van Mierd verhalen, op den dag van heden te bewijzen?

Bezien wij eerst eens het *pastoorschap* van Adam van Mierd. Een pastoor moet *priester* zijn en *zielzorg* hebben.

Was van Mierd wel priester?

Was hij priester als jonge man, in den opgang van het leven?

Neen ²⁾, want hij was gehuwd ³⁾, reeds voor 1361. ⁴⁾

Was hij dan priester op zijn vollen, mannelijken leeftijd, na den dood zijner gade?

Evenmin! Wanneer wij hem na die tragische gebeurtenis ontmoeten, is er wel iets in zijn levensstaat veranderd; dan is hij *clericus*, dan heeft hij de kruinschering ontvangen ⁵⁾, maar . . . hij is geen priester. Zoolang hij zich *clericus Leodiensis dyocesis* betitelt, en dat doet hij tot in den avond van zijn leven, was de waardigheid van priester hem vreemd.

Ik sta hier niet alleen. Schutjes, alhoewel hij aangaande den persoon van Adam van Mierd in vele punten de historische dwaling volgt, zeide zeer terecht — een stuk vindend van den *clericus* Adam de Mierd uit 1374 — dat van Mierd

1) *De Kathedraal van 's Hertogenbosch*, blz. 51.

2) Alstoen, nl. in 1360, noemde men hem, noch Dominus, noch presbiter, noch zelfs clericus, dus was hij toen volkomen leek.

3) Zie de noten op blz. 155.

4) Warec hij na 1361, als clericus gehuwd, dan zou hij zich, zooals Willem Pauwe in 1400, *clericus conjugatus* genoemd hebben.

5) « Men gheeft hen crune, so syn si clerken. » — Het kruinscheren is alles wat noodig was om klerk te worden. Aldus Verwijs en Verdam, *Middeln. Woordenboek*, IIIe deel, kolom 1530.

dus *toen* nog geen priester was, en concludeert derhalve uit den titel clericus tot eenzelfde grondstelling als schrijver dezes. ¹⁾

Ware Adam van Mierd op den vollen middag van zijn leven priester geweest, dan had hij zich ook *zóó* genoemd, evenals tal van collega-notarissen; of minstens had hij den titel *clericus*, die verwarring kon stichten, achterwege gelaten en evenals zijn broeder Jan, de pastoor van 't Bossche begijnhof, noch *presbiter*, noch *clericus* in de notariëele onderteekeningen geschreven. ²⁾

Ware Adam priester geweest, men zou hem in belangrijke stukken als rechtsoverdrachten, minstens den titel van *Dominus* gegeven hebben, dien men zijn broeder, den Begijnenpastoor (en alle overige priesters) wél toekent, maar *hem* in dit tijdperk onthoudt! . . . ³⁾

Was Adam van Mierd, die zich in 1397 nog clericus noemt, dan ten minste priester op het *einde van zijn leven*, als wanneer Necrologium en testament hem de titels van deken en kanunnik toekennen?

Ik antwoord, dat, zoo men geen andere gegevens heeft, dan de titels canonicus en decanus, zijn priesterschap m. i. niet te bewijzen is. De Bossche kanunniken behoeften immers niet, evenmin als andere kanunniken, beslist priester te zijn. ⁴⁾ Zelfs sluit *decanus* niet met volkomen zekerheid in, dat hij priester was.

Ik gevoel, dat ik mij hier op een critiek terrein beweeg, en daarom wil ik in volle eerlijkheid ook aanhalen, wat tegen mijn gevoelen pleit.

¹⁾ IVe deel, blz. 233.

²⁾ « Et Ego Johannes de Mierde de Buscoducis leodiensis dyocesis, auctoritate imperiali publicus et curie Leodiensis notarius, quia praemissis omnibus » etc. 8 Juni 1383. In de archieven der Godshuizen.

³⁾ Gerardus Hels promisit ut debitor principalis *Ade de Mierde*. Schepenacte van 10 Dec. 1394. Ill. L. Vr. Broederschap — *Dominus Johannes* de Mierde investitus seu rector ecclesie seu quartae capellae curie begginarum de Buscoducis. 1389. Godshuizen. — « Praesentibus *honorabilibus viris Dominis* . . . et *Johanne de Alierde* », 1377. Ill. L. Vr. Broederschap.

⁴⁾ Item statuimus, quod Canonici qui non fuerunt ad sacrum Ordinem Sacerdotii promoti . . . (Oprichtingsbrief van het Bossche Kapittel).

Dat de kapitteldeken wèl priester moest zijn, zou men kunnen bewijzen uit Ferraris ¹⁾, die zegt, dat « niemand tot de decanale waardigheid kan bevorderd worden, tenzij hij kanunnik derzelfde kerk zij en priester gewijd. » Wernz zegt dan ook, dat van de X^o eeuw af de deken tevens aartspriester was. ²⁾ Het Concilie van Londen (A^o 1125) schrijft voor: « Niemand worde tot deken bevorderd tenzij een priester. » ³⁾ Ook het Concilie van Keulen (A^o 1259) wil zulks. ⁴⁾

Doch hiertegenover staat, dat dezelfde Ferraris ook de mogelijkheid veronderstelt, dat de kapitteldeken *geen* priester was. Zoo bijv. lees ik in de Prompta Bibliotheca: « De voorzitter van het kapittel, *ook al is hij geen priester*, kan in het kapittel voorstellen doen en besluiten nemen ⁵⁾ en . . . « de(n) prelaat eener collegiale kerk, *ook al mist hij de heilige orden* (wijdingen) » . . . ⁶⁾

Hoe was het nu in dit punt speciaal te 's Hertogenbosch gesteld?

De oprichtingsbrief zou doen vermoeden, dat de deken van het Bossche kapittel *wel* priester moest zijn, daar hij voorschrijft, dat de deken de Hoogmis moet doen.

Doch slaat dat bewijs — schijnbaar het sterkst tegen mijn gevoelen — ook door?

Mij durkt van niet.

Dezelfde stichtingsbrief immers staat aan de Bossche kanunniken toe, zich door anderen te doen vervangen voor die functies, welke hij niet in eigen persoon verrichten kan. ⁷⁾

Hieruit volgt, dat de deken het zingen van de Hoogmis zeker op anderen kon overdragen, wanneer hij zelf door ziekte of door zijne vacantie verhinderd zou 'zijn.

1) *Prompta Bibliotheca* in voce *Decanus* N° 37.

2) Wernz, *Jus decretalium*, II° pag. 593.

3) Labbe, *Éditie* Parijs 1671, X, pag. 915, N° 7.

4) *Ibidem*, XI, pag. 788, N° 9.

5) Praesidens vero in Capitulo, *etiamsi non sit in sacris*, in eo (Capitulo) proponere ac resolutiones accipere potest. . . . (in voce *Canonicatus*, N° 30).

6) . . . Praelato ecclesiae collegiatae *etiamsi sacris ordinibus careat* . . . (*Ibidem* N° 31).

7) . . . abesse volentes unum idoneum ex Collegio vel aliunde praesentent, qui Missas, Evangelia et Epistolas . . . celebret et cantet in expensis ipsorum absentium. — . . . tenebuntur praesentare unum Presbiterum idoneum, qui in suis expensis adimplere poterit illa quae per seipsum hujusmodi Canonicus adimplere non potest. (Oprichtingsbrief van het Kapittel, in twee verschillende paragrafen).

Maar even goed als de deken nu en dan (wat niemand kan ontkennen) de Hoogmis op een ander kon overdragen, even goed kon hij zulks *altijd* doen.

Even goed als hij zich om redenen van ziekte of vacantie kon doen vervangen, even goed kon hij het doen . . . uit oorzaak, dat hij behoorde tot de kanunniken-*niet*-priesters!

De stichtingsbrief maakt ten opzichte van de plaatsvervanging *geen beperking*, maar huldigt eenvoudig het principie: « wat men zelf niet kan doen — om welke reden en hoe dikwijls dan ook — late men door een ander doen. » (Zie noot 7 van vorige blz.)

Om bij dit punt te blijven, kunnen wij besluiten: daar de deken, die *eigenlijk* tot de Hoogmis verplicht was, zijne verplichtingen door anderen kon laten vervullen, was het niet streng noodig, dat de Bossche kapitteldeken altijd een priester was.

Ik wil toegeven, dat mijn gevoel niet absoluut onaanvechtbaar is. Doch, zoo iemand het als *seker* onhoudbaar zou willen verwerpen, dan herinner ik hem aan de woorden van den H. Raymundus van Pennafort. Deze groote en beroemde kenner van het kerkelijk recht zeide reeds: « Over het ambt van aartsdiaken, pastoor, deken en anderen zal ik niet uitweiden, omdat hunne bedieningen en rechtsmachten even zoo verscheiden zijn als er kerken gevonden worden. » ¹⁾

Wanneer zulk een geleerde zegt, niet te kunnen bepalen, welke in iedere kerk de macht en de verplichtingen der dekens waren, wanneer die vorst der canonisten toegeeft, dat in dit punt groote willekeur heerschte, dan moeten wel sterke argumenten worden aangevoerd, als men wil volhouden, dat de Bossche kapitteldekens *altijd* en onverbiddelijk priester *moeten* geweest zijn.

Ik meen te mogen concludeeren: Het is niet onmogelijk, dat Adam van Mierd, hoewel kapitteldeken, *geen* priester was.

¹⁾ De officiis Archidiaconi, praepositi, decani et aliorum non prosequor, quia circa eorum officia et potestates fere quot sunt ecclesiae tot sunt varietates. (Summa l. III t. 27 § 5). (Wernz, II², blz. 596).

Zou iemand het tegenovergestelde gevoelen volgen, dan zou ik hem willen vragen: 1° hoe bewijst gij uw gevoelen op doorslaande wijze? en 2° hoe ruimt gij alle onwaarschijnlijkheden uit den weg?

Want is het niet onwaarschijnlijk, dat iemand, die zich 13 Aug. 1397 nog clericus noemt (zie blz. 155 onder b), iemand, die dus 35 jaar lang implicite aan het priesterschap *verzaakte* (van 1361 tot 1397) plotseling op zijn ouden dag (op 65- à 70-jarigen leeftijd wellicht) zich voor de priesterwijding zou hebben aangeboden? Hoe is zulk een late gemoeds- en levensstaat-verandering te verklaren bij iemand, die zijn oude functie van notaris *blijft* bijhouden ¹⁾ en die om kanunnik te worden niet noodig had priester te zijn?

Ik zal niemand tot mijn gevoelen dwingen, doch ik voor mij blijf er ernstig aan twifelen, of de man, die in 1397 nog clericus was en dien wij in 1401 op de stads-secretarie werkzaam zien (zie blz. 155) wel ooit de priesterlijke waardigheid heeft bezeten.

Nog ernstiger twijfel wekt bij mij, de algemeen aangenomen meening, dat Adam van Mierd *pastoor, en dus met de zielzorg belast zou zijn geweest!*

Voor het geval, dat later nog besliste bewijzen voor van Mierd's priesterschap ²⁾ gevonden worden, wil ik vragen: heeft dan in dat geval Adam van Mierd ook de *zielzorg* gehad?

De zielzorgende priester der stad 's Hertogenbosch heette tot omstreeks 1400, meen ik, *plebanus* of *investitus*. ³⁾

De titel investitus zou van 20 Jan. 1366 in één persoon vereenigd worden met den toen pas gecreëerden titel van *decanus (Capituli)*, doch slechts zoolang die persoon leefde.

Daarna zou weer een investitus ter benoeming voorgedragen

¹⁾ Zie blz. 157.

²⁾ Opmerking verdient ter dezer plaatse, dat Adam van Mierd bij testamentaire beschikking aan den Deken en het Kapittel opdroeg, een feestgetijde in te stellen, ter eere van St. Laurentius, *leviel* en martelaar, en daarop tot zijner ziele lafenis H. Missen te lezen en de canonicke uren te zingen.

³⁾ In stukken van 1270, 1275, 1278 en 1281 heet hij plebanus. In stukken van 1285, 1286, 1295, 1315, 1319, 1347 en 1366 investitus. In een stuk van 1359 wordt een vice-plebanus vermeld, hetgeen een plebaan insluit. In 1413 en verderop, waren er twee plebanen, volgens Schutjes.

worden door de Priorin van Oudergem, die het bevestigingsrecht over de St Jan bezat, terwijl de kannuniken van hun kant een eigen deken zouden kiezen. De investitus mocht zich vervolgens met de zaken des kapittels niet bemoeien, noch omgekeerd de kapitteldeken zich mengen in wat des pastoors was. ¹⁾

Het bewijs, dat Adam van Mierd eenmaal de zielzorgende priester van 's Hertogenbosch is geweest, zou geconstrueerd kunnen worden, uit de een of andere authentieke acte tuschen 1397 en 1403 geschreven, waarin hij den titel voert van plebanus of investitus. ²⁾

Aangezien echter zulk een stuk tot nog toe niet aan het licht is gebracht, integendeel de eenig nawijsbare geschreven titel van van Mierd, die van decanus (Capituli) is, en pastoor der stad en kapitteldeken, naar luid der stichtingsoorkonde, als regel elkander in de XIVe eeuw schijnen uit te sluiten, meen ik met volle gerustheid te mogen zeggen, dat Adam van Mierd *nooit de pastoreele zorg* heeft gedragen, wat dan ook voor iemand, die in de plaats zijner inwoning, eerst als 65- à 70-jarig man priester zou kunnen zijn geworden, een wat al te zware last en wat al te krasse overgang zou geweest zijn.

III. In welk verband staat Adam van Mierd tot het Bossche Kapittel?

In tweeërlei verband.

Volgens de meeste geschiedschrijvers was hij de *oorzaak*, dat het er kwam, en, toen het eenmaal bestond, was hij een ijverig *deelnemend lid*.

Het laatste verband zal ik geenszins betwisten.

¹⁾ Item quod.... qui nunc est investitus.... quem in Decanum.... collegii praeficimus.... sit et maneat quam diu vixerit.... Decanus ipsius ecclesie; et post ipsius decessum.... Domina Priorissa de Oudergem.... praesentet ad ipsam investituram personam idoneam.... et quod Capitulum.... extunc.... necnon Canonici.... eligant unam personam idoneam in Decanum....

Item quod Investitus nullo modo se intromittat de Collegio.... Nec similiter Decanus aut Capitulum de cura Parochiae, et illis quae solum ad Investitum pertinent se aequaliter intromittant. (Oprichtingsbrief van het Kapittel).

²⁾ Of de daarmee corresponderende middel-Nederlandsche benamingen.

Documenten, die absoluut geloof verdienen, noemen van Mierd kanunnik, zelfs deken, zij het dan ook pas 35 à 40 jaar, nadat het kapittel tot stand kwam. Dus heeft hij zeker *ooit* aan de collegiale Missen en het zingen van 's Heeren lof deelgenomen.

Maar het verband, dat ik *wel* wil betwisten of minstens betwijfelen is, *dat van Mierd alleen, of mede, den grooten stoot zou hebben gegeven* tot oprichting van het Kapittel.

Dus de *traditie*, die nog steeds stand houdt, ook als Schutjes, het onzekere daarvan gevoelend de waarheid meer nabijkomt, door de stichting niet *hoofdsakelijk* althans aan Adam van Mierd toe te schrijven ¹⁾, maar hem slechts als *mede*-oprichter behoudt; de traditie, die bij sommige auteurs, die na Schutjes schreven, van Mierd toch weer als *de* oprichter doet voortleven. ²⁾

Wordt soms de naam van den notaris dan in de briefwisseling met Luik genoemd? Zijn er schenkingsacten bewaard gebleven, waarin hij een of meer altaren met de noodige inkomsten voorzag? Zinspeelt een oud tijdgenoot soms op de idealen, die hij koesterde ten opzichte van 's Heeren openbaren dienst? Zijn er eenige relaties aan te wijzen tusschen hem en den Rector der scholen of de choralen, die met hun twaalven en zestien later de psalmen in het choor meezongen?

Indien voor dit alles geen bewijzen zijn of worden gevonden; indien in de archieven van Luik of elders geen gegevens verscholen liggen aangaande eenige actie zijnerzijds, dan veroorloof ik mij te zeggen: van Mierd deed ten opzichte van het kapittel juist zooveel of juist zoo weinig als de overige Bosschenaars (pastoor en kapelaans der St Jan, die het verzoek naar Luik opzonden, natuurlijk uitgezonderd) m. a. w. van Mierd deed voor de tot standkoming *niets bijzonders*.

Een tegenovergestelde meening moeten de voorstanders van

¹⁾ Schutjes, IVe deel, blz. 228.

²⁾ p. fr. G. A. Meijer, *De Predikheeren te 's Hertogenbosch*, blz. 4. — Dr C. F. X. Smits, *Op. cit.*

van Mierd eerst maar eens deugdelijk documenteeren, vooraleer ik voor mijne negatieve bewering bewijslast aanvaarde.

«En toch, er wordt geen koe bont genoemd of ze heeft «een vlekje», zal men opwerpen. «Laat het aan intrinsieke «bewijsgronden ontbreken, dat alle geschiedschrijvers bijna «eenstemmig van Mierd *pastoor* noemen en *promotor* van «het kapittel kan toch onmogelijk zonder grond zijn. Daar «moet een reden voor bestaan.»

Zeker bestaat die reden, en die is te zoeken in de volkomen goede trouw, waarmede degene zich vergistte, die het verhaal van Mierd in de wereld bracht, en in de zorgeloosheid, waarmede de eene auteur den anderen naschreef.

Het valsche verhaal ontstond wellicht als volgt:

De geschiedschrijver Cuperinus (of een der ouderen, wier geschriften hij blijkens zijne «prologe» volgde) heeft, toen deze omstreeks de XVIe eeuw zijne stadshistorie schreef, de belangrijkste documenten in Den Bosch van te voren doorgelezen.

Daarin ontmoette hij een zekeren Adam van Mierd, een aanzienlijk Bosschenaar uit de veertiende eeuw, die kanunnik was geweest en deken (hoe lang vond hij niet vermeld) en aan wien de stichting te danken was der Heer (A)Daems gasthuizen.

De oprichting van het Kapittel, zoo las hij in de stichtingsoorkonde, was ook geschied op verzoek van zekeren Adam.

Wat was nu natuurlijker dan aan te nemen, dat kanunnik en deken Adam (van Mierd), die gasthuizen stichtte, dezelfde was als de Adam, die het Kapittel deed tot stand komen?

Dat was niet onmogelijk. Want Adam (van Mierd), die in 1361 reeds een zelfstandig notaris was, was in 1366 zeker niet te jong, om op de stichting van het Kapittel invloed te hebben kunnen uitoefenen.

De Adam, op wiens verzoek het Kapittel gesticht werd, was — zoo ging men wel ondoordacht, maar toch eenigszins vergeeflijk concludeeren — niemand anders dan de bekende Adam van Mierd.

Bij gevolg moest Adam van Mierd (die zich zelf n. b.! in 1397 nog clericus noemt) al in 1366 *pastoor* geweest zijn; moest Adam van Mierd, die eenmaal, (nl: omstreeks het jaar 1400) deken was, ook *eerste* deken zijn (in 1366) enz.

't Zou goed gevonden zijn, als het maar waar was geweest.

Maar waar was het niet.

Immers er leefde te 's Hertogenbosch nóg een andere Adam, namelijk Adam de Lu, volgens Schutjes reeds in 1352 pastoor der stad.

Dit heeft Cuperinus (of beter zijne zegslieden) òf niet geweten òf zich niet herinnerd. En zoo werd de historische dwaling geboren van een Adam van Mierd, pastoor, stichter van het Kapittel, eerste kapitteldeken enz., terwijl hij hoogst waarschijnlijk in het Bossche stadsleven van dien tijd, zich slechts bewoog als achtenswaardig notaris, die op het eind van zijn leven met zijn verdiend kapitaal en onder goedkeuring zijner eenige dochter en van zijn schoonzoon, twee gasthuizen stichtte en die op zijn hooge jaren kanunnik en voorzittende kapittelheer of deken werd.

Neen als men *hem, aan wien de oprichtingsbrief gericht werd*, den «stichter» des kapittels wil noemen, dan komt die eer toe aan . . . . Pastoor Adam *de Lu* of *die Luwe*.

Men zal, dunkt mij, de geschiedenis een dienst doen, als men Adam *van Mierd* nu voor goed uit de rij der Bossche pastoors laat verdwijnen, en hem niet langer een eerekrans als kapittel-promotor om de slapen vlecht, die met meer recht toekomt aan den pastoor en de kapelaans der St. Jan die ten jare 1366 in functie waren.

Kon Adam van Mierd er nog gevoelig voor zijn, hij zou wellicht blij wezen, eindelijk uit het onbehaaglijk eerbetoon te worden verlost.

Mocht hij zich echter in zijn eer getast achten, omdat men zonder *alle* documenten te kennen, dus misschien voorbarig, in zijn dubbelen lauwerkroon is gaan plukken, dan zal ik hem gaarne genoegdoening schenken.

Te gelegener tijd en plaats hoop ik hem nog eens te behandelen, in verband met zijne collega-notarissen.

Notaris toch was van Mierd voor alles.

Als zoodanig treedt hij ons uit vele dorre perkamenten tegemoet, nu eens op een Augustusdag zijn functie uitoefenend midden in de Boerdsche straat; dan acten opstellende in de met wierook doorgeurde hoofdkerk der stad, en die schriftstukken, in plaats van met een was-zegel zooals de schepenen, met eene meetkunstige penteekening aan den voet waarmerkende; dan weder een testament verlijdende te midden van de markt op een avond in laat-September omstreeks het uur der completen, als het bedeklokje der bijgelegen Minderbroederskerk zijn klanken klepelt tegen de in 't rond oprijzende gevels.

Ik zal thans echter eindigen om het bestek, dat ik mij stelde niet te buiten te gaan. Ik meen het vraagstuk: Adam van Mierd en het Bossche Kapittel, voldoende te hebben toegelicht.

Naschrift.

Op bldz. 167 sprak ik over Adam de Lu.

Ook omtrent dezen persoon — ik wilde dit volledigheidshalve vermelden — zijn de gevonden authentieke gegevens in tegenspraak met sommige beweringen van Schutjes.

Volgens dezen is de Lu reeds den 3^{en} Mei 1367 gestorven; ja, hij geeft, met dat jaar te beginnen, zelfs zijne opvolgers in het dekenschap aan.

Evenwel zegt een post in de Rekeningen der Ill. L. Vr. Broederschap, dat eerst dertig jaar later, in 1397 te 's Hertogenbosch gestorven is: « Heer Adam die Luwe, deken ende persoon van den Bosch. »

M. i. moet deze priester dezelfde zijn als de kapittelstichter. Het zou immers wel vreemd zijn, in dezelfde jaren twee Adam de Lu's ¹⁾ in juist dezelfde hoedanigheden aan te

¹⁾ Een Adam de Lu, naamgenoot van den eersten kapitteldeken, wordt bij Schutjes op het jaar 1438 aangehaald.

nemen. Dit is historisch ook niet toelaatbaar, aangezien waarschijnlijk maar één enkele geestelijke, nl. de in 1366 fungerende pastoor, de kwaliteiten van kapitteldeken en herder der stad in zich *mocht* vereenigen.

Adam die Luwe, in 1397 gestorven, wordt uitdrukkelijk genoemd, en was dus alstoen, moet men aannemen: deken en persoën van den Bosch.

Ik meen hier « persoën » te mogen en moeten opvatten als « investitus ».

't Is waar, onder *personatus* heeft men gewoonlijk te verstaan een kanonikaat, waaraan wel een zekere voorrang, doch geen jurisdictie verbonden is. ¹⁾ Doch hier tegenover staat, dat vooreerst, gelijk Wernz ²⁾ en Devoti ³⁾ zeggen, er onder de schrijvers geen eenstemmigheid is omtrent de rechten en bevoegdheden van het *personatus*. Daarenboven zijn er gevallen bekend, waarin aan een *personatus* wel degelijk zielzorg verbonden was. ⁴⁾

In dezen laatsten zin moet m. i. « persoën » hier genomen worden. Immers, beteëkende dat woord niet meer dan kanunnik in voorrang doch zonder jurisdictie, dan ware het een ongerijmdheid van Adam die Luwe te zeggen, dat hij kanunnik was met den *hoogsten* voorrang (deken) en ook nog kanunnik met een minderen voorrang; dat hij was kanunnik *met* jurisdictie in foro externo en ook tevens nog kanunnik *sonder* jurisdictie.

Als Adam die Luwe in 1397 gestorven, toen nog deken van het kapittel en pastoor van St. Jan was, dan mogen, gelijk Schutjes zegt, in die jaren sommige kardinalen *rechten* « personae » van den Bosch zijn geweest, *feitelijk* was het, en dan in hun naam, Adam die Luwe.

Maar is er in dat geval dan tusschen 1367 en 1397 wel

¹⁾ Volgens Wernz, (*Jus Decretalium*, 3e Uitg. II² n. 767 III) geen jurisdictie in foro externo; volgens Ferraris (in voce Beneficium art. I, N° 27) geen zielzorg.

²⁾ I. c.

³⁾ Lib. I, tit. III, sectio 8.

⁴⁾ Zoo zegt het Conc. van Avignon 1271: statuimus quod illi qui habent personatus, etiam sine cura . . . (L'abbé XI, blz. 921). Zie ook L'abbé X, blz. 1650, waar *personatum alicujus ecclesiae* blijkbaar beteekent: bestuurder, pastoor eener kerk.

plaats voor de drie andere kapitteldekens, welke Schutjes opnoemt ¹⁾, vermits volgens den stichtingsbrief de « investitus » of « persoon » Adam zijn *leven lang* deken zou blijven? Is er dan tot 1397 wel plaats voor andere pastoors van den Bosch bijv. Edmundus de Ghemert? ²⁾

In allen gevalle, onder het pastoraat van Adam *die Luwe* werd de oprichting van het Bossche kapittel een voldongen feit.

---

¹⁾ Schutjes zegt dat de kapitteldeken Walter Mostart in 1396 abdiceerde. In een acte van 14 Dec. 1397 in de archieven der Godshuizen, treedt echter Walter dictus Mostart *decanus* nog als getuige op. Schutjes beroept zich op Kievits, den schrijver over het kapittel, wiens handschrift hij meende, dat verloren was gegaan. Dit handschrift berust echter te Heeswijk op de Abdij Berne, alwaar men het houdt voor een copie genomen door Prelaat Moors.

²⁾ Schutjes IV, blz. 308.

DE TROEBELEN IN HET BOSSCHE VICARIAAT TIJDENS DE OVERHEERSCHING VAN NAPOLEON I

DOOR
FERD. FRANSSSEN.

II. DE NAPOLEONTISCHE KERK- ORGANISATIE.

EEN TERUGBLIK.

Daar in ons eerste artikel reeds ter loops gesproken werd van een « Provicarius » ¹⁾, alsook van de « pastoors en rectoren » der stad 's Bosch en er over dezen in 't vervolg herhaaldelijk sprake zal zijn, zoo meenen wij dit nieuwe hoofdstuk niet te mogen aanvangen zonder eenige nadere verklaring omtrent het instituut van het « *Provicariaat* », noch zonder eenige verdere mededeeling omtrent het toenmalige *geestelijk bestuur der stad*.

Niet ten onrechte beducht, dat het despotieke bestuur van Napoleon dezelfde troebelen in ons Vicariaat wekken zou als menig Fransch bisdom te aanschouwen gaf, had Vicarius v. Alphen in overleg met President van Gils ook omtrent de geestelijke rechtsmacht en het bestuur van het Vicariaat reeds te voren zijne maatregelen getroffen.

Men had nl. goedgevonden, dat bij ontstentenis van den

1) Zie bl. 110.

Vicarius de jurisdictie of geestelijke rechtsmacht zou berusten bij Franciscus Antonius de Wijs, toen-ter-tijde nog kapelaan in Veghel.

Bij gelegenheid nu van zijne reis naar Frankrijk, had Pres. van Gils door tusschenkomst der kardinalen Del Pietro en Brancadoro van den H. Stoel verkregen, « dat al de faculteiten van den gevangen Vicarius op den Eerw. Heer F. de Wijs zouden worden overgedragen, welke overdracht ook na den dood van den Hoogw. Heer van kracht zoude zijn, « donec S. Sedi aliter visum fuerit. » ¹⁾

De persoon van den Provicarius zou echter geheim blijven, en « vix paucis notus », ternauwernood iemand bekend mogen zijn; maar de *uitoefening* der jurisdictie zou geschieden door Pres. van Gils en Prof. Moser. ²⁾

« Deze uitoefening der jurisdictie ging » — aldus Smits — « vrij onbelemmerd voort, zonder dat het gouvernement of van Camp ³⁾ er zich mede inlieten. Alzoo heeft de Provicarius F. de Wijs in het jaar 1811 de pastorie te Boxel aangenomen. » ⁴⁾

Dit omtrent den Provicarius en de uitoefening der jurisdictie. —

Een weinig uitvoeriger echter mogen wij wel zijn omtrent het toenmalige *geestelijk bestuur der stad*. Te meer, wijl de categorische mededeeling van Schutjes ⁵⁾: « Na de reductie van 's Bosch in 1629 bleef de indeeling der stad in vier parochiën tot het jaar 1842 behouden », moeilijk in overeenstemming te brengen is met de toestanden, waarmede wij in dit tijdperk kennis zullen maken; en wijl niemand minder dan Vicarius v. Alphen

¹⁾ De copie van het «document met zegel en handtekening van Pres. A. v. Gils», waarin deze zijn reis beschrijft en de wijze, waarop bovengenoemde volmachten verkregen werden, berust in het Archief Sem. Haaren.

²⁾ Ejecto ergo in captivitate et exilium Vicario Apostolico . . . Provicarius F. . . regimen Fidelium spirituale autoritate apostolica suscepit; ipse tamen passim in ea qualitate ipsis Catholicis ignotus; atque ad illud regimen operam adhibuit duorum praecipue sacerdotum, Anthonii van Gils et Gasparis Moser, qui Seminarium moderabantur. Hi ergo actus regiminis externos Provicarii ab ipso subdelegati et qua fieri poterat, expresso ad singulos actus ejusdem jussu praestabant, nomine semper et autoritate Vicarii Apostolici et ipsius Sedis Apostolicae; quae in illis sacerdotibus autoritas ab omnibus quoque Fidelibus agnoscebatur et suscipiebatur. » *Relatio Actuum tempore captivitatis v. Alphen* per Dr. A. v. Gils. Arch. Bisd. 's Bosch.

³⁾ M. v. Camp, « benoemd bisschop » van 's Bosch.

⁴⁾ Hs. Smits.

⁵⁾ Dl. 4, blz. 305.

ons over de vroegere toestanden en de latere ontwikkeling van het kerkelijk bestuur der stad een daarmede vrij sterk contrasteerend relaas heeft achtergelaten. ¹⁾ Zonder vooralsnog de juistheid van elke bijzonderheid aan de geschiedkundige feiten te toetsen, ontleenen wij aan v. Alphen het volgende:

« Vóór de reductie dezer landen was de stad verdeeld in vier parochiën met hunne limieten, door den Bisschop omschreven. Na de reductie is de uitoefening van onzen godsdienst, zoo al niet onmogelijk, ten minste zeer zorgelijk geworden vooral binnen 's Bosch. De pastoors der parochiën door de geheele stad bekend, verbannen of gevlucht, konden zich in de stad niet verder schuil houden; de bijstand en de troost onzer religie moest aldaar als ter sluik en in het heimelijk bijgebracht worden, en wel door vreemde, doorgaans onbekende priesters van eene macht of zending van de Kerkvorsten voorzien.

« Deze hunne macht of jurisdictie was niet bepaald tot deze of die oude parochie, tot dit of dat gedeelte der stad, maar was generaal: zich uitstreckende tot alle de Katholieken door geheel de stad, in welke oorden zij ook woonachtig waren.

« Deze macht of jurisdictie der priesters was ook niet bepaald wegens de functiën, maar strekte zich uit tot alle: Paschen-houden, bediening der H. Sacramenten, bediening der zieken, uitvaarten en begrafenissen.

« Met deze macht en vrijheid der geestelijken is natuurlijk gevolgd het recht en de vrijheid der Katholieken om een zielsbestierder en hunne kerk te verkiezen en alle kerkelijke rechten op dien voet te genieten, behoudende het recht en de vrijheid om alle momenten van zielsbestierder en kerk te veranderen, zijnde een en ander een recht en vrijheid, hetgeen met den aard en de wezenlijkheid eener parochie niet bestaan kan.

« Het eenige wat eenige betrekking heeft tot de parochie... *Doopen en Trouwen*, deze HH. Sacramenten werden van den beginne af door alle de geestelijke zendelingen door geheel de stad bediend; maar het recht van bediening er van — om de geboorten en huwelijken op eene wettige wijze te doen constateeren en alle confusiën te voorkomen, — is

¹⁾ Adres aan den Gouverneur van N.-Brabant door den Vic. A. v. Alphen 22 Julij 1824. Arch. Bisd. 's Bosch.

bepaald, zoodra de tijdsomstandigheden zulks hebben toegelaten.

« Van vele jaren na de reductie is tot het doopen en trouwen gecommiteerd één eenige geestelijke voor geheel de stad. Dit is om redenen door de Kerkoversten daarna veranderd en is deze macht nog gegeven aan twee andere priesters, maar bepaaldelijk en omschreven met de limieten van deze of die oude parochie onder de Spaansche regeering.

« Om deze reden en om ze te onderscheiden van andere dienstdoënde geestelijken binnen 's Bosch heeft men aan de eerstgenoemden bij de zending den titel gegeven van deze of die oude parochie, en in de samenleving den naam van *Pastoor*, terwijl alle anderen genoemd zijn *Rectores*. Hierdoor heeft het oud kerkbestuur sedert de reductie dezer landen binnen 's Bosch noodzakelijk moeten ophouden en veranderd worden in een bestuur bij missie. » —

Tot zóóver het relaas van Vic. van Alphen.

De parochiale rechten bovengenoemd werden verbonden aan de volgende kerken:

1° Aan de kerk « achter Tolbrug », voor de parochianen van St Jan en St Pieter, waarvan de bedienaar « Plebaan » genoemd werd, (J. Hoogaerts) ¹⁾.

2° Aan de St Cathrien of Kruiskerk, (W. Staessens).

3° Aan St Jacob, Hinthamereind, (G. Molenmakers).

Vier kerken werden « rectoraten » geheeten, welker bedienaren alle rechten gemeen hadden met de drie pastoors, uitgenomen: doopen en trouwen.

Ééne daarvan was gelegen in de Postelstraat, (G. v. d. Heijden);

eene andere in de Kerkstraat, (J. v. Cuyck);

een derde in de Vugterstraat, (J. v. d. Meulen).

Omtrent de vierde Rectoraatskerk « de Boerenmouw » nog de volgende bijzonderheid, die ons door Smits in zijn Handschrift wordt verhaald in verband met *eene nieuwe indeeling der stad in vier parochiën*:

« In het jaar 1803 had Hoogw. Heer A. v. Alphen eene

¹⁾ Om herhaling te vermijden, voegen wij hierbij de namen der Eerw. Heeren, vóór de overheersching van Napoleon aan elk der kerken als pastoor of rector verbonden.

verordening gemaakt, volgens welke de stad in vier parochiën zou verdeeld zijn.

« De grenzen van elk dezer waren omschreven.

« Die verordening moest bij uitsterving der geestelijken, die de rectorale kerken bedienden, haar beslag krijgen; zij was ook door allen, welke de bedienaren der kerken waren, zoo pastoors als kapelaans, onderteekend. Alleen de heer Hoogaerts, plebaan, was tot groote smart van den Vicariüs Apost. tot de onderteekening niet willen toetreden dan onder uitdrukkelijk beding, dat niet dan na zijn dood deze verordening haar volkomen beslag zou verkrijgen, daar hij voor zijn leven lang de rechten van *doopen* en *trouwen* voorbeheld, gelijk die alsdan bestonden. ¹⁾ Deze verordening van den Vicarius Apost. had eene beginnende executie gekregen na het overlijden van den pastoor van St Jacob, in wiens plaats de heer Molenmakers werd aangesteld, door wiens promotie de kerk genaamd *de Boerenmouw*; welke hij eerst bediend had, gesloten werd.

« Vóór de door Napoleon voorgeschrevene organisatie bestonden derhalve nog zes kerken, te weten drie pastorieën en drie Rectoraten. »

HET NIEUWE BISDOM.

In het Departement des Bouches du Rhin was de Meierij van 's Bosch opgenomen. Maar behalve eene andere staatkundige indeeling had Napoleon aan het Vicariaat van 's Bosch ook eene andere kerkelijke indeeling toebedacht. De kerkelijke grenzen zouden namelijk met die van het staatsgebied samenvallen. Het oude Bisdome van 's Bosch zou weder herrijzen en de hoofdstad zou de zetel zijn van den nieuwen Bisschop. Dit Bisdome zou dan bestaan « uit het district van het Vicariaat van 's Bosch, uitgenomen weinige gemeenten (Zevenbergen, den Hoek, Made, Lommel), welke onder Mechelen waren gesteld, — en uit gedeelten van vier andere

¹⁾ Op dit geschil tusschen den Vicarius en den Plebaan hopen wij later, buiten dit omgrensde geschiedverhaal, terug te komen.

districten, te weten van Grave, Ravesteijn, Breda, Keulen.» ¹⁾

Het nieuwe Departement des Bouches du Rhin had 240.000 inwoners, onder welke 224.000 Katholieken ²⁾.

Aan de pastoors van het oude Vicariaat dreigde het voorrecht van 't Fransch-staatsburgerschap al aanstonds niet geringe moeilijkheden te zullen veroorzaken. Immers « kort na zijne wederkomst werd de Heer van Gils bij den Prefect ontboden, die hem kennis gaf, dat de eed: « fidelité à la constitution » zou gevorderd worden van alle pastoors in het Departement. Doch de president bracht het met bemiddeling van den Heer H. de Wijs zoover, dat in plaats van dezen eed een andere zou worden afgenomen, die door den Paus in het Concordaat met Napoleon (1801) was voorgeschreven. Niemand, die toen zwaarigheid maakte dezen eed af te leggen.» ³⁾

Allen echter verklaarden steeds openlijk, waar het pas gaf, dat gemeld concordaat voor ons vaderland niet van kracht was. ⁴⁾

Op grootere, op onoverkomelijke moeilijkheden zou Napoleon's willekeurige kerkelijke indeeling van het Vicariaat en de eigenmachtige oprichting van het nieuwe Bisdom stuiten bij de geestelijkheid van het Vicariaat.

In hoeverre die moeilijkheden door Napoleon voorzien zijn, is kwalijk te bepalen. Doch voor de gevangenneming van den Vicarius v. Alphen moge aanleiding gezocht zijn en gevonden in diens weigering het « *Salvum fac Imperatorem* » enz. te doen zingen, — de eigenlijke reden dier verbanning was zeker de bekende onverzettelijkheid van dezen kerkvoogd, die naar men met recht mocht vreezen, de uitvoering van Napoleon's plannen bemoeilijken zou en beletten.

Op den 26sten April, een twaalfstal dagen na het wegvoeren van Vicarius van Alphen, teekende Napoleon zijn decreet, waarin de nieuwe kerkregeling werd afgekondigd. Wij ontleenen er aan de volgende artikelen:

¹⁾ Hs. Smits. Cfr. Allard, t. a. p., blz. 174.

²⁾ Hs.-Moser.

³⁾ Hs.-Smits.

⁴⁾ Rel. Act. Capt. A. v. Gils. Arch. Bisdom 's Bosch.

Sect. II. art. 4. « Het Departement des Bouches du Rhin zal één Bisdóm uitmaken, welks zetel te 's Bosch zal zijn. »

Art. 7. Onze ministers van binnenlandsche zaken en eeredienst zullen ons terzelfder tijde verslag uitbrengen omtrent de omschrijvingen van parochiën en hulperken. » ¹⁾

Tot invoering van dit Decreet gaf Napoleon op den 15^{en} Mei 1810 een tweede besluit « ten gunste » (!) van « de groote meerderheid der inwoners van ons Departement des Bouches du Rhin, (die) van den Roomschen godsdienst zijn, » en die « om hunnen godsdienst uit te oefenen niet dan eene onvolmaakte tolerantie jousseeren, — willendé doen ophouden eene orde van zaken zoo strijdig met de rechtvaardigheid, de vrijheid van geweten en de rechten van het Keizerrijk. »

« Timeo Danaos et dona ferentes! », het zoet gefluit van den vogelaar!

Volgens dit besluit moest er:

1° « op voordracht van den Minister van Eeredienst een commissaris benoemd worden om in de bovengenoemde landen voor te bereiden de *Organisatie van den Godsdienst*, de verdeeling der kerken naar het getal der individu's, de organisatie van kapittels en organisatie en bepaling van pastorijen, succursalen en fabryken, alles volgens de bepalingen en gebruiken in de verdere gedeelten van Ons Keizerrijk bestaande.

2° « Gezegde Commissaris zal met de Prefecten overeenkomen omtrent de plaatsing en omschrijving der parochiën ... en omtrent hetgene de Gereformeerde kerken aangaat.

3° « Het werk van dezen Commissaris zal moeten zijn ingezonden aan onzen Minister van den Eeredienst den 15^{en} der maand Junij met de aanmerkingen der prefecten.

4° « Onze Ministers van Binnenlandsche zaken en Eeredienst zullen aan onze goedkeuring voorstellen de definitieve organisatie voor den 1^{en} Augustus aanstaande.

5° « Te rekenen van het tijdstip der organisatie zal de Roomsche godsdienst worden gepubliceerd (« moest de openbare uitoefening van den R. K. godsdienst een aanvang nemen. » Hs. Smits); de uiterlijke teekenen zullen geautoriseerd en geëerbiedigd zijn; de priesters zullen de kleederen dragen van hunne bediening; de geloovigen kunnen tot

¹⁾ Copie in Hs.-Moser.

den dienst worden geroepen door het luiden der klokken, alles overeenkomstig de regels, die in de overige gedeeltes van ons Keizerrijk bestaan.

6° « Het invoeren der organisatie zal voorafgegaan worden van eene plechtige publicatie:

a) « van het senatus-consult der vereeniging van den 17. Febr. 1809, waarbij wordt geproclameerd de onafhankelijkheid der rechten van den Souverein van alle geestelijke autoriteiten;

b) « van ons Decreet (wegens de Gallicaansche stellingen) vervat in de Ordonnantie van Lodewijk XIV 1682, *die de oude en ons.hendbare grondbeginselen der Gallicaansche Kerk vestigt tegen alle onrechtmatige pretentiën van het Hof van Rome, genomen uit de Leer van Gregorius VII en zijne Aanhangers, welke zoo strijdig is met den geest van het Evangelie en van Jesus Christus als met de onafhankelijkheid en waar- digheid der Staten en Souvereinen en die de wereld met bloed overstroomd heeft.* » ¹⁾

Datum 's Bosch den 17^{en} Mei 1810 arresteert de prefect:

« dat het Keizerlijk Decreet van den 15^{en} dezer maand, betreffende de Organisatie van den Eeredienst en hetgene desbetrekkelijk zal worden gedrukt en gelezen, gepubliceerd en geaffigeerd in alle de gemeentes van het Departement. »

Het is niet de taak van den geschiedschrijver een betoog te leveren over het wederrechtelijke van deze eigenmachtige keizerlijke kerkregeling. Wij voor ons kunnen hier zeker volstaan met te verwijzen naar een tweetal brochures van dien tijd, waarvan de eene den titel voert: » *Examen criticum decreti Cæsarei, quo in civitate Buscoducensi sedes Episcopalis erigitur,* » ²⁾ en eene latere: « Een waarschuwende Wenk aan alle R. Catholieken ter zake der wederregtelijke en scheurmakende daarstelling van eenen zoogenaamden bisschoppelijken zetel te 's Bosch door wijlen den Franschen keizer. » ³⁾

¹⁾ Hs.-Smits.

²⁾ « Door den Franschen prefect ondervraagd, of hij de schrijver er van was, antwoordde van Gils: neen! » Allard t. a. p. blz. 180.

³⁾ Te Schiedam bij W. G. van Hemsdaal, 1814.

Maar over het wederrechtelijke van dit Besluit en over zijne mislukte uitvoering wordt weder door Vicarius v. Alphen geschreven in een adres aan den Gouverneur van Noord-Brabant gericht; ¹⁾ en 't is aan dit betoog, dat wij enkele zinsneden meenen te mogen ontleenen.

Na te hebben aangetoond, dat het Decreet van Napoleon berust op de z. g. Organieke Artikelen, « *zonder weet en concurrentie van Z. Heiligheid* aan het Concordaat toegevoegd », legt hij er den nadruk op; dat het Concordaat zelf « door Napoleon alleen is aangegaan voor de landen, uit welke de Fransche Republiek *op dat moment* (15 Juli 1801) bestond. »

En besluit dan: « het is dus zonneklaar, dat noch het Concordaat, noch de Organieke Artikelen op ons toegepast kunnen worden. »

« Wel is het waar, dat Napoleon voornemens is geweest, dat Decreet hier te lande in te voeren, maar niet minder waar is het, dat aan hetzelfde hier nimmer de *executie* verleend is. Volgens het Decreet moest de *executie* worden voorafgegaan door eene *organisatie* en voorbereiding van een Commissaris; deze tot stand gebracht, alvorens in werking gebracht te worden, door eene *solcmneele publicatie*. Volgens een Artikel van den Prefect 17 Mei moest het Decreet daaraanvoren gedrukt gepubliceerd, gelezen en aangeplakt worden in *alle gemeentes*. Van dat alles heb ik niets kunnen ontdekken, dat plaats gehad heeft. Door geheel het Noordelijk gedeelte van ons rijk is dan ook ons kerkelijk bestuur overal op den ouden voet gebleven.

« Alleen, zoo ik vermeen, is het Decreet van Napoleon te 's Bosch gepubliceerd en heeft geoccioneerd . . . . » enz. Over de « *executie* » van bedoeld Decreet in de stad 's Bosch en de gevolgen er door « geoccioneerd, » gaan wij na deze algemeene uiteenzetting thans meer in 't bijzonder verhalen.

---

¹⁾ 9 Sept. 1823. Archief Bisdom 's Bosch.

Maken wij eerst kennis met:

MATHIAS FRANCISCUS VAN CAMP,
« BENOEMD BISSCHOP VAN 'S BOSCH. »

Op de vraag, wat Napoleon bewogen kan hebben den 83-jarigen Vicaris Generaal van Gent uit te kiezen tot Bisschop van 's Bosch, hebben wij geen bevredigend antwoord kunnen vinden. Door een Decreet gegeven te Havre den 29 Mei 1810 werd P. J. de Pauw voor den nieuwen Bisschopszetel benoemd. Door den Minister van Eeredienst naar Parijs ontboden, om « naar verluidt den eed af te leggen in de handen van den Keizer » ¹⁾, had hij, « naar men zegt », vergeefs zijn ontslag gevraagd. Hij werd ziek en stierf in de hoofdstad; den 21 Sept. werd zijne plechtige uitvaart gehouden in de kerk van St. Germain. ²⁾

Juist een maand na de uitvaart van den eersten titularis brengt een Decreet van Napoleon de benoeming en den naam van den tweeden « Bisschop » van s Bosch: Mathias Franciscus van Camp, Licentiaat der Theologie en gewezen Professor Theol. in het Seminarie van Antwerpen, sinds 1780 pastoor van St. Jacob aldaar. « In vroegere dagen was van Camp steeds onbesproken van levenswandel en een zeer ijverig zielenherder geweest »; om wille der gerechtigheid had hij zelfs vervolging geleden. ³⁾

Door het wereldlijk gezag werd hij in 1802 weder hersteld in zijn eere als pastoor van St. Jacob, welke kerk vijf jaren lang door een beëdigd priester als pastoor bediend was. Maar 't was sinds dien tijd ook, dat er een kentering kwam in de gevoelens van den Antwerpschen pastoor en hij zich uit een verkeerd begrepen dankbaarheid tot een even verkeerd begrepen dienstvaardigheid aan het wereldlijk gezag verplicht achtte. Toen geschiedde het, dat Mons. M. v. Camp, « qui avait la réputation d'homme instruit et d'éloquent

¹⁾ Rel. Act. Capt. A. v. Gils. Arch. Bisd. 's Bosch.

²⁾ Hs.-Moser.

³⁾ Allard t. a. p., blz. 185.

prédicateur, *était connu surtout par son vif attachement au gouvernement impériale.* » ¹⁾)

Het gouvernement wist door eerbewijzingen die aanhanke-
lijkheid te versterken. « *Munera parva sui nemo contemnat
amici.* »

Dit spreekwoord indachtig, had de keizer in Mei 1810
M. v. Camp de hooge onderscheiding van het Legioen van
Eer toegedacht, « *quam decorationem alii « signum Bestiae »
vocare non dubitant.* » ²⁾)

Wordt omtrent J. de Pauw getwijfeld, of hij zijne benoeming
tot bisschop heeft willen aannemen, bij M. v. Camp meenen
wij te kunnen opmerken, dat deze zich door de nieuwe
keizerlijke onderscheiding niet weinig gevleid heeft gevoeld:
hij haast zich namelijk om zijn hoog ambt te aanvaarden.
Reeds den 30stⁿ October geeft hij den Prefect van het
Departement, Fermin de Beaumont, kennis van zijn plan om
binnen veertien dagen zijn nieuwe bisdom en bisschopsstad
te bezoeken. ³⁾)

President van Gils, die van dit schrijven nog geen kennis
draagt, maar wien het plan van den Heer v. Camp ter oore
is gekomen, tracht in een ernstig, welgemeend schrijven
(ged. 6 Nov. 1810) zijn voormaligen Leuvenschen vriend van
diens voorgenomen reis terug te houden. ⁴⁾)

Na aan hun vroegere vriendschap herinnerd te hebben,
doet de President in de huidige treurige omstandigheden,
waarin geestelijkheid en volk zich bevinden, een ernstig
beroep op van Camp, van wien hij meent hulp te mogen
verwachten, en die, naar hij vertrouwt, zijn goeden raad voor
lief zal nemen.

« Allen, » — zoo schrijft hij in zijn klassiek latijn, — « allen,
die u van oudsher kennen, zijn overtuigd, dat gij niet op
andere wijze, maar door de deur wilt binnentreden in den
schaapstal, en eerst dan bezit nemen van het bisdom, waar-
toe een keizerlijk besluit u bestemde, wanneer dit kerk-

¹⁾ J. de Smet, *Coup d'œil sur l'Hist. Eccl.*, (Gand 1836) blz. 207.

²⁾ Hs.-Moser.

³⁾ Hs.-Moser.

⁴⁾ Copie van dezen brief in Hs.-Moser.

rechtelijk is opgericht. Maar bij geruchte, — en dit gerucht schijnt stellige waarheid te bevatten, — verneem ik nu, dat gij toch hierheen zult komen en dit vooraleer door het wettige kerkelijk gezag de bisschoppelijke zetel is opgericht en aan de wereldlijke macht het recht is verleend en toegekend om een bisschop aan te wijzen. Terwijl daarenboven *hij*, die door den Apostolischen Stoel gedelegeerd werd om onze geloovigen als herder te besturen, in eene harde gevangenschap zucht.

« Wil, bid ik, Zeergeleerde Heer, u eens levendig voorstellen, hoe het ons, die allen u liefhebben en hoogachten, smarten moet, u in 't vervolg zelfs de gewone eerbieds- en beleefdheidsbetooningen te moeten onthouden, willen wij niet gevaar loopen om de Kerk in hare rechten en eenheid gevoelig te treffen, willen wij niet te kort te komen aan de belofte van eerbied en gehoorzaamheid bij onze H. Wijding afgelegd en de zoo zwaar beproefde kudde der geloovigen niet ergeren door ons gedrag.

« Dan ook vreezen wij, dat de gedragslijn, die wij meenen te moeten volgen aan de wereldlijke macht mishagen zal en sommigen onzer ten kwade zal worden geduid.

« Toch is het ons zoo wèl bekend, dat het ook u ten zeerste grieven zou, als oude vrienden, u dierbaar om zoovele redenen, zouden te lijden hebben, om u of om uwentwille. Ik bid en bezweer u daarom Zeergel. Heer, om van een eventueel voorgenomen reis af te zien, of deze uit te stellen tot de moeilijkheden weggenomen en het bisdom wettig opgericht zal zijn; tot dat alles geschied is, wat voor zoo eene gewichtige zaak door de Kerk wordt voorgeschreven. Door de Kerk, d. i. door God tot ons gezonden, zullen wij u gaarne en met vreugde ontvangen.

« Meent gij dat gewichtige redenen u tot deze reis bewegen kunnen, ik vertrouw dat uw vernuft en uw ijver voor het goede u zwaarwichtiger redenen zullen doen vinden om van die ongelukkige reis af te zien. »

Ten slotte vertrouwt de President, « dat zijn schrijven den Heer v. Camp niet kwetsen zal en noch hem, noch den zijnen, noch der Katholieke Kerk schaden, waarom hij vraagt er het zwijgen toe te doen. Buiten Moser is ternauwernood iemand met dit schrijven bekend, terwijl ook deze laatste zijn verzoek met dat van den president vereenigt. »

Met eerbiedigen groet eindigt van Gils zijn schrijven, dat

hij adresseert aan: Zeereerw. Heer M. van Camp, Pastoor van St. Jacob, te Antwerpen.

Niets dus wordt door van Gils onbeproefd gelaten om den Heer van Camp terug te houden en hem te bewegen van zijn voornemen af te zien; dringend zijn de redenen die de President aanvoert, smekend is de toon, dien hij aanslaat; maar de pijnlijke onzekerheid, waarin hij reeds door het gedrag van den « benoemden bisschop » gebracht is, kan hij niet geheel verbergen, het verzet dat deze in den Bosch ontmoeten zal, wil hij hem dan ook niet ontveinzen. De President hoopt nog wel . . . ., maar vreest.

En nu het antwoord van den Heer v. Camp?

Laten wij den lezer oordeelen, hoe Pres. van Gils te moede geweest is, als hij dit schrijven onder de oogen kreeg. Wij vertalen:

Zeergel. Heer President. 1)

Duid het mij niet euvel, dat ik op uw brief van den 6^{en} dezer een eenvoudig en duidelijk antwoord geef. Gewoon den raad van welmeenenden dankbaar te aanvaarden, heb ik steeds voor lief genomen, wat mij in alle oprechtheid werd aangeraden; maar ik beken niet in die stemming uw brief te hebben gelezen, die mij zeer mishaagde; om reden daaruit niet onduidelijk blijkt, welke verkeerde meening Gij omtrent mij hebt opgevat, alsof ik namelijk te uwent iets onwettigs zou bedoelen.

Weet dan wel, dat het mij niet onbekend is, dat men door de deur en niet elders den schaaftal van Christus mag binnentreden. Ik weet ook, dat slechts een wettig opgericht bisdom bestaansrecht heeft, en geen bisschop, tenzij kerk-rechterlijk aangesteld, geestelijke rechtsmacht kan uitoefenen. Wat vreest gij dan mij te zien en waarom dreigt gij mij beleefdheids- en vriendschapsbewijzen te onthouden? Uw plichtplegingen wil ik niet afbedelen en 't is niet aan mij om rechtens te eischen, wat men mij uit onbeleefdheid weigert.

Wees liever voorzichtig en wijzig uwe meening, waartoe gij, tenzij gij ten kwade wilt, alle goede reden hebt; stel u zelf en de uwen niet aan de verontwaardiging der overheid bloot, en wacht u eerst wijzer te worden, wanneer het te laat

1) Copie in Hs.-Moser.

is. Gewaardigt gij u mij te begroeten, uw bijzonderen vriend zult gij terugvinden; begroet gij mij niet, ook dit zal ik kalm weten op te nemen en zwijgend uwe verachting verkroppen.

Of « ternauwernood iemand », (deze woorden doen mij onaangenaam aan), tenzij alleen de Heer Moser deelt in uw gevoelens en in het voornemen, dat gij gemaakt hebt, dit zal ik op het gelaat der overigen wel kunnen lezen. Het zou mij intusschen hard vallen te moeten bemerken, dat de bestuurders van het Seminarie omtrent mij eene verkeerde opinie hebben verspreid onder hen, over wie ik nooit dan door Gods genade en den gunst van den H. Stoel, na kanonieke beëindiging der geheele zaak, het bestuur wensch te voeren.

Uw nederige Dienaar
(was onderteekend) M. F. van Camp,
Benoemd Bisschop van 's Bosch.

Antwerpen 10 Nov. 1810.

Wij hebben getracht eene zoo trouw mogelijke vertaling te geven van dezen merkwaardigen brief en hebben aan het « non molli responso » ¹⁾ niets toe te voegen. De stemming en het onverzettelijk besluit van den « benoemden Bisschop » blijken overduidelijk uit dit schrijven, hetwelk tevens het karakter van den heer van Camp sterk belicht. —

Overeenkomstig de reeds genoemde mededeeling aan den prefect der stad, op 30 October geschiedde. En reeds den 13° Nov. ²⁾ omstreeks twee uur kwam de « benoemde Bisschop » te 's Bosch aan onder eeregeleide (« honoris causâ comitante ») van den Hoogerw. Heer van Dongen, Vic. Apost. van Breda. Tot voorloopig verblijf was hem aangewezen de woning van den plebaan, deken Hoogaerts, totdat het « Commandement », vroeger door de Bisschoppen bewoond, voor hem in gereedheid zou zijn gebracht.

Na bij den plebaan het middagmaal genomen te hebben, legde v. Camp, slechts van dezen vergezeld, een bezoek af bij den prefect, Fermin de Beaumont, bij wien hij verklaarde, —

¹⁾ Rel. Act. Capt. v. Gils.

²⁾ Aldus Moser en van Gils. Het Hs.-Smits en Dagboek-Beckers geven abusievelijk (16) Dec. *Gesch. Bladen*, 4 afl., blz. 6.

zoals ook later door deken Hoogaerts bevestigd werd, — « dat hij thans niet gekomen was om eenige geestelijke rechtsmacht uit te oefenen. » ¹⁾ Daarna bezocht hij achtereenvolgens de pastoors en rectoren der stad, die door den plebaan tegen den volgenden dag bij zich aan tafel werden genoodigd. « Overal werd de « benoemde bisschop » zeer koel ontvangen en bij sommigen, als bij Molenmakers en Vermeulen, werd hij zelfs geaffronteerd. » ²⁾ Slechts pastoor Staessens was den volgenden dag met den heer van Camp de gast van deken Hoogaerts.

« Ook niet op een anderen tijd wilden de overige geestelijken met hem samenkomen om zelfs den schijn te vermijden, dat zij met de benoeming van v. Camp instemden, om welke reden zij hem ook steeds met zijn familienaam noemden. Alleen deken Hoogaerts bezigde tegenover hem den « eeretitel ». » ³⁾

Den 16^{en} Nov. verliet de heer van Camp 's Bosch, bezocht Tilburg en verwijlde nog in Breda, om dan weder naar België terug te keeren. « Begin December reisde hij naar Parijs om als bisschop den eed van trouw aan den keizer af te leggen en deed dit (gelijk hij zelf aan velen verhaald heeft), bekleed met de bisschoppelijke gewaden. » ⁴⁾

OM DE JURISDICTIE VAN DEN VICARIUS.

« Le premier acte de souveraineté, que j'ai dû exécuter a été de faire arrêter à Bois-le-Duc deux de vos curés réfractaires, même votre vicaire apostolique! Je les ai fait emprisonner et je les punirai . . . Ici une poignée de Brabançons fanatiques voulait s'opposer à mes desseins! »

Zoo had zich Napoleon uitgelaten in zijne bekende rede te Breda 6 Mei 1810 gehouden.

Hunne straf ondergingen de Vicarius en Kap. Moors nog steeds in het kasteel van Vincennes.

Den 20sten December des avonds gewerd den Vicarius de tijding, dat hij zich den volgenden dag naar Parijs moest

¹⁾ Eph. v. Gils. Arch. Sem. Haaren.

²⁾ Hs.-Smits.

³⁾ Hs.-Moser.

⁴⁾ Hs.-Moser.

begeven, waar hij onder toezicht der politie zou gesteld worden. Daar wachtten den Vicarius de verdere orders: volgens welke hij zijne reis moest voortzetten naar Mechelen en zich vervoegen bij den « aartsbisschop » Dupont de Pradt, den bekenden gunsteling van Napoleon.

Hoogw. Heer maakte de reis over Amiens om daar den Heer Isnard te bezoeken « pour lui témoigner ma faible reconnaissance pour tous les services qu'il m'a prodigués et qu'il ne cesse encore à me prodiguer. » Van uit die stad schreef de Vicarius nog aan deken Hoogaerts ¹⁾ om hem zijne bevrijding en bovenvermelde bijzonderheden mede te deelen. Zijn gezelschap, Kapelaan Moors, bleef nu alleen te Vincennes; men zou echter den 29^{en} dierzelfde maand een verzoekschrift indienen tot zijne invrijheidstelling, waarop naar men hoopte gunstig beschikt zou worden. Gelijk geschied is: den 4^{en} Jan. werd ook kap. Moors uit Vincennes bevrijd. ²⁾

Op dienzelfden dag kwam de Vicarius te Mechelen aan. Het getuigschrift van den « aartsbisschop », dat « de Heer van Alphen zich aan mij gepresenteerd heeft volgens order in zijn paspoort uitgedrukt en genoemde Heer van Alphen mij heeft verklaard, dat het zijn bedoeling was in Mechelen te verblijven, totdat het aan de Regeering behagen zou hem nieuwe bevelen te geven, » — dit getuigschrift is echter eerst gedagteekend 10 Jan. 1811. ³⁾

Méer dan dit datum-verschil interesseert ons de reden, waarom den Vicaris het verblijf te Mechelen werd aangewezen.

Gelijk Smits verhaalt, werd de Vicarius naar Mechelen gevoerd « om in die stad te blijven en te staan onder de surveillance van den prefect en de twee Vicarii Generales Forgeur en Huleu, beide (doch vooral de laatste) rekkelijke priesters, en het Fransche Gouvernement zeer toegedaan.

¹⁾ Brief 27 Dec. 1810. Arch. Bisdom 's Bosch.

²⁾ Hs.-Moser. Pastoor Beckers teekent aan: « 1811. In Februari (?) is den Eerw. Heer Moors uyt zijne gevangenis te Vincennes ontslagen; hij is niet verhoort geworden, o'ft geen regter heeft hem ooit gezeijd, waarom hij gevangen geweest is. Hij is wederom naar 's Bosch gekomen en heeft zijne functies als Capellaan bij den Eerw. Heer van Cuyk hernomen. Alle borgers van de stad waren verheugd over zijne terugkomst. » *Gesch. Bladen*, Jg. 1, afl. 4, blz. 7.

³⁾ Arch. Bisdom 's Bosch.

« Daar geheel het inzicht van het Gouvernement in het vervoeren van den Vicarius naar Mechelen was, hem over te halen, om zijne jurisdictie aan den Heer van Camp te delegeren, werd hiertoe ook geene moeite gespaard. » ¹⁾ De Vicarius moest bewerkt worden.

Dáárom dus dié omgeving, waarin hij geleid werd, het voorbeeld van een De Pradt, de raad van een Huleu en Forgeur . . . . En onder hen, die geen moeite spaarden, om den Vicaris te bewegen tot afstand zijner jurisdictie aan van Camp, en die « bij middel van brieven » hiertoe pogingen aanwendden, noemt Smits ook Deken Hoogaerts.

Ook de Heer van Camp zelf trachtte pressie op den Vicarius uit te oefenen.

Terwijl de « benoemde bisschop » te Antwerpen verbleef, werd Hoogw. Heer onder geleide van den sousprefect derwaarts gebracht.

Hij wordt door den Heer van Camp vriendelijk ontvangen. En spoedig komt de kwestie der jurisdictie ter sprake. Dringend verzoekt van Camp den Hoogw. Heer, om zijne jurisdictie als Apostolisch Vicarius aan hem over te geven benevens de macht om een kapittel collegiaal op te richten.

« De Vicarius blijft volstandig alles weigeren, zeggende, dat hij als gedelegeerde van den H. Stoel hiertoe de macht niet bezat. Dit kon hij uit zijne aanstellingsbrieven bewijzen. » ¹⁾

Wat er verder tusschen deze twee mannen besproken werd, is ons niet bekend.

Maar terecht vreesde de Vicarius, dat men met zijne weigering geen genoegen zou nemen. En om sterk te staan tegen nieuwen aandrang van welke zijde ook, verzocht Hoogw. Heer den President van Gils, om zijne aanstellingsbrieven naar Mechelen op te zenden.

Deze werden toen zoodra mogelijk met eenige inlichtingen en raadgevingen door Prof. Philippus v. d. Ven persoonlijk aan den Vicarius ter hand gesteld.

« Daar de Heer van Camp niets van Hoogw. Heer kon ver-

¹⁾ Hs.-Smits.

krijgen, werd de Vicarius weder naar Parijs teruggebracht.» ¹⁾

Deze terugvoering naar Parijs werd ingeleid door een briefje van den Minister van Eeredienst, dat wij eenvoudig copieeren; een greep tot verhollandsching zou het origineele, ministerieele blaadje slechts kreuken. ²⁾

Paris le 19 Fevrier 1811.

Monsieur,

Je désirais, lorsque vous étiez à Paris, conférer avec vous et je croyais pouvoir m'attendre qu'avant de partir de cette ville, vous eussiez témoigné, en me demandant une audience, le désir de me voir.

Ne l'ayant pas fait, et la nécessité où je suis de vous entendre sur l'administration ecclésiastique, qui vous était confiée, rend indispensable que vous veniez à Paris.

Vous voudrez bien m'accuser réception de cet ordre et me donner avis de votre départ.

J'ai l'honneur de vous saluer

Le ministre des Cultes
Cte Bigot de Préameneu.

De minister toont zich dus teleurgesteld, wjl de Vicarius verzuimd heeft zijne opwachting bij hem te maken. Toch schijnt ons die teleurstelling niet van ernstigen aard; de klacht omtrent dit verzuim ware anders toch wel eerder dan 6 weken na het vertrek van den Vicarius tot uiting gekomen.

Wellicht had de tijd dan ook die fout in den bodemloozen korf der vergetelheid opgeborgen, ware het niet, dat «de noodzakelijkheid, in welke de Minister verkeerde, om den Vicarius te hooren omtrent het geestelijk beheer, aan dezen toevertrouwd», hem diens persoon en tegelijk diens verzuim in de herinnering had teruggeroepen.

En ware van Camp er in geslaagd Hoogw. Heer te over-

¹⁾ Hs.-Smits.

²⁾ Arch. Bisdóm 's Bosch.

reden hem de « administration ecclésiastique » over te dragen, het ministerieele briefje ware licht ongeschreven gebleven.

Den 4^{en} Maart onderneemt de Vicarius de reis naar Frankrijk's hoofdstad en komt er vijf dagen later aan. 1)

« Daar zijnde heeft de Minister van Eeredienst niets onbeproofd gelaten, om hem te bewegen zijne jurisdictie aan van Camp over te geven. De schoonste beloften, de verschrikkelijkste dreigementen, zoo wegens zijnen persoon als wegens de geestelijken van zijn Vicariaat werden hiertoe aangewend. Ook de tusschenkomst van drie Fransche bisschoppen, welke hem als raads mannen waren toegevoegd met bevel dezen te raadplegen, was door den Minister in het spel gebracht, zonder dat hij van Hoogw. Heer iets heeft kunnen verkrijgen.» 2)

Een uitvoerig pleidooi van den Vicarius, bij wijze van adres gericht aan den Minister van Eeredienst, vinden we in het archief van ons Bisdom.

Om zijne belangrijkheid laten wij het nagenoeg onverkort volgen. De aanhef luidt:

« Quelque nom, qu'on veuille donner à l'administration du Vicaire Apostolique de Bois-le-duc, il est certain que tout son office ne soit qu'une commission précaire, quoique générale, — qu'un exercice de la juridiction épiscopale, révocable à tout moment, qui lui est confié et par sa Sainteté subordonné à la S. Congregation de la Propagande, en quoi le Vicaire Apostolique de Bois-le-duc est inférieur même aux Vicaires généraux capitulaires, qui exercent sans dépendances leurs pouvoirs, dont ils ne peuvent être privés sans cause légitime.

« Uit het innerlijke wezen van deze opdracht is de oude, standvastige, algemeene meening ontstaan, dat de Vicarii Apostolici van den Bosch hunne machten noch mededeelen, noch overdragen mogen aan wie ook; zonder bijzondere machtiging of voorafgaande goedkeuring van den H. Stoel, zelfs niet bij een naderenden dood, hoewel bij bijzondere gunst vooral in dit laatste geval zij hunne buitengewone faculteiten mogen overdragen, doch slechts aan hunne medebroeders in het missiegebied met uitsluiting van alle anderen,

1) Hs.-Moser.

2) Hs.-Smits.

en tot het tijdstip, waarop de H. Stoel weder in de behoefte van het Vicariaat zou hebben voorzien.

« Deze waarheid », *zoo schrijft de Vicarius verder*, « wordt ook door den « benoemden bisschop » erkend, — die toch bij verschillende gelegenheden openlijk te kennen gaf, dat, zoolang niet de kanonieke bevestiging door hem was ontvangen, hij noch mocht, noch wilde, noch konde stellen een daad van jurisdictie, welke ook, en dat tot op dien tijd het Vicariaat zoude bestuurd worden door zijn eigen Vicaris. 't Is door deze, zoo vaak herhaalde verklaringen, dat hij de geloovigen heeft weten te kalmeeren, die ten zeerste veront-rust waren bij de verschijning van een bisschop, benoemd tot een bisdom, in welks oprichting de H. Stoel geenszins deel had genomen. »

Waaruit dan volgt, dat, « zoo men wel acht geeft op de tegenwoordige omstandigheden, — de macht van den Vicarius Apost. van den Bosch — en zijn afhankelijkheid van de Congregatie der Propaganda — dat dan ook elke overdracht van jurisdictie door de geloovigen als van geener waarde zou worden beschouwd; de « benoemde bisschop » als met zijn beweringen en beloften in tegenspraak, overal de achting zou verbeuren; de Vicarius Apostolicus als iemand, die de grenzen zijner macht te buiten gaande en misbruik makende van het vertrouwen, den eerbied zijner onderdanen zou verliezen en de vrede in het Vicariaat tot in verre tijden zou verloren gaan. »

Van dit en van zooveel meer zou den Vicarius de schuld worden gegeven. Zijn raad luidt:

« Wil de Regeering, dat de benoemde bisschop op wettige, kanonieke wijze zijn ambt aanvaardt, zij wachte den tijd af, waarop de kerkelijke zaken in het Vicariaat op minnelijke wijze worden geregeld, — of men wende zich tot het Hoofd der Kerk, aan wien alle rechtsmacht ontleend wordt.

« Wil Z. Heiligheid niet op het verzoek der Regeering ingaan, of vreest de Regeering zelf eene weigering, dan is dit weder eene reden te meer voor den Vicaris, om in naam van zijn Overste niet te verleenen, wat deze zelf zou weigeren. »

Slot: « Mijn geweten verbiedt me aan het verzoek der Regeering te voldoen. Zoolang ik dat geweten als gids volg en trouw blijf aan mijn geloof, zal ik Zijne Majesteit als wettig souverain huldigen; maar datzelfde geloof legt mij ook de gehoorzaamheid op tegenover het zichtbaar Opperhoofd der Kerk, den Stedehouder van Jezus Christus, een zelfde

gehoorzaamheid als elk Christen, in alles nl., wat met bestuur der Kerk samenhangt; eene bijzondere gehoorzaamheid als Vicarius en eene bijzondere verantwoordelijkheid voor mijn ambt en voor de zielen, die hij mij heeft willen toevertrouwen.»

'S BOSCH « BISSCHOPSSTAD. »

De Deken der stad was met het gedrag zijner geestelijkheid ten overstaan van den Heer van Camp bij diens eerste bezoek aan 's Bosch niet bijster ingenomen, en scheen zich wijs te maken, dat zij eene terechtwijzing verdiend had; ook, opdat eene herhaling van zulk optreden bij de terugkomst van den « benoemden bisschop » zou worden voorkomen.

Hij schrijft daarom een brief aan Pres. v. Gils en geeft een verhaal, dat deze « gelijkvormig aan de waarheid » noemt. Maar de heeren in den Bosch, zoo antwoordt van Gils, ¹⁾ gronden hun gedrag hierop: « Zij beschouwen het bisschoppelijk bestuur van den Hr. v. Camp zonder wettige zending, als onwettig en schismatiek niet alleen, maar ook rechtlijnig in strijd met het recht der Kerk. De benoeming van een Bisschop, zoo actief als passief, is iets geestelijks, een recht, dat slechts van de Kerk wettig kan verkregen worden.»

Dat van Camp dit recht ontving, blijkt geenszins. In tegendeel! En de omstandigheden zijn zóó, dat het de geestelijkheid der stad gevaarlijk voorkomt van de bepaalde grondregels van 't kerkelijk gezag en recht af te gaan. Zoo lichtelijk komt men van den eenen stap tot den anderen. En voorziende, dat zij in deze omstandigheden de buitengewone plichtplegingen niet konden onderhouden tegenover van Camp zonder diens *benoeming* te erkennen, hebben zij deze willen vermijden.

Niet tegen den persoon van den Heer v. Camp zijn zij gekant, ook geen achterdocht voor de toekomst bezielde hen, « hoewel er toch zijn, naar ik hoor, « die niet gerust zijn wegens het aanvaarden van het *geestelijk* bestuur, wijl men weet, hoe

1) Ephemeridae v. Gils, Sem. Haaren.

wonder het hedendaagsch begrip wegens het *geestelijke* bij vele staatkundige genomen wordt. Deze zijn de redenen, waardoor zich de Bossche priesters laten leiden.

« En het staat niet aan mij deze te weerleggen veel minder door gezag, dat ik niet heb, hun andere gevoelens te doen nemen. »

Het verwondert ons aanvankelijk, dat President van Gils op zoo uiterst kalme manier het verzoek van den Deken afwijst. Maar de oorzaak hiervan vinden wij in « de omstandigheden ». Zelf brengt Pres. v. Gils in beoefening de deugd, waartoe hij den Deken opwekt, het geduld; zelf tracht hij zoolang mogelijk verdeeldheid te voorkomen, en niemand te stooten.

Zóóver mogelijk ook gaat hij den Deken tegemoet. Van daar deze zinsnede: « En dit ongeluk zal onzen Bisschop (als hij al wettig ingewijd en ingesteld zal zijn) ongetwijfeld veel arbeid en misnoegen baren. Als het nochtans zoo verre is, dat alles wettig en wel zal ingericht zijn, dan verhoop ik, zal alles, wat er tegen de regels kan voorgegaan zijn, ook hersteld zijn en van alle goede Katholieken erkend en geëerbiedigd worden. »

En daarom vervolgt hij met nadruk: « Het grootste ongeluk zeker, dat ik in deze zaak voor UEerw. voorzie, is de verdeeldheid onder de Katholieken en namelijk onder de priesters. « Maar », zoo eindigt hij zijn brief, « ondertusschen is mijn hartelijke wensch, Mijnheer de Deken, dat wij, priesters, zoo veel mogelijk van nu af werken om de verdeeldheid te voorkomen en den vrede te houden, bijzonder door geduld en voorzichtige stilzwijgendheid.

Hiertoe wensch ik ook, dat van deze onze briefwisseling geen sprake zij, dan alleen aan de bewuste heeren van Raamsdonk en den Berg, die ik zeer vriendelijk groete. »

Wellicht dus werd het schrijven van Deken Hoogaerts aan den President gericht in het vooruitzicht der terugkomst van den Heer v. Camp, die na zijn eed te hebben afgelegd, van uit Parijs spoedig weder te 's Bosch verwacht kon worden.

« Een aanschrijving toch van het Ministerie van Eeredienst aan de benoemde Bisschoppen gebood hun, « zich naar hunne Bisddommen te begeven en al hebben zij ook geene canonieke institutie; dezelve te bestieren en door woorden en daden te stichten, met één woord, zij moeten de zaak maar met de kapittels zien te schikken. » ¹⁾

Op den 15^{en} Jan. 1811 zou v. Camp naar 's Bosch komen, en zich in zich in zijne residentie vestigen.

Een feestelijke intocht wordt hem door het bestuur der stad bereid. « Uit alle godsdienstige gezindten was er eene Commissie samengesteld, om den « benoemden bisschop » welkom te heeten, en alle burgerlijke en militaire autoriteiten sloten zich bij deze aan. Met militair eerbetoon onder tromgeroffel en bazuingeschal werd de nieuwe kerkvoogd ingehaald. » ²⁾

« Jussu praetoris, » ³⁾ op bevel van den burgemeester A. G. Verheijen kwamen allen, die een openbaar ambt, welk dan ook bekleedden, daags na de aankomst van den Heer v. Camp te zamen om hem geluk te wenschen. Aanwezig waren alle pastoors en rectoren der stad, ook de hervormde predikanten. De aanspraak van deze laatsten drukt Allard (biz. 193) uit *De Navorscher* X, blz. 331 over. Zij betuigen daarin hunne vreugde, « daar het Zijne Majesteit behaagd heeft het oud Bisschoppelijk bestuur na zoovele jaren afzijns hier in al deszelfs uiterlijk voorkomen en glans weer in te voeren », en « zijne keuze te bepalen tot eenen man, die hun uit verschillende rapporten gebleken is van een bijzonder goede christelijke gezindheid te zijn en van wien (zij) derhalve voor de algemeene zaak der Christenheid, die, alhoewel onder verschillende benamingen, hier voor onzen gemeenschappelijken Heer vergaderd wordt, het goede verwachten. »

Ook namens den Eerw. Heer W. Staessens, pastoor van St. Cathrien sprak hierop de Plebaan en Deken J. Hoogaerts

¹⁾ Deze aanschrijving is gecopieerd op een stukje papier met verschillende mededeelingen en de waarschuwing: « Voorzichtig met dit al. » Arch. Sem. Haaren.

²⁾ Allard, blz. 191.

³⁾ Hs.-Moser.

zijn gelukwensch uit. Namens de overige R. K. Geestelijken der stad werd echter het woord gevoerd door den Eerw. Heer Molenmakers, pastoor van St. Jacob. Deze legde de volgende verklaring af: Volgens bevel der burgerlijke macht waren zij daar ter plaatse met de overigen verschenen. Hieruit mocht echter niet worden afgeleid, dat zij daarom in den Heer v. Camp konden of wilden erkennen een ambt of eene waardigheid, voor zoolang hem dit door den Paus niet was opgedragen. Nòg immer stonden zij onder een wettigen geestelijken overste; handelden zij anders, dit zou den geloovigen een grove ergernis geven. ¹⁾

Welke uitwerking deze «verklaring» had, wordt niet vermeld; wij kunnen 't ons echter gemakkelijk voorstellen.

De scheidingslijn tusschen de geestelijkheid was getrokken; de gedragslijn wederzijds in beginsel aangegeven.

De «benoemde bisschop» betrok vooreerst het paleis op «de Parade», later (na zijne terugkomst van het Concilie van Parijs) het oud-bisschoppelijk paleis, thans «paleis van justitie». Behalve deze woning ontving «de bisschop» van gouvernementswege een traktement van 15000 francs.

«De geestelijken» — aldus Smits ²⁾ — «wildten nochtans voor 't eerst de *burgerlijke* gemeenschap met van Camp niet vermijden; waarom zij door den Heer v. d. Horst (brouwer) gelijk de Heer van Camp ter tafel genoodigd, zich daar lieten vinden. Aan deze tafel viel iets voor, dat ik niet kan verzwijgen, dewijl men hieruit eenigszins 's mans bedoelingen kan gissen.

«Aan dezen disch bevond zich ook de heer van Hooff (kapelaan bij Pastoor Staessens), die zeer zwak en ziekelijk was en kort daarop aan de tering is gestorven. Er werd gesproken over de kanunniken tusschen den Heer van Camp en zijn secretaris, den Heer Stevens, welke laatste derzelver bestaan in het belachelijke trok, als onnuttig voor de Kerk. Van Camp verdedigde dezelve onder andere redenen, dewijl de kapittels bijzonder geschikt waren, om verdienstelijke priesters, die uit hoofde van ziekte of ouderdom tot de kerkdienst onbekwaam zijn, een deftig bestaan te bezorgen.

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Hs.-Smits.

« Bij voorbeeld », zeide hij, « den Eerw. Heer van Hooff. »

En voortgaande zeide hij: « Wel weet ik, dat ik hoegenaamd geen kapittel kan oprichten, maar ik heb reeds een middel aan de hand, om aan zulke ziekelijke of bejaarde verdienstelijke priesters een deftig bestaan te verschaffen, wanneer zij slechts Zondags in de St. Janskerk de Vespers komen zingen. »

De Heeren v. Hooff, v. d. Heijden en van der Meulen lieten daar de ooren naar hangen; ik (Smits) ontving den volgenden dag een brief van den Heer van Hooff, om het gevoelen van het Seminarie deswege in te winnen.

Aanstands ging ik naar den Bosch ons gevoelen mededeelen: « dat dit gansch ongeoorloofd was, wyl men op zulke wijze een begin kon maken met een schismatiek kapittel. »

In het reeds meer aangehaalde relaas van Pres. v. Gils ¹⁾ lezen we omtrent de oprichting van een Kapittel, beproefd door den Heer v. Camp: « Van geen onzer priesters heeft hij in deze instemming of medewerking verkregen; een tweetal vreemdelingen slechts heeft gestreefd naar de inkomsten, aan zulk ambt verbonden. Toch ging v. Camp er groot op, dat hij een massa brieven van solliciteerende priesters ontvangen had. »

III. UITVOERING VAN HET DECREET 8 DEC. 1810.

DE TERUGGAVE der ST. JANSKERK (?).

« Willende een einde maken aan de verschillen, welke in het Departement plaats hebben over het bezit en gebruik der grooten of parochiale kerken en de goederen tot dezelve behorende », had Lodewijk Napoleon den 4ten van Bloei-maand 1809 een besluit gegeven ²⁾, waarvan art. I aldus bepaalde: « Wat betreft de verschillen over het behouden of bekomen der grooten of parochiale kerken in de steden 's Hertogenbosch enz. en de goederen tot de kerken behoo-

¹⁾ Rel. Act. Capt. A. v. Gils.

²⁾ Extract uit het Besluit. Arch. Bisd. 's Bosch.

rende, zal door eene Commissie zoo van R. Kath. als Hervormde gemeentens in dezelfde steden dadelijk in onderhandeling worden getreden om de geschillen over het bezit der groote kerken zooveel mogelijk tot wederzijdsche genoegten te termineren!» Hoezeer de Koning ook «begeerde, dat dit point met den meesten spoed werd ter hand genomen, en voortgezet», en uitdrukkelijk verklaarde, «dat hij ongaarne in het geval zoude geraken om uit ontstentenis van een billijk accord of voorslag de zaak te moeten decideeren», wat de St. Janskerk betreft, kwam men maar tot geen resultaat.

«Misschien», zoo schrijft Hezemans ¹⁾, waren de Regeeringsdagen, die den koning bleven te weinig om het besluit ten uitvoer te leggen.»

«Juist één jaar later bevond Napoleon zich te 's Bosch; zijne tusschenkomst was noodig om het pleit te beslechten.» ²⁾ En dan verhaalt Hezemans, hoe een deputatie der eerste Bossche Katholieken aan Napoleon op 10 Mei 1810 een verzoekschrift overhandigde, waarin zij vragen en vertrouwen, dat de Keizer hup de St. Jan zou toewijzen.

«De combien est la majorité?» vroeg hierop de Keizer.

«De quatre cinquièmes, Sire.»

«Vous l'aurez!» —

En met dat woord was alles gezegd.

Bij zijn Decreet den 8^{en} Dec. 1810 op de Tuilerieën geteekend werd de St. Jan aan de Katholieken toegewezen.»

Neen, met dat woord was *niet* alles gezegd. «Napoleon gaf ons *meer* dan wij vroegen,» zoo schrijft laconiek de heer P. S. van Son, die den heer M. v. d. Heuvel, «den president der Plenipotentiarissen tot het bekomen van de Groote of St. Janskerk van 's Bosch,» assisteerde bij de «eigenhandige overgave» van bovengenoemd verzoekschrift.

En hij verhaalt de audientie bij Napoleon aldus: «Bij het

¹⁾ De St. Janskerk door J. C. A. Hezemans, blz. 315, 's Bosch 1866.

²⁾ «Ten tijde van Lodewijk hadden wij alles beproefd om de *groote kerk* te bekomen; maar Lodewijk had geen moed, courage of stoutheid genoeg, om die aan ons toe te kennen; hij was bang voor de Hervormden.» Aanteekening van P. S. van Son. Arch. Bisd. 's Bosch.

overgeven van dit schriftelijk verzoek heeft de heer v. d. Heuvel kortelijk den inhoud mondeling aan Z. M. te kennen gegeven.

Z. M. heeft daarop dadelijk geantwoord:

« *Vous aurez la grande Eglise, et un Evêque aussi!* »

Aangezien Z. M. het oneens was met Z. H. den Paus zoodanig, dat Z. H. weigerde institutiën aan de bisschoppen te geven, die Z. M. nomineerde, zoo zweeg de Commissie in plaats van hun genoegens deswege te betuigen. Z. M. merkte dit dadelijk op en zeide aan de Commissie verder:

« *Mais comment arranger cette affaire; le Pape ne veut pas donner les institutions aux Evêques, que je nomme.* »

Personne de la Commission ne répondit à l'Empereur, tous se taisaient, quand Sa Majesté demandait: « *Avez-vous un grand chapitre?* »

Notre président répondit: « *Non, Sire!* »

L'Empereur demanda encore: « *Avez-vous un grand secrétaire du chapitre?* »

« *Non, Sire!* »

« *Et l'Empereur disait alors: Mais comment donc arranger cette affaire?* »

Personne ne répondit mot.

Alors S. M. disait: « *Mon Concile à Paris arrangera tout cela.* »

L'Empereur nous salua et nous partions. » ¹⁾ —

En tegelijk met het besluit, dat de St. Jan zou worden teruggegeven aan de Katholieken, bepaalde Napoleon: dat behalve de Kruiskerk al de overige Katholieke kerken moesten gesloten en verkocht worden en de opbrengst besteed « tot herstel van beide genoemde kerken, » maar tevens van de beide hervormde kerken en met name voor een consistoriezaal.

Van de vijf Katholieke pastorieën bleef, behalve een pastorie voor den Deken, een tweede behouden voor den pastoor der Kruiskerk: twee werden er aan Protestantsche gemeenten toegewezen; de vijfde moest verkocht worden en zou ten goede aan de St. Jan komen. ²⁾

²⁾ Aanteekening bij het verzoekschrift aan Napoleon door P. S. van Son. Arch. Bisd. 's Bosch.

¹⁾ Decreet Arch. Bisd. 's Bosch.

Met de teruggave van de St. Jan zette Napoleon tevens de kroon op zijne onwettige organisatie: een nieuw opgericht Bisdom van 's Bosch met een bisschopszetel in de hoofdstad, ingenomen door « zijn » Bisschop M. v. Camp, en de Kathedrale kerk voor de luisterrijke plechtigheden van den nieuwen titularis, terwijl deze teruggave ging gepaard met « het te niet doen van oude en het daarstellen van nieuwe parochiën, het veranderen, uitbreiden en inkorten der wettige jurisdictie » enz. ¹⁾

Alleszins verklaarbaar dan ook, dat Vicarius van Alphen van de teruggave der Kathedraal door Napoleon nooit heeft willen hooren! En dat hij ook in officieuze en officieële stukken die schenking(!) terugwees. Zoo schrijft hij in eene *vertrouwelijke* mededeeling aan den Gouverneur van Noord-Brabant op den 22^{en} Juli 1824 ²⁾:

« In het jaar 1810 verscheen hier Napoleon, wierp willekeurig geheel ons kerkelijk bestuur omver, creëerde op eigen autoriteit een nieuw bisdom en nomineerde den Bisschop; beroofde de Hervormden van de kerk van St. Jan, erigeerde dezelve tot eene Kathedrale kerk en stelde in dezelve zijn gewaanden bisschop.

.... Om de onwettige en willekeurige handelwijze van Napoleon en het opdringen van den bisschop vermeenden gemelde heeren (de geestelijken), en dit was ook genoegzaam het gevoelen der Katholijken, met den ingedrongen bisschop in het kerkelijke geene gemeenschap te mogen hebben, waarom zij van de kerk van St. Jan geen gebruik konden maken. »

In een *officieel* adres door den Vicarius den 9 Sept. 1823 aan denzelfden Gouverneur gericht luidt het nog duidelijker ³⁾:

« Zoo haast als het aan Napoleon in het jaar 1810 behaagde te 's Bosch eenen bisschop te benoemen, heeft dezelve aan de Hervormden de kerk van St. Jan, waarvan zij sedert eeuwen in possessie waren, *via facti* ontnomen en dezelve met al hare goederen en Fabriek overgegeven aan den benoemden bisschop om te dienen voor eene Kathedraal.

¹⁾ Hs.-Smits.

²⁾ Archief Bisdom 's Bosch.

³⁾ Arch. Bisdom 's Bosch.

.... De handelwijze van Napoleon in de kerkelijke zaken zijn door allen als willekeurig beschouwd geworden; en de Hervormden, evenals alle anderen hebben moeten zwijgen tot tijd en wijle het aan de Voorzienigheid heeft behaagd, Napoleon uit dit ons land te verdrijven, en aan ons hoofd te plaatsen Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning; wanneer de Hervormden wel degelijk tegen het willekeurig decreet zijn opgekomen, zich wendende tot Z. Majesteit, die hunne réclames wel heeft gelieven aan te nemen.

Langdurige en voor Zijne Majesteit zeer onaangename twisten zijn daaruit ontstaan tusschen de Hervormde en R. K. Commissie, om aan welke een einde te maken Z. M. in zijne wijsheid een wijs besluit heeft genomen....; heeft Hoogstdezelve de R. Katholieken in bezit gelaten van de kerk van St. Jan, waarop zij in gevolg van het besluit van het Staatsbewind aanspraak gemaakt hadden en nu reeds jaren genesteld waren, terwijl Hoogstdezelve aan hen oplegde in zijne rechtvaardigheid aan de Hervormden uit te keeren eene som van 60.000 gulden en een derde der Fabrieks-goederen:

zoodat de Katholieken thans in het wettig bezit zijn der St. Jan, niet uit kracht van het Besluit van Napoleon, dat aan de R. Katholieken, zonder eenig uitkeer gemelde kerk met geheel het Fabriek toekende en dat door niemand ook niet van Z. Majesteit anders als willekeurig is aangezien, —

maar alléén uit het besluit van onzen koning, waarop de oude aanspraak der R. Katholieken, uit hoofde van het besluit van het voormalig Staatsbestuur, is erkend en bekrachtigd.»

EERSTE MAATREGELLEN TOT UITVOERING VAN HET DECREET.

De burgemeester A. G. Verheijen zond tot uitvoering van het «Keizerlijk Decreet omtrent de verdeeling der kerken,» op den 19^{en} Jan. 1811 een schrijven ¹⁾ aan: «Mr. le Doyen de l'Eglise Catholique de Bois-le-Duc,» met verzoek «de betrokken collega's er van in kennis te stellen en hen te waarschuwen, dat zoodra de Kathedraal voor den dienst geschikt zou zijn, de overige kleine kerken zouden gesloten en verkocht worden overeenkomstig het keizerlijk Decreet.»

¹⁾ Arch. Bisd. 's Bosch.

Middelerwijl noodigt hij den Deken uit, zorg te dragen voor het meubilair der kleine kerken en elk der bedienaars van die kerken te wijzen op hunne verantwoordelijkheid; «daar al wat zich daar bevindt tusschen de Kathedraal en de Kruiskerk naar behoefte verdeeld moet worden. Met name moet Mijnh. v. Cuijck gewaarschuwd worden omtrent Art. 4 van dit arrest, hem betreffende.» —

Dit schrijven begeleidde het officieele stuk ter uitvoering van het keizerlijk Decreet van 8 Dec. 1810.

Na een total «consideraties», waarvan wij alleen de 9° om de daarin gebezigde termen hier aanhalen:

«*Considérant, que cette remise (de la Cathédrale) ne peut d'ailleurs être différée plus longtemps, vu la présence de Mr. l'Evêque de Bois-le-Duc dans le chef-lieu de son Diocèse*», — volgen een vijftal artikelen, die we in 't kort aldus samenvatten ¹⁾:

De kerken door het keizerlijk decreet niet behouden, (alle kerken behalve die van St. Cathrien), worden onmiddellijk gesloten en verkocht. Te voren echter worden de Katholieken in het bezit der Kathedraal gesteld. Deze moet nu binnen acht dagen door de Protestanten verlaten worden. Tribunen, banken, lessenaars en andere voorwerpen voor den protestantschen eeredienst benoodigd, en niet tot het gebouw behoorende, zullen hun worden teruggeschonken. De sleutels der Kathedraal moeten uiterlijk den 28sten dezer maand aan den Burgemeester worden ter hand gesteld.

Art. 4, hetwelk «vooral den Heer van Cuijck betrof» bepaalde, dat zijne kerk voorloopig, (totdat de verbouwingen der kerk van St. Gertrudis gereed zouden zijn), door de Protestanten zou ingenomen worden; de meubels zouden ook voorloopig daarin blijven.

't Is hier de plaats om melding te maken van eene vraag, door Deken Hoogaerts reeds vroeger gericht aan den Vicarius, terwijl deze te Mechelen vertoefde omtrent de reconciliatie

¹⁾ Het aanschrijven tot uitvoering van het Decreet vanwege het Ministerie aan den Prefect. Zie Hs.-Moser.

der St. Janskerk, een oogenschijnlijk welgeslaagde, maar treurige poging van den Deken, om de uitvoering van het Decreet betreffende de St. Jan voor te bereiden. Het antwoord van den Vicarius op die vraag, heeft Deken Hoogaerts ten alle tijde beschouwd als eene rechtvaardiging « van al wat hij ten opzichte der Kathedrale kerk ondernam. »

Op het schrijven zelf komen wij later breedvoeriger terug. ¹⁾

Voor 't oogenblik stellen wij ons tevreden met het verhaal van Smits :

« Op het laatst van 1810 werd », zooals reeds verhaald is, « de Vicarius uit Vincennes ontslagen . . . . en is later overgevoerd naar Mechelen. Terwijl de Vicarius te Mechelen was, schreef hem de Deken Hoogaerts, *dat vroeg of laat St. Jan zou moeten betrokken worden* en vraagde, of *ingeval dit zoo was*, het ook noodig zou zijn, dat deze kerk gereconcilieerd werd en hoe dit dan best zou geschieden. De Vicarius antwoordde: « Indien de oude pretentiën van dezelve gedurig te besmeuren blijven, gansch niet; zoo die vervallen, is het zelfs niet noodig; maar de natuur der plaats pleit er voor. Vindt U goed, casu quo dezelve te zuiveren, doe dit, ik geef u daartoe de noodige macht; maar in stilte met gesloten deuren. »

« Deze ongelukkige brief — zoo voegt Smits hieraan toe — is altijd het voorwendsel gebleven, waarop de Deken zich beroepen heeft in al zijne handelingen tegen het gezag van den Provicarius, ten opzichte van de St. Janskerk, gelijk wij verder zullen zien. »

Op den 24^{en} Mei dan heeft Plebaan Hoogaerts de St. Janskerk gereconcilieerd, terwijl daarbij aanwezig waren de Heer van Campen diens Secretaris Stevens, alsook Pastoor Staessens. Na deze plechtigheid droeg de Heer v. Camp het H. Misoffer op. Dit alles geschiedde in 't geheim met gesloten deuren, terwijl er ternauwernood iemand kennis van droeg. ²⁾

¹⁾ Zie Hoofdstuk: « Over de reconciliatie der St. Janskerk », waar wij het schrijven in zijn geheel mededeelen.

²⁾ Hs.-Moser.

Zien wij Pastoor Staessens steeds aan de zijde van Deken Hoogaerts, de overige geestelijken hadden zich steeds nauwer aaneengesloten. Een klein staaltje, dat deze verhouding teekent, mag hier eene plaats vinden.

'n Tweetal maanden te voren, n.l. op den 16^{en} Maart 1) hadden alle pastoors en rectoren van den Bosch, een brief ontvangen van den burgemeester, die aldus luidde:

« Par ordre supérieur, j'ai l'honneur de vous inviter, Monsieur, a vouloir assister *en surplis et soutane* à la Messe Solennelle, qui sera chantée demain, Dimanche à onze heures du matin dans l'Eglise des Croisiers, pour implorer du ciel l'heureuse délivrance de Sa M. l'Impératrice.

J'ai l'honneur de vous saluer, Monsieur, avec une parfaite considération.

A. G. Verheyen.

In deze uitnoodiging van den burgemeester werd niet aangegeven, wie de plechtigheid in de Kruiskerk verrichten zou. Maar toen de Geestelijken hoorden, dat de Heer van Camp zou celebreeren, wenschten zij van de uitnoodiging geen gebruik te maken. Alleen de Heeren Hoogaerts en Staessens luisterden de plechtigheid op; de eerste assisteerde als « index », de andere als Subdiaken, terwijl de Secretaris Stevens, zooals ook bij andere gelegenheden, wel als Diaken zal geassisteerd hebben.

Het « Journal du Département des Bouches du Rhin » (Vendredi 22 Mars) maakte van deze gebeurtenis in dezer voege melding:

Dimanche 17 de ce mois on a commencé dans cette ville les prières pour la délivrance de Sa Majesté l'Impératrice. Mr. l'Evêque a célébré une Messe solennelle dans l'Eglise des Croisiers. Les membres de toutes les autorités civiles et militaires et une foule immense d'habitants de la ville et de la campagne se sont réunis dans cette église et ont adressé au ciel les mêmes prières et les mêmes vœux pour notre auguste souveraine. — Waaronder in het Hollandsch volgde: « Mijnheer

1) Hs.-Moser.

de Bisschop heeft eene plechtige Mis in de Kruisbroederenkerk gedaan.»

Na het in-bezit-nemen der St. Jan, bleef de sluiting der kleine kerken nog tot November uitgesteld.

TIJDENS HET VERBLIJF VAN V. CAMP TE PARIJS.

Ook het tweede verblijf van den « benoemden bisschop » in zijne « zetelstad » was slechts van korten duur. Eene uitnoodiging tot het bijwonen van een Nationaal Concilie, door Napoleon te Parijs bijeengeroepen, gewerd ook Mr. l'Evêque de Bois-le-Duc. Eene « uitnoodiging », maar in den stijl van een oproep aan de leger-oversten. ¹⁾ « Wij hebben besloten op den 9^on Juni a.s. in de kerk der Notre-Dame te Parijs alle bisschoppen van Frankrijk en Italië te vereenigen. Wij verlangen, dat U zich terstond na ontvangst dezès op reis zult begeven, opdat U de eerste week der maand Juni in onze goede stad Parijs zult aanwezig zijn. » ²⁾

Het doel van dit Concilie was: te voorzien in de kerkrechtelijke aanstelling der door Napoleon benoemde bisschoppen, nu reeds een zeven-en-twintigtal, die Paus Pius VI weigerde en bleef weigeren te erkennen.

Moser verhaalt, dat 5 kardinalen, 9 aartsbisschoppen en 80 bisschoppen verschenen waren, onder welke op de voorlaatste plaats genoemd wordt M. F. v. Camp, benoemd bisschop van 's Bosch. Over de verrichtingen van dit Concilie verwijzen wij naar het werk van J. de Smet, Coup d'Œuil sur l'Histoire Ecclésiastique, ³⁾ en brengen slechts in herinnering het resultaat van dit Concilie, dat eene totale mislukking was: Op 10 Juli werd het Concilie door den keizer ontbonden zonder de verwezenlijking van 's keizers plannen

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ In een brief omtrent dezen tijd, waarschijnlijk door v. Cuyck geschreven, lezen wij:

« Omtrent het vertrek van v. C.(amp) weet ik niets stelligs; hij heeft zich hier altoos uitgelaten, alsof hij in 't kort naar Parijs zou gaan; hij moest er zijn als 't kind geboren was, want de paus zou het doopen en dan zou de paus ook hem v. C. bisschop wijden », enz. .... Arch. Sem. Beekvliet.

³⁾ Gand 1836. Cfr. P. J. v. d. Moere *De jonge Levieten van het Seminarie van Gent*. Brussel 1856, blz. 109 vlgd.

ook maar een stap verder te hebben gebracht. « Integendeel; de rechten van den paus waren er openlijk erkend, klaarblijkelijk bewezen en vrijmoedig verdedigd. » ¹⁾

Wat Smits naar aanleiding van dit Concilie mededeelt, laten wij hier volgen ²⁾:

« Gedurende zijn verblijf in Parijs hield de Heer van Camp met den Heer Hoogaerts briefwisseling. De tijdingen, welke de Deken van hieruit verspreidde, waren altijd gunstig voor van Camp. De man had te Parijs mijter, staf en gouden kelk laten maken en zou welhaast met zijn brieven herwaarts komen.

« Tijdens het Concilie had de President van Gils eene aanhoudende correspondentie met den Heer Consgen, secretaris van den bisschop van Roermond, waaruit wij juist wisten, wat er in het Concilie omging.

« Eer het Concilie begon, had de Heer van Gils eenen zeer sterken brief gezonden aan den Heer v. d. Velde, Doctor in de Godgeleerdheid, ³⁾ welke als theologant den bisschop van Gent vergezeld, ten einde hem tot eene kloekmoedige standvastigheid in het verdedigen van den H. Stoel op te wekken.

Daar Napoleon van het Concilie niet kon verkrijgen, wat hij begeerde, werd hetzelfde uiteengejaagd en sommige bisschoppen en anderen werden vastgêzet. Onder dezen waren de Boulogne, Namen en de Broglie van Gent met zijn secretaris *van de Velde, bij welken laatste de bovengemelde brief van den Heer van Gils* ⁴⁾ *gevonden werd.* Om welke reden de Prefect bijzonder bevel kreeg om op hem te waken. »

Dezen brief treffen wij aan in het handschrift-Moser. En wijl het een der redenen van de latere gevangenneming van President van Gils en Prof. Moser geweest is, voegen wij volledigheds- en juistheidshalve een paar bijzonderheden uit het Handschrift-Moser hieraan toe.

¹⁾ *Kerk. Gesch. Bisdom Breda.* J. B. Krüger, dl. 2, blz. 128.

²⁾ Hs.-Smits.

³⁾ Eximius J. F. v. d. Velde. Copie van dezen brief, Hs.-Moser.

⁴⁾ Wellicht hebben deze uitdrukkingen van Smits Allard in den waan gebracht, dat v. Gils de schrijver was. (Allard, blz. 202 vlgd.)

De brief is niet geschreven door den President, maar door G(aspar) M(oser), die hem onderteekent en zich noemt den «nederigen dienaar en leerling» van Dr. v. d. Velde. Het postscriptum echter duidt op v. Gils: «Plurimum te salvere jubet collega meus, qui hisce quoad singula calculum suum adjicit.»

Omtrent de inbeslagname der brieven teekent Moser aan: «Al zijne (v. d. Velde's) schrifturen werden bij zijne gevangenneming nagesnuffeld en medegenomen; onder deze ook genoemde brief. Met betrekking tot dezen laatsten stelde men v. d. Velde de volgende vragen: Wie de schrijver was; waar deze woonde; welk ambt hij uitoefende; en welke gevoelens de ontvanger van den brief betreffende den inhoud was togedaan. De eerste drie vragen beantwoordde v. d. Velde in alle oprechtheid; «op de laatste vraag echter bleef hij het antwoord schuldig en zeide, dat een dergelijke gewichtige vraag op leerstellig gebied niet terstond beantwoord kon worden; waarom hij dan ook uitstel verzocht om er over te denken en zich daaromtrent te beraden.» —

Wat er in de afwezigheid van den Heer v. d. Camp in de stad 's Bosch geschiedde? Hoe de stemming der geestelijkheid was, hoe die der leeken? Slechts weinige gegevens vinden wij uit dit tijdperk, maar deze «lassen tief blicken.»

Zoo noodigde de Deken op 6 Juni alle pastoors en kapelaans der stad uit om te assisteeren bij de plechtige Mis met Te Deum, die in de Kathedraal zou worden opgedragen naar aanleiding van de geboorte des prinsen. Alle, uitgenomen Pastoor Staessens, weigeren, wijl zij evenmin de Kathedraal als den benoemden bisschop kunnen of willen erkennen. Nu wordt de prelaat van Bern uitgenoodigd ¹⁾ om met zijne geestelijken, die elders pastoor of kapelaan waren, over te komen en de H. Mis op te dragen in «pontificalibus.» Doch van dezen ontvangt de Deken het antwoord, dat hem dit zonder toestemming van den Ordinarius niet geoorloofd is.

¹⁾ Zie *Gesch. Bladen*. I 4 Aft., blz. 10. Over de verhouding tusschen den prelaat en den heer van Camp, zie 4 aft. passim.

Een herhaalde uitnoodiging om dan eenvoudig te celebreeen als pastoor, weigerde de prelaat onder voorwendsel, dat hij in die hoedanigheid toch moest terugtreden voor den Deken der stad. Den 8sten Juni wordt de geestelijkheid opnieuw samengeropen door Deken Hoogaerts; ook de burgemeester is nu aanwezig; sterker dan te voren wordt bij de Heeren aangedrongen om te willen assisteeen. « Ast eadem quoque omnium responsio, » zij geven echter hetzelfde antwoord als te voren — zij bleven bij hunne weigering.

Op den 9^{en} Juni, feestdag der H. Drievuldigheid, heeft eindelijk de lang voorbereide plechtigheid plaats, maar die nu verricht wordt door den Deken, slechts geassisteerd door Pastoor Staessens en een Pater Spierings, Recollect van Tongeren, die toevalliger wijze in de stad vertoefde. —

Van eene andere plechtigheid, die op den 15^{en} Augustus, den verjaardag van den Keizer, gehouden werd, wordt door Moser nog melding gemaakt: Namens den Vicarius had President van Gils (maar op zeer voorzichtige wijze) een plechtige viering van den 15 Aug. voorgeschreven, ¹⁾ « als waarop het feest van Maria-Hemelvaart valt, waarop de verjaardag van den keizer wordt gevierd, et alia contigerunt, quae tam propinque in rem Ecclesiae influunt. » De wijze van viering werd aan de pastoors overgelaten; voorgeschreven werd alleen het zingen van een Te Deum. Dit voorschrift mocht ook door de Dekens niet officieel aan de pastoors enz. worden medegedeeld, maar slechts en zoo noodig geheel privaat.

Deze gelegenheid neemt Pres. van Gils ¹⁾ te baat om een waarschuwend woord aan de priesters te richten: « zich van alle kritiek omtrent de handelingen hunner overheid in zake liturgie en discipline der Kerk te onthouden, vooral tegenover leeken, die daarover niet te oordeelen, daarop niet te bedillen hebben, maar die onderworpen moeten zijn aan de geestelijkheid, gelijk deze aan de hoogere geestelijke overheid. »

---

¹⁾ Aanschrijving in Hs.-Moser.

Weder wordt ook deze plechtigheid door Deken Hoogaerts, met assistentie van Pastoor Staessens, gehouden in de *Kathedraal*. Om twaalf uur wordt het Te Deum gezongen, waarbij de Prefect en de overige burgerlijke en militaire autoriteiten aanwezig zijn. Deken Hoogaerts beklimt den kansel en leest eene Fransche redevoering voor, waarin hij den keizer hulde brengt als hersteller van den Kath. godsdienst.

Niemand der geestelijkheid was overigens aanwezig.

Het was omstreeks dezen tijd, dat Pres. van Gils zich verplicht achtte een vertrouwelijk schrijven te richten aan Deken Hoogaerts, die zich niet ontzag stemming te maken tegen den President (11. Juli 1811).¹⁾ De zaak was deze: De Heer Molenmakers had op zijne reis in Brabant onder meer vernomen, dat men gewaarschuwd had zich te wachten, van door de Heeren van dit huis (het Seminarie) en met name door mij (van Gils) niet verleid te worden door middel van subtiliteiten, die (ik) zou aanwenden, om de lieden in de scheuring te trekken en deze waarschuwing zoude onder anderen van UEerw. (Deken Hoogaerts) komen!!....

«Ik moet», zoo vervolgt de President, «UEerw. in dit geval waarschuwen: geheel het tegenwoordig bestuur alhier is gegrond op het vertrouwen, hetwelk de geloovigen in ons stellen, dat alles door ons van hooger gezag komt en dus mag en moet gevolgd worden, waarvan ik in conscientie zeer overtuigd en volkomen gerust ben. Men werkt ondertusschen van een anderen kant, (met welk inzicht zal God oordeelen), om dit vertrouwen te vernietigen» en dergelijke geruchten als bovengenoemde verwekken gemakkelijk mistrouwen. Gij ziet nu al de kwade gevolgen, die hieruit te verwachten zijn; ik heb niet van noode, die verders U onder het oog te brengen. Bij het verhaal van Molenmakers heb ik terstond gevraagd, of er eenige voorvallen of exempels van gevaarlijke subtiliteit werden aangehaald, door mij hierin aangewend, maar men wist mij die niet te noemen. En vermits ik ze mij ook niet kan herinneren, neem ik de vrijheid, Eerw. Vriend, van U te verzoeken, indien U dergelijke voorbeelden van mijne handelwijze bekend zijn, ze aan mij te willen kenbaar maken.

¹⁾ Ephemeridae, Sem. Haaren.

..... Nooit zal iemand mij meer dienst bewijzen, dan met mijne misslagen of gebreken onder de oogen te brengen; geen gevaar bestaat, ook wanneer de vermaning ongegrond, onwaarachtig en infamante mocht wezen, dat ik het ooit kwalijk zou nemen. Alleen verzoek ik, dat dit geschiede uit christelijke liefde, aan mij zelf, onmiddellijk, bijzonder in deze omstandigheid, waarin ik het vertrouwen en achting der geloovigen nog zoozeer van noode heb, om eenig goëd te kunnen doen.»

DE SLUITING DER KLEINE KERKEN.

Na de ontbinding van het Concilie keeren de Bisschoppen naar hun Diocees terug en ook de Heer van Camp «de benoemde Bisschop» is zonder eenige erkenning of machtiging van den Paus op de terugreis naar 's Bosch.

Wel had hij «de onbeschaamdheid gehad, om, in hoedanigheid van bisschop van 's Bosch, eene audientie bij Pius VII te verzoeken» — doch vruchteloos.» ¹⁾

Zijn eerste bezoek geldt weder den Vicarius Apostolicus van Breda, A. v. Dongen. Aan diens tafel had een voorval plaats, dat door van Gils geboekt werd en later door Allard verhaald; dat wij echter ook in het Handschrift-Moser aantreffen en te karakteristiek vinden, om het hier niet over te nemen. «Den 24 Oct. 1811 aan tafel bij genoemden Vicaris, waar vele priesters en leeken mede aanzaten, «affirmavit», verzekerde de Heer van Camp, dat de aanstelling van den Paus niet noodig was, om rechtmatig bisschop te zijn. Toen hij echter de verontwaardiging der gasten opmerkte, voegde hij eraan toe, dat hij echter geen bisschop wilde zijn, tenzij hij zulke aanstelling hadde ontvangen.»

Zondag den 10^{en} November doet hij, de «benoemde bisschop», evenals zijn secretaris in 't openbaar de H. Mis in de *Kathedraal*, zooals ook de volgende dagen, «zoodat van af bovengenoemden datum de *Kathedraal* dagelijks voor den openbaren godsdienst geopend was.» Den eersten dag gingen niet weinig menschen, nieuwsgierigheidshalve, gelijk zij zelf

¹⁾ Van der Moere. t. a. p. blz. 117. Allard t. a. p. blz. 202.

vertelden, naar de « groote kerk » en men verwonderde er zich over, soms enkele landlieden of eenvoudige geloovigen aan te treffen, die er aandachtig en devoot zaten te bidden.» (!) ¹⁾

« Omstreeks dezen tijd liet echter de provicarius door den Heer van Gils aan de andere pastoors en biechtvaders te 's Bosch weten, dat het aan de geloovigen niet geoorloofd was de St. Jan te frequenteeren, tot zoo lang het wettig gezag het niet zou hebben toegelaten, dewijl de zaak op dien voet voortgaande gelijk zij begonnen was, tot een schisma of kerkscheuring leidde.

Hierdoor ontstond na eenigen tijd eene groote verdeeldheid onder de Katholieken. Sommigen, — doch dit was veruit het kleinste getal, hielden het met den Deken en Staessens en frequenteerden de St. Jan. De anderen, die meer dan $\frac{3}{4}$ uitmaakten, deden dit niet. De eersten werden door dezen « scheurmakers » uitgemaakt.» ²⁾

« Opdat de geestelijken met hunne onderhoorigen gedwongen zouden zijn de Kathedraal te bezoeken, ging men anderszijds over tot het sluiten der kleine kerken.» ³⁾

Wij vinden hieromtrent eenige losse aantekeningen en verschillende brieven, waarin wij het verloop der gebeurtenissen gemakkelijk volgen kunnen.

« Daar », zoo schrijft dd. 4 Nov. burgemeester Verheijen aan « Curé » v. d. Heijden, « daar de Kathedraal thans in het bezit der Katholieken is overgegaan, en de verkoop hunner overige kerken niet langer kan worden uitgesteld, heb ik de eer U te berichten, dat de kerk, waarin U tot nu toe dienst deed, niet langer meer voor den heiligen dienst kan worden gebezigd. Zaterdag den 9^{en} dezer des avonds zal zij gesloten en zal geen dienst meer daarin verricht worden. Ik deel u deze beschikking mede, U verzoekende zich daaraan te willen onderwerpen.»

Toch gevoelt de Burgemeester behoefte zijne handelwijze te verdedigen. Want, zoo voegt hij er bij: « U zal wel be-

¹⁾ Hs.-Moser.

²⁾ Hs.-Moser.

³⁾ Hs.-Smits.

grijpen, dat de maatregelen door mij genomen tot uitvoering van het genoemd Decreet, zoo door mijn plicht als door het belang van uw eeredienst geboden zijn; welke eeredienst met zooveel grooter luister en praal in de oude Kathedraal, het meesterstuk van piëteit, thans gereconcilieerd, zal worden gevierd. Naast deze is daarenboven ook de Kruiskerk voor den Katholieken eeredienst bestemd.»

«De uitvoering der welwillende beschikkingen van onzen doorluchtigen Souverein,» — zoo schrijft de Burgemeester niet slechts in de Fransche taal maar geheel in den Gallicaanschen betoogtrant, — «kan de uitoefening uwer pastoreele bediening geenszins storen, en daar is niets wat U verhinderen kan met even veel bereidwilligheid als erkentelijkheid aan de uitnoodiging, die ik u zend, te voldoen.

«Overigens ware elk uitstel van mijnen kant af te keuren, en in strijd met mijne verantwoordelijkheid. Gij zult dan wel zoo goed zijn, Mijnheer Pastoor, om mij binnen acht dagen een juisten en specifiek staat van het meubilair der kerk over te zenden, dat onder de overige kerken zal worden verdeeld.»

Ook namens zijn collega v. d. Meulen, (die een dergelijk schrijven had ontvangen), antwoordt de heer v. d. Heijden, maar vindt het noodig om den Burgemeester er op te wijzen, dat de voorgestelde verandering toch zoo eenvoudig niet was als deze had voorgesteld. ¹⁾ «Zoo het openbaar gezag de uitvoering doorzet», zoo antwoordt hij eveneens in de Fransche taal, «kunnen we slechts in het vertrouwen op de Goddelijke Voorzienigheid ons schikken in het verlies van onze betrekking, van onze rust, en het afbreken der aangename verhoudingen met de burgers onzer stad; maar dit is niet de eenige, zeker niet de grootste zorg, waarmede het offer, dat wij brengen, gepaard gaat. Allerminst echter is er van onzen kant onwettig verzet te vreezen; vrede, orde, onderwerping en geduld is de regel door onzen Goddelijken Wetgever voorgeschreven. Maar toch met allen eerbied wenschten wij u in overweging

¹⁾ Copie in Hs.-Moser.

te geven, of de wil van Zijne Majesteit niet aldus kan worden uitgelegd, dat de uitvoering van zijn besluit worde geschorst, tot den tijd, — dien men als zeer nabij aankondigt, — waarop het bekend zal zijn, dat tusschen de geestelijke en wereldlijke macht in de onderhavige kwesties volmaakte eenstemmigheid is verkregen. »

Dit uitstel wordt gevraagd uit name van alle Katholieke inwoners. Mogen zij (de beide Rectoren v. d. Heijden en v. d. Meulen), er ten slotte eene persoonlijke beweegreden bijvoegen, dan is het deze, dat « verstoken van de kerken, waar zij hun pastoreele functiën uitoefenen, zij van geene andere kerk gebruik kunnen maken, daar hunne geestelijke zending gevestigd is in, en beperkt tot de statie en het lokaal, dat hun oorspronkelijk was toegewezen.

« Blijft hun aanvraag om uitstel zonder resultaat, dan vragen zij dringend, om toch geene stellige medewerking te moeten verleen en tot de destructie hunner kerken, en er van vrijgesteld te worden den inventaris zelf op te maken. »

De aanvraag om uitstel wordt van de hand gewezen. Te lang reeds bleef het Decreet onuitgevoerd. Hoe burgemeester Verheijen er verder over denkt? ¹⁾

Un nouveau délai ne paraît être commandé par aucune considération d'ordre ou de bien public; vos inquiétudes ne sont pas si alarmantes que vous paraissez le croire; au contraire! Ik ben overtuigd bij voorbaat, dat de goede burgers van 's Bosch in deze omstandigheid, evenals altoos, zullen weten te eerbiedigen den wil van den doorluchtigen Souverein en dat zeker de Katholieken niet zullen te kort schieten aan de plichten hun door de dankbaarheid opgelegd. »

Wat echter betreft de medewerking van uwen kant, die uw geweten zou verontrusten, zal de Burgemeester zich naar uw wenschen voegen, en zelf den inventaris doen opmaken; hij verwacht echter, dat gij niet zult weigeren de noodige aanwijzingen van het meubilair te doen.

Op 9 Mei komt een derde brief van den Burgemeester, ²⁾

¹⁾ Brief in het Arch. Bisd. 's Bosch.

²⁾ Hs.-Moser en Arch. Bisd. 's Bosch.

nu met de mededeeling, dat hij Vrijdag den 15^{en} dier maand om drie uur zich in de kerk zou bevinden om den inventaris op te maken. Tevens verzoekt hij de kerkmeesters uit te noodigen, om met den Rector de op-te-schrijven meubelen, ehz. aan te wijzen.

De inventarisering der Kerk van Rector v. d. Meulen zou, zooals hem op dezelfde wijze bekend gemaakt werd, reeds Donderdag den 14^{en} plaats hebben.

Te voren echter waarschuwen nu de beide Rectoren den Burgemeester schriftelijk, dat zij evenmin hunne medewerking konden verleenen tot het samenroepen der kerkmeesters en het aanwijzen der meubelen, als tot het opmaken van den inventaris. ¹⁾

En zoo geschiedde het, dat de Burgemeester op den 14^{en} Nov. bij Rector van der Meulen, den 15^{en} Nov. bij Rector v. d. Heyden de kerken kwam inventariseeren, — bijgestaan door zijn adjoint-maire Jan Wouter Heeren en zijn secretaris Mr. Jan Hendrik Sassen.

Het protest, dat Rector v. d. Heyden bij deze gelegenheid uitbracht, verhaalt ons Moser met een enkel woord als volgt:

Toen namelijk de Burgemeester met beide genoemde heeren door het huis van Rector v. d. Heyden ging om zich naar de kerk te begeven, trad deze hen te gemoet. «Mijnheer de Burgemeester», zei de Rector, «daar is geen burgerlijke en geen kerkelijke rechtbank, waarop ik mij kan beroepen, maar ik beroep mij op Gods gericht; en tegenover Hem verklaar ik mij vol vertrouwen onschuldig aan alle medewerking bij het vervreemden mijner kerkelijke goederen; en dien ten gevolge ook vrij van alle kerkelijke straffen door de kerkvergadering uitgesproken tegen vervreemders van kerkelijk goed.»

De burgemeester is vertoornd; hij neemt het op, alsof deze woorden feitelijk een verwijt zijn tegen hem en een schuldig verklaring van hem zelf. Slechts door zijne beide begeleiders geholpen, heeft hij toen de opschrijving verricht. Alle gewijde

¹⁾ Hs.-Moser.

vaten, gewaden, beelden enz werden naar de Kathedrale Kerk overgebracht, daar werden zij tusschen deze en de kerk van St. Catharien of Kruiskerk verdeeld.

Nog bleef over de sluiting der kerk van Rector van Cuijck in de Kerkstraat. 1) «L'histoire se repète!» Den 17 Nov. een brief van den burgemeester; den 19 Nov. sluitingsdag. Tusschen deze datums in, op den 18 Nov. een brief van den Rector met dezen inhoud:

Monsieur le Maire,

J'ai reçu votre lettre de 17 Nov. 1811. Je suis donc dans le même cas que M^{rs} v. d. Meulen et v. d. Heijden. Je suis aussi dans les mêmes sentiments. Daignez agréer, que je me rapporte à leurs démarches à cet égard et que je sais excusé de concourir positivement à la confection de l'inventaire du mobilier. Agréez etc. —

De burgemeester schijnt sinds het gebeurde bij den Heer v. d. Heijden zelf minder op de inventarisering gesteld te zijn geweest. Wij vinden daarvan thans geen melding gemaakt, maar treffen slechts aan de volgende lastgeving:

«De Maire ordonneert, aan den Heer G. J. Swildens, Coster der Kathedrale Kerk om het silverwerk, kopere sieraden en noodwendigheden en alle andere meubilaire goederen, zig bevindende in de gesupprimeerde kerk van den Heer van Cuijck te transporteeren naar de Cathedrale kerk.

A. G. Verheijen.

's Bosch den 21 Nov. 1811.»

1) Omtrent de sluiting der St. Jacobskerk vonden wij geene nadere bijzonderheden. In het Memoriale Parochiae S. Jacobi komt een afschrift voor van het arrêté du préfet van 23(28?) Juli 1812, dat «in substantie» vertaald is door P. Bekkers in zijne «Aanteekeningen» (t. a. p. blz. 19), en waarin de sluiting der kerk op 28 Juli werd bepaald. Volgens Schutjes (IV blz. 324) werd de kerk eerst op 8 Dec. 1812 gesloten, terwijl pastoor Molcnmakers reeds op 13 Augustus gevankelijk was weggevoerd.

STICHTING VAN EEN BENEFICIE OP HET KASTEEL VAN CROY

DOOR

H. J. A. VAN HAPERT.

Het archief van het Seminarie te Haaren bewaart de copie van vier stukken, die op genoemd beneficie betrekking hebben. Alle zijn geschreven door dezelfde hand. De afschrijver is onbekend. Als dusdanig kan immers niet gelden J. de Haessell, die het vierde stuk onderteekent, daar zijne handteekening door den afschrijver wordt vermeld met de bijvoeging «onder stont gescreven». De vier stukken zijn eigenhandig gewaarmerkt door den pastoor van Aerle, Joannes Thomae, die bij de drie eerste ook zijn notaris-teeken heeft gevoegd. Joannes Thomae de Roij, pastoor van Aerle, stierf in 1573 ¹⁾ en, daar de orgineeale stukken zijn opgesteld of overgelegd in 1565, blijkt, dat het copieën zijn van een tijdgenoot.

De stichting kwam tot stand 10 November 1565, doch reeds op 15 Mei 1503 hadden de echtelieden, Jonkheer Jan Oudart en Jonkvrouw Margreta Swilde, bij testament beschikt, dat wekelijks zeven missen moesten geschieden en de inkomsten voor den beneficiant aangewezen. Jan Oudart stierf kort na het maken van zijn testament op 1 September 1503, terwijl Margreta Swilde, wel dezelfde als Margareta, dochter van heer Jan van Welde, nog in 1529 onder de levenden werd genoemd. ²⁾ Wat kan het tot stand komen

¹⁾ Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, dl. III, blz. 50.

²⁾ „ „ „ „ „ „ V, „ 577.

van het beneficie vertraagd hebben? Wellicht duidt, wat Schutjes verhaalt, aan, dat bij de erfgenamen geen onwil heeft bestaan. In 1512 n.l. werd Rixtel ¹⁾ door de Gelderschen geplunderd en Stiphout ²⁾ plat gebrand. In beide plaatsen was de familie Oudart niet alleen gegoed, maar zij bezat ook die beide heerlijkheden ³⁾. Niet onwaarschijnlijk is, dat door die rampen haar de uitvoering van het testament van 1503 onmogelijk werd gemaakt.

Wat hiervan zij, in 1565 treden de erfgenamen van Jan Oudart op om den wil der testateurs uit te voeren. Deze erfgenamen zijn vooreerst Jonkvrouw Joanna Oudart te Sint Oedenrode, eene, blijkbaar ongehuwde, dochter van Jan Oudart. Zij schenkt de helft der inkomsten van het beneficie, 18 carolus-gulden. De andere erfgenamen en stichters zijn de drie Jonkvrouwen Anna, Adriana en Margreta Dobbelseijn, dochters van Jonkheer Willem Dobbelseijn. De naam der echtgenoot van Willem Dobbelseijn wordt in de stukken niet genoemd. Ik vermoedde reeds, dat zij eene Jonkvrouw Oudart, dochter van Jan Oudart en zuster van Joanna Oudart moest zijn, toen het werk van Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt volkomen zekerheid schonk.

Onder de voortreffelijke genealogische bijzonderheden van zijn « De Voorname Huizen en Gebouwen van 's Hertogenbosch » komen hier te pas die, welke voorkomen in deel II blz. 291; daar blijkt, dat Willem Dobbelseijn gehuwd was met Margriet Oudart, dochter van Jonker Jan Oudart, heer van Rixtel.

De drie dochters van Willem Dobbelseijn stichten het beneficie voor de andere helft. Anna Dobbelseijn wordt in rechten bijgestaan door haren man, Jonkheer Peter van Hambroeck, en is de grootmoeder van de bekende Anna van Hambroeck, die in 1630 het mirakuleuze beeld der Bosche Lieve Vrouw in veiligheid bracht ⁴⁾. Margreta Dobbel-

1) Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, dl. V, blz. 577.

2) " " " " " " 684.

3) " " " " " " 577.

4) Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse v. Ysselt, t. a. p.

steijn was gehuwd met en wordt bijgestaan door Jonkheer Matthijs Croyssaert, terwijl hare zuster Adriana blijkbaar ongetruwd was.

Van de verdere lotgevallen van het beneficium bleek mij niets, dan alleen, dat het in 1610 door Jan van Merode bezeten werd. ¹⁾

I.

10 November 1565. De erfgenamen van Jan Oudart stichten bij notarieële akte, verleden voor Servatius Wilhelmi de Endhovia te St. Oedenrode, een beneficium van zeven wekelijksche missen ter eere van O. L. Vrouw, op het kasteel te Croy, volgens de testamentaire beschikking van genoemden Jan Oudart, dato 1 September 1503.

Copie vijften bescheede vander cappellen ende altaere gefondeert op den huysse van Croey gelegen onder de prochie ende jurisdictie van Aerle (op Strijp genoempt) ende zijnen renten.

Inden naeme ons Heeren. Amen. Overmidts deesen openbaeren instrumente zij kenedelijck allen ende eenen yegelicen, dat inden jaere desselfs ons Heeren alssmen schreeff dusent vijffhondert ende vijff ende tsestich opten thienden dach Novembris ter echter Roomscher indictien pontificaten ons alderheijlichste in Goede Heere, Heere Pii bijder godlicker voersienneheit des vierde Paus van dyen naeme in sijn vijffte jaere sijnre coronatie in tegenwoordicheijt mijns openbaers notaris inden raede van Brabant ter exercitien van tabelloenschap geadmitteert mijne residentie houdende tot Sinte Oden Roe ende den getuijgen hier onder gescreven sijn verscheenen ende gecompareert die generuese persoonen Jonckfrouwe Johanna Oudart met haeren mombaere ter eenre ende Joncker Peter van Hambroeck als man ende mombaer Jonckfrouwe Annen Dobbelsteijn, sijnre huysvrouwen, met Jonckfrouwe Adriana Dobbelsteijn met haeren mombaere ende mede geloonende voer Joncker Matthijssen Croeyssaert als man ende mombaer van Jonckfrouwe Margreta Dobbelsteijn ter andere sijden, welcke voerscreven comparanten verclaerden, hoe dat wijlen Joncker van Oudart met Jonckfrouwe Margreta Swilde, sijnre huysvrouwe, in haeren testament, dat zij hadden

¹⁾ Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, dl. V, blz. 690, not. 1.

gemaect voor Henricken vander Lijnden als notaris in presentien van sekeren getuijgen inden jaere dusent vijffhondert ende drie op den vijffthienden dach Maii, hadden geordineert datmen alle weke soude doen celebreeen seven missen in die eere van onser liever Vrouwen met ende omme alsulcken renthen als hier nae woorden verclaert ende omme het selve testament te effectueeren ende den wille vanden voerscreven testateuren te volbrengen soe hevet die voerscreven Jonckfrouwe Johanna Oudart met haeren mombaer totten dienst vander voerscreven missen geassigneert een lossrenthe van achthien carolus guldens, twintich stuvers den gulden gerekent, alle jaer verschijnende inden hoochtijde van Pincxsten ende te betaelen vuijt eenen beempt soe groesse ende hoeijwasse gelegen inder prochien tot Sint Ode Rode in Yecxschot ende woort genoempt die groote Weijhoeve na tenuer van scepenen brieven van Sint Ode Rode van data vijffthienhondert ende vijff ende tsestich op den negen ende twintichsten dach in Septembri, ende hebben die voerscreven Joncker Peter van Hambroeck ende Jonckfrouwe Adriana Dobbelsteijn met haeren mombaere ende alle beijde vervangende ende geloonende voor Joncker Matthijs Croijssaert als man ende mombaer sijnder voerseijder huysvrouw totter celebratie vander voerscreven missen ende meerderinge vanden dienst Gods geassigneert, gegeven ende geordineert een lossrenthe van twaalff carolus guldens, diemen alle jaere is geldende tot Mierloe in die Loostraete vuijt zekere onderpanden aldaer gelegen nae vuijtwijsen van scepen brieffven van Mierloe daeraff gedicht ende hebben die voerscreven Joncker Peter van Hambroeck ende Jonckfrouwe Adriana Dobbelsteijn geloonende voorts voor Joncker Matthijssen Croysaert, hennen swager, totten dienst ende celebratie vanden voerscreven misse geassigneert ende gelaeten een lossrenthe van ssesse carolus gulden, twintich stuvers den gulden gerekent, de welcke wijlen Joncker Willem Dobbelsteyn, haere vadere, hadde vercreegen van Peteren Merceelis Vredericx Baltazaersoone, Heere Willems van Kessell ende Wijngarden Vercroonen verschijnende alle jaere tot onser Vrouwen, Lichtmisse vuijt sekere onderpanden gelegen tot Stiphoudt ende tot Helmont als dat naeder is begreepen in scepen brieven van Styphoudt van data vijffthienhondert ende seven ende dertich den seven ende twintichsten dach Januarii maer dyen willen die voerscreven comparanten dat in soe verre eenige vanden voerscreven renthen woorden geredimeert

off gequeeten datmen de penninghen daeraff coemende ter stont sall beleggen aen goode vaste onderpanden tot behoeff vander celebratien vander missen voerscreven ten eijnde dat die zelve missen gedaen zullen worden ende waer toe de erffgenaemen des voerscreven Joncker Willems Dobbelsteijn goede toesicht sullen neemen offte bijden gebreck van dyen ende dathe missen nyet en worden gedaen soe geordineert wordt ende is, soe sullen die kerckmeesters ende Heijlich Geestmeesters van Rixstell die renthen beuren tot behoeff ter reparatie der kercken van Rixstell voerscreven staende van alsulcken tijde als die missen nyet gedaen en zullen worden nae advenant des tijts ende salmen deese voerscreven missen doen ende celebreeren op Croey opten huijsse midts daer een bequaeme cappelle is geordineert met eenen altaer off ter plaetssen daert hen gelieven sall, maer dyes mach die voerscreven Jonckfrouwe Johanna Oudaert haeren levenlanck de voerscreven missen doen celebreeren ter plaetssen daer haer gelieven sall ende daermeede oyck te doene in alles nae haer beste gevuegen maer nae haere afflivicheijt den dyenst ende celebratie vander voerscreven missen te blijven opt voerscreven huijs tot Croey staende binnen der prochie van Aerle off daert hen gelieven sall datmen de selve altijt sal moeten doen sonder gebreck ende ophouden daeraff te moegen gebeuren in eniger manieren onder de restrictie voerscreven staende, renuntieerende die voerscreven parthijen opte voerscreven geassigneerde renthen nu ende ten ewighen daegen tot behoeff der celebratie der missen ende all sonder argelist van welcken dinghen voerscreven staende hebben begeert die voerscreven comparanten van mij notaris hier onder geschreven gemaekt te hebbene een off meer instrument off instrumenten openbaer off openbaeren inder bester formen tot behoeff daertoe gerecht sijnde. Ende sijn geschiet inder vrijheijt tot Sinte Ode Rode ten huysse vander voerscreven Jonckfrouwe Johanna Oudart geheeten ten Passboogart ten jaere, indictie, maent, daege ende pontificaten voerscreven ten bijweesen van Naetaell de Louw ende Adrianen Andriessen woenende op Yecxschot als scepenen van Sint Ode Rode ende getuijgen hier toe sonderlinge geroepen ende gebeden ende tot meerder sekerheijt tsgeens des voerscreven is hebben die voergenoemde scepenen hennen properen zegelen hens scependompts ten versueke vanden parthijen deesen aen doen hangen.

onder stont gescreven

Servatius Wilhelmi de Endhovia autoritatibus apostolica et imperiali notarius publicus in curia Brabantie per Dominationes de secreto comitio admissus ad praemissa requisitus.

Accordat praesens copia cum suo originali Magister Johannes Thome pastor in Arlen et notarius a sede apostolica admissus et juratus. Ita est. (notaris-teecken).

II.

7 September 1565. Erfgenamen van Jan Oudart koopen voor schepenen van Aarle eene jaarijksche rente van twaalf Rijnsche guldens uit een huis te Mierlo in de Loostraet.

Wij, Henrick van Roeijecker, Lambrecht vanden Cruijschott, Claes Aert Henricssz, Claes Janssz vanden Laer, Dirick vanden Vijffeyken, Jan Henrick Ceelensz ende Aert Peterssz van Beekendonck, scepenen in Aarle, doen condt eenen yegelicken, dat voor ons coemen is Lambrecht soone wijlen Anthonis van Lanckvelt ende heeft withelick ende erfelick vercocht, overgegeven, opgedraegen ende des volcoemelick mechtich gemaect ende midts diesen geeft over ende maeckt mechtich Joncker Peteren van Hambroeck, Jonckfrouwe Adriana ende Margreten gesusteren ende dochteren wijlen Joncker Willem Dobbelsteijn eene jaerlixte ende erfelicke lossrenthe van twaelf rijnssgulden off carolus gulden, twintich stuver voor elcken gulden gerekent, alle jaer te vergelden ende te betaelen op onser liever Vrouwen Lichtmis dach van ende vuyt eenen huijsse hoff ende hofstede met meer anderen erffenissen daerbij ende aengelegen inder prochien van Mierloe in die Loostraet welcke renthe Hillegondt achtergelaeten weduwe wijlen Matthijs Krakelars met meer anderen withelick vercocht, overgegeven ende opgedraegen hadden Raessen van Grevenbroeck, heer tot Mierloe, gelijk al naeder in scepenen letteren van Mierle begreepen staet in date dusent vijffhondert ende dertich den negensten dach Februarii der maent, welcke renthe die voerscreven Raes withelick hadde gelegateert ende gemaect in sijnen testamente Barbaren Mertens dochter gelijk tselve in sekere clause van zijnen testamente naeder begreepen staet in date dusent vijffhondert twee ende dertich den negen ende twintichsten dag in Septembri, welcke rente Geraert Lenaert Valcxsz als man ende mombaer Barbaren Mertens dochter voerscreven ende Jan Stevens overgegeven ende vertegen hadden tot behoeff Jan Valcx gelijk in scepenen letteren van Gemert naeder begreepen staet in date

duzent vijffhondert acht ende veertich opten vierden dach in Januario der maent, welcke voerscreven rente Jan Valcx weder vercocht ende overgegeven heeft Lambrechten Anthonissen van Lanckvelt voerscreven gelijk in scepenen letteren van Gemert naeder bescreven staet in date dusent vijffhondert seven ende vijftich den eenentwintichsten dach Junii der maent ende de voerscreven Lambrecht heeft opte voerscreven rente van twaelf gulden sjaers allen scepenen letteren, clause van testamente metten alingen recht dat hem daerinne eenichsins competeert ende toebehoort helmelingte verteegen tot behoeff Joncker Peters van Hambroeck, Adriana ende Margrieta voerscreven geloonende dat vercoopen dovergeven dopdraegen metten verlyden voerscreven euwelicken vast ende stedich te houden sonder eenich wedersegghen ende geloofft commer claengien ende aentaell opte voerscreven rente zijnde off van zijnder wegen coemende affte doene tsaemen ende geheelick op hem ende op allen zijnen gueden, haeve ende erven hebbende ende noch vercrijgende sonder argelist. Besegelt metten gemeijnen segel ons scependompts van Aerle. Gegeven int jaer ons Heeren dusent vijffhondert vijff ende ssestich den sevensten dach Septembris der maent.

Onder stont gescreven
 Henrick van Roejecker
 Claes Janssz vander Laer ende
 Pauwels Thomasszone scepenen.

Accordat praesens copia cum suo originali Magister Johannes Thome pastor in Arlen et notarius a sede apostolica admissus et juratus. Ita subscribo. (notaristeeken).

III.

27 Januari 1537. Jonker Willem Dobbelsteijn koopt voor schepenen van Stiphout eene jaarlijksche rente van zes Karolusguldens uit een huis te Stiphout.

Wij, Goessen Claes, Goort van Dijck, Reijnder Aerts, Joost Zanders, Roof Jan Lemmenssz, Claes die Smet ende Claes Wouterssz, scepenen in Stiphoudt, doen condt eenen yevelicken dat voor ons coemen sijn Peter Merceelis Fredericxzn noch Merceelis Fredericx, sijn vader, Baltus Heer Willemsz van Kessell ende Wijngaert Vercroenen ende hebben erfelicke geloofft onverschijden ende een voor all te vergelden ende te betaelen Jonckeren Willemen Dobbelsteijn een jaerlicke ende erfelicke rente van sses karolus gulden, twintich stuver

voor elcken carolus gerekent, alle jaer op onser liever Vrouwen Lichtmis dach ende dat van ende vuyt huys ende hof metten erffenis daerbij gelegen inder prochien van Stiphoudt ende Peteren voerscreven toebehoorende die eene sijde neven erffenis Jans van Schoet streckende van erffenis Willems Vermoest ter gemeijnte toe, noch van ende vuyt eenen stuck lants inder zelve prochien gelegen ende Merceelissen voerscreven toebehoorende gelegen aent hagell-cruys die een sijde neven erffenis Henricks Verspaget ende metter andere zijden neven erffenis Joest Zanders streckende van erffenis der erffgenaemen Willem Joordens ten wege toe, noch van ende vuyt huys ende hof gelegen inder prochien van Helmont ende Baltussen voerscreven toebehoorende ter plaetssen opt Bijndereijnde, die een sijde neven erffenis Henrick Bouts ende metter andere zijden neven erffenis Crisiaens Millens streckende van erffenis Peter Valckenaers ten straete toe, noch van ende vuyt huys ende hof methen erffenis daerbij ende aengelegen inder prochien van Stiphoudt opt Cleijneijnde ende Wijngaerden voerscreven toebehoorende die een sijde neven erffenis Willems Vermoest streckende van erffenis Marien dochtere natuerlick Thijssoene ter gemeijnten toe als sij seijden. Ende deese voerscreven personen hebben helmelinghe verteegen op die voerscreven rente tot behoef des copers voerscreven geloonende die voerscreven vercooperen als principael schuldenaeren op hen ende op allen hen gueden onverscheyden ende een voor all dat vercoopen dat opdraegen metten verlyden voerscreven ewich stedich ende vast the hauwen sonder eenich wedersegghen ende dat sij hen de voerscreven rente van sses carolus gulden in die voerscreven onderpanden altijt sullen waren ende vrijen ende de voerscreven onderpanden altijt goet genoegh ende weldnegende sullen maecken voer de betalinge vander voerscreven renten. Besegelt metten gemeynen zegel ons scependompts van Stiphoudt. Gegeven int jaer ons Heeren dusent vijffhondert ende seven ende dertich den seven ende twintichsten dach in Januario der maent.

Praesens copia accordat cum suo originali. Magister Johannes Thome pastor in Arlen et notarius a sede apostolica admissus et juratus, ita sub signo. (notaris-teeken).

IV.

29 September 1565. Jonkvrouw Johanna Oudart verkoopt voor schepenen te St. Oedenrode tot behoef van de fundatie op het kasteel te Croy een chijs van achttien Karolusgulden uit onderpanden te St. Oedenrode.

Wij, Matthijs vander Zandvoort ende Natael de Luwe, scepene in Sint Oden Rode, doen condt eenen yegelicken, dat voor ons coemen is Jonckfrouw Johanna Oudart, dochter wijlen Jan Oudart, met haeren gecooren mombaer haer naeder gewoente daeraff methen recht gegeven, ende heeft erfelick vercocht tot behoef van eenen altaer, die gefundeert ende geerigeert sall woorden opten huysse van Croey binnen Aerie gelegen eenen jaerlicken ende erfelicken chijs van achthien carolus gulden, twintich stuver het stuck, te vergelden erfelick ende te betaelen alle jaer inden hoochtijt van Pincxsten van ende vuint eenen beempt soe groesswas ende hooijwassch gelegen inde prochie van Sint Oden Rode in de Yecxschot geheijten de groote Weijhoeve geloonende de voerscreven Jonckfrouwe Johanna op haer ende allen haer gueden hebbende ende vercrijgende den voerscreven chijs van achthien gulden inden voerscreven onderpandt te vrijen ende te waren van allen commer ende de onderpande voor de betalinge vanden voerscreven chijs alijt goed, genoch ende weldneggende te maecten onder voerwande dat de voerscreven Jonckfrouwe Johanna den voerscreven chijs inder erfelickheit alijt sall moogen lossen met drie hondert carolus gulden, twintich stuver tstück. Bezegelt met onsen zegelen. Gegeven negen ende twintich dage in Septembri int jaer ons Heeren dusent vijffhondert vijff ende tsestich

onder stont gescreven

J. de Haessell.

Accordat praesens copia cum suo originali Magister Johannes Thome pastor in Arlen et notarius a sede apostolica admissus et juratus. Ita attestor.

NOG EENS HET VOORMALIG NONNENKLOOSTER TE HOIJDONK

DOOR

JHR. MR. A. VAN SASSE VAN YSSELT.

Op blz. 123 van deze Bijdragen schreef ik op het gezag van Brock H. S. over de Meierij van den Bosch, berustende in de verzameling handschriften van het Prov. Gen. van K. en W. in Noordbrabant en dat van Schutjes Gesch. van het Bisdom 's-Hertogenbosch V p. 164, dat thans niet eens met zekerheid kan worden aangewezen de plaats, waar eens het klooster Hoijdonk stond.

De ZeerEerw. Heer J. M. A. van Eijl, pastoor te Nederwetten, deelde mij onlangs mede dat dit niet juist is, want dat thans nog die plaats met zekerheid kan worden aangewezen. Zij bevindt zich volgens hem op eene hoogte aan den rechteroever der rivier de Dommel, die haar voor een goed deel omspoelt; nog steeds draagt zij den naam van Hoijdonk.

Volgens hem zit daar op eene diepte van ongeveer een halven meter over de geheele uitgestrektheid puin in den grond en werden aldaar in den bodem vier doodsbeenderen gevonden, welke wezen op eene begraafplaats. Bovendien bevindt zich daar nog in en boven den grond een gedeelte van eenen kelder, die in tweeën is gedeeld en een steenen gewelf heeft, dat op bogen rust, waarvan de vakken thans evenwel zijn dichtgemetseld. Hierbij komt nog, dat de overlevering die plaats als de plaats van het klooster Hoijdonk aanwijst, zoodat zijn ZeerEerw. niet aarzelt haar aan te wijzen als de plaats, waar dat gebouw eens stond.

Ik aarzel op die gronden evenmin mij met zijne zienswijze te vereenigen, te minder omdat ik daarin versterkt ben geworden door de volgende beschrijving, welke Philips van Leefdael, heer van Beek, enz., die in de eerste helft der 17^e eeuw leefde, van gezegd klooster gaf in zijne Aanteekeningen, welke thans in het Rijksarchief alhier berusten en welke beschrijving ik hier in haar geheel laat volgen, omdat daarin menige, tot dusverre onbekend gebleven bijzonderheid over dat klooster voorkomt. Zij luidt als volgt:

Het aadelyck Joffrouwen clooster van Hoydonck (is) ghelegen seer plaisant met syne watermeulens op de riviere de Dommele, dewelcke daer rontom loopt onder het dorp van Nederweten, wordende (het) gheregeert door een priorinne, dewelcke men den titel geeft van vrouwe van Hoydonck, welcke staet nu teegenwoordich bekleet vrouwe Agnes van Pollart. Voorder soo houden deese Jouffrouwen yder besonder huys, treckende yder hunne besondere prebenden en innecoomen; in den choor coomende dragen sy lange swarte mantelen, voor met bont, gelijk oock den krage van den mantel ghevoedert (is), in maniere gelijk de canonikessen, behalve dat de mantel onder met geen bont ghevoedert en is. Oock soo seggen sy hun ghereformeerde oft reguliere canonikessen te sijn, maar en thoonen in het incoomen nogh (by de) professie geen quartieren dan alleen maer een wapen aadelyck te sijn. Deese staen onder d'obedientie van den abt van Cloosteroy ¹⁾, ontrent Aken geleegeen en hebben den regel van St. Augustin, leesende roomsche ghetiden. Deesen hebben hunnen besonderen pastoor, treckende de prebende ghelijck eene Jouffrou; dan als den Abt van Cloosteroy beliefte soude daer van sijn heeren moogen senden. Den patroon van hunne kercke is St. Jan Evangelist.

Ten tyde van de generale heert(t)ellinghe werden in dit clooster bevonden 24 ghewielde Jouffrouwen, eenen confesseur ende 8 dienstboeden; item eenen weerlycken man met sijnder huysvrouwe, gheheeten die meester van Hoydonck, hebbende 8 dienstboeden. In het dorpe van Neerweten weerden al(s)doen bevonden 34 heertsteden, waeronder waeren arme, van den H. Geest leevende ²⁾.

¹⁾ Rolduc.

²⁾ Dezen waren vrij van belastingen.

FRANCISCUS EN JOHANNES ANDELLIUS

DOOR

A. A. J. KARTHON.

Reeds als kind hoorde ik spreken over Johannes Andellius, « die 's morgens te Genderen de H. Mis nog deed en 's middags met zijn Parochianen de beelden in de kerk stuk sloeg. » In den loop der jaren echter begon ten gevolge der andere omgeving en der andere streek, waarin ik leefde, het idee Johannes Andellius, afgevalven pastoor van Genderen, wel een beetje te verwazen, totdat door terugkeer in de vroegere omgeving nabij Genderen dat beeld weer op eens en nu veel scherper voor me kwam te staan. Een historisch doch tevens angstvallig onderzoek naar dien afgevalven pastoor (?) van Genderen was daarvan 't gevolg. Bij dat onderzoek kreeg ik ook inzage van de stukken, later door den heer J. van der Hammen Niczn in N° 1 van dit tijdschrift gepubliceerd. Ik vond echter *nog meer*. Ik meende hetgeen ik vond in deze Bijdragen te publiceeren, toen ik van bevriende zijde vernam, dat de heer van der Hammen reeds in N° 1 met zijne bevindingen zou uitkomen. Aangezien ik door bereidwilligheid zijnerzijds van zijne vondst omtrent de gebroeders Andellius op de hoogte was, wilde ik niet trachten hem het gras voor de voeten weg te maaien, doch liever op den door hem geogsten akker een nalezing houden. Ik twijfelde er niet aan, of, evenals in 't boek Ruth, zou ook hier die nalezing nog wel een enkele korenaar opleveren.

Mijn doel is dus niet het artikel van den heer van der

Hammen aan critiek te gaan onderwerpen. Integendeel, ik wil alleen hetgeen *nog meer* omtrent Franciscus en Johannes Andellius historisch zeker vast staat of waarschijnlijk is, hier publiceeren. De lezer mag dan verder zelf het door J. v. d. Hammen reeds gepubliceerde aanvullen of verbeteren.

Dat Schutjens (deel II, p. 34; deel III, p. 720), Coppens (deel II, 2de afd., p. 20) en vóór hen Jacob van Oudenhoven (Geschiedenis van Heusden, uitgave Hartig, Amsterdam 1743, p. 214) en al zijne latere naschrijvers (zooals A. C. Duker in zijn goed gedocumenteerde en overigens zeer te waardeeren « Gisbertus Voetius », d. I, p. 25, J. van Haeringen Kzn in zijn onbetrouwbare « Geschiedenis der Kerkhervorming in Noord-Brabant en Limburg », blz. 20, Knipscheer in zijn overigens zeer volledige, doch hier en daar onnauwkeurige biographie in 't Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, d. I, kol. 128), en anderen dwalen, wanneer zij ofwel Franciscus en Johannes Andellius vereenzelvigen, ofwel Johannes Andellius eerst pastoor van Genderen laten zijn, bewijst J. v. d. H. door een Heusdensche Schepenvestbrief van 13 Sept. 1613. Hij noemt dezen terecht zeer belangwekkend en meent dat er geen *ouder* officieel bewijs bestaat. En toch, dit bestaat; en dit bewijs is nog meer belangwekkend, èn omdat het nóg 40 jaar vroeger dateert, èn omdat het door *Franciscus* geteekend is in zijn hoedanigheid van *pastoor van Genderen* ¹⁾, terwijl het tevens Johannes in andere hoedanigheid vermeldt. Het is een notarieele verhuurceel van 5 en 13 April 1573. Deze oorkonde is thans berustende in de Bibliotheek van 't Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te 's Bosch (Verzameling Oorkonden, 1ste Suppl. N° 288^a.) In extenso luidt die oorkonde als volgt:

« In manieren ende voorwaerden hier nae volgende hebben Jan Willemszn Hoeck ende de jongen Antonis Hermans ingesedt ten huer jegens Dierck Loeff Henricxzn als weesmeester ende Adriaen Matyss als beschreven wesendè van

¹⁾ Het door J. v. d. H. gepubliceerde document bewijst, dat Franciscus pastoor van *Eethen* is geweest. Op de keper beschouwd bewijst het dus niets tegen Genderen, dat destijds èn burgerlijk èn kerkelijk van Eethen gescheiden was.

Mr Jan Staess als oom ende voocht van de voorkynderen van Jasper Doedyns zaliger op behaegen van den heer deser Stadt ende Wouter Jacobs alsmede weesmeester een gesaet oft hophoff metten bogaert, gelegen in den banne van Genderen, genaempt Costershoff, toebehoorende de voorn. voor-kynderen van denselven Doedyn, verweckt by Gysbertken Jan (Jane?) Staessdr, den tyt van ses jaeren lanck gedue-rende voor de somme van twintich guld 's jaers, daer den eersten betaeldach aff wesen sall corsmisse anno 73 ende tselve gesaet oft hophoff aan te vangen als de slach van desen gaen sall ende sullen gehouden wesen te maecken straat, weteringen ende tuynen totten selven gesaet behoo-rende ende alle andere commer ende, die opt tvoors. lant soude mogen comen, sullen deselve huerders tselve verleggen ende aen de voorsz. huere corten gelyck de placcaten ende ordinantien vermelden sullen ende de slach van desen sal gaen op huynen in acht dagen ende staet hier op tot wyncop twintich stuv. tot laste van de huerders. Aldus gedaen in jegenwoordicheyt van den voorsz. Loeff, Adrian Matyss, Lambert Huybertszn ende meer andere, die dese cedula onder-teeckent hebben opten 5 Aprilis a^o 1573. Op noch voor- waerden alsoo tselve goet nu jegenwoordich nyet besaeyt is, sullen dairomme deselve huerders als sy van der huere scheyden 'tselve goet alsoo wederom mogen laten ende soo- veel op staet nue ende soo goet ende quaet als sy daertoe ontfangen zoo verre ende soo goet en quaet sullen sy weder- om leveren teynden.

(merck) van Jan Willems; dit is Antonis Hermanss syn merck.

Op huynen den 12 Aprilis a^o 1573 syn de voors Jan Willemszn Hoeck ende den Jongen Antonis Hermanss den slach gegeven van 't voors gesaet voor de voorsz som hier- boven gementioneert, in presentie van goede mannen, die dese cedulle onderteeckent hebben. Actum ten daege ende jaere ut supra.

Loeff

Lambert Huyberts van der Plas.

Franciscus Eustachius Andellius presbyter, pastor in Genderen.

Uit deze akte blijkt dus, dat ten jare 1573 Frans Staess pastoor was van Genderen, terwijl Mr (over dit woordje Mr later een enkel woord) Jan Staess daarin vermeld wordt als

oom en voogd der kinderen van Gysbertken Jan (ik vermoed een schrijffout en dat bedoeld is Jane of Jaan) Staess, zijn zuster. Genoemde zuster schijnt in Heusden te hebben gewoond, want Mr Jan Staess is als voogd over hare kinderen aangewezen « op behaegen van den heer deser Stadt ». De eerste maal was zij gehuwd met Jasper Doedyns. Deze familienaam komt reeds sedert eeuwen en ook nu nog te Heusden voor. Uit het woord « voorkinderen » schijnt men te moeten opmaken, dat zij na 't overlijden van Jaspas Doedyns hertrouwd is. Met wien, blijkt niet. De door den heer J. v. d. H. gepubliceerde schepenvestbrieven van lateren datum bevestigen ons het bestaan van een Franciscus Staess en een Johannes Staess; tevens blijkt daaruit, dat Franciscus en Johannes broeders waren en dat zij behalve Gysbertke nog twee zusters hadden Jacobske en Elisabeth.

Nog meerdere bijzonderheden omtrent Johannes en Franciscus Andellius werden door mij hier en daar opgediept. Ik deel ze hier mede in verband met elkaar. Behalve eenig meer licht omtrent Johannes en Franciscus Andellius geven ze ons tevens een kijk op 't veldwinnen der Reformatie in 't land van Heusden.

Waar woonde destijds de familie van Andel? Met zekerheid kan daarop geantwoord worden « *in 't land van Heusden* ». ¹⁾ Zou echter niet met grond mogen worden vermoed, dat de familie van Andel, ofschoon gelijk de naam aanduidt, oorspronkelijk stammende van 't dorp Andel (in 't land van Altena), ten jare 1500—1600 te Genderen gevestigd was? Dan immers kan op redelijken grond verklaard worden het bezit aan huis en hof dezer familie in Genderen en aan grond in de naaste omgeving; dan is het te begrijpen, waarom Johannes Andellius, gelijk sommige beweren, in Genderen

1) Toentertijd werd het land van Heusden verdeeld in de *boven*-dorpen Engelen, Vlijmen, Onsenoort, Hedikhuizen, Herpt, Oud-Heusden, Baardwijk met Elshout en in de *beneden*-dorpen Heesbeen, Aalburg, Genderen, Doveren met Gansoijen, Dronghelen, Eethen, Meeuwen, Babylonienbroek met Hill, Veen en Wijk. Cfr. Jac. van Oudenhoven, *Beschryvinghe van 't land van Heusden*, p. 8.

wilde begraven worden. Strikte bewijzen om dit vermoeden tot zekerheid te maken ontbreken echter. Wel staat vast, dat Johannes van Andel een inboorling van 't land van Heusden was. Ik vond het bewijs daarvoor in het kerk-archief der Hervormde gemeente te Heusden, niettegenstaande Johannes van Hemert daar 25 jaren geleden « ijverig doch te vergeefs » had gezocht. Ja, ik vond daar zelfs een langen brief, door Johannes Andellius, destijds predikant te Wormer, Febr. 1580 geschreven.

Aangezien dit archief aan de meeste lezers onbekend zal zijn, eerst een woordje over dit archief. Bij onderzoek is mij gebleken, dat er in dit archief meerdere afdeelingen zijn. Men heeft er o. a. een kerkgemeente-archief van Heusden, dat beheerd wordt door predikant en kerkvoogden van de Hervormde Gemeente van Heusden; — alsook een classikaal-archief der classis Heusden, hetgeen onder toezicht staat van het classikaal Bestuur. Sinds den jare 1350 behoorde Heusden burgerlijk tot Holland, en toen in 1577 en volgende jaren de Reformatie in stad en lande van Heusden voor goed gevestigd was, werd stad en land van Heusden ingedeeld bij de classis Gorinchem. Later werd Heusden zelf een classis en is dit nog heden. Welnu, in 't archief der classis Heusden zijn sommige stukken verzeild geraakt der oude classis Gorinchem. En juist deze zijn voor ons in zake Andellius van belang. Het zijn:

1° « Brieven en papieren der classis Gorinchem van 1588 en volgende jaren ». Deze brieven en papieren ten getale van 188 zijn gebonden in een wit perkamenten band en bevatten niettegenstaande den titel ook eenige papieren van vóór 1588.

2° Twee portefeuilles, met stukken van kort vóór en kort na 1600.

In den inventaris van het archief der Hervormde kerk van Heusden, samengesteld door J. v. Hemert, (uitgave L. Veerman, Heusden) worden ze vermeld onder I c, 67.

Dank zij de welwillendheid van den Weleerw. Heer Ds.

H. Visch, predikant te Sleeuwijk en scriba der classis Heusden, zijn deze bescheiden in hoofdzaak door mij nagezien (in hoofdzaak, want voor minutieus onderzoek ontbrak en ontbreekt de gelegenheid) en heb ik daarin onder meer ook het een en ander omtrent Johannes Andellius gevonden.

N° 23 der Brieven en papieren bevat een missive dato 18 Dec. 1588, waarin de Kerkenraad van Heusden het classikaal Bestuur van Gorinchem verzoekt, dewijl H. Swerinkhuizen (die bij plaatsverganging te Heusden predikantsdienst vervulde) bedankte, het beroep op Johannes Andellius, toen predikant te Asperen goed te keuren en te bevorderen. Een der motieven, waarop de Heusdensche kerkenraad zich ditmaal ¹⁾ beroept, is: « vermits hij mede uit 't lant van Heusden geboren is, verwacht men veel heil van zijn prediking. »

Dit beroep schijnt geen bevredigend resultaat te hebben opgeleverd, want 30 Jan. 1590 (zie stuk n° 27) verzoeken Jeremias Bastingius en Gualterus de Roy, meer bekend als Bomelius (later te Leiden), beiden dienende bij leening te Heusden, de classis van Gorcum te willen toestaan, dat Johannes Andellius in hunne plaats kome, dewijl hun tijd om is en de gemeente gevaar loopt te vervallen. (!) Aan dit verzoek werd toen door de classis voldaan en heeft Johannes Andellius bij leening te Heusden de predikantstaak waargenomen. Doch slechts voor zeer korten tijd. Want blijkens een door J. v. d. H. reeds gepubliceerd citaat uit het kerkelijk Placaatboek wordt Johannes 7 Maart 1590 van Heusden tijdelijk beroepen te Utrecht en 30 Juni 1590 ontmoeten we reeds te Heusden D^{us} Cornelis Rodenburgh (stuk n° 29), Heusdens eersten vasten predikant.

Johannes Andellius, geboortig gelijk we zagen uit 't land van Heusden, schijnt ook vóór zijn overgang tot de Reformatie eenigen tijd in Heusden of in de naaste omgeving te

¹⁾ Reeds meer malen had de Heusdensche Kerkenraad getracht Andellius naar Heusden te krijgen, o. a. toen Andellius predikant was te Wormer en Jisp, anno 1580. Zie N°. 24 en 25 derzelfde « *Brieven en papieren* ». N°. 25 is een eigenhandig geschreven brief (2 blz. folio klein schrift) van Johannes Andellius in verband met dit beroep.

hebben doorgebracht. Immers in de huurceel van 1573 lezen we, hoe hij « op behaegen van den heer dezer stadt » voogd was over de voorkinderen van Jaspar Doedijns en Gysbertke van Andel. En J. van Oudenhoven teekent in zijn Geschiedenis van Heusden, p. 214 het volgende aan :

« Als in 't begin van de Reformatie de Reformatie op veele plaatsen plaats nam, was zy hier noch by seer weinighen aanghenomen.

Joannes Andelius, Pastoor tot Genderen (sic!) ende Heer Aelbrecht, die op den Heusdenschen dyck in de Capelle in de voorstadt staende predickte, waren deselve toe-ghe-daen en kregen uijt de Stadt ende van 't Landt groote toeloop; maar de Schout Pieter Brul kreegh last om Andelium te vangen, die daarom met Heer Aelbrecht voorschreven ver-trock en wierden tot den kercken-dienst gebraght ende was Joannes Andelius een seer welsprekend ende wys man, seer vriendelyck van wesen, die in verscheyden occurrentien van kerckelijke swarigheden de kercken van Heusden, Utrecht ende Gouda goede diensten gedaen heeft, ende was laetsten dienst tot Baerdwyck, daar hy door hooghen ouderdom emeritus geworden zynde heeft hem tot Doveren neder-ghestelt, ende is aldaer gestorven ende tot Genderen in syn oude-Parochje begraven. Met deses vertreck was het werck van Reformatie voor desen tydt gestaect. »

Volgens Coppens a. w. 3de deel, 2de afd. p. 25 en p. 3 zou de kapel op den Heusdenschen dijk, die door heer Albrecht bediend werd, op last van Pieter Brul 9 Maart 1574 zijn afgebroken.

Dus begin 1574 zal Johannes Heusden wel verlaten hebben, om in Holland op menige plaats te gaan prediken. Wat was of deed hij echter voor 1574? Met *zekerheid* staat daaromtrent niets vast. In 1914 is door J. van Andel Kzn. bij Henri Timmermans te Roermond een boek uitgegeven met den titel: Stamboom der familie van Andel.

In 't voorbericht bij dien stamboom lezen we: Johannes was eenigen tijd monnik in 't klooster van St. Truyen, waar hij voor het R. C. priesterambt werd opgeleid. Cfr. Van Haeringen in « de Bode van Gereformeerde Kerken van Noord-Brabant en Limburg 1911. Jan. en vv. ». Of deze

bewering op deugdelijke gronden steunt, *blijkt* verder *niet*. Het later optreden van Johannes en als gezocht predikant en als gewild scriba in menige classikale of gewestelijke bijeenkomst in aanmerking genomen, zou het geen verwondering baren, dat hij in een of ander klooster (wellicht de abdij van Sint Truyen, want deze had het personaat van Genderen) zijn opleiding, ja mogelijk de kruinschering heeft ontvangen. Met andere woorden de mogelijkheid bestaat, dat Johannes Andellius clericus is geweest, welk soort menschen in die dagen betrekkelijk talrijk in de wereld werd aangetroffen. Dit zou dan verklaren, waarom wij hem in oude stukken meestal vinden aangegeven als Mr Johannes Staess. Het voorzetsel Mr toch schijnt op zekere bestudeerdheid te duiden, en waar zou hij die geleerdheid in die dagen elders hebben opgedaan dan in een klooster.

Dit zou ook verklaren, waarom hij zoo bijzonder geschikt was voor den predikdienst. Want dat Andellius een gewild predikant was, blijkt uit de talrijke beroepingen, die hij van heinde en verre mocht ontvangen.

Na zijn gedwongen vertrek uit Heusden zien we hem achtereenvolgens eerst te Wormer en Jisp, waar hij als scriba ter classikale vergadering der classis Edam op 28 April 1578 een « credentsbrieff » voor de afgevaardigden ter nationale Dordtsche synode van 1578 als volgt onderteekende: « Joannes Andellius ¹⁾, onwerdich dienaar Christi in zijn gemeynthe tot Wormer ende Jisp, representeerende in dese vergadering den schrijver. » Cfr. F. L. Rutgers, Acta van de Nederlandsche Synoden der XVI^{de} eeuw. p. 294 (uitgegeven in de werken der Marnixvereeniging Serie II. d. III). In 1584 is hij nog in Wormer en Jisp. Want op 28 Mei 1584 wordt Joannes Andellius, « dienaar tot Wormer ende Gisp vercozen in scribam der vergaederinge der Noorthollandscher kercken Christi bynnen der Stadt Hoorn. » Cfr. Reitsma en Van Veen. Acta der Prov. en Part. Synoden I. p. 124.

¹⁾ Tot 1585 teekent hij immer Joannes Andellius. Van af 1586 wordt het Andellius. Ik heb me gehouden aan het nu eenmaal gebruikelijke « Johannes Andellius ».

In 1585 schijnt hij eenigen tijd te Medemblik werkzaam te zijn geweest, doch slechts kort, want 2 Juni 1586 treffen we hem reeds aan te Asperen (classis Gorcum).

Hij was als zoodanig tegenwoordig bij de particuliere synode op dien datum te Rotterdam gehouden. Cfr. Reitsma, a. w. d. II. p. 263. Van uit Asperen kwam hij gelijk boven reeds gezegd is; in 1590 bij leening voor korten tijd te Heusden, om vandaar te vertrekken naar Utrecht. 2 Nov. 1592, 31 Augustus 1593, 2 Aug. 1594 treffen wij hem aan als dienaar te Ameyde (Cfr. Reitsma, a. w. d. II. p. 441. d, III. p. 2, 18), op welke datums hij verschillende synoden bijwoonde. In 1595 nam hij een beroep aan naar Gouda, waar hij is werkzaam geweest tot 1598. De belangstellende lezer kan daarover raadplegen, Jacobus Triglands Kerkelijke Geschiedenissen. Uitg. 1650, p. 769. Men vindt daar tevens een sterk negatief bewijs voor de stelling, dat Johannes Andellius nooit priester of pastoor geweest is. Jacobus Trigland, die Johannes Andellius *persoonlijk heeft gekend, rept daarvan niet*. In 1598 vertrekt hij naar Meerkerk, totdat hij in 1610 wordt beroepen naar Baardwijk ¹⁾. In Baardwijk (en Elshout) is Johannes Andellius als predikant werkzaam geweest tot 1613, in welk jaar hij zich als emeritus vestigde te Doveren, waar hij eindelijk in hoogen ouderdom omstreeks 1620, in alle geval voor 1623, kwam te overlijden. We vinden een en ander opgeteekend in een oud handschrift geschreven door Nicolaas Voet, zoon van den bekenden Gysbertus Voet, hoogleraar te Utrecht en geboortig van Heusden.

Nicolaas Voet was 1657—66 predikant te Meeuwen. In 't kerkenraads-aktenboek der Hervormde gemeente Meeuwen heeft hij enkele aantekeningen gemaakt over het begin der Reformatie in 't land van Heusden. Deze aantekeningen zijn van veel belang, omdat hij uit het land van Heusden

¹⁾ Voor al deze verschillende plaatsen, waar Johannes Andellius predikant geweest vergelijke men J. G. de Waldkirch Ziepprecht, *Register der Nederlandsche Hervormde predikanten en gemeenten*, in handschrift berustende ter Universiteitsbibliotheek te Leiden.

stamde en zijn vader, van wien hij natuurlijk veel vernomen had, van vele gebeurtenissen na 1600 tijdgenoot was geweest. Deze aantekeningen zijn door prof. Kist, ten jare 1857 gepubliceerd in 't Kerkhistorisch Archief, d. I. p. 307. Nicolaas Voets nu schrijft daar als volgt:

«Nadat het Twaelfjarige bestant in den jare 1609 tot Antwerpen gesloten was, hebben de Grooten Heeren Staeten van Hollandt ordre gestelt op het ondersoecken, aanteecken ende aanslaen van de Pastoryen ende alle andere Geestelyke goederen in de Stadt en Lande van Heusden, mitsgaders in de andere aangelegene heerlykheden en dorpen . . . Is volgens dien de paepsche pastooren soo der in eenige plaetsen noch overig waren (als tot Vlymen, Hedikhuizen, Baerdwyk, Otheusden, Eethen, Heusden) door ordre van de Heeren Staeten van Hollandt, belast van hare getoleerde diensten te desisteeren, ende de pastoryehuysen met den aankleven van dien te ruymen: welkens plaetsen de Classis van Gorinchem met gereformeerde predikanten bekleed heeft, daartoe roepende ten deele jonge studenten of proponenten.

Tot Baerdwyk en Elshout gecombineert, Johannes Andellius: . . . . Wanneer hij van de classis van Gorinchem tot Baerdwyk gevordert wierde stont hy tot Meerkerk in den Land van Vianen, ressorteerende doen ter tydt onder deselve classe van Gorinchem.

Na eenige jaren goede diensten te Baardwyk is hij in synen zeer hoogen ouderdom emeritus gemaekt en heeft hem tot Doveren ter nedergesteld, alwaer hij nae weinige jaren gestorven is.» ¹⁾

Omtrent de begrafenis van Johannes Andellius te Genderen hier geen woord. Slechts Oudenhoven vermeldt die. Doch een zeer geloofwaardig persoon, die nu ongeveer 80 jaar oud is, deelde me mede, dat hij in zijn jeugd meermalen met een achtenswaardig ouderling van Genderen gesproken heeft over Johannes Andellius, en dat deze hem verzekerde, dat het gedeelte zerk eerst later van Doveren

---

¹⁾ Te Doveren is Johannes Andellius nooit als predikant werkzaam geweest. Hier had zich reeds lang als predikant ingedrongen zekere Henricus Tamerus. Deze was daar predikant tot 1619. Hij werd opgevolgd door Dnus Johannes Wykentoom. Cfr. Handschrift Nicolaas Voet. Waldkirch Ziepprecht. Naamlijst in voce Doveren-Genderen.

naar Genderen is overgebracht « omdat Andellius te Genderen pastoor was geweest. » Te dier gedachtenis werd het stuk zerk als aandenken gelegd voor den preekstoel in de kerk der Ned. Herv. Gemeente. Bij vernieuwing van den vloer circa 1880 werd het overgebracht naar de Gereformeerde kerk en diende daar als deurdrempel, eerst der kerk; later (1909) der consistoriekamer. Op 23 Dec. 1913 eindelijk werd het door bovengenoemden Joh. van An del Kzn. weer opgegraven en in tegenwoordigheid van afgevaardigden der Kerkvoogdij en van de Nederl. Herv. Gemeente en der Gereformeerde Gemeente van Genderen naar de Ned. Herv. Kerk overgebracht en naast den Predikstoel ingemetseld.

Tot slot der levensgeschiedenis van Johannes Andellius nog een kort woordje over de wijze, waarop door sommige in deze en dergelijke zaken geschiedenis wordt gemaakt. In de voorrede van: « Stamboom der familie van An del » lees ik: « In 1613 legde « deze grijze strijder » (volgens een oud handschrift in 't bezit van van der Hammen) zijn geregelden arbeid neer en ontving van de Staten een jaarlijks pensioen van 300 gulden. Hij stierf 16 April 1623 te Doveren, ten huize van zijn dochter Adriana en werd te Genderen in zijn eerste parochie begraven. (Cfr. Hetzelfde handschrift).

Waar J. van An del Kzn. deze bijzonderheden (die zonder tegenspraak mogelijk over honderd jaar als authentiek zouden worden vermeld) haalt, laat ik in 't midden. Doch geconstateerd zij reeds nu, dat de heer van der Hammen, naar hij mij verzekerde van 't bestaan van 't geciteerde Handschrift, hetwelk in zijn bezit zou zijn, niets weet.

Nu nog een enkel woordje over *Franciscus* Staesz van An del. Uit het bisschoppelijk archief. (afd. Visitationes Genderen, cfr. Schutjens, d. III, p. 719) blijkt, dat hij in 1571 en 1572 pastoor was te *Genderen*. Aan de 2de visitatie van 't dekenaat Heusden, welke om de troebele tijden namens bisschop Metsius ten jare 1572 door den deken van *Eethen* Henricus Christiaans van Gestel verricht werd, nam *Franciscus*

een werkzaam deel. En toch in 't document van Sept. 1612 door J. v. d. H. gepubliceerd, wordt van Franciscus gezegd, dat hij in leven was pastoor van Eethen. Hoe dit te verklaren?

Mij inziens als volgt. In 1576 kwam Henricus Christiaans van Gestel, deken van 't district Heusden en pastoor te *Eethen*, te overlijden. Destijds was Franciscus van Andel nog pastoor te *Genderen*. Deze twee feiten blijken uit een document van bisschop Metsius dato 2 Mei 1576 door Schutjens, d. III, p. 546 summarie gepubliceerd. Of de parochie Eethen toen nog is aangevuld, blijkt niet. Wel weten we, dat Franciscus niet lang meer in Genderen gebleven is. Immers in 't aangehaald document van Nicolaas Voet Gzn lezen we: « Eenige kercken beneden Heusden als Heesbeen, Doveren, *Genderen*, Babylonienbroek ¹⁾, Veen, Wyk, Aalburg hadden al eenige jaren voor de Reformatie of eenigen tydt door deselve *sonder ordinaire* paepsche pastooren (immers aldaer resideerende) geweest. » En uit een authentieke copie, berustende in de abdij van Berne te Heeswijk, weten we, dat Franciscus Staesz van Andel ten jare 1579 verblijf hield bij de Zusters Franciscanessen te Heusden (« pater in 't susterhuys tot Heusden ») en als zoodanig te samen met Joost Waelwyns, rentmeester van 't kapittel te Heusden, van wege de kanunniken voor Adriaen Adriaensz en Antonius Joosten van Lith als schepenen, protesteerde « tegens dinhoudt van den pacificatie, die stadt van Heusden van syne Ex^{cie} gegonnen ende van de Staten van Hollant geaggreert » enz. Voor den belangstellenden lezer is een en ander in extenso te vinden in de Handelingen, Prov. Gen. v. K. en W. 1891—93, p. 64 ²⁾, waar fr. Hoevenaars van Heeswijk' meerdere nog

¹⁾ Waar de pastoor reeds vroegtijdig (voor 1576) is afgefallen. Jan van Cuyk was daar pastoor. Dit blijkt uit een officieel document, berustende onder de aangehaalde « *Brieven en papieren* » enz. In 1576 werd Jan van Cuyk beleend met de heerlijkheid Herpt. Dit was zeker het loon voor zijn verraad. Over dezen mogelijk later wel eens. Cfr. Theodorus Groen, *Beschrijvinge der Stad en Lande van Heusden*. Handschrift van circa 1650, berustend in de Bibliotheek van het G. v. K. en W. te 's Bosch, afdeling Handschriften, N° 496.

²⁾ Het Frans *Faesz*. van Andel, dat daar voorkomt, is een drukfout. In 't oorspronkelijk stuk staat *Staez.*, gelijk me fr. W. Hoevenaars kort voor zijn dood schriftelijk bevestigde.

bestaande stukken uit Heusdens Oud-Archief heeft gepubliceerd, die een eigenaardig licht werpen en op de vrijwilligheid der Reformatie in deze streken en op de betrouwbaarheid van den geschiedschrijver Jacobus v. Oudenhoven, 1626—32 predikant te Aalburg en Heesbeen.

Vaststaande historische gegevens omtrent Franciscus heb ik verder tot nog toe niet kunnen achterhalen. Met recht mogen we echter veronderstellen, dat hij ten jare 1579, toen alle uitoefening van de Roomsche religie moest worden gestaakt en alle geestelijke goederen werden aangeslagen, Heusden wel zal hebben verlaten. Doch waarheen? Zou het te gewaagd zijn te veronderstellen, dat hij zich naar de heerlijkheid Eethen begeven, daar de zielzorg waargenomen en tevens ter sluiks in de geestelijke behoeften van zijn vroegere parochianen in 't aangrenzend Genderen voorzien heeft? Deze veronderstelling vindt steun bij 't document 1612, waar hij uitdrukkelijk *pastoor van Eethen* genoemd wordt. En dat de mogelijkheid bestond ook na 1579 in Eethen openlijk eenige zielzorg waar te nemen, vinden we bevestigd in de verhandeling van Nicolaas Voet Gzn, waar hij schrijft:

« Nadat in de stadt Heusden de gereformeerde religie ingebracht was en weynick tyds daerna de Pauselijke exercitien cesseerden zyn evenwel in den lande van Heusden » (nl. in Drongelen, Baardwijk, Vlijmen, Engelen en Hedikhuizen gelijk uit het boven aagehaald citaat blijkt) « ende in de aangelene heerlykheden van *Eethen*, Meeuwen, Dussen, Capelle, Spranghe enz. *de Pauselijke religie*, hare exercitien ende pastooren in de publyke kerken *getolereert*; zoo nochtans dat den publyken dienst der missie verboden wierdt, ende de pastooren alleen toegelaten op de sondaegen ende haere genaemde heilige dagen te prediken neffens het doopen der kinderen en het ondertrouwen en trouwen; mitsgaders het biechten der krancken, de begravinge der dooden op haere gewoonelyke wijze. Bleef alsoo door dit versuym het arme volck onder het beleydt van die blinde leydtslyuden; zoo dat men heel weynige vondt die kennisse of eenich gevoelen hadden van de ware religie en noch weyniger, die den ijver hadden om dezelve te belijden of d'exercitien derzelver elders te soecken en te frequenteeren. » (!)

Eerst in 1609 hield deze betrekkelijke vrijheid in die dorpen van 't land van Heusden en aangelegen heerlijkheden op. Dus ook in Eethen werden tot 1609 de Pauselijke Religie en hare bedienaars getolereerd. Niet echter in 't aangrenzend Genderen en na einde 1579 ook niet in Heusden, waarheen Franciscus zijn toevlucht had genomen. In 1612 wordt hij echter in een officieel stuk van 13 Sept. genoemd: «Frans Staesz van Andel in zijn leven pastoor tot Eetten.» Ligt het nu niet voor de hand te vermoeden, dat hij na 1579 in Eethen eenigen tijd de zielzorg heeft waargenomen en daar als pastoor is gestorven? Wellicht brengt de toekomst ook hier nog wel licht en zekerheid. Tot dan toe is het slechts een gegronde en redelijke veronderstelling. Hoofdzak is en blijft dat wel een Andellius pastoor van Genderen is geweest, doch dat niet deze, doch zijn broeder Johannes tot de nieuwe leer is overgegaan. Dat de communis opinio tot nog toe anders was, danken we aan de onbetrouwbaarheid van Jacobus van Oudenhoven, die hetzij met opzet, hetzij lichtvaardig zonder voldoende onderzoek, deze twee personen vereenzelvigde.

HEUSDENSIA

DOOR

DR. P. J. M. VAN GILS.

22 April 1449. Philips de Goede vergeeft de kapelanie, welke vakant was door resignatie van Ghyselbertus, in de St. Catharina-kerk te Heusden, aan meester Cornelius Voechts, priester van het bisdom Luik.

Philippus Dei gracia Burgundie, Lotharingie, Brabancie et Limburgie dux, Flandrie, Arthesii, Burgundie, Palatinus, Hannonye, Hollandie, Zelandie et Namurci comes, sacri imperii marchio, dominus Frisie, Salinie et Machelinie, venerabili in Christo preposito arnhemensi et archidiacono in ecclesia traiectensi salutem in Domino sempiternam. Ad capellaniam sitam in ecclesia parochiali et collegiata beate virginis et martiris Katherine in *Huesden* partium nostrarum Hollandie, fundatam et dotatam in honorem omnipotentis Dei, beate Marie virginis necnon beatorum Petri et Pauli apostolorum, cujus collatio ad nos pleno jure dinoscitur pertinere, vacantem ad presens per liberam resignacionem domini *Ghyselberti*, filii Mathie, presbyteri traiectensis dioecesis, novissimi possessoris eiusdem, discretum virum magistrum *Cornelium Voechts*, presbyterum leodiensis dioecesis, cui predictam cappellaniam pure et simpliciter propter Deum contulimus et conferimus per presentes, vobis in Dei nomine presentamus, rogantes et requirentes sinceri cordis affectu, quatenus predictum magistrum Cornelium ad antedictam cappellaniam admittatis rectoremque instituatis in eadem, ac sibi de universis et singulis fructibus et emolumentis ad eandem spectantibus respondere faciatis et committatis, tempore et loco oportunis, adhibitis solemnitatibus in talibus fieri debitis et consuetis, harum nostrarum testimonio litterarum sigilli nostri appensione munitarum. Datum vicesima secunda die Aprilis anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo nono.

Op de vouw: Per dominum ducem ad relacionem domini de Lannoy locum tenentis et aliorum consiliariorum Hollandie. Get.: De Zwieten.

Van eene andere hand op de rugzijde: VI Junii exhibuit dominus Cornelius Atten ¹⁾ istam presentacionem in vim probacionis partis sue.

Origineel op perkament in mijn bezit. Zegel afgevallen.

---

¹⁾ De lezing *Atten* is onzeker.

EEN NEDERLANDSCHE KELK UIT DE XVe EEUW IN ZUID-AMERIKA

DOOR

C. J. ZWIJSEN.

Zoekt men iets, dan vindt men het dikwijls niet; zoekt men niet, dan vindt men dikwijls, wat men niet zocht. Zoo verging het mij 13 Oct. 1906. Ik zocht Z. D. H. Mgr Galton, Apostolisch Vicaris van Demerara (Georgetown) en vond hem niet. Z. D. H. was op vormreis. Zeer gaarne had ik kennis gemaakt met dien zoon van een bekeerde adellijke familie, wiens naam en titel eigenlijk was: Sir Compton Theodore Galton, titulair Bisschop van Pertenissus, vicarius apostolicus van Britsch Guyana. In die dagen was het in de couranten erg druk over Port-Arthur. Hier vernam ik, dat die naam Port-Arthur zijn ontstaan dankt aan een der oud-ooms van dezen Bisschop, een Engelsch Admiraal, Sir Arthur Galton, die het stichtte en er zijn naam aan gaf.

Wat ik echter niet zocht, zelfs niet vermoedde, dat vond ik in de sacristie van de Kathedraal; nl. een Nederlandschen Kelk uit de 15^e eeuw.

Op mijn navraag vernam ik aangaande dat merkwaardige werkstuk het volgende.

Eenmaal had die kelk toebehoord aan een Hollandsche familie in den tijd, dat Britsch Guyana nog een Nederlandsche bezitting was. Aan dien Hollandschen tijd herinneren, vooral langs de rivier de Berbice, een menigte namen. Daar ligt

o. a. een stad, die nu nog *New-Amsterdam* heet, juist zooals New-York nu eigenlijk nog heeten moest. Bijna alle plantages op de beide oevers dragen Hollandsche namen: *Voorzienigheid, Rust en Vrede, Zeezicht, Verwachting, Hoop, Voorspoed, Op Hoop van zegen* enz. enz., zooals het in een Hollandsche Kolonie niet beter kon zijn.

Vanuit New-Amsterdam was de kelk naar Demerara (Georgetown) gezonden ten onderzoek en reparatie. Hij behoorde aan de kerk van New-Amsterdam.

't Was een kelk met breedgemonde, vergulde cuppa. De nodus springt sterk vooruit en heeft geslepen steenen, waarop om de beurt een familiewapen en een dubbelhoofdige adelaar gegraveerd is. Het voetstuk is verdeeld in zes vakken. In een van deze bevindt zich een plat kruis met het opschrift **I. N. R. I.** in gothische letters. In het tegenoverliggende vak een wapen in émail. Het is hetzelfde wapen als in den nodus, nl. een zilveren veld met twee dwarsbalken van keel. Op het uiterste randje van den voet is een rondlopend opschrift in gothieke letters, luidend:

**desen kelc behoert Jan en Wouter
Van Outhoesden om te dienen hort (?)
Capelle van Sinte katerinen te worcem,
gemackt int iaer mccccixxv. ora pro eo.**

Dat dit opschrift in hooge mate mijn nieuwsgierigheid gaande maakte, laat zich begrijpen. Hoe kwam die kelk hier in Zuid-Amerika? Wat werd er bedoeld met *Worcem* (waarschijnlijk te lezen als Workem of Workum)?

Ten tijde dat de kelk vervaardigd werd (1475) was Holland een deel van 't Hertogdom van Bourgondië, althans het huis van Bourgondië regeerde hier, — Philips de Goede was graaf van Holland en Sixtus IV, Paus van Rome. Dit in 't voorbijgaan ter orienteering in de geschiedenis.

Workum zou kunnen zijn Workum in Friesland, Dekenaat Sneek. 't Kan ook zijn Workum in Noord-Brabant, zooals de gemeente Woudrichem in den volksmond heet. «Woudrichem», zegt Schutjes, «in het oude Teisterbant, de hoofd-

plaats van het land van Altena heet aanvankelijk Waldrichem, Waldrichsheim en draagt in latere geschriften gewoonlijk den naam van Worcum, thans Woerkum uitgesproken.» *Outhoesden* is het dorp, dat met Elshout (N.-B.) één gemeente uitmaakt en aan het land van Altena grenst.

Nu komt het mij zeer onwaarschijnlijk voor, dat hier Workum in Friesland bedoeld wordt; terwijl het zoo natuurlijk mogelijk is, dat hier sprake is van het veel dichter bij Oudheusden gelegen, Woudrichem. Of er echter te Worcum ooit een kapel van Sinte Katerinen bestaan heeft? Dit is meer dan waarschijnlijk, ja, volkomen zeker, gelijk blijkt uit een verslag der Visitatie door den Bisschop Metsius, den 29 Aug. 1571 te Woudrichem ingesteld. Dat verslag luidt: *Est beneficium Divae Catharinae, collator Sebastianus Numan, possessor frater dicti collatoris qui est in francia cardinalis; nullum habuit deservitorem a 26 Septimanis; fructus 100 Daleros vel amplius sub onere sex missarum vel potius 7 ut putatur* 1). Wij zijn dus, waar wij zijn moeten, nl. in de kapel van Jan en Wouter van Outhoesden. In deze kapel was ook gevestigd eene Confraterniteit van Sinte Catharina 2).

Hoe kwam echter die kelk in Zuid-Amerika? Ziehier wat ik nog kon achterhalen. In het begin der 19^e eeuw emigreerden twee jonge Katholieke Nederlanders naar de kolonie Berbice. Zij heetten Jacobus en Mathias Jozef Timmers. Zij werden in hun reis en onderneming geholpen door hun grootvader Jan Jozef Debets en hun Oom Baron Eduard van Voorst tot Voorst. Deze laatste gaf hun dezen kelk als een deel van hun uitzet. Zij vestigden zich op de Plantage: *Nomen Nescio* en bouwden daar een kapel, die tegelijk dienst deed voor de nabijgelegen Plantage *Bestendigheid*. Beide plantages zijn nog (althans in 1906, toen ik de kolonie bezocht) het eigendom van Mej. Anneke Zabette

1) Ik dank de mededeeling aangaande het beneficium van Sinte Katerinen te Woudrichem aan de vriendelijkheid van Prof. H. v. Harpert te Haaren, die daarvoor de manuscripten van Coppens, in het Seminarie aanwezig, raadpleegde. Aan Z. H. G. daarvoor mijn beleefde dank.

2) Vgl. Schutjes, Dl. V. p. 95r.

Timmers, de hoogbejaarde dochter van bovengenoemden Mathias Jozef. De kapel werd later overgeplaatst naar *New-Amsterdam* en met de kapel kwam ook de kelk daarheen.

Meer bijzonderheden kon ik niet te weten komen. Een onderzoek, ingesteld bij de hooggeachte familie van Voorst tot Voorst, bracht geen nieuw licht.

't Was mij een genoegen, de Engelsche Jezuïeten, die met het oud-Nederlandsch opschrift en vooral met de plaatsnamen geen weg wisten, eenigszins te kunnen voorlichten.

TWEE POLITIEKE GEBEDEN

DOOR

H. VAN ALFEN:

De Weenske correspondentie van de Tijd, dato 15 April j.l., over het gebed, dat in een zeer treffend oogenblik van een luisterrijke godsdienstplechtigheid de jonge keizer voor zich en het Oostenrijksche volk uitsprak, vol ootmoed neergeknield voor den troon des Almachtigen om « in 't bewustzijn van eigen onmacht » vrede over zijn landen af te smeeken, deed mij denken aan een paar andere gebeden, die bij historische onderzoekingen betreffende de geschiedenis van ons Brabant mij getroffen hadden als weerspiegeling van eenzelfde menschenziel in verscheidener tijden nood.

Hoe de verbouding van Kerk en Staat zich in den loop der geschiedenis ook moge gewijzigd hebben, wij zien het gemced der vromen, van Paus en Keizer af tot priester en eenvoudigen leek toe, ook voor wat hun op staatsgebied ter harte gaat, zich uiten in het gebed, het ware karakter der vroomheid.

In een tijd van verdrukking toont zich dat echter meer dan ooit.

Het eerste gebed dagteekent uit die droeve dagen, waarin een groot man als Napoleon in zijn houding tegenover Pius VII de beperktheid zijner grootheid aan de geschiedenis heeft overgeleverd. Hem faalden geheel, zegt Pater de Groot O. P. in zijn werk over de Pausen, de groote hoedanigheden van een Christen als deze Paus. Vernedering op vernedering van de zijde des keizers legden voor de historie den roem

van een fier en edel martelaarschap aan den kant van Christus' plaatsbekleeder. De «organieke artikelen» van het Concordaat, de befaamde kroning in de Notre-Dame, 's Pausen gedwongen verblijf in Frankrijk, het wapengeweld te Rome — het volgde alles in den loop der jaren snel op elkander in stijgend misdadige lijn en het werd nog voorbijgestreefd in den beruchten nacht van 5 Juli 1809, toen Pius VII op Napoleon's bevel werd gevangen genomen en naar Fontainebleau gevoerd.

Wel spoedig verbreidde zich deze mare in het groote keizerrijk en de daarvan afhankelijke filialen. In het koninkrijk Holland, waar het groot aantal Katholieken, dat tegen de Protestanten opwoog ¹⁾, met voldoening een Roomschen koning had zien komen, werd men van den machtigen broeder al evenmin veel vriendelijks als de koning zelf gewaar. In denzelfden brief, dat hij aan den laatste onder de stemming van zijn eigen overwinning bij Wagram en van het teleurstellend bericht der Engelsche landing op Walcheren en Zeeuwsch-Vlaanderen, vanuit Schönbrunn meldde: Vous n'êtes pas roi et ne savez point l'être, heette het in het postscriptum over de Nederlanders: Vous laissez croire que les Hollandais ont une grande énergie. Oui, ils ont une grande énergie, pour la contrebande. ²⁾

Dat was wel de manier om er den wind onder te houden. Terwijl de koning kort daarop naar Parijs vertrok, niet meer wetende, waaraan goed te doen en wel bereid om het uiterste te dulden van zijn tyrannieken broer, mits deze maar niet eischte, dat hij een verloren man in eigen huis en koninkrijk zou moeten zijn, vreesde hier iedereen het onweer, dat uit Parijs zich boven hun hoofden scheen samen te pakken ³⁾. Na de rede, door den keizer bij de opening van het Wet-

¹⁾ Volgens het rapport van den Roermondschen bisschop, Mgr van Velde de Melroy, aan koning Lodewijk, d^o 28 Juni 1806. (Colenbrander, *Gedenkstukken*, V, 219). In zijn *Documents historiques* zegt Lod. Nap. zelf, dat er $\frac{2}{3}$ Protestant zijn; doch deze schatting zal wel ruwer zijn.

²⁾ Colenbrander, t. a. p., blz. XXI.

³⁾ Colenbrander, t. a. p., 108 en 200; III en 121.

gevend Lichaam den 3^{en} Dec. 1809 gehouden, was er geen twijfel meer aan, of minstens Brabant en Zeeland, maar misschien wel het heele gebied van Holland, zouden rechtstreeks bij het groote Rijk worden ingelijfd. Dubbel hard, nu deze maatregel noodzakelijk heette te zijn wegens den van ouds gehaten Engelschman. Vereeniging met Frankrijk beteekende een staatsbankroet, conscriptie, volstrekten stilstand van den handel en, wat de Katholieken bijzonder ter harte ging, verknechting van het Kerkgezag.

Als een bom onder de gelaten menigte viel de tijding er van in deze gewesten. Straks begon het voorspel van wat de volledige inlijving aan rampen en verdrukking brengen zou. De lezer zal zich nog versch de indrukken herinneren uit het stuk van Prof. Franssen, in de eerste aflevering van dit tijdschrift geplaatst, en dien noodkreet, waarmede de President van het toenmalig Seminarie te Halder (of Herlaer) in zijn dagboek den intocht der Franschen in 's Hertogenbosch aanteekende: *Ad vespëram ingrediuntur Galli civitatem Buscoducensem. Domine, salva nos, perimus!* ¹⁾

Zoo raakte iedereen hier in opwinding bij het schrikbeeld van onafhankelijkheidsverlies, zelfs de minister van justitie en politie, cette masse de chair immense, qui paraît tenir plus du matériel que du spirituel. Dat had betrekking op een jongeman van 29 jaar, die zich reeds 3 jaar staatsraad mocht noemen en een jaar minister was, Alexander baron van Hugenpoth tot Aerdt, en die het zei, was ook de eerste de beste niet: von Knobelsdorff, de Pruisische gezant in Amsterdam ²⁾. Eerlijkheidshalve dien ik er echter bij te voegen, dat de persoon-in-kwestie nog op 80-jarigen leeftijd èn zijn toenmalige onbekwaamheid voor het hooge ambt, èn zijn niet-in-tel-zijn bij de diplomatieke agenten volkomen bewust was en het hem alleen smartelijk verwonderd heeft dat de ex-koning, die volgens hem de schuld van allebei

¹⁾ Allard, *Ant. v. Gils* enz. 164; hij spreekt van 4 Febr. Prof. Smits (zie dezen jrg. blz. 91) stelt de komst der Franschen op 2 Febr.

²⁾ Colenbrander, t. a. p. 204.

droeg, als graaf van St. Leu in zijn *Documents historiques* eveneens over zijn gewezen minister in zulk een smadelijken zin vonnis velde. ¹⁾

Deze minister nu maakte zich, terwijl de wildste geruchten over Napoleon's van den Paus of een twaalftal kardinalen afgedwongen echtscheiding onder de ingelichten de ronde deden, vrij wat ongerust, dat er onder zijn geloofsgenooten voor dien halsstarrig weigerenden Paus gebeden werd in bewoordingen, die den Grooten Heer in Parijs aanstoot zouden kunnen geven. Bij secrete confidentieele missive van den 17^{en} van Wintermaand 1809 richtte hij zich aan den «landdrost van Braband» en deze, Paul E. de la Court ²⁾, op zijn beurt ó. a. aan den Burgemeester van 's Hertogenbosch, d^o 21 dier maand, teneinde een onderzoek in te stellen naar den oorsprong en eventueelen omloop bij de ingezetenen van dit Departement van het gebed voor Zijne Heiligheid Pius den VII^{en}, waarvan een afschrift daarbij ging en hetwelk ik hierachter volgen laat. Volgens informatiën van den Minister zou het in de kerken van dit Departement zijn gemaakt.

De minister had daarbij onder het oog gebracht, — en wij verzuimen niet er het onze uit te lezen — dat hoezeer aan de eene zijde de goede geestgesteldheid der ingezetenen van dit Departement, jegens den geliefden Koning hem, Minister, op eene uitstekende wijze bekend was, hij van den anderen kant zijn vermoeden niet kon ontveinzen, dat er hier en daar wezens scholen, wier zoo onbezonnen als onbescheiden ijver geenszins overeentebrengen was met het waar belang van den Godsdienst — wat allebei wel zoo zal zijn geweest, maar waarvan het logisch verband toch ver is te zoeken.

Volgens het register der secrete resolutiën van de stad bracht de Burgemeester van den Bosch (toen P. J. van Berckel)

¹⁾ Zie *Notes historiques d'Alexandre Baron de Hugenpoth, d'Aerdt* (1858), p. 15 vv. Blijkens het voorwoord heeft de baron Lodewijk's sarcastischen brief aan het slot van het boekje totaal niet gesnapt.

²⁾ Colenbrander, t. a. p. 286 vermeldt zijn benoeming van 8 Mei 1807 tegelijk met de andere Landdrosten = Commissarissen des Konings.

dit schrijven ter tafel in de vergadering van het Dagelijksch Bestuur van den 30^{en} d.a.v., waarin hij tegelijk met bekwamen spoed na gedaan onderzoek het antwoord aan den Landdrost overlegde, er op wijzende, dat van gelijksoortig gebed door hem reeds den 22^{en} van Oogstmaand was kennis gegeven, en waarnaar toen tevergeefs bij de boekverkoopers onderzoek was gedaan. Hij had toen geschreven, dat « hoe zeer het zelve alleen kristelijke uitboezemingen bevat, echter daarin een en andere minder voegzame uitdrukking voorkomt, » en verzocht « om indien U HoogEdelGestr. daarin genoegzaam belang mogt vinden, *hetgeen mij niet toeschijnt*, mij te willen informeeren op hoedanige wijze verder in deze te handelen. » De Landdrost probeerde bij schrijven van den 24^{en} d.a.v. de houding van den Burgemeester (Rijksarchief 's Hert. portef. A III) en « inviteerde denzelve om in de tegenwoordige tijdsomstandigheden met verdubbelden ijver te waken tegen alles, wat op den geest der ingezetenen eenen eenigszins *nadeeligen* invloed zoude kunnen hebben. » (De cursiveeringen van mij). Met heel veel moeite was het den Burgemeester tenslotte gelukt een afdruk er van machtig te worden, waaruit bleek dat beide gebeden volkomen overeenstemden. ¹⁾ Tevens was hem na een nieuw onderzoek gebleken dat, indien dit gebed al binnen dit Departement mocht gemaakt wezen, het in geen geval te 's Hertogenbosch en waarschijnlijk ook niet in het Dep. was gedrukt « vermits het aan eenen en anderen Boekverkooper in Commissie uit het naburige Fransch Braband zoude zijn gezonden en volgens zeggen der Boekverkoopers reeds verscheidene weken in Amsterdam en andere steden van de Departementen Amsteland en Maasland in omloop was, alvorens hetzelve alhier is bekend geworden. » De Burgemeester berichtte verder dat hij het debiet er van verboden had, dat het dan ook blijkens betrouwbare inlichtingen niet meer bij de boekhandelaren verkrijgbaar was, weinig was verspreid, en dat alle opspraak

¹⁾ Dit afdrukje ligt in plaats van het afschrift bij den brief onder de ingekomen stukken van den Landdrost, d^o 22 Aug. 1809 (Rijksarch. 's H. portef. A 532).

er van was verdwenen. In de kerken werd er geen openlijk gebruik van gemaakt en om « het bijzonder gebruik, hetwelk eenige weinige menschen, in hunne godsvrucht, van het voors. gebed nog zouden kunnen maken, te keer te gaan » bij openbaar verbod en middelen van bedwang zou geheel ongeraden wezen « in een oogenblik, waarin alle opmerking omtrent het meergemelde gebed heeft opgehouden en in den omloop van eenige weinige Exemplaren onder bijzondere Personen geene storing voor de Politie meer te vreezen is. »

Met de verzekering dat hét ook aan het gewenschte optreden tegen « den onberaden ijver van kwaadwilligen, die den godsdienst, welken zij beleiden, tot dekmantel hunner booze inzigten zouden willen misbruiken », niet mankeeren zal, eindigt de brief.

Wie waren die kwaadwilligen, vragen wij ons af, met hun onberaden ijver in den godsdienst als dekmantel hunner booze bedoelingen en wat mag daaronder zijn verstaan? Is het voor ons soms mogelijk den oorsprong van het gebed te vinden, waarover de toenmalige Bossche burgemeester voorzichtig het zwijgen deed?

Wat de eersten betreft, we behoeven er niet aan te twijfelen, of er werden die zelfstandige Brabandsche geestelijken mee bedoeld, waarmede in de Fransche kerkpolitiek van die dagen te eggen noch ploegen viel. Napoleon zou het hun in zijn bewuste aanspraak te Breda van 6 Mei 1810 wel, zooals hij dat gewoon was, zonder dubbelzinnigheid beduiden: *ici une poignée de Brabançons fanatiques voudrait s'opposer à mes desseins! Imbéciles que vous êtes...* ¹⁾

Maar niet allen zijn geroepen om te getuigen. Men leze de door prof. Franssen meegedeelde brieven, blz. 113 vlg., nog eens na en overlegge eens de grof beleedigende woorden van Napoléon aan het adres der Roomsche geestelijkheid en den Vicaris van 't bisdom Breda meer persoonlijk met wat

¹⁾ Het verslag van Napoleon's woorden naar een ooggetuige bij Allard, t. a. p. blz. 398 vlg. — Ik herinner mij een soortgelijk verslag van de fulmineerende toespraak gelezen te hebben in het *Bulletin historique et philol. du Comité des travaux hist. et scientif.*, 1900/1905.

deze zelf daaromtrent heeft opgeteekend. Neen, de HoogEerw. Heer van Dongen was niet gesneden van dat weerspannige hout. Hij zal het Gebed voor onzen Allerheiligsten Vader Pius VII niet hebben geschreven. « Waar is het minste gevaar bij », dat was zijn principe. Die zich tegen Napoleon's kerkordinantie verzetten, worden *dissenters* genoemd en als de Bossche Vicaris om zijn rechtzinnigheid evenals Zijne Heiligheid zelf naar Frankrijk gevoerd wordt, heet het van zijn raadgevers, die « den man » in zijn verzet gestijfd hebben, dat zij hem in den brij hebben geholpen.

Schuilt onder die Bossche factie dan de man, die het bij autoriteiten zooveel aanstoot gevende gebed vervaardigd heeft? « Indien dit gebed al binnen dit departement mocht gemaakt wezen », schreef burgemeester van Berckel; ook de informatiën van den minister wezen « op de kerken van dit Departement ».

Dit staat vast: het is van geen Zuid-Nederlander. De taal is immers geen « Vlaamsch », maar Nederlandsch. Zuid-Nederland was trouwens na het Josephinisme niet de geschikte bodem voor de verbreiding van zulk een gebed. De « devotarissen », die het in hun particuliere godsvrucht baden, en de « vervaartmakers » — is het woord van den HoogEerw. Heer van Dongen zelf? — die tot de verspreiding medewerkten, huisden in rechtzinniger gebied.

Wanneer wij dat ongelijk gedegen, maar voor den Katholicken historicus zoo belangwekkende boek van pater H. J. Allard S. J. over *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd* doorlezen, zien we het beeld van den man, die voor 't ongeschonden recht van den Paus steeds doende was en bij wien de Vicaris van dit diocees ook steeds te rade ging. v. Gils was het, die bij de weigering van het *Salvum fac* voor den keizer (zie hiervóór blz. 93 vlg.) volgens Allard het antwoord namens den Vicaris opstelde, dat 28 Febr. 1809 aan den .*. generaal d'Hastrel gezonden werd, toen de Vicaris zelf twee dagen te voren om de drukke functies etc. heette geen onmiddellijke gelegenheid tot een afdoend

bescheid te kunnen vinden. ¹⁾ Ook was het buiten kijf president v. Gils, die zulk een grooten invloed op de houding van den Vicaris uitoefende in deze kwestie, dat toen het agressief verzet op diens deportatie uitliep, hij werd aangewezen om de gevangen priesters naar Parijs te volgen, als had hij er volgens den HoogEerw. Heer Vicaris te Breda de verantwoordelijkheid voor.

Dat zulk een natuur dit gebed zou hebben vervaardigd, zou alleszins verklaarbaar en begrijpelijk zijn. Verder dan de mogelijkheid hiervan te hebben aangetoond, is voorshands niet te doen, maar dat geest en inhoud aan hem doen denken, is op zichzelf reeds een glorie voor den immer wakkeren kampioen van het onverkort Pauselijk gezag.

GEBED

voor onzen allerheiligsten Vader
Pius VII.

Almagtige en eeuwige God, onze Heer en Vader! Zie neder op uwe gemeente, die met betrouwen tot den Troon uwer Almacht en Goedheid nadert, verhoor onze ootmoedige smeekingen voor den Stadhouder uws Zoons op aarde, voor ons Geestelijk Opperhoofd, den voorstaander uwer Heilige Catholieke Kerke. Even gelijk de geloovigen van Jerusalem, toen Petrus in de handen van Herodes was, U onophoudelijk voor hem baden, zoo bidden wij U ook voor Pius den VII, die volgens het ondoorgrondelijk besluit uwer wijze voorzienigheid, tans met kommer overladen, en ter beproeving van Zijne Deugd aan de vervolging overgegeven is.

O Heere wend dit onheil van hem af, verheug uwen dienaar door het licht uwer genade, breng hem weder op den Zetel die hij heeft moeten verlaten, verander het hert zijner vervolgers, en neem weg hunne verblindheid, op dat zij in hem uwen Gezalfden erkennen en vereeren, vervul onze Hoop, op dat ons Geloof niet wankele, gedenk aan de woorden uws Zoons, die zijne Kerk op deze Rots gebouwd en beloofd heeft, dat de Poorten der Helle tegen haar niet

¹⁾ Allard, t. a. p. 166, zal wel de «Principiën-rede» van 28 Febr. bedoelen; niet het antwoord van 2 Mrt., dat prof. Franssen op blz. 97 van dit tijdschrift vermeldt.

zullen vermogen. Laat niet toe ô God! dat, wanneer de Herder geslagen is, ook de schapen verstrooid worden; geef uwen dienaar sterkte in de bezoeking, op dat hij niet bezwijkte; geeft hem een hert vol van onwankelbaar betrouwen op uwe Goedheid, vol van nederige onderwerpinge aan uwen wil, vol van zagmoedigheid en liefde voor zijne vijanden; troost uwe Kerk die treurt om haar Opperhoofd: zegen en bewaar haar, gij hebt haar van de Wareld gekocht door het Bloed uws Zoons, gij hebt haar verkoren tot uw Erfdeel, op dat zij U erkenne, en beminne, en eens in haare leden gelukkig zij, door het genot dier Zaligheid, welke gij bereid hebt, voor de geene die U liefhebben; door *Jesus Christus* onzen Heeren, Amen.

Genomen naar het oorspronkelijk *in duodecimo*, 4 blz. Op de laatste blz. het gebed: Gedenk, o allerheiligste Maagd, dat het nooit gehoord is, enz.

In een niet minder kommervollen tijd voert ons het gebed, dat ik hierop volgen laat, terug.

Het was de tijd der *troubelen* bij uitstek. Maar hoe geheel anders de schakeering in het tijdsbestek, dat nu onze aandacht vraagt, en de nadagen van Lodewijk Napoleon, die zoo juist ons hebben bezig gehouden! Toen een vreemde vorst, die zijn eigen broeder, als het ware, met deze gewesten gelijk een vazalstaat beleend had, maar te driftig leenheer was om niet zelf slag op slag in diens werk ruw in te grijpen, hoe sympathiek het voor den nieuwen Staat en de vrijheid der Kerk door dezen ook was opgezet; thans een landsvorst van ouder tot ouder, die niets liever wenscht dan dat alles op den ouden voet zijn gang zal gaan, maar daarin zich gedwarsboomd ziet door een deel zijner eigen onderdanen, aangevoerd en opgewakkerd door een der machtigste Heeren in den lande als een Venizelos in het Griekenland van onzen tijd.

Landvernieling en burgertwisten, kerkplundering en moordbranden duiken in een lange reeks van jaren ten gevolge van deze verdeeldheid telkens met nieuwe verwoesting op en men volgt nu nog uit de stukken met ontzetting, hoe de bevolking destijds de steden verlaat wegens totalen stilstand of schromelijken achteruitgang van handel en am-

bacht; hoe het platteland onbebouwd blijft, daar de huisman of de laat reeds zoo bij herhaling ondervond, dat wat hij zaaide of won, een ander toch te stade kwam; hoe de krijgsknechten in dollen overmoed vriend of vijand om het even geld en goed, have en vee afpersen of wegstelen en er, waar zij legerden, geen haan zoo luid kraaide als boven het strooien dak der hoeven de roode haan van het vuur. Dat in zulk een samenleving de kwade elementen welig opwassen, verwacht men niet anders en wij lezen dan ook meermalen van heele benden booswichten, vrijbuiters toen reeds genoemd, mannen en vrouwen, die op den landman teren en uittrekken op braak, roof en knevelarij, en wier leuze, waarmede zij hun slachtoffers wakker roepen, het vaste woord is: keel af, keel af, stroot af, stroot af! De bedelaar staat met het rappier in het kerkportaal om op zulke wijze het hart der gezeten poorters tot zich te trekken en ontziet geen dreigementen voor dengene, die hem met een simpel *God helpe u* verder wijst. Wolven in werkelijke en in menselijke gedaante, die elkander in hun stout bedrijf al weinig toegeven, treden in deze barre tijden met geen klein getal in deze streken op.

Hoe maken het de goeden in zulk een maatschappij? Diep dalen de idealen. Er woekert zelfs onder dezen een zucht tot zelfbehoud, van stad tegen land, van stand tegen stand, van partij tegen eigen partij ten prijze van een heulen met den vijand of hem in de kaart te spelen, dat het voor den historischen beschouwer geen verwondering baart, als hier de zijde van het recht het ten langen laatste door uitputting tegen die van den opstand heeft moeten afleggen. Het is een kort liedje: «eendracht maakt macht, tweedracht breekt kracht», maar het was niet gauw gezongen. En toen het eenmaal uit was, voor goed uit bij den vrede van Munster, hebben die Nederlanden, welke trouw bleven aan het «oude geloof», dat was dan toch de eed hunner vaders, er meer dan anderhalve eeuw de droeve galmen nog van gehoord.

Met ons gebed zijn we echter nog bij lange niet aan het eind van den oorlog. Het draagt geen dagteekening, maar ik vond het in het Bossche stadsarchief als een papiersnipper met allerlei doorhalingen en verbeteringen in een stuk van 1 November 1601 gestoken tusschen den bundel 248 met losse publicatiën en ordonnantiën.

Het was de dag, dat prins Maurits met een machtig leger voor de poorten kwam om zodoende den Spanjaard van Ostende af te trekken. Een nieuwe aanslag tegen hare vrijheid, die zij als frontierstad van Brabant op den zoom van het vijandelijk gebied gelegen, sinds zij in 1579 bij den Keulschen vredeshandel van alle steden alleen het voorbeeld der Waalsche dorst te volgen in het partijkiezen voor den koning, eigenlijk nimmer veilig had bezeten. Belaagd door een dubbelen vijand; een van binnen, die onder haar burgers zat en die, gelijk we uit de toenmalige publicaties voortdurend vernemen, in heimelijke verstandhouding stond met dien anderen vijand, die in de naaste omgeving — in Bommel, Heusden en langs de Maas — op zijn luimen lag om den eenen of anderen dag zijn slag te slaan, werd de stad tegen alle mooie beloften der Keulsche Pacificatie in door het landsheerlijk gezag ten naasten bij onbeschermd gelaten, voornamelijk trouwens op eigen verzoek, daar een maanden lang van soldij verstoken vreemde soldaat al niet minder schadelijk dan een gewapend vijand was. In den Bosch en hare Meierij wreekte zich, vooral in de toen heerschende staatkundige verhoudingen van op allerlei wijze geprivilegieerde streken, die door den nood gedwongen manier van oorlogvoeren met een berooide schatkist, met heilloos gevolg en het is alleen daaruit, in verband met de besluitelooze talmpolitiek van Spanje, te verklaren, dat men op het punt eener meer effectieve verdediging van den Bosch in dien tijd niet wijzer is geweest.

Het is hier echter de plaats niet, noch de gelegenheid, dit een en ander breeder te beschrijven; het zij genoeg, om den lezer voldoende den indruk bij te brengen van de benauwd-

heid, waarin de bevolking verkeerde, wanneer de wachter ter tinne een naderenden vijand had gemeld. Dan was het zaak, de poorten te sluiten, de wachten te betrekken, het geschut op de wallen te voeren, maatregelen te nemen tegen brand, die de gloeiende ijzeren kogels van den vijand licht in de vele houten huizen kon aanstichten, en als één man te staan om de veste te verdedigen tegen een vijand, die meestal geen lijf noch goed van ruw geweld zou sparen. Elk paar handen was er een en werd, waar de burgerij zichzelf voorname-lijk moest verdedigen, in zulke ure van gevaar dan ook niet thuis gelaten. Kinderen van boven 12 jaar, vrouwen en geestelijken requireerde men voor graaf- en schanswerken, ook de talrijke vluchtelingen, die den vijand waren vooruitgesneld met wagens en vee, terwijl, geen poorter of ingezetene, gezond van lijf en leden, niet was ingedeeld bij een vendel of compagnie en gewapend op de verzamelplaatsen, elk bij zijn herberg, moest verschijnen ¹⁾. Voor ons maakt het wel een vreemden indruk, posten in de stadsrekening aan te treffen, als in die van 1584/5, van dagelijks een pot bier voor den Minderbroeder, die de wake houdt « bij de scortbalcken opte Vuchterpoort » zoo wat een half jaar lang en het stuiversbroodje daags voor den Preker (Predikheer), die hetzelfde doet aan de Hinthamerpoort. Maar de levensopvatting in die Roomsche maatschappij en het levensbelang zag voor dat democratisch samengaan van leek en priester in tegenstelling met vroeger tijden geen beletsel meer. Straks trekt men in processie door de straten om te bidden voor een uitkomst of te danken voor een verlossing en wordt de burgerij evengoed van stadswege verplicht aan het kerkelijke deel te nemen.

Men hoort dan ook in zoo ernstigen tijd van publicatie na publicatie « ter puien af » en zoo ergens, leefde men op het Raadhuis der stad, in de *scrijfcamere* van secretarissen, waar dit alles werd te boek gesteld, de nooden en bekom-

¹⁾ Wat v. Heurn in zijn *Historie der Stad*, II, 253 van den ijver der geestelijkheid zegt, is in zooverre onjuist, dat deze het bij publicatie uitdrukkelijk werd verplicht.

mernissen mee. Daarvan levert het onderstaand gebed wel een sprekend bewijs.

Ook drukt het zijn waarmerk op den tijd. Niet licht zal een toekomstig historicus in de archieven de papieren onzer zoo ernstige dagen doorvorschend, een gelijksoortige godsdienstige uitboezeming van welken ambtenaar ook daartusschen aantreffen.

Welke stadsambtenaar het echter gemaakt heeft, heb ik niet kunnen achterhalen. Vermoedelijk een der 4 secretarissen, in elk geval niet de pensionaris zelf, Mr Willem Reys, wiens hand verschilt met dit schrift; en dat het een auto-graaf is, blijkt genoegzaam uit den aard der correcturen. Ook de aanwijzing, dat de schrijver in 1579 persoonlijk «deur bedwanck» de publicatie van de Unie van Utrecht ter puie heeft moeten afkondigen, moge anderen een betere verwijzing zijn dan voor mij; het resolutieboek van dien tijd, het zgn. Conclusieboek, is met meerdere registers over belangrijke jaren sinds lang spoorloos uit de Bossche archieven verdwenen en in een copieboek van publicaties ¹⁾ trof ik wel een afschrift van bedoelde publicatie aan met de namen, ten wier overstaan ze was geschied, niet echter bij monde van wien ze is afgekondigd.

Maar behalve als staaltje van den tijd, is het ook typisch als historisch gegeven. Hiervoor volge het eerst:

O, almachtige ende goederthieren Heere ende god, die noijt de zijne inne alle benautheden ende aenslaegen des vijants jemanden ongetroost ende verlaeten hebt gehadt, Gelijck wij uwe schaemele createuren, die nae uwen beelde geschaepen ende geprocreert zijn, donderdanighe ende gehoersaeme ondersaeten, van uwe alder hoochste Maiesteijt, die sondighe borgerijen ende innegesetenen der stadt tshertoigenbossche, Gelijck tselve in allen occurrentien ende aenslaegen des vijants tot versheyde reysen ende tijden is gebleecken geweest, zedert den vierden Julij anno XV^cLXVJ^{en}, doemen eerstworff begonst openbaerlicken te preeckene tot verscheijde plaetssen in dese nederlanden, met groete nijeuwicheden, de

¹⁾ Volgens den inventaris van v. Zuylen, N° 245; de jaren zijn bij hem echter foutief en de heele tekst is daar, blz. 39—40 doorengeloopt.

religie van der nyeuwe secte, tot deser uren thoe, Ende bezondere en cunnen wij uwe hooge Maiesteyt inder eewicheyt nyet genoch gedancken ende geloeven om de groete victorie die wij schaemele ondersaeten deur uwe Maiesteyt gehenkenisse verworven ende vercregen hebben, opten cersten Julij anno XV^c negen ende tseventich, doen de consisto-rianten binnen dese stadt tshertoigenbossche, den Eersaemen raedt ende de goede borgerens bedwonghen hebben tot publicatie van der unie van Utrecht, die ick selffs deur bedwanck als voor hebbe moeten afflesen, Ende oyck van de groete victorie ende verlossinghe des vijants, die wij vercregen hebben op ten negenthiensten Januarij anno XV^c vijff ende tachtentich, doen de grave van Hollack smorgens voer acht uren de voers. stadt innam, ende wederomme vuyt-geslaegen waert, dwelck all nijet geschiet en is sonder storten van veel bloets van de goede borgeren, die uwe hooge Maies-teyt in der eewicheyt moeten loeven ende nyet genoch en cunnen gedancken, Soe bidde ick u nu, dat uwe hoeghe Maiesteyt gelieven wille, waer thoe ick oyck aenroepende ben uwe gebenedijde moeder ende maget maria, mit allen der herschaeren uws hemelsrijck, ende onsen goeden Eerwerdighen patroene sint Jan, die ons in allen den noijt nijet gefaelgeert en heeft, maar den selven gansselick toebetrouwende dat hij voer onse arme ondersaeten als onsen Eerwerdighen patroon wesende, hij en heeft de victorien, ende alle andere aenslaegen des vijants aen uwe hoeghe Maiesteyt met allen hemelsche heere affgebeden ten eynde wij arme sondige borgeren inne handen des vijants nyet en souden vallen, Soe bidde ick uwe hoeghe ende aldergoederthierenste heere dat uwe hoeghe Maies-teyt gelieven ons te willen aensien met uwe bermhartige oegen, Marie uwe gebenedijde moeder ende maeget, ende onsen goeden ende Eerwerdighen patroon sint Jan, ende alle goedts lieven heyligen, Ten eynde wij van dese onversienige belegeringe moegen ontlast worden, tot grooter schande van uwe Maiesteyts rebelle, daer ick nijet aen en twijffele, ghij en sult uwe schaemele ende onderdaenige dieneren van tsher-toigenbossche die de zijne noyt en heeft (in noot wesende) verlaeten, maer ter contrarien bij gestaen ende vuyt allen periculen ende aenslaegen des vyants als voer verlost, daer voer ick uwe hoeghe Maiesteyt ende uwe gebenedijde moeder, onsen E. patroon sint Jan ende alle goedts lieve heyligen tegenwoordich aenroepende ben, dat uwe hoge Maiesteyt, o godt vader, godt soon, goedt heylige geest, gelieven wille

ons (in duyterste benautheyt wesende) bij te staen, ende te verlossen gelijk uwe hoege Maiesteyt tot deser uren thoe gedaen hebt gehadt. Amen etc.

Bundel A 248. Papiersnipper gelegen in publicatie van 1 Nov. 1601 in schrift van dien tijd, met verbeteringen in den tekst en in margine.

Drie historische data worden, zooals men ziet, als onvergetelijke tijdstippen door den schrijver hier voor zichzelf nog eens aangestipt: 4 Juli 1566, toen men voor den eersten keer de openbare prediking hield van de « nieuwe secte » — het begin van den binnenlandschen oorlog, waarvan de stad den Bosch al 45 jaar zooveel benauwdheid en ellende had ondervonden. Dan: 1 Juli 1579, de Reductie der stad mogen we wel zeggen, toen het tusschen de beide partijen der burgerij tot een treffen kwam: de Hervormingsgezinde, die het op een aansluiten bij de Noordelijke reeds in opstand zijnde gewesten toelagde, en de Roomsche, allerminst Spaanschgezind, maar trouw vasthoudend aan haar oude voorrechten zoo goed als aan de bij eed gestaafde verplichtingen jegens den landsvorst. De afkondiging van de « nadere Unie » opende hier de oogen voor het drijven der Antwerpsche partij, de partij der « consistorianten », en in een handgemeen tusschen de burgers onderling behielden die van het « oude geloof » gelukkig de bovenhand. Eindelijk: 19 Januari 1585, de Furie, gelijk die toen genoemd werd — maar nu geen Spaansche als te Antwerpen, — de aanslag van den graaf van Hohenlohe ¹⁾ op de stad, die slechts enkele uren heeft geduurd, maar er niet minder fel en bloedig om is geweest. Ook toen was er verraad der burgerij in het spel — de voornaamste aanlegger Juliaan Cleerhagen was met een Bossche gehuwd, — met de hulp van buiten was zelfs het gevaar ongekend grooter dan in 1579, maar de victorie ook zooveel belangrijker en een afdoende waarschuwing voor de toekomst der regeerende Roomsche partij.

Bij deze drie data, zoo belangrijk voor het Bossche stadsleven in de tweede helft der zestiende eeuw heb ik voor

¹⁾ Ook bij Renon de France heet hij Hollack, zooals in het gebed.

deze toelichting niet meer bij te voegen, al prikkelt het resultaat van een gezet onderzoek der archieven wel tot het rechtzetten en aanvullen van hetgeen de heer Ds. Meindersma over de Reformatorische beweging der XVIe eeuw te 's Hertogenbosch in het Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis in 1910 heeft meegedeeld. Doch dit is niet zoo weinig, dat het met een paar bladzijden gedaan zou wezen en de lezer moge dus bij andere gelegenheid mijn Nieuwe gegevens omtrent de Hervorming van 's Hertogenbosch tegemoet zien.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOPDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL I.

AFLEVERING 3.

ST. MICHIELS-GESTEL — FEBRUARI — 1918.

INHOUD:

Johan Franciscus Rud. van Hooff en de Abdij van Berne, door Jhr A. van Sasse van Ysselt	blz. 261.
Stichting van Broederschappen in Brabant, door A. Frenken	blz. 266.
Stichting, verwoesting en wederopbouw van het Franciscanessenklooster «Bethleem» te Haren bij Megen, door Dr Titus Brandsma O. Carm.	blz. 268.
Poorters, door H. N. Ouwerling	blz. 366.
Leestafel	blz. 369.
Nuyens-fonds	blz. 375.
Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1917	blz. 377.
Registers	blz. 392.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, TH. GOOSSENS, Seminarie «Beekvliet», St. Michiels-Gestel.

JOHAN FRANCISCUS RUD. VAN HOOFF EN DE ABDIJ VAN BERNE

DOOR

JHR. MR. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT.

Een van de voornaamste, zoo niet de voornaamste, der Noordbrabantsche Patriotten was Johan Franciscus Rudolphus van Hooff, die den 26 Augustus 1755 te Eindhoven geboren werd uit het huwelijk van Martinus van Hooff met Jonkvrouwe Anna Elisabeth Bols van Arendonck.

L. G. A. Houben in zijne Geschiedenis van Eindhoven II p. 283 schreef van hem :

« Van Hooff was meer dan een gewoon man; aan ver uitstekende talenten paarde hij eene buitengewone wilskracht en sterke passiën; welbespraakt, diepzinnig, vast in zijne redeneeringen, stond hij immer pal op zijn beginselen en won zijne toehoorders; maar, zijne beginselen geput in de school der filosofhen, die Frankrijk ongelukkig maakten, droegen ook het kenmerk dierzelfde school; als Katholiek geboren en opgevoed (te Handel deed hij zijne humaniora), verloor hij echter door zijn langdurig verblijf in Frankrijk, onder de leiding zijner leermeesters aldaar, de eerste begrippen van het katholiek geloof en behield hij slechts over de schemer-ideeën van het daar te lande uitgevonden Opperwezen! »

Hij was daarom nog niet een anti-clericaal, zooals men thans zegt. Dit blijkt voldoende uit de navolgende brieven, welke Petrus Beckers, de toenmalige Abt van Berne, aan hem schreef en die thans berusten onder den heer Bolman, rijksbetaalmeester te 's Hertogenbosch, wiens echtgenoot

eene afstammeling is van Johanna Marcella van Hooff, de zuster van J. F. R. van Hooff voornoemd en van haren man Anthonij Janssen. Men kan toch uit die brieven zien, dat van Hooff aan de Abdij van Berne eenen grooten dienst bewees, denkelijk als representant. Zij zijn tevens eene niet onbelangrijke bijdrage voor de geschiedenis der gezegde Abdij, behoudens dat er ten onrechte in beweerd wordt, dat de heeren van dat klooster te Den Bosch ook eene Abdij stichtten. (Dat zulks niet juist is blijkt toch uit Schutjes Gesch. van het Bisdom 's Bosch I p. 278 en uit mijn werk over de Voornamen Bossche huizen). De brieven mogen daarom in deze Bijdragen eene plaats vinden. Zij luiden als volgt:

I

Hoogmogenden Heer etc. etc. etc.

Met een alder grootste blijdschap heb ik vernomen, dat Uw H. M. geworden is Minister van Godsdienst, van justicie en van Policie; ik feliciteer Uw Hoogmogende uyt er harte en mijn dankbaarheid, die het oud, nederig en tot Kerk en Staat nuttig Berne ten eeuwigen dagen aan Uw H. M. schuldig is, verplicht mij drie sacrificien voor Uw H. M. aanstaande vrijdag, saturday en zondag den alder Hoogsten op te offeren en alle de Heeren van Bernen, die Uw H. M. beneffens mij feliciteren, zullen ook drie diensten ider celebreren. Ontfangt H. M. Heer die wenschen, die wij van den Hemel tot uw gelukkig ministerie smeeken en zullen blijve versoecken, opdat haare Majestijten den Koning ¹⁾, de Koninginne en de vorstelijke spruijten door uw bestier groijen en bloijen.

Vermits Uw H. M. onzen Patronus is en wij uw clienten, vertoon ons, bidde ik Uw H. M., als Uw H. M. dit gelieft goed te vinden, aan zijne Majestijt den Koning, opdat hij ons voor kinderen, die tot alle nut van den Staat, behoudens hun beroep, altijd zulle strekken, gelieft aan te nemen en wij door een alder getrouwste verknogthijde en door alle werken van eugden zullen den Koning voor Vader eerbiedigen, en wij

¹⁾ Koning Lodewijk Napoleon.

zullen den Koning, Koninginne en vorstelijke spruijten met de geestelijke wapenen altijd tragten bij te staan.

Was het geraadsaam, zou ik overkomen. Naar al dat men door God kan wenschen gewenscht, blijve ik in alle moogelijke eerbied

den 8 Julij 1806.

Hoogmogenden Heer

Uw H. M. onderdanigsten en berijdwillegsten dienaar P. Beckers, Prelaat van Berne en Pastoor van Hedikhuijsen.

II.

Hoog Moogend Heer

Aangesien ik onpasselijk ben, heb ik ootmoedig versogt mijnheer F. van der Borgh, die een waaren vriend van Berne is, tot behouding en tot voordeel van Berne in den Haag gelegendheid te zoeken, opdat Zijne Majestijt onzen nieuwen Koning van den Staat van Berne en van de eerbiedige en van de alder getrouwste gehoorsaamhijid van die van Berne met toewensching van alles dat men aan Zijne Majestijten den Koning en Koninginne benefens de vorstelijke spruijten kan wenschen, verzekert zou worden.

Hoogmoogend Heer! ik heb verlangt Uw H. M. in persoon te bedanken voor den grooten dienst aan onzen Provisor A. van Herck, die twee jaaren dood is, tot behoud van Berne beweesen; eens heeft Uw H. M. bewerkt door den Heer Agent Noël ¹⁾, dat Berne een corpus van dit Land is; daarnaar dat Berne niet behoort onder de gesupprimeerde Abdijen van Brabant, waar, door onze goederen van de sequestreering ontheven zijn en tot nog toe onze goederen gerust bezitten en door deszelfs bezit, daar die van andere Abdijen gesequestreert zijn, hebben wij van Rome een breve Apostolicum, en een rescriptum Romanum bekomen om canonicen een Praelaat te mooge kiezen, waarvan wij voorleede jaar gebruik gemaakt hebben en aldus ben ik voorleede jaar in Januarij canonicen gekoosen, kort daarnaar geconfirmeert en den 3 April voorleede jaar geinstalleert; vervolgens dat Berne exsteert en dat Berne een Praelaat heeft hebben wij aan Uw H. M. te danken en waarvoor wij Uw H. M. altijd zullen eerbiedigen en bedanken. Voorders hoopen en smeeken wij, dat Uw H. M. Berne onder deez nieuwen Koning zult gedenken en beschermen.

¹⁾ Hij was in 1796 de zaakgelastigde der Fransche Republiek in Nederland.

Al hoewel Berne Uw H. M. bekend is, — om nogtans Berne te houden buijten tegenkantig van sommige, die Berne niet kennen —, geeve int kort het volgende relaas:

Berne, 1134 door den Graef van Tjsserbande gefondeert, door de Graaven van Holland, als blijkt uijt Albrecht Grave van Holland, anno 1399 en door Wilhelmus, keyser, gepro-tegeert, is door de Revolutie van 1500 in de taggentig verwoest. Berne naar den Bosch gevlugt, heeft een Abdije gebouwt ¹⁾ en aldaar van 1623 tot 1629 possessie gehad. Den Bosch door de Hollanders 1629 verovert, is Berne verstrooijt door ²⁾ haar respective Pastorijen en tot nu toe altijd in haar respective Pastorijen verstrooijt gebleven zonder convent; vervolgens Berne is een corpus dispersum en aangaande haare Pastorijen een seminarium.

Berne, 1648 te Munster civiliter gesupprimeert en alle de goederen van Berne door de Staaten van Holland geconfiskeert, heeft (Berne) van haare pensioenen zeer spaarsaam geleeft en ingekogt met octrooy van de Hoogmogende Heeren Staaten de helft der tienden te Littoijen, welke helft wij thans nog bezitten, waarvan wij alle ordinaare en extraordinaare lasten altijd aan het Land betaalen, (en) waarvan wij de Pastoors van onderhoud voorsien, waardoor wij de gemeentens verligten, die andersins van noodig onderhoud hunne Pastoors zoude moeten voorsien of door armoede van Pastoors zoude berooft worden.

Berne, van 1548 af kerklijk exsteerende, is door de Hoogmogende getolereert geweest totdat eijndelijk de Hoogmogende Heeren in 't jaar 1723 aan den Prelaat van Berne en van die van zijn verstrooijt convent gegeve hebben het oud huys van Berne tot Heeswijk ³⁾; en vermits den Prelaat van Berne voorheen wierd *den zoogenaamden Prelaat van Berne*, is hij in dit contract benoemt en zedert altijd benoemt *Prelaat van Berne*.

Dit oud huys van Berne is gegeven tot gebruik van den Prelaat en van deszelfs religieusen, mits den Prelaat alle jaaren een recognitie van 150 gulden zou betaalen, die wij alle jaaren betaalt hebben tot 1786, wanneer wij voor 7200 gulden de recognitie van 150 gulden 's jaars afgekogt hebben, dus het oud huys tot Heeswijk, Bernheese genaamt, is

¹⁾ Dit is, zooals wij reeds zagen, onjuist. De Abdij-heeren van Berne betrokken er eerst hun refugiehuis en daarna het Fraterhuis.

²⁾ lees: over.

³⁾ Het was hun speel- of buitenhuis, Bernheezee genaamd. Zie mijne *Voorname Bossche Huizen* III p. 110.

onze domicilie, onmiddelijk van de Hoogmoogende bekomen, en bewijst onze civile existentie in dit Land, want tot Vilvoorden zijn de Prelaaten gerefugieert geweest om de harde wetten in dit Land tegen onze religie; men kan refugierien waar men wil zonder zijn domicilie of existentie te verliezen. Onz domicilie tot Heeswijk is door onze Heeren altijd gecontinueert geweest. Alle deeze punten zijn te vinden in het rescripto Romano, waarvan de authentike copij hierbij is. 1)

Vervolgens al dat Berne bezit dat heeft Berne van de Hoogmoogende ingekogt; de gesupprimeerde in Frankrijk, die door bons hunne goederen ingekogt hebben, zijn in een geruste possessie. Berne heeft geen bons gehad maar door zuinig te leven en te spaarne heeft Berne ingekogt.

Berne heeft altijd betaalt en wil altijd betaalen alle ordinaare en extraordinaare belastingen, niets uijtgenomen, (en) op zijnen tijd het collateraal. En vermits Berne de Pastoors onderhoud, de Gemeentens bedient en verligt, studenten ontfangt zonder doteen en tot Pastoors opkweekt, die niet magtig zijn om de kosten te dragen van wereldsch Priester, hoop ik, dat Zijne Majestijten den Koning en Koningin aan Berne protectie zullen verleenen met die van Berne voor kinderen aan te nemen en wij zullen niet naarlaten ons aan God en aan onzen nieuwen Souverijn en Koning door ons Apostoliek leven aangenaam te maaken. Ah! mogt ik Uw Hoogmoogende versoeken en bidden Zijn Majestijt, doordien ik niet kan en mijne confrereers het frans niet magtig zijn, uijt naam van Berne, twaalf in 't getal: 8 Pastoors, 3 capellaans en 1 subdiaken, te complementeren en onze verknogthijid en liefde te presenteren!

Naar Uw Hoog Moogende uijt naam van alle mijne confrereers Berne onder Uwe H. M. protectie op te offeren, vermits alle religien in dit land binnen de mueren gehandhaafd moeten worden, dat Berne in zijne Apostolieke religie niet agter de anderen zal gestelt worden: naar alle respect blijve in alle eerbied

Hoog Moogend Heer
Uw H. M. berijdwillingsten Dienaar
Petrus Beckers Abt van Berne
en Pastoor van Hedikhuijsen op de Haarsteeg.

1) Zij is niet meer bij den brief aanwezig.

OPRICHTING VAN BROEDER- SCHAPPEN IN BRABANT

DOOR

A. FRENKEN.

Waar Schutjes den toestand van ons bisdom 1648—1672 beschrijft, zegt hij ¹⁾, dat de Broederschap van den H. Rozenkrans 4 Aug. 1656 te Eindhoven werd opgericht, en vervolgt dan onmiddellijk daarop: « Het bidden van den Rozenkrans nam in ons bisdom verbazend toe, en men mag mede aan de veelvermogende voorspraak der Moeder Gods toeschrijven, dat de Meijerij echt katholiek bleef. »

Meende de schrijver, dat de eerste oprichting der Broederschap van den Rozenkrans in ons bisdom plaats had te Eindhoven, dan vergiste hij zich.

In 1611 werd de broederschap te St. Oedenrode opgericht ²⁾.

Toen Wichmans 9 Juli 1632 het opdracht-epistel van zijn *Brabantia Mariana* schreef, was genoemde Broederschap reeds bijna twee jaren te Mierlo opgericht. En op blz. 88 van zijn boek lezen wij: « Vooral staat zeer hoog in eere de Vereeniging of Broederschap van den Rozenkrans der H. Maagd, welke door geheel Brabant wijd en zijd verspreid is. »

Te Helmond werd de Broederschap ongeveer op denzelfden tijd als te Mierlo opgericht t. w. onder pastoor Cornelius

¹⁾ Deel II, blz. 57.

²⁾ A. C. Brock, *Beschrijving van St. Oedenrode*, blz. 134. (M. S. in het Parochie-Archief van St. Oedenrode.)

Outerius (Outerin) op Zondag-Septuagesima, 16 Febr. 1631 ¹⁾ door frater Reginandus Leowardinus (van Leeuwarden) ²⁾.

Jonkvrouwe Anna Maria van Cortenbach is de eerste onder de velen, die in het Register van dit Broederschap staan ingeschreven. ³⁾

Het Register wordt bewaard in het archief der parochie van St. Lambertus, zooals ook het Register der Lieve-Vrouwe-Broederschap van den Berg Carmel.

De oprichter dezer laatste Broederschap — naar alle waarschijnlijkheid pastoor Willemaers — schrijft aan het hoofd van 't Register, dat hem door den Provinciaal der Carmelieten in 1648 te Leuven de macht verleend werd, om de Broederschap op te richten en tevens om de Scapulieren te wijden.

¹⁾ Helmond komt ook reeds voor op de lijsten der Keulse broederschap in 1475—1479 met 17.000 leden. Th. Leikes, O. Pr., *Rosa Aurea* (Dülmen, 1886), 104. Vgl. J. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, dl. III (Amsterdam z. j.) 339 vlgg. Noot Red.

²⁾ Hij was een pater Dominicaan uit het klooster der Predikheeren te 's Bosch, levensbeschrijver van den Eerw. Pater Everardus Leend, in opinie van heiligheid 25 Juni 1616 overleden. P. Fr. G. A. Meijer *Chronicon Conventus Buscod. ord. praedicatorum* blz. 84. Zie verder over Reginandus Leowardinus Schutjes III 712, IV 448.

³⁾ Zij was de jongste dochter van Alexander van Cortenbach, heer van Helmond, en Anna Maria van Reuschenberg. Op 21 Oct. 1675 werd ingeschreven de edele Vrouwe van Helmond Isabella Cecilia de Gonzague, die gehuwd was met Edmond van Cortenbach.

STICHTING, VERWOESTING EN WEDEROPBOUW VAN HET FRANCISCANESSENKLOOSTER „BETHLEËM” TE HAREN BIJ MEGEN.

DOOR

DR. TITUS BRANDSMA, O. CARM.

Bestonden er vóór de Hervorming binnen de grenzen van het huidige bisdom 's Hertogenbosch tal van kloosters, die den derden regel van St. Franciscus onderhielden, en onderhouden ook thans nog talrijke kloosters in dit bisdom denzelfden regel, van de oude is slechts één, alle stormen trotseerend, tot op heden blijven bestaan. Wel overleefde ook het Franciscanessenklooster te Grave de Hervorming, doch het ging op het einde der 18de eeuw ten gronde. Het klooster te Haren is de eenige schakel, welke in dit bisdom den schitterenden en rijken bloei der reguliere Derde Orde van St. Franciscus in onze dagen verbindt met den bloei van dien regel vóór de Hervorming. Zooals de hierna volgende stukken uitwijzen, scheen ook voor dit klooster herhaaldelijk het laatste uur geslagen, moesten de zusters zelfs geruimen tijd als ballingen leven. Het is wonder, dat het uit de puinen herrees, maar dit juist maakt de geschiedenis er van aantrekkelijk.

Het ligt geenszins in mijn bedoeling, hier een volledige geschiedenis, voorzoover mogelijk, van het klooster te geven.

Ik wil mij slechts bepalen tot weergave der stukken, welke op de eerste stichting, het eerste tijdperk van zijn bestaan, de verwoesting, de tweede stichting en den eersten tijd daarna betrekking hebben.

Een geschikte aanleiding biedt daartoe de kroniek des kloosters zelve. In het jaar 1683 schreef de rector en biechtvader der zusters, de minderbroeder Cornelius Nols, een « memorieboexken » van het hem in de 15 jaren van zijn bestuur lief geworden klooster. Na zijn dood werd dit door andere handen tot 1741 vervolgd. Van de uitgave van dit vervolg meenen wij hier te mogen afzien om ons te beperken tot hetgeen een zoo bevoegde hand als die van pater Nols « notarius apostolicus et ordinis nostri seraphici » over de stichting en het herstel des kloosters samenbracht. Breken wij de kroniek af, waar de dood den schrijver dwong, ze af te breken, dan geven wij een afgesloten geheel.

Een groote verdienste der kroniek is, dat tal van oorkonden er letterlijk in worden weergegeven en op deze wijze voor ons bewaard bleven in notariëel gewaarborgde afschriften. Van sommige berusten de origineelen of de copieën nog in het klooster. Er zijn zeker groote leemten in de kroniek aan te wijzen; over vele punten, waaromtrent men nadere berichten zou verwachten, wordt gezwegen. Men moet echter roeien met de riemen, die men heeft, en de schrijver maakte zeker een uitmuntend gebruik van hetgeen hem ten dienste stond. Wij hebben getracht, de leemten, vooral wat den wederopbouw des kloosters betreft, een weinig aan te vullen met de uitgave van stukken, bewaard in het bisschoppelijk archief van 's Hertogenbosch, en eenige andere toevoegingen en aanmerkingen. Vooral uit de brieven en memoriën, uit het bisschoppelijk archief meegedeeld, zien wij, hoevele bezwaren moesten worden overwonnen, hoeveel geduld moest worden geoefend, voordat het klooster, dat ten ondergang gedoemd scheen, herrees.

Behalve de documenten en oorkonden, in de kroniek of als bijlage opgenomen, berusten in het klooster nog een vrij

groot aantal stukken betreffende den eigendom van weilanden, grachten, recht op houtgewas enz., meest oude schepenbrieven uit de vijftiende en zestiende eeuw, de meeste in 1648 door den notaris en landschrijver van het graafschap Megen, Karel van den Campe, gecopieërd. Eenige copieën dateeren van 1622. Ook berust in het bisschoppelijk archief nog een pachtvereenkomst « voirwaerden van den halven gewasch des cloosters van Haren pro anno 1617 ».

Wij hebben gemeend, die stukken in deze verzameling achterwege te mogen laten, wijl zij van weinig belang zijn voor de eigenlijke geschiedenis des kloosters. De vermelding, dat de copieën werden vervaardigd, is in zooverre van betekenis, dat er uit blijkt, hoe de zusters in den tijd, dat men beproefde aan de eigendommen des kloosters de oude bestemming te hergeven, maar vooral eenige jaren na de vernieuwing der stichting, zorgden, dat van het bezit harer eigendommen notariëele bewijzen aanwezig waren. Die stukken geven natuurlijk ook een overzicht over de bezittingen van het « arm cloesterken », gelijk het herhaaldelijk genoemd wordt. Hieruit blijkt, dat, hoewel het klooster niet van inkomsten was ontbloot, toch van rijkdom allerminst mag worden gesproken. De intrede van zuster Agnes Lokemans met een dos van 20.000 gulden in 1646 was voor de nieuwe stichting een uitkomst en mag als een zeer bijzondere beschikking der Voorzienigheid worden beschouwd. Wij laten hier een chronologisch overzicht volgen van de opgenomen stukken, tevens een kort overzicht van de geschiedenis des kloosters.

18 September 1442. Jan, graaf van Megen en heer van Mierlo, geeft aan Udo Talhout de « Kuijcksche Hofstat » met drie en een halven morgen land in leen. [2 authentieke afschriften te Haren, opgenomen in de kroniek].

24 October 1444. Philips, hertog van Bourgondië, bevestigt de beleening van Udo Talhout met de « Kuijcksche Hofstat » door den graaf van Megen. [opgenomen in de kroniek].

4 November 1500. Antonia de Rambures, gravin van Megen, weduwe van graaf Guido van Brimeu, en Adrianus van Brimeu, graaf van Megen, geven aan den zoon en erfgenaam van Udo Talhout, Gerard Talhout, drossaard van Megen, en zijn zusters Maria en Eringardis toestemming, de «Kuijksche Hofstat» te bestemmen tot een klooster van de orde van den H. Augustinus of een andere orde. [2 authentieke afschriften te Haren, opgenomen in de kroniek en aldaar vertaald].

1 Juli 1501. Gerard Talhout schenkt aan zijn zuster Maria 50 gld. kwijt op een schuld van 350 gld. welke zij bij hem heeft door den afkoop der «Kuijksche Hofstat». [origineel op perkament te Haren, opgenomen als Bijlage I].

30 Augustus 1501. Johan van Horn, prins-bisschop van Luik, geeft aan Maria en Eringardis Talhout, begijnen van het Groot-Begijnhof te 's Hertogenbosch, verlof, te Haren op de «Kuijksche Hofstat» een klooster te stichten van de Derde Orde van St. Franciscus onder den naam van «Het Huis van Bethleem», met kapel en altaren, bewaring van het H. Sacrament, kerkhof, eigen biechtvader, plechtige geloften, vrije keuze van een overste en andere privilegiën. [2 authentieke afschriften te Haren, opgenomen in de kroniek en aldaar vertaald; vgl. Miraeus, *Diplomata*, III, 220.]

1 Juli 1505. Franciscus de Bruijn, pastoor van Haren, geeft er zijn goedkeuring aan, dat het op de «Kuijksche Hofstat» te stichten klooster gescheiden wordt van de parochie Haren, met bevestiging der privilegiën, door den bisschop van Luik onder voorbehoud van de rechten der parochiekerk verleend, onder vordering echter van eenige geringe recognitiën en bepaling van eenige voorwaarden. Maria en Eringardis Talhout aanvaardden deze bevestiging en beloven, de gestelde voorwaarden na te komen. [origineel op perkament met twee afhangende zegels, benevens 2 authentieke afschriften te Haren, opgenomen in de kroniek].

15 September 1525. Eustachius van Brimeu, graaf van Megen, bevestigt de goedkeuring der stichting van het

klooster te Haren, gegeven door zijn moeder en broeder 4 Nov. 1500, stelt echter de voorwaarde, dat de graven van Megen bij hun inhuldiging kosteloos een meisje als zuster in het klooster mogen doen opnemen. [afschrift te Haren, opgenomen in de kroniek].

20 November 1551. Petrus, bisschop van Fano, nuntius van Paus Julius III bij keizer Karel V en Pauselijk Legaat, geeft vanuit Innsbruck aan het klooster te Haren verlof, een biechtvader uit de orde van St. Franciscus te kiezen buiten het klooster te Holtmeer, dat tot dan toe steeds de zusters van een biechtvader voorzag, doch daartoe niet meer in staat was. [origineel op perkament met afhangend zegel te Haren, benevens 2 authentieke afschriften, opgenomen in de kroniek].

12 Mei 1573. Hendrik van Steenhuis, ambtman der stad Grève, deelt in een brief aan zijn vriend, den koninklijken secretaris Berti te Nijmegen, mede, dat de rebellen het kasteel van Megen en het klooster te Haren hebben bezet. (Archives du Royaume de Belgique, Brussel, Papiers d'Etat et de l'Audience, liasse n. 128; afschrift in het Rijksarchief te 's Hertogenbosch in de collectie v. Prosper Cuypers van Veldhoven, *Analecta inedita*, portefeuille *Megen* c. a., opgenomen als Bijlage II.)

13 Juli 1589. Ernest van Beieren, bisschop van Luik, geeft aan de zusters van Haren, inwonend bij de zusters van Maria-graf te Grave, verlof, met al hare goederen en rechten van het klooster te Haren over te gaan in het Franciscanessenklooster Maria-graf te Grave ¹⁾. [2 afschriften in het bisschop-

¹⁾ Schutjes vermeldt, dat deze machtiging van de zijde van den bisschop van Luik door bisschop Crabeels van den Bosch niet werd erkend. (Gesch. v. h. Bisd. I, 101). In het archief van het bisdom vond ik hiervan echter niets. Wel vond ik een notitie, door bisschop Zoësius in 1617 in weinig klassiek Latijn gemaakt ter gelegenheid zijner visitatie te Haren: « Sub hac parochia est conventus de Bethleem, tertii ordinis S. Francisci, quod olim incorporatum fuisse conventui « Mariae-Schoot » ejusdem ordinis in oppido de Graviae a^o 1589, sed nos eam impugnamus ab episcopo leodiensi factam, qui nullam haberet potestatem, cum dicta ecclesia parochialis cum multis alijs jam diu ante facta fuerit diocesis nostrae et dictae religiosae nobis tradiderunt litteras nihil amplius juris ex dicta unione pretendentes. » (bundel *Haren* visitatio parochiae). Ook berust volgens Schutjes in het bisschoppelijk archief de goedkeuring der vereeniging door den Vicarius van Roermond Gregorius Gherinx, gegeven 5 Dec. 1588 (t. a. p. I, 217; III, 801), doch ondanks de ijverige nasporingen van den Zeereerw. Heer Mutsaerts en mijzelf was ook deze niet te vinden. Volgens

pelijk archief te 's Hertogenbosch, bundel *Haren* (klooster), opgenomen als Bijlage III].

14 Juni 1613. Karel van den Campe, rentmeester van den graaf van Megen, verpacht aan Hubert Gijsberts van Berchem voor zes jaar huis en landerijen, behoorend aan het klooster te Haren. [authentiek afschrift in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch, t. a. p., opgenomen als Bijlage IV.]

16 Juni 1615. De zusters Franciscanessen te Grave, met J. Flemingh, secretaris van Grave, als haar getuige en gemachtigde, ontevreden over het beheer der goederen van het klooster te Haren door den rentmeester van den graaf van Megen, wenschen deze goederen dadelijk te stellen in handen van den bisschop van 's Hertogenbosch op voorwaarde, dat deze haar jaarlijks 200 gld. uitkeert en het overblijvende besteedt voor goede doeleinden. [origineel dezer memorie in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch, t. a. p., opgenomen als Bijlage V].

10 Augustus 1615. J. Flemingh schrijft aan bisschop Nicolaas Zoësius van den Bosch, dat hij de stichtingsbrieven van het klooster te Haren nog niet kan zenden, wijl de procuratrix van het klooster, die de stukken in bewaring heeft, afwezig is, doch dat hij ze na haar terugkomst terstond zal zenden. [origineel in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage VI].

2 November 1615. Frans Hendrik van Croij, graaf van Megen, verzoekt den heer J. Flemingh, secretaris van Grave, aan zijn rentmeester Karel van den Campe alle papieren uit te leveren, welke betrekking hebben op het klooster te Haren. [origineel in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage VII].

een lijstje van stukken over het klooster te Haren, dat nog in den bundel *Haren* in het bisschoppelijk archief bewaard wordt, doch dat niet vermeldt, waar deze stukken berusten of hebben berust, gaf Gherinx dit verlot aan Rutgers Hessels, pastoor van Grave en aan Gregorius Pancratius, dien hij machtigde, in zijn naam de vereeniging tot stand te brengen. Volgens ditzelfde lijstje gingen de Zusters zelve tot de vereeniging over in 1589 en werd deze 17 Sept. 1592 ook goedgekeurd door den hertog van Brabant. Met dezen laatste zal wel bedoeld zijn de hertog van Parma. Vgl. Bijlage V).

10 November 1615. Zuster Metken van Kessel, procura-
trix van het klooster Maria-graf te Grave, en J. Flemingh,
als getuige en gemachtigde des kloosters, stellen de goede-
ren van het klooster te Haren in handen van den bisschop
van 's Hertogenbosch op voorwaarde eener jaarlijksche rente
van 200 gld, en de halve opbrengst der vruchtboomen, zoo-
lang althans het klooster niet herbouwd is. [origineel, door
den bisschop en andere contrahenten en getuigen onder-
teekend, in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch,
opgenomen als Bijlage VIII,a].

10 November 1615. Concept van dezelfde overeenkomst
met denzelfden inhoud in andere woorden, niet ondertee-
kend. [in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p.,
opgenomen als Bijlage VIII,b.]

12 December 1615. J. Flemingh zendt den brief van den
graaf van Megen dd. 2 Nov. 1615 (zie boven) aan den bis-
schop van den Bosch en zegt, dat hij den graaf naar den
bisschop verwees; bovendien pleit hij voor zekeren J. Roeloff
van Oss, bringer van den brief. [origineel in het bisschoppelijk
archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage IX].

22 Juli 1617. Laurentius Nicolauszoon uit Gemert, timmer-
man, brengt verslag uit over den toestand der gebouwen
van het klooster te Haren, met berekening van het hout,
noodig voor de eerste herstellingen. [origineel in het bis-
schoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als
Bijlage X].

19 September 1618. Joannes van der Meulen, pastoor
van Megen, schrijft aan bisschop Nicolaus Zoësius van den
Bosch, dat, zoodra het plan des bisschops, het klooster te
Haren te herstellen, bekend werd, zich terstond drie meisjes
hebben aangeboden, die onder nader omschreven voorwaar-
den bereid waren in dit klooster in te treden. [origineel in
het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., op-
genomen als Bijlage XI].

4 October 1618. Jacobus a Castro (van der Burg), bisschop
van Roermond, schrijft aan bisschop Nicolaus Zoësius van

den Bosch, dat de zusters van Grave, wjl Zoësius afwezig was, bij hem hulp hebben gevraagd tegen de aanmatigingen van den graaf van Megen, die beslag wilde leggen op de goederen van het klooster te Haren. [origineel in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage XII].

3 Januari 1619. Concept eener overeenkomst, waarbij de zusters van Grave alle goederen van het klooster te Haren, door haar nauwkeurig op te geven, overdragen aan N. N. (waarschijnlijk een persoon, aan te wijzen door den bisschop van den Bosch) onder voorwaarde, dat de zusters van Grave het zuiver inkomen dezer goederen genieten, totdat zij nog maar drie in getal zijn; in dat geval zullen de goederen hun oorspronkelijke bestemming herkrijgen; zouden de zusters van Grave inmiddels, voordat het klooster te Haren herbouwd is, weder in getal toenemen, dan blijven dezelfde zusters van Grave weder in dezelfde conditie als voor dezen; in hoeverre de graaf van Megen daarbij zijn recht behoudt op een plaats in het klooster, laten zij ter beslissing van daarvoor gekozen rechtsgeleerden. [niet geteekend, wjl wel niet aangenomen, bewaard in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage XIII].

14 October 1632. Karel van den Campe, drossaard van Megen, vraagt aan bisschop Michael Ophovius van den Bosch, wonend te Geldrop, zijn bemiddelaar en voorspraak te zijn bij den bisschop van Roermond in zake het herstel van het klooster te Haren. [origineel in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage XIV].

15 October 1632. Michael Ophovius, bisschop van den Bosch, zendt aan bisschop Jacobus a Castro van Roermond de hem door Karel van den Campe gezonden memorie over het klooster te Haren, beveelt het herstel er van aan, zegt, dat de graaf van Megen er met reden op aandringt, dat de vereeniging met het klooster te Grave niet wettig geschiedde, en vraagt ten slotte, een zijner priesters naar Grave te zenden, die de zusters van Grave tot de overdracht der

goederen aan den graaf van Megen overhaalt. [afschrift in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage XV].

15. April 1633. Jacobus a Castro, bisschop van Roermond, antwoordt op den brief van bisschop Michael Ophovius van den Bosch, dd. 15° Oct. 1632, dat deze betreffende het klooster te Haren verkeerd is ingelicht, dat de graaf van Megen geen recht heeft op de overdracht der goederen, de inkomsten uit die goederen voor bouw en instandhouding van een nieuw klooster veel te gering zijn, verbeurdverklaring niet is te vreezen en hij dus in de gegeven omstandigheden niet voor het herstel en de overdracht is. [origineel in het bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch t. a. p., opgenomen als Bijlage XVI].

23 December 1644. Albert Frans van Croij, graaf van Megen, verleent in een apostille op een daartoe strekkend verzoek van het klooster te Haren kwijtschelding voor altijd van een jaarlijkschen cijns van 2 gld. en eenige stuivers met inbegrip van hetgeen als achterstallig daarvan nog te voldoen bleef, schenkt bovendien 4 eikeboomen voor den bouw en geeft verlof tot beschikking over erfenissen. [opgenomen in de kroniek].

13 Juni 1647. Albert Frans van Croij, graaf van Megen, belooft in een apostille op een daartoe strekkend verzoek, dat, zoolang de weiden « Calfhoff » en « Bogerscamp » (naar het schijnt door den graaf tegen betaling in leen gegeven aan het klooster, voordat de jaren om waren, waarvoor Karel van den Campe, drossaard van Megen, deze in leen bezat) door de zusters, volgens uitspraak van het Hof van Brussel, niet kunnen worden aanvaard, haar zal worden uitgekeerd de som, waarvoor deze aan den drossaard of aan anderen verpacht worden; hij verklaart haar tevens exempt van alle lasten en diensten, den graaf verschuldigd. [opgenomen in de kroniek].

25 April 1654. Albert Frans van Croij, graaf van Megen, teekent verzet aan tegen de benoeming van Joannes Verbeeck, gewezen pastoor van Berchem, tot biechtvader van het

klooster te Haren als geschied met schending zijner rechtsmacht en souvereiniteit als patronaatsheer en bovendien door den vicaris-generaal van den Bosch, die geen rechtsmacht heeft over het graafschap, dat onderworpen is en blijft aan den bisschop van Luik. Hij verklaart de benoeming nietig en eischt voordracht van drie personen, uit wie hij een zal aanwijzen, terwijl intusschen een minderbroeder van Megen, door den gardiaan aan te wijzen, het klooster te Haren zal bedienen. [opgenomen in de kroniek, blz. 60].

24 Mei 1654. Albert Frans van Croij, graaf van Megen, geeft in een apostille op de uiteenzetting en verdediging der zusters, zijn goedkeuring aan de benoeming van den gewezen pastoor van Berchem tot biechtvader des kloosters. [opgenomen in de kroniek].

27 Januari 1676. Ferdinand, graaf van Velen (in Westfalen) en Megen, geeft in een apostille op een daartoe strekkend verzoek vrijstelling van inkwartiering voor het klooster alleen, verder verlof tot aankoop van twee morgen land met een huis, met verplichting echter tot betaling der verschuldigde belasting, eindelijk erkenning van vrijdom van alle lasten voor de vier morgen land, waarop het klooster is gebouwd en welke hij erkent als bona mortificata. [opgenomen in de kroniek].

24 November 1681. Gulielmus Basserij, vicarius-apostolicus van het bisdom 's Hertogenbosch, maakt ter gelegenheid zijner visitatie in het klooster te Haren eenige schriftelijke bepalingen betreffende de kleeding, de feestviering bij de inkleeding en professie, de keuze van de officianten des kloosters, het uitgaan, den arbeid, de aderlating en het wekelijksch kapittel. [opgenomen in de kroniek].

1683. Memorieboekje over het klooster te Haren, geschreven door pater Cornelius Nols, O. F. M., biechtvader des kloosters, notarius apostolicus et seraphici ordinis S. Francisci, waarin, behalve vele der voornoemde oorkonden en bescheiden, zijn meegedeeld de voornaamste gebeurtenissen in betrekking tot den bouw en verwoesting van het klooster, het

verblijf der zusters in Grave, de professie en het overlijden der zusters, de aanstelling der biechtvaders enz. [dubbel exemplaar, in perkamenten omslag, in het klooster te Haren; geheel opgenomen].

Wij schreven de kroniek toe aan pater Cornelius Nols. In waarheid is zij anoniem. Doch reeds bij de eerste lezing wordt het vermoeden gewekt, dat niemand dan hij de schrijver is, zoowel omdat onder de bevestiging der authenticiteit van sommige stukken zijn naam staat, als wijl bijna onmiddellijk voor de vermelding van zijn dood het vervolg door een andere hand begint. Het was intusschen mogelijk, dat hij weliswaar copieën der oude oorkonden notariëel als echt erkende, doch die copieën met zijn bevestiging en onderteekening door den schrijver der memorie werden overgenomen. Daar hij een paar malen voor den pastoor van Haren doopte, zocht ik in het doopboek der parochie zijn schrift en onderteekening, doch dit gaf geen uitkomst. Wel doopte pater Nols in de 15 jaren van zijn verblijf te Haren tweemaal voor pastoor Herm. Wilh. Cox, nl. 31 Juli 1673 en 30 Juni 1677, doch niet hij, maar de pastoor schreef de gedoopten in het register in. Het « ego baptizavi » werd er afgewisseld met « baptizavit pater Nols ». Vergelijking met eenige oude copieën, in het klooster bewaard, bracht echter zekerheid. Eenige waren geschreven met dezelfde hand als het memorieboekje, daaronder stond dezelfde onderteekening als in het boekje, terwijl daaronder nog de eigen handteekening volgde van twee getuigen, telkens twee minderbroeders uit het klooster te Megen. Wij hadden hier dus ook de eigen handteekening en het schrift van pater Nols. Speciaal de vergelijking van de handteekeningen onder de oorkonde van 18 Sept. 1442 in het boekje en op de afschriften, in het archief bewaard en geteekend door de paters Henricus Eelkens en Antonius van Kessel als getuigen, doet allen twijfel verdwijnen.

Een tweede vraag is, wanneer hij de kroniek samenstelde. Vermelding verdient, dat pater Nols evenals van de voor- naamste copieën ook van zijn « memorieboekken » twee exemplaren vervaardigde, gemerkt Ma. en Mb. Het komt mij voor, dat wij in het eene (Mb.) een reeds zeer goed verzorgde memorie hebben, welke in Ma. eenvoudig is overgeschreven. Het eerste is door P. Nols vervolgd tot en met 23 Juni 1683; de feiten, vermeld onder 29 Sept. 1683 en 25 Jan. 1684, zijn daarin reeds door een andere hand geschreven. In het tweede is het feit, vermeld op 29 Sept. 1683 nog ingeschreven door P. Nols en begint het vervolg eerst met 25 Jan. 1684. Men zou hieruit de conclusie kunnen trekken, dat de kroniek in het begin van den zomer van 1683 werd geschreven, althans beëindigd en het overschrijven geschiedde na 23 Juni en voor 29 Sept. 1683. Na het overschrijven zou dan een exemplaar aan de zusters zijn gegeven, het andere door den schrijver zijn bewaard en vervolgd. Vergelijking van het schrift op de laatste bladzijden vestigt echter ook den indruk, dat het boekje tot en met 5 Mrt. 1682 vrij regelmatig is overgeschreven. De daarna volgende mededeelingen, te beginnen met 12 Januari 1683, zijn wel geschreven met dezelfde hand, doch met telkens eenigszins gewijzigd schrift, dat wijst op inschrijving bij verschillende gelegenheden. Hieruit zou volgen, dat het schrijven der kroniek moet worden gesteld tusschen 5 Maart 1682 en 12 Januari 1683. Maar de vraag naar het juiste tijdstip der vervaardiging is van ondergeschikt belang. Zeker is, dat de kroniek door den schrijver zelve, althans in het volledigst exemplaar, door mij gebruikt, is besloten met de vermelding der professie van Zr. Agatha Huberts op 29 Sept. 1683. Dezen datum der beëindiging mogen wij als den datum der geheele kroniek doen gelden.

Omtrent den schrijver kunnen wij slechts weinig mededeelen. Uit de kroniek zelve blijkt, dat hij in het jaar 1669 — dag en maand worden niet vermeld — door zijn oversten tot biechtvader des kloosters werd aangesteld ter vervanging

van pater Johannes Colbouders, die, na ongeveer zes jaren het klooster te hebben bestuurd, verplaatst werd. Hoe zorgvuldig hij in de kroniek vele punten met dag en datum omschrijft, ten opzichte van zichzelf is hij zeer sober geweest, niets dan zijn aanstelling noteerde hij. Ook na zijn dood is het necrologium kort. Nadat hij 29 Sept. 1683 aan de kroniek de laatste hand had gelegd, vinden wij, volgende op de professie van Zr. Agnes van den Haen 25 Jan. 1684, op 23 Maart van datzelfde jaar de vermelding van zijn dood. Uit piëteit laten wij hier de woorden volgen, waarmede aan zijn nagedachtenis hulde wordt gebracht. Dat daarin van den arbeid, door hem aan het vervaardigen der kroniek besteed, gezwegen wordt, schijnt ons een bewijs, dat deze arbeid slechts een gering deel was van de bemoeiingen des paters voor het hem dierbaar geworden klooster, een gering deel, dat, zoo het vermeld had moeten worden, de opsomming had geëischt van zooveel diensten, dat de beschrijving er van buiten het kader der kroniek zou vallen. Wij lezen de sobere, maar niettemin welsprekende woorden :

«den 23 Meert 1684 is salichlijk overleden den eerweerdighen pater Cornelius Noels ¹⁾, naerdat hij dit clooster heeft geregeert seer loffelijck omtrent 15 jaeren».

Eenige nadere mededeelingen omtrent den schrijver geven eenige bescheiden van het provinciaal archief der minderbroeders te Weert, mij daaruit welwillend verstrekt door pater Gijsbertus Hesse. Hieruit blijkt, dat pater Cornelius Nols in 1622 in het dorpje Abel, in Sleeswijk-Holstein gelegen, werd geboren, 15 Dec. 1642 zijn geloften aflegde in de Orde der minderbroeders en in 1646 werd priester gewijd. Nadat hij 18 April 1649 de volmacht tot biecht-hooren had ontvangen, werd hij elf jaar later, 24 October 1660, benoemd tot rector en biechtvader der zusters Annuntiaten te Maastricht. 7 Mei 1662 volgde zijn benoeming tot vicarius van het minderbroedersklooster te Megen, welk officie bij bekleedde tot 10 October 1666, toen hij werd

¹⁾ De eigen handteekening is steeds Nols.

gekozen tot gardiaan van hetzelfde klooster. Drie jaar later, 15 Sept. 1663, werd hij hier door pater Paulus Vlieck als gardiaan opgevolgd en benoemd tot rector en biechtvader van de zusters te Haren. Het necrologium van het klooster te Megen herdenkt hem met de volgende woorden :

«Anno 1684, die 23 Martii in Haren in monasterio Tertiariarum pie in Domino obdormivit SSis Ecclesiae Sacramentis rite praemunitus V. A. pater frater Cornelius Nols, diu hic vicarius et guardianus ac tandem in praefato monasterio per annos 15 confessarius, vir vere candidus et ob conversationis suavitatem omnibus charus ac in regendis monialibus dexterrimus. Ibidem sepultus in choro ad cornu epistolae».

Letten wij op de soberheid, steeds in de necrologia der kloosters betracht, dan kunnen wij zonder vrees voor overdrijving zeggen, dat pater Nols een zeer beminnelijk man moet zijn geweest en een talentvol rector voor de zusters. Zijn verkiezing tot overste en zijn benoeming tot «notarius apostolicus et ordinis» vervullen ons bovendien met achting voor zijn persoon.

Gaan we meer in het bijzonder de geschiedenis des kloosters na, gelijk deze in de memorie van P. Nols en de bijgevoegde documenten staat opgeteekend, dan zien wij, dat een paar punten daaruit nadere toelichting behoeven.

Een eerste moeilijkheid, welke zich voordoet, is, in hoeverre de graven van Megen stichters en patronen des kloosters waren.

Gelijk de aangevoerde stukken, vooral de brieven, gewisseld tusschen de bisschoppen van Roermond en 's Hertogenbosch, bewijzen, was er in het bijzonder bij de vernieuwing der oude stichting dikwijls oneenigheid over de vraag, welke rechten de graven van Megen in dezen konden doen gelden. In zijn mededeeling over het klooster schrijft Schutjes, dat «de graaf van Megen niet de stichter, niet de weldoener van Haren's klooster was» en hij vond die uitdrukking reeds in een brief

van den secretaris der stad Grave J. Flemingh, die 12 Dec. 1615 aan bisschop Zoësius van den Bosch schreef:

« dat Zijne Graeflijcheijt hem was abuserende int presuppoust naementlick, dat sijne voorsaeten het voors. clooster niet gefondert hadden, maer wel eenen particulieren, daertoe de graeven van Megen niet anders hebben gedaen als consent gegeven tot de mortificatie van de goederen ».

Hij schreef dit naar aanleiding van een brief, hem door den graaf van Megen 2 Nov. 1615 gezonden, met het verzoek om de papieren « du cloitre que mes prédécesseurs ont fondé à Haren ». Zeventien jaar later, 15 Oct. 1632, schreef de opvolger van Zoësius op den bisschoppelijken troon van 's Hertogenbosch, Michael Ophovius, ten gunste van het herstel des kloosters aan den bisschop van Roermond, onder wiens jurisdictie Grave lag. Hij gaf te kennen, dat de graaf en gravin van Megen er op aandrongen, dat het zustersklooster « fundatum ab illorum praedecessoribus in Haren », doch om den druk der tijden overgebracht naar Grave en daar met het klooster vereenigd, weer werd hersteld, o. a. opdat het recht van patroon en stichter voor hem niet zou verloren gaan. Hierop antwoordde de bisschop van Roermond, 15 April 1633, dat de bisschop van den Bosch verkeerd was ingelicht, de graaf van Megen geenszins de stichter of bijzondere wel-doener des kloosters was, daar hij alleen aan de zusters toestond, op eigen kosten ter plaatse een klooster te bouwen. Over het recht, dat de graaf beweerde te hebben, bij iedere verkiezing van een nieuwe matèr ¹⁾, een meisje zonder bruid-schat in het klooster te doen opnemen, schreef hij nog, dat dit slechts een gunst was, hem verleend, doch niet een recht voortvloeiend uit zijn recht als stichter.

De waarheid ligt als gewoonlijk in het midden.

Toen graaf Jan van Megen 18 Sept. 1442 de « Kuycksche Hofstat » met drie en een halven morgen land aan Udo Talhout in leen gaf, schonk hij ze als een brabantisch leen met inachtneming van de bepalingen van het brabantisch

¹⁾ Het privilege was, dat bij de inhuldiging van een nieuwen graaf of gravin deze een meisje zonder dos in het klooster kon plaatsnemen. Vgl. oorkonde 15 Sept. 1525.

recht, zoodat hij en zijn nakomelingen, graven van Megen, altijd vrijen toegang tot het huis behielden en Udo zich tot alle diensten verbond, welke van een trouw leenman mochten worden geëischt. Deze beleening werd 24 Oct. 1444 door hertog Philips van Bourgondië goedgekeurd.

Toen na den dood van Udo en Gerberga hunne kinderen Gerard, Maria en Eringardis het reeds door hun ouders gemaakte voornemen, op de hofstede een klooster te stichten, wilden ten uitvoer leggen, was het meer dan een formaliteit, dat zij daarvoor het verlof van den graaf van Megen vroegen. Wel hadden zij volgens recht het beheer der hofstede van hun ouders geërfd, maar zij konden deze toch niet hun bezit noemen, zeker was het bezit niet onverdeeld. In den « consentbrieve » van gravin Antonia de Rambures en graaf Adrianus van Brimeu wordt uitdrukkelijk vermeld, dat de kinderen Talhout vragen, een klooster te mogen stichten op het goed, « waarover de rechtsmacht en het recht van overdracht berust bij den graaf », dat zij hierom van het grafelijk huis verzoeken niet slechts de goedkeuring der stichting, doch ook dat de goederen daarmede in de doode hand komen, geestelijk erfgoed worden, en het grafelijk huis afziet van de anders verschuldigde verheffingsrechten. Dit drievoudig verzoek werd ingewilligd, zoodat hier, gelijk trouwens in de acte staat uitgedrukt, sprake is zoowel van een schenking en een accoord als van een loutere toestemming van de zijde der grafelijke familie.

Nog sterker komt het grafelijk recht uit in de clauses, waaronder de goedkeuring wordt verleend. Niet slechts moeten de zusters jaarlijks nog een gulden recognitiegeld betalen, maar wat meer is: zoo het genoemd huis of klooster bij oorlog zou worden verwoest of op andere wijze in handen van leeken zou komen, dan zijn voor het huis zoowel als voor de vier morgen land, aan den graaf of zijn opvolgers weer het volle verheffingsgeld en alle andere diensten verschuldigd, waarmede het goed vóór datum der acte bezwaard was, « terwijl wij overigens op genoemd klooster of huis en

land behouden: justitiam et jurisdictionem et dominium ¹⁾». Eindelijk verklaren de gravin en de graaf van Megen in deze acte nog, dat zij tot toestemming zijn geneigd, omdat zij en hunne nakomelingen niet slechts zullen deelē in de goede werken van het klooster, doch ook omdat zij daarmede de stichters van genoemde plaats of klooster zullen zijn en men hen daarvoor zal houden en achten: «et quod erimus fundatores praefati loci sive claustrum et pro talibus nos tenebunt et reputabunt».

In een paar verzoekschriften, door de zusters aan den graaf van Megen gericht, erkennen zij hem dan ook wel degelijk als stichter des kloosters. In het verzoekschrift van 23 Dec. 1644 spreken zij van «sijne excellentie, haren genaedighen heeren fundateuren», van «sijn excellentie onsen heere fundateur ende principale benefacteur». In 1647, 13 Juni, herhalen zij weder: »sijn excellentie, onsen genadighen heere ende fundateur». Ook in 1654 schrijven zij, te vertrouwen op «sijne excellentie als fundateur ende principalen benefacteur vant clooster». Nog in Januari 1676, toen niet slechts het huis van Brimeu, dat de eerste stichting hielp tot stand komen, maar ook het huis van Croij, dat de oude stichting herstellen deed, alle rechten op het graafschap Megen had verloren en dit door koop was overgegaan in handen der graven van Velen in Westfalen, noemen de zusters den graaf: «hunne fundateur» en «fundateur-patroon».

Het kan ons intusschen niet al te zeer verwonderen, dat de vriend en gemachtigde der zusters van Grave, de secretaris Flemingh, en de bisschop van Roermond, nadat hij bij die zusters informaties inwon, het recht der graven van Megen als stichters des kloosters zoo laag mogelijk aansloegen om de goederen van Haren voor het klooster van Grave te bewaren, anderzijds echter de graven van Megen wat hoog opgaven van hun rechten om het herstel des kloosters door te zetten. Zeker is, dat de graven van Megen door opvoering hunner rechten zeer veel hebben bijgedragen tot het

¹⁾ Oorkonde 4 Nov. 1500.

herstel der oude stichting. Men kan wel zeggen, dat het op de eerste plaats aan hun bemoeiingen is te danken, dat het klooster bleef bestaan.

Een tweede punt, dat eenige nadere toelichting behoeft, is de verwoesting des kloosters en de ballingschap der zusters. Hier moet de vraag worden gesteld, of het klooster het slachtoffer werd der spaansche muitelingen of ten offer viel aan de woede der aanhangers van de zuivere religie, voor welke geen klooster veilig was.

Over de verwoesting en naaste aanleiding daartoe is ons slechts weinig bekend. Het verhaal der kroniek werd eerst honderd jaar na de gebeurtenis opgeteekend. Het is mogelijk, dat pater Nols dit overnam uit een oudere kroniek, doch zekerheid bestaat daaromtrent allerminst. Dit neemt niet weg, dat men zijn verhaal, gelijk hij het in slechts enkele lijnen geeft, als waar mag aannemen. Omtrent zulk een punt is in een kloostergemeente geen voorstelling, in de hoofdzaken onjuist, te veronderstellen. Bovendien vindt het verhaal in oudere stukken bevestiging. Slechts in de bepaling van het juiste tijdstip kan eenige onzekerheid bestaan. De kroniek schrijft dan ook zeer voorzichtig:

« Anno duysent vijfhondert een en tachtich ofte daeromtrent in dien quaden tijdt is het cloesterken tenemael verdestrueert geworden ende de susteren hebben hetselve moeten verlaten, naerdat se groete vervolgingen hadden uijtgestaen. Onder andere dat de soldaten de eerw. moeder in de gracht int water geworpen hadden, omdat sij niet en wilde oft en konde geven, hetwelcken sij begerden, ende als sij haer wilde vasthouden aen eynighe tacken ofte bomen, soe hebben sij haer met hunne degens in de handen gesteken, opdat sij haer niet en soude konnen vasthouden ende alsoe souden doen beloven, hetwelcken sij begerden. Sommighe verhalen, dat sij se ock naer Tiel met drij andere susteren gebracht hebben. Naer veel vervolginghe dan sijn sij, tsamen acht in getal, tot de stadt van de Graeve gevluht, de eerw. moeder Stijntje Vos ende seven andere susteren ».

De opgenomen bijlagen geven nog eenige nadere aanduidingen en omschrijvingen. Zoo geven de zusters in een verzoekschrift uit het jaar 1644, dus ruim zestig jaar na de gebeurtenis, den graaf van Megen te kennen: «dat sij bij dese inlantsche oorloge grondelijck sijn geruineert geworden». Onder het jaar 1673 wordt nog in de kroniek bij de vermelding van den dood van Zr. Jenneken van Ellinghen gezegd, dat zij «het cloister, naer dat vele jaeren door den quaeden tijdt verlaten ende tenemael vervallen was, wederom begonnen heeft». In 1676 geven de zusters in een verzoekschrift aan den graaf van Megen wederom te kennen: «dat omtrint het jaar 1580 de conventualen, aldoen wesende, hebben verlaten het cloister door oorlogh ende quaijen tijdt ende sijn gevlucht naer de stadt van den Grave». De oudste mededeeling over de verwoesting is de toestemming van den bisschop van Luik tot vereeniging van het klooster te Haren met dat van Grave in 1589, dus slechts eenige jaren na de gebeurtenis geschreven ¹⁾. Hoewel niet zeer uitvoerig, is deze mededeeling, wijl zij den tijd der verwoesting nabijkomt, van veel beteekenis. De bisschop zet uiteen, hoe vanwege de zusters van Haren:

«nobis fuit querulose et dolenter admodum expositum, qualiter ante multos annos sint omnibus suis mobilibus bonis penitus per hostes spoliatae, edificia cum templo prorsus diruta et domistadia complanata, arbusta omnia etiam pomifera omnis generis arbore nudata, ita quod ante annos non paucos inde sint miserabiliter profligatae et propulsae et in exilio apud Gravienses multos (!) annos hujus temporis calamitosi satis misere ac tenuiter viventes pleraeque ex iis etiam per inediaam ante mortis tempus mortem appetentes, et quod si per bonorum civium beneficia et elemosynas (!) non sustentatae fuissent et adhuc sustentarentur, prorsus de iis actum fuisset et esset; admodum enim parum de suis bonis perceperunt omni exilii sui tempore, cum arva, quae possident, prorsus inculta diu jacuerunt et adhuc jaceant propter hostium et hereticorum vicinitatem et immanitatem».

¹⁾ Wellicht wordt ook de verwoesting in korte woorden vermeld in de goedkeuring derzelfde vereeniging door den Vicarius van Roermond en den hertog van Parma in 1588 en 1592, doch de acten hiervan staan mij niet ten dienste. Vgl. noot blz. 272.

In de memorie van 16 Juni 1615, door de zusters van Grave over het beheer der goederen van Haren opgesteld, wordt nog medegedeeld «dat het clooster tot Haren met het clooster tot Mariengraeff observatis observandis geduyrende de voorleden oorlogen is geunirt geweest». In zijn brief aan den bisschop van Roermond schrijft Michael Ophovius, bisschop van den Bosch, 15 Oct. 1632 over het herstel van het klooster te Haren, «translatum propter calamitatates bellorum ad civitatem Gravam tunc catholicam».

Hoewel deze verschillende uitlatingen meer den nadruk leggen op den oorlog en de daaruit voortvloeiende toestanden en nauwelijks verband brengen tusschen de verwoesting en de hervorming van den godsdienst, en men op grond daarvan reeds geneigd is, de verwoesting niet aan de vervolging door de staatsche troepen, doch aan de plunderzucht der muitende Spanjaarden toe te schrijven, willen wij alvorens een conclusie te trekken, eerst nog nagaan, welke toestanden omstreeks 1580 in de omgeving van het klooster te Haren heerschten.

De plaatsen, waarmede het lot van het klooster te Haren ten nauwste is verbonden, zijn wel de stad Grave, waarheen de zusters vluchtten, gelegen op ongeveer drie uur afstand van het klooster, en verder de stad Megen, de hoofdplaats van het graafschap, waartoe Haren behoorde, en nauwelijks drie kwartier daarvan verwijderd.

Voor zijn vertrek naar Spanje verpandde Philips II in 1559 de stad Grave en het land van Cuyk voor 60.000 gld. aan Prins Willem van Oranje, door hem inmiddels benoemd tot stadhouder en kapitein-generaal van Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht. In 1560 werd de Prins als pandheer te Grave gehuldigd.

Ofschoon destijds reeds veel kerken en kloosters aan plundering blootstonden en de dwaalleer in vele steden veld won, bleef Grave tot dan toe daarvan bevrijd. De ambtman en de magistraat der stad gaven van deze goede gesteltenis der inwoners kennis aan den pandheer, prins Willem van Oranje.

Deze antwoordde hierop uit Antwerpen 28 Augustus 1566, dat hij met genoegen dit bericht had ontvangen, dat men de indringers der nieuwe leer met gepaste middelen moest blijven tegengaan, doch voorzichtigheidshalve op de kostbaarheden en kloosters te Grave en in het land van Cuyk een waakzaam oog moest houden. Deze merkwaardige brief, welke nog, toen Schutjes zijn artikel over Grave schreef, bewaard werd in het gemeentearchief te Grave, berust volgens vriendelijke mededeeling van den Rijksarchivaris Mr. J. P. W. A. Smit thans in het Rijksarchief te 's Hertogenbosch. Toen in 1567 Alva in de Nederlanden kwam, vond de Prins het niettemin raadzamer, zich op zijn bezittingen in Duitschland terug te trekken. Op reis daarheen kwam hij ook te Grave, waar hij magistraat en burgers beval, den koning van Spanje trouw te blijven en den godsdienst hunner vaders niet te verlaten. 1) De stad werd niettemin, met de andere goederen des Prinsen, aangeslagen en ging over in Alva's bezit. Wel wist 27 April 1568 Sander Turck de stad weer voor Oranje te bezetten, doch slechts voor enkele dagen. Spoedig kwam een sterke spaansche bezetting opdagen, bestaande uit spaansche ruitery en voetvolk benevens een duitsch regiment. 2) Het werd er in de stad niet beter op. Vooral de spaansche troepen maakten zich schuldig aan allerlei afpersingen, staken gretig de handen uit naar de goederen der kerken en der armen en sloegen in 1572 zelfs den pastoor-deken Heribertus Greveraedt in boeien om losgeld af te persen. Lindanus, bisschop van Roermond, vernam in Oct. 1572 te Antwerpen van het ongehoorde optreden van den bevelhebber tegen den pastoor en eischte onder bedreiging met den ban, den pastoor onmiddellijk vrij te laten. Te vergeefs beriep zich de commandant op Alva, na een gevangenschap van 13 dagen werd de pastoor in vrijheid gesteld. 3)

Omstreeks dienzelfden tijd namen muitende spaansche

1) P. Hendrikk, *Geschied- en aardrijkskundige Beschrijving der stad Grave*, I, 173.

2) Hendrikk, t. a. p. 177, 184.

3) *Hist. Eccl. Duc. Gelr.* p. 187, Hendrikk t. a. p. 195, Schutjes t. a. p. I, 215, III, 778, 787.

soldaten, volgens een brief van Hendrik van Steenhuijs, ambtman van Grave, dd. 12 Mei 1573, het kasteel van Megen in en plunderden zij het klooster te Haren. 1) In 1573 kwam Lindanus zelf naar Grave en nam er strenge maatregelen om de verregaande misbruiken tegen te gaan. Wel ontsloeg hij op verzoek van Alva den commandant van den ban, doch door zijn kloeke houding tegenover den hertog van Alva te Nijmegen wist hij te verkrijgen, dat althans eenige schadevergoeding werd gegeven voor de vele afpersingen en dat aanzienlijke sommen aan het kapittel en de armen van Grave, alsook elders, wellicht ook te Haren, werden teruggegeven. 2)

Ondanks deze tusschenkomst, bleef de spaansche bezetting voor de stad en haar omtrek een verschrikking en men zocht een gelegenheid, zich van haar te ontdoen, al moest dit geschieden met de hulp van den Prins van Oranje. In 1577 slaagde men er in, geholpen door eenige troepen onder bevel van Hermen Jans, door den Prins gezonden, de spaansche soldaten te verdrijven. Deze overgang naar de zijde van den Prins was aldus niet op de eerste plaats een heulen met den vijand van den katholieken godsdienst, Grave bleef nog een katholieke stad, maar natuurlijk, de eerste stap was gezet en allengs werden de vijanden van den godsdienst driester. Hoe geruststellend aanvankelijk onder het bewind van het gewone burgerlijk bestuur der stad, met toezicht van een superintendent, ook de toestand der burgers was, spoedig begonnen zich ook hier de godsdienstige verdeeldheden, welke in die dagen ons vaderland teisterden, te openbaren en viel men ook te Grave den katholieken godsdienst min of meer openlijk aan. Uit het register der stedelijke resolutiën blijkt, dat 17 Januari 1580 de magistraat nog in staat bleek, alle ongeregeldheden tegen geestelijke personen, kerken en kloosters onder strenge straffen te verbieden, doch het feit, dat zulk een verbod werd gegeven, teekent den toestand. De

1) Bijlage II.

2) Schutjes t. a, p. I, 215, Havensius, *Commentarius rerum sacris Præsulibus in Belgio gestarum*, p. 138.

grootte kerk was waarschijnlijk toen reeds in de handen der hervormden. ¹⁾

Het moet ons verwonderen, dat onder zulke omstandigheden de zusters van Haren haar toevlucht zochten in Grave. We moeten hierbij echter niet vergeten, dat zij van twee kwaden wel het minste moesten kiezen. Hoe was de toestand in Megen? Gelijk wij reeds mededeelden, werd daar in 1573 het kasteel door de muitende Spanjaarden ingenomen en zij bleven daar meester, totdat in September 1582, dus een paar jaar na het tijdstip, voor de verwoesting van Haren opgegeven, de graaf van Hohenlo voor de stad verscheen en haar voor een viertal jaren onder het bestuur der staatschen bracht. Toen in 1586 Parma de stad Grave innam, verliet de staatsche bezetting ook Megen. Nadat de zusters van Haren in 1573 reeds het slachtoffer waren geweest van de woeste plunderzucht der muitende soldaten, was het wel geheel uitgesloten, dat zij in 1581 te Megen een schuilplaats zouden zoeken. Megen was de hoofdzetel der woeste rooversbende, die in die dagen het land van Cuyk en aangrenzend gebied onveilig maakte. In 1582 ook uit Megen verdreven, werd Middelaar voor hen het centrum hunner rooftochten.

Ook Ravenstein bood aan de zusters geen veilige schuilplaats. Vooreerst stond het onder bestuur van Wilhelm IV, hertog van Gulik-Kleef, die wel niet openlijk de hervorming omhelsde, doch als een begunstiger er van bekend stond. Maar ten anderen waarborgde het stadje geenszins de veiligheid, sinds in 1543 tot slooping der vestingwerken was besloten. ²⁾

Oss was al evenzeer het tooneel van plundering en verwoesting. A. J. van der Aa schrijft in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* in het artikel Oss, dat in 1573 Oss door de staatsche troepen werd verrast, de vesting ingenomen en meer dan zestig huizen werden plat gebrand.

Grave was verreweg de sterkste stad in de naaste omgeving, gelegen aan deze zijde van de Maas, langs den dijk

¹⁾ Vgl. Hendrikk t. a. p. 198, 199; *Register der stedel. resolutiën* dl. I.

²⁾ Vgl. Schutjes t. a. p. V, 517.

betrekkelijk gemakkelijk te bereiken, zoodat men van daaruit nog eenigszins het oog op het verlaten klooster kon houden. Ook was, ondanks de bezetting door de troepen van den Prins, in 1581 de toestand er voor de katholieken nog dragelijk. Eerst een jaar later werd de uitoefening van den godsdienst verboden. Hoe verdacht de stad Grave door haar overgang tot Oranje ook was, evenals het bestuur der stad dachten velen in deze streken en wel eveneens de zusters van Haren. Zij achtten het beter, te vallen in de handen der soldaten van Oranje dan in die der eeuwig muitende en voor godsdienst en geestelijkheid minstens zoo gevaarlijke soldaten van allerlei soort, die de koning van Spanje in dienst hield, doch die slechte dienaren waren van Zijne Katholieke Majesteit. Grave had voor enkele jaren de spaansche bezetting verdreven en hield den zoo gevreesden vijand buiten zijn muren en wallen, welke het met zorg versterkte voor een mogelijken nieuwen aanval. Werd het klooster te Haren het offer van de roofzucht der spaansche rebellen, dan lag het voor de hand, dat zij naar Grave vluchtten voor haar behoud. Van den anderen kant is haar vlucht naar Grave een bijna zeker teeken, dat niet van de zijde der graafsche bezetting of der staatsche troepen het onheil over het klooster kwam. Op welken grond Schutjes zegt, dat de plundering in 1581 door de staatsche troepen geschiedde, is mij niet duidelijk. Het tegendeel komt mij zeer veel waarschijnlijker voor. De omstandigheden doen met heel veel grond de meening huldigen, dat voor de plundering en verwoesting van het klooster te Haren de oproerige spaansche soldaten verantwoordelijk moeten worden gesteld. Als wij dezelfde soldaten een jaar later 1582/83 bij Cuyk het klooster der Kruisheeren te St. Agatha zien verwoesten en bijna geheel afbreken ¹⁾, versterkt dit nog onze meening, al mag dit natuurlijk niet gelden als doorslaand argument. De geschie-

¹⁾ Dr. C. R. Hermans, *Annales Ord. S. Crucis*, vol. III (Cod. Dipl. 2) 103—110. Het stuk, meegedeeld onder n° 194 gedateerd 10 April 1587, is waarschijnlijk van 1584. De Magister Generaal, over wien in het stuk gesproken wordt, had in Sept. 1586 reeds zijn waardigheid neergelegd.

denis van die dagen bewijst ons, dat ook de staatsche troepen zich tot plundering en verwoesting van kloosters geroepen achtten. Het is echter overdreven, alles op hun rekening te zetten. In deze jaren dreigde in deze streek het grootste gevaar niet van de zijde der hervormde partij, doch van de muitende spaansche soldaten. Was de verwoesting van het klooster van St. Agatha zeker hun werk, het is ook zoo goed als zeker, dat niemand anders dan zij het klooster te Haren, na het in 1573 reeds te hebben geplunderd, omstreeks 1581 verwoestten.

Nog één moeilijkheid blijft mij te bespreken over. Volgens den brief van Hendrik van Steenhuijs werd kort voor 12 Mei 1573 het klooster van Haren door de spaansche rebellen ingenomen en versterkt en geschiedde dit tegelijk met de inname van het kasteel van Megen. Is het waarschijnlijk te achten, dat de rebellen, die tot 1582 het kasteel van Megen bezet hielden, het klooster te Haren, nadat zij dit in 1573 eenmaal bezetten en versterkten, kort daarop weer in handen der zusters lieten en dezen eerst in 1581 tot vluchten dwongen? Is het niet veel waarschijnlijker, dat die vlucht reeds plaats had in 1573 en het juiste jaar door de zusters niet werd onthouden? De zusters spreken toch in 1676 van: «omtrint het jaar 1580» en de kroniek schrijft: «1581 ofte daeromtrent.» Komt dit ook niet meer overeen met hetgeen de bisschop van Luik in 1589 schrijft over die verwoesting «ante annos non paucos», en bisschop Ophovius in 1632, dat de zusters vluchtten naar de stad Grave «tunc catholicam?»

Ik antwoord hierop, dat het mij niet zeer waarschijnlijk voorkomt, dat omtrent een zoo belangrijk jaar als de verlaten van haar klooster een vergissing van een achttal jaren bij de zusters des kloosters plaats had. Dat men omstreeks 1581 herleidt tot omstreeks 1580, is aannemelijk. Verder is de vlucht der zusters naar Grave veel aannemelijker in den tijd, dat de spaansche troepen daar waren verdreven,

de rebellen de omstreken onveilig maakten en de staatsche partij nog niet openlijk den godsdienst vervolgde, dus tusschen 1577 en 1582. Grave kon toen ook nog een katholieke stad heeten. De uitlating « ante annos non paucos » eindelijk is te rekbaar, dan dat er een argument uit te trekken is. Wel zullen de zusters in 1573 een kwaden tijd hebben doorgemaakt en waren wellicht de rebellen medebewoners van haar klooster, dat zij immers versterkten, doch dit bewijst niet, dat zij moesten vluchten. De aangevoerde stukken zeggen ook, dat na een reeks vervolgingen de zusters tenslotte moesten vluchten, niet omdat men, gelijk in 1573 geschiedde, het klooster versterkte, doch integendeel dit geheel « verstrueert » had. Men kan zelfs aannemen, dat in 1573 weliswaar het klooster werd bezet, doch door de bemoeiingen van Van Steenhuijs en Lindanus bij Alva, op blz. 289 besproken, hetzelfde jaar nog de schending ook van dit kerkelijk goed werd hersteld, echter niet zoo, dat de onmiddellijke nabijheid der rebellen te Megen niet voor het klooster een voortdurend gevaar bleef en een blijvende aanleiding tot geweldpleging gaf.

Om deze redenen achten wij, zoolang niet andere documenten dit punt nader belichten, geen voldoende grond aanwezig om aan te nemen, dat in 1573 het klooster te Haren werd verlaten en verwoest en houden wij ons aan het jaartal 1580—1581, door de aangevoerde stukken gegeven. Welk jaar men echter ook aanneemt, in elk geval komt m.i. de verwoesting op rekening der spaansche rebellen.

MEMORIEBOECXKEN

vant cloester, genaempt Betlehem, gelegen tot Haren int graefscap Megen, welcke plaets eertijds toebehoorde den grave van Megen ende was genaempt de Cuijcksche hoofstadt: ende is int jaer 1442 van Jan, grave van Megem ¹⁾ gegeven met omtrint drij bonder landts ende een halve, aen eenen sekeren Udo Talhout ²⁾ om besondere ende particulire diensten, die denselven Udo voor den grave van Megem gedaen hadde, alst blijktt uit den giftbrieve van denselven grave, ende is alst volgt:

Copie van den giftbrieve:

« Wij, Jan, grave te Megem ende heer te Mijerlo doen kont allen denghene, die desen tegenwordigen brief sullen sien oft horen lesen, dat wij bij rade ons selfs ende goetduncken onsen a) vriendèn, om trouwen dienst wille, die ons Udo Taelhout gedaen heft ende, of Godt wilt, noch doen sal ende uijt rechter gonsten den voirs. Uden Taelholt ende sijnen erven ende nacomelingen gegeven hebben, gheven ende verlenen mits desen brieve een hofstat, gelegen te Haren, geheijten die Kuijcksche hofstat, gelijk die daer begraven is, met omtrint vierdenhalven mergen lants daerbij gelegen, tot eenen rechten brabantischen leen ende den brabantischen recht staende van ons ende van onsen erven ende nacomelingen, heeren tot Megem, te hebben, te houden ende te besitten ende altijt als onse ende onser nacomelingen open huijs ende hofstat, tot onsen versueke wesende, van welcker hofstat ende lant voirs. Udo ons manschap met hulden ende eede van trouwen gedaen heeft, als een man van leen sijnen rechten heere schuldigh is te doen; ende also nae ons hoifs recht dan b) toe behoerde ende schuldigh was te geschien,

a) « onsen » is waarschijnlijk « onser ».

b) « dan » is waarschijnlijk « daar ».

1) Naar alle waarschijnlijkheid Jan Dicbier, heer van Mierlo en graaf van Megen, in ditzelfde jaar erkend als graaf van Megen, zoon van Jan Dicbier, heer van Mierlo en graaf van Megen en Joanna Swaefs. Hij was gehuwd met Herberge van Batenborch en verkocht in 1469 het graafschap Megen aan Guido van Brimeu. Vgl. Prosper Cuypers van Velthoven, *Analecta*, Schutjes, *Gesch. v. h. Bisd. 's Hertogenb.* V, 48, 95.

2) Volgens de hierna meegedeelde oorkonde van 30 Aug. 1501 was hij afkomstig uit Grave. Volgens Schutjes, t. a. p. IV, 42, blijkt uit stukken, bewaard in het Bisschoppelijk archief te 's Hertogenbosch, bundel *Haren* (parochiekerk) dat het beneficie van het H. Kruis in de kerk te Haren werd gesticht door de familie Talhout en Vossius. Volgens Coppens, *Nieuwe Beschrijving v. h. Bisd. 's Hertogenbosch*, V, 63, stond dit beneficie ter begeving van de adellijke familie van Talhout.

egheen poent van recht daerin achtergelaten noch vergeten, behoudelijck ons altijd onser heerlicheit ende eenen ijegelicken sijnen rechte.

In oirkonde der waerheijt, soe hebben wij, Jan, grave van Megem ende heere te Mijerlo voirs. onsen segel hieraen gehanghen; ende om die meere vesticheijt wil, hebben wij voirs. versocht ende gebeden onsen getrouwen mannen van leen, hierna beschreven, te weeten, Willem van Straethem, Jan die Haerde ende Jan van Zimuen (?), dat sij hunne segelen bij den onsen hieraen willen hanghen; ende want wij Willem, Jan ende Jan voirs., hier over ende aen geweest hebben, daer alle poenten in der maten ende manieren voirs. geschiet sijn, soe hebben wij te versuecke ende bevele ons liefs Jonckere voirs. onse segelen bij den sijnen hiermede aengehanghen.

Gegeven int jaer ons Heeren duset vierhondert twee en veertich XVIII dage in September.»

Aan den brief voirs. hingen de segelen van den voirs. grave ende leenmannen int groen was.

Concordat cum suo originali, quod attestor fr. Cornelius Nols,

Notarius apostolicus et ordinis nostri seraphici.

Dese gifte alsoe gedaen van Jan, grave van Megem, heeft toegestaen, geaprobeert ende voor goet gedeclareert Philip-pus, hertoghe van Brabant, als blijkt uit desselve hertoghe brieve, als volghicht:

Copie van des hertoghe brief:

« Philips, bider gratiën Godts, hertoghe van Bourgoinguen, van Lotharingen, van Brabant ende van Limborch, grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgoinguen, palatijn van Henegauwen, van Hollant, van Zeelant ende van Namen; mercgreve des heijlichs rijcx, heer van Vrieslant, van Salins ende van Mechelen, allen dengheenen, die desen brief solen sien oft hoeren lesen, Salut. Want onse lieve getrouwe Jan, greve van Megem ende heer van Mierlo onsen lieven getrouwen man van leen Uden Talholt, om dienste wille, die hij hem heeft gedaen, gegeven ende verleent heeft eene sekere hofstadt, geheiten de kuijksche hofstat met omtrint vierdehalf morgen lants, gelegen te Haren, tot eenen brabantischen leen van hem ende sinen erven ende nacomelingen, greven te Meghem, te houden, gelijk die open brieve met des voirs. Jans ende driën sijne mannen van leen sege-len besegelt, dat claeliker inhouden, van den welcken die

tenuer van woorde tot woorde hierna volgt ende is aldus:

« Wij, Jan, greve, » etc. — — als hiervoor staet — — « soe doen wij, hertoghe, voirs. te weeten, dat wij ter oitmoedigher beden van den voirs, Uden hebben die voirs. gifte, in alle der maten den voirs. brief inhoudt, belieft, geconfirmeert, geratificeert en geapproveert, believen confirmeren, ratificeren ende approberen met desen onsen brieve, om denselven Uden ende sijnen erven ende nacomelingen vast, gestentich en van machten ende weerden gehouden te werden tot ewigen daghen, gelijk ende in der manieren, of die weer geschiet van ons ende onsen mannen van leen met . . . wijsdom ende allen anderen solempniteiten, die na den rechten ofte costumen van onzen hove daertoe dienen mochten.

Ende des torkonde, hebben wij onsen segel aen desen brief doen hangen.

Gegeven in onse stat van Brussel op den XXIII dach van October int jaer ons Heeren dusent vierhondert vier en veertich. »

Aen den brief hing des hertogen segel int root was.

Ende stont op den omslag van den brief:

Bij minen heer den hertoge daerbij waren van sijnen rade: Ghijs. Henric Magnus, Jan Hinckhart, Symon van Hartaijs, miester Elias Copp ende Jan die Grote.

onder: N. de Dijnter

Concordat cum suo originali, quod attestor
fr. Cornelius Nols, notarius apostolicus et ordinis
nostri seraphici.

Den voors. Udo Talhout met sijne huïjsvrouwe Gerberga alsoe begifticht met dese huïjsinghe ende lant ende veel jaren vretsaelijck beseten hebbende, hebben een devotie ende begeren gekregen om dese voorgenoemde Cuijksche hofstat te geven, gelijk sij ook inderdaet, soe veel als in hun was, gegeven hebben om te fundeeren een cloester van vroupersoonen, maer van de doot voorkomen siende, en hebben hunne begerte niet konnen volbringen, achterlaetende dan eenen soon met naeme Gerardt Talhout ende twee dochters Maria ende Eringardis, dewelcke twee dochters hadden hun begeven tot het geestelijck leven ende waeren begijntiens opt begijnhoff binnen den Bosch. Desē hunne kinderen ende eefgnaemen, indachtich den wille ende begerte van hunne godtyruchtighe ouders, met eenen van deselve door vertoonighen ende veropenbarighen dickwels vermaent wor-

dende, hebben de devotie ende begerten van hunne ouders met alle devoir getracht te volbringhen. Waerom hebben oetmoedelijck gesupplieert van de gravinne van Megem ¹⁾ ende den grave, dat hetselve hun toegelaten mochte worden. Hetwelcke altemael blijkt uijt den volgende brieve van de gravinne Anthonia, wêdue, ende haeren soon Adrianus, grave van Megem,

Consentbrieve van de gravin ende grave om de Cuijcksche hofstat te veranderen in een geestelijcke plaets ofte cloester.

Copia :

Nos Anthonia de Rambures, vidua quondam Guidonis de Brimeu, olim miles, et Adrianus de Brimeu, etiam miles, comitissa et comes de Megem, domini de Hombercourt, de Querue (?) et de Gesarecourt (?) etc. notum facimus per praesentes recepisse humilem supplicationem Gerardi Talhout, scoutte dicti loci de Megen, et Mariae et Eringardis Talhout dicti Gerardi sorores et religiosae, in se continentem quod Udo Talhout et Gerberga, pater et mater dictorum supplicantium devotione moti intentionem habebant dare et de facto dederunt unam domum Cuycksche hoefstadt nuncupatam cum quatuor bovariis terrae, situatam in parochia de Haren, in dicto nostro comitatu de Megem, cujus jurisdictione et relevatio (ad nos) spectat et pertinet, causa aedificandi et instruendi unam domum sive claustrum in nomine beatae et gloriosae semperque virginis Mariae et sancti Augustini vel aliorum sanctorum et sanctarum sive alterius ordinis, ut in illo loco hospitare et manere possent mulieres religiosae, tenentes ordinem sive regulam dicti S. Augustini vel alterius cujuscumque, usque ad numerum triginta et non ultra, tamen quia morte praeviente praefati Udo et sua uxor, ut Domino placuit, diem clausurunt extremum et eorum intentionem aedificandi et fundandi dictam domum sive claustrum implere minime potuerunt. Quare praefati supplicantes, volentes omnino adimplere voluntatem et intentionem dictorum suorum patris et matris, qui saepe et saepissime eis apparent et etiam apparuerunt in somniis et visionibus die ac nocte, habent intentionem et voluntatem ac devotionem dare praefatam domum cum supradictis quatuor bovariis terrae et illic

¹⁾ Guido van Brimeu, sinds 1469 door koop graaf van Megem, werd in 1474 als zoodanig ingehuldigd, doch in 1477 door de Gentenaars vermoord. Zijn zoon Adriaan volgde hem op onder regentschap zijner moeder gravin Anthonia de Rambures, vrouwe van Humbercourt.

aedificari facere cum Dei adjutorio et piis eleemosynis populi et christifidelium supradictum claustrum, si nostrum haberent consensum, et si esset de beneplacito nostro, eis consentire et accordare mortificationem dictae domus cum supradictis quatuor bovariis terrae, similiter eis quittare et omnino adnihilare relevamen.

Nos hujusmodi supplicationibus et requestis dictorum supplicantium ac aliarum devotarum personarum inclinati, qui nos humiliter et instanter super his supplicarunt et etiam, ut divinus cultus in dicto loco augeatur et quod nos et praedecessores nostri et etiam successores participes illico effici possimus in orationibus, jejuniis et aliis quibuscumque benefactis in dicta ecclesia sive claustro tempore futuro factis et faciendis, et quod erimus fundatores praefati loci sive claustrum et pro talibus nos tenebunt et reputabunt, propterea consensimus et accordavimus, prout de praesenti damus, consentimus et accordamus, tantum et in quantum possumus, praefatam domum cum dictis quatuor bovariis terrae esse et in perpetuum manere pro aedificatione dictae ecclesiae sive claustrum. Et etiam similiter quittavimus et de praesenti quittamus praefatum relevamen ex nunc et in perpetuum; proviso tamen, quod praefatae mulieres religiosae et omnes habitantes praefatam domum sive claustrum annis singulis obligabuntur nobis et successoribus nostris, dicti loci de Megem comitibus, solvere unum florenum annis singulis in termino Nativitatis Domini nostri Jesu Christi.

Et si praefata domus sive claustrum vergentibus guerris incideret in ruinam aut alias quo(modo)libet veniret in manibus laicorum, supradicta domus cum hujusmodi quatuor bovariis terrae nobis et successoribus nostris annis singulis debebunt plenum relevamen et alia servitia prout de praesenti sunt onerata, retinendo tamen apud nos de caetero justitiam et jurisdictionem et dominium in dicto claustro sive domo et in dictis quatuor bovariis terrae. Datum in oppido S. Audomari ¹⁾, Morinensis diocesis; sub sigillis nostris quibus in similibus utimur; anno domini millesimo quingentesimo die quarta mensis Novembris.

Appendebant sigilla comitissae et comitis in cera rubra,

Concordat cum suo originali quod attestor fr. Cornelius Nols, notarius apostolicus et ordinis nostri seraphici.

Den inhout is:

Wij Anthonia, wedue van Guido de Brimeu ende Adrianus

¹⁾ Saint Omer.

de Brimeu, gravinne ende grave van Megem etc. maecten kenbaer met desen, hoedat wij hebben ontfanghen het oetmoedick supplick van Gerart Talhout ende Maria ende Eringardis, sijne susters, ende religieusen, in twelck was begrepen, hoedat Udo Talhout en Gerberga, haerlieder vader ende moeder, hadden devotie gehadt om te geven ende met der daet gegeven hadden een huijs, genoempt de Cuijcksche hoofstadt met vier bonder lants, gelegen in de parochiën van Haren, wiens jurisdictie ende verhevinghe ons toekomt, om te bouwen een cloester ter eeren van de H. Moeder Gods ende den H. Augustinus ofte andere heijlighen oft van een ander orden, opdatter in souden wonen religieusen vrouwpersonen, houdende het orden ofte regel van den H. Augustinus ofte eijnigh ander orden tot een getal van dertich toe ende niet meer, maer omdat denselven Udo met sijn huijsvrouwe, voorkomen van de doot, dese hunne begerte niet en hebben kunnen volbringen. Waerom dese voorgenoemde supplianten, willende volbringen de wille ende intentie van hunne ouders, dewelcke seer dickwels aen deselve verschijnen ende hun verthoont hebben soe bij dach als bij nachte, hebbende begerte om het voorseijde huijs met de vier bonder lants te geven ende daerop te bouwen, met de hulpe Godts ende aelmoessen van godtvruchtighe personen, een cloester, waert saecken, dat sij ons consent hadden ende wij hetselve consenterden ende toestonden de amortisatiën vant selve huijs met de vier bonder lants, en van gelijcken quitterden ende te niet deden de verheffinghe.

Wij dan, beweucht door alsulcke versoeck en request van de voorgenoemde supplianten als andere godtvruchtighe personen, die hetselve van ons seer instantelijck ende oetmoedelijck versocht hebben, alsock dat den goddelijcken dienst op deselve plaets vermeerdert soude worden ende wij ende onse nakomelinghen mochten deelachtich worden in de gebeden, vasten ende alle andere goede wercken, die in de toekomende tijden int selve cloester sullen geschieden, ende dat wij sullen wesen fundatuers vant selve cloester ende voor alsulcke ons houden sullen, daerom consenteren wij ende staen toe, voor soeveel als in ons is, dat het voorseijde huijs met de vier bonder lants sijn ende altoos sullen blijven tot bouwinghe van deselve kercke oft cloester ende ock van nu aff voor altoos quitteren het verheff, soe nochtans, dat de voorseijde religieusen ende de inwoinders vant selve cloester gehouden sullen wesen ende onse naco-

melingen, graven van Megem, jaerlijckx te geven eenen gulden te Kersmisse ende bij soevare hetselve cloester door verwoestinghe oft andersins wederom verviel tot werlijcke, soe sal hetselve hujs met de vier bonder lants ons vol verheff ende andere diensten verobligeert wesen, gelijk het nu verobligeert is, nochtans aen ons houdende int selve cloester ende lant de justitie, jurisdictie ende heerscappije.

Gegeven binnen S. Omeer int jaer duijsent vijf hondert, den 4 November.

Dit consent ende toelatinghe van den grave ende gravinne alsoe verkregen hebbende, hebben ock alle nersticheijt gedaen om hetselve te verkrijgen van hunne geestelijke oversten. In dien tijdt dair het graefschap van Megem int geestelijk staende onder het bisdom van Luijck, hebben door een oetmoedich supplick alsock door goede vrienden hetselve versocht van den eerw. heer Joannes van Hoerne, alsdoen bischop van Luijck ¹⁾. Ende onder andere heeft deselve hierin seer behulpelijck geweest den eerw. heer Jan van Brij ²⁾, pater int fraterhujs in den Bosch; ende hebben hetselve verkregen het volgende jaer, gelijk het blijkt uijt den brief ³⁾, die volgt en is:

Copia:

Joannes de Hoerne, Dei et apostolicae sedis gratia episcopus leodiensis, dux bullonensis et comes lossensis, universis et singulis praesentes litteras visuris lectoris et auditoris salutem in Domino sempiternam. Inter varias sollicitudines, quibus undique circumspectus est animus, illa praesertim incidit cordi nostro, ut ex nostri pastoralis officii debito intendamus, quatenus ea, quae divini cultus augmenta prospiciunt, nostris nedum sint aucta temporibus, sed etiam et posteris illibata persistent. Sane pro parte dilectarum nobis in Christo honestarum personarum Mariae et Eringardis Talhout, sororum naturalium et legitimarum filiarum siquidem

¹⁾ Johannes IX, uit het adellijk geslacht van Horn, sinds 1484 prins-bisschop van Luik, overl. 18 Dec. 1505 te Maastricht en aldaar in de kerk der Minderbroeders buiten de stad in het kleed dier orde begraven. Vgl. Schutjes t. a. p. I, 96. Joannes Chappeaville, *Gesta Pontif.* III, 203.

²⁾ In 1496 had het Fraterhuis van den Bosch op verzoek van den prins-bisschop Johan van Horn een afdeeling gevestigd te Luik. Genoemde pater was de prior van het Bossche Fraterhuis, nog bekend door een overeenkomst gemaakt 1 September 1500 tusschen de kerkmeesters der St. Janskerk en «heer Jan van Bree, prior des hujs van Sinte Gregorius, geheyten ten frateren» voor het overschrijven van twee antiphonaria ten dienste van genoemde kerk. Vgl. Archief v. St. Jan; Schutjes t. a. p. IV, 403, 411, 412. Delprat, *Involed der Fraterhuizen*, 142.

³⁾ Vgl. Miraes, *Dipl.*, III, 220.

quondam Udonis Talhout de opido (!) Graviensi, nobis facta petiitio continebat, quod ipsae, zelo devotionis accensae, bona sua terrena in caelestia, transitoriaque in aeterna, felici commercio, commutare cupientes, pro suarum suorumque progenitorum et benefactorum animarum salute, in divini cultus augmentum domum quandam cum suis pertinentiis ac bonis adjacentibus « de Cuijcksche hofstat » communiter nuncupatam in parochia de Haren sub dominio de Megem, nostrae diocesis, situatam, ipsis Mariae et Eringardi sororibus, primo beginis curiae majoris opedi (!) de Buscoducis, ibidem degentibus hereditario jure cessam et spectantem, ad ibidem in dicto loco conventum sive monasterium sororum ordinis tertiae regulae sancti Francisci, ad laudem et honorem omnipotentis Dei, suaeque gloriosissimae genitricis virginis Mariae, Sanctorumque Annae viduae, matris Mariae et Joseph sub titulo domus de Bethleem fundandum et erigendum, pro primaria ejus fundatione in piam et puram eleemosynam pie in Domino dederunt ac consignerunt ac qualibet ipsarum dedit ac donavit, ipsaque bona praetacta ad supra expressos finem et effectum juxta formam et tenorem litterarum scabinalium desuper confectarum admortizarunt, in quantum diocesanae sedis auctoritas in his suffragaretur, propterea fuit nobis pro parte praefatarum Mariae et Eringardis sororum, filiarum siquidem legitimarum praefati quondam Udonis Talhout, cum ea qua decet humilitatis reverentia supplicatum, quatenus hujusmodi fundationem et bonorum assignationem conceptusque praetactos laudare et approbare ac locum sive domum praetactam cum bonis adjacentibus supra narratis in conventum sive monasterium sororum ordinis tertiae regulae S. Francisci sub titulo et vocabulo domus de Bethleem nostra ordinaria auctoritate erigere, bonaque praetacta admortizare et conventui sive monasterio praedicto incorporare, ipsisque Mariae et Eringardi sororibus tamquam primariis fundatrici- bus et earum in dicto loco successoribus, quatenus ipsae in loco sive domistadio praetacto oratorium sive capellam cum altaribus divino cultui congruentibus et aliis officinis construere seu construi, necnon caemiterium pro sepulturis mortuarum earundem sororum suarumque familiarium, professatarum et continuarum commensalium (et) etiam aliorum illic legitime sepulturam eligentium consecrari facere; quodque ipsae sorores habitum praetacti ordinis S. Francisci juxta statuta, consuetudines et regulam ejusdem ordinis assumere et deferre, capitula culparum et alia dicto ordini congruentia

servare, ac tria vota substantialia ordinis praedicti profiteri et juxta illa vivere necnon presbiterum regularem sive secularem idoneum aut plures, prout expediens videbitur, in confessorem eligere valeant, qui in dicto conventu sive altaribus praetactis submissa seu sonora voce divina missarum solemniam supra lapidem portatilem consecratum, donec eadem altaria consecrata fuerint, celebrent, quique earumdem sororum et suppositarum et familiarium et continuarum commensalium dicti conventus confessiones audire ac a peccatis suis per eas sibi confessis in foro conscientiae seu poenitentiae nostra auctoritate in casibus nobis specialiter reservatis absolvere, votaque minora in alia pietatis opera commutare, ac ipsis sororibus et suppositis praedictis in dicto conventu sacrosanctum Eucharistiae et extremae unctionis et alia quaelibet sacramenta ecclesiastica necessaria ministrare et reservare, quique etiam confessor seu confessores in dicto conventu aquam benedicere et benedictam aspergere ac verbum Dei sive evangelicam doctrinam pro singulis illic confluentibus, prout oportunum fuerit, praedicare possint; quodque ipsae sorores et suppositae conventus praedicti sigillum commune habere et illo uti; necnon viros probos religiosos aut communis vitae presbiteros, accedente consilio et assensu praedicti earum confessoris, qui novellas sorores et personas in dicto conventu recipiendas juxta ordinem et regulam B. Francisci investiant et habitum eis tribuant ac professionem et tria vota substantialia praedicta ab eisdem recipiant, hocque faciendum, si opus fuerit, confessori praedicto committant necnon conventum praedictum sororesque et suppositas ejusdem singulis annis tam in capite quam in membris visitent et ea quae reformanda, statuenda et corrigenda ibidem invenerint, statuunt, corrigant et reforment, prout honori divino et ad conservandam ipsius conventus sive monasterii suppositarumque honestatem fuerit oportunum, eligere et assumere, ac sic etiam electos et assumptos necnon confessorem et matrem sive superiorem praetacti conventus seu monasterii casu exigente et seu prout expediens videbitur, cum consilio et assensu sanioris partis sororum et suppositarum antedicti conventus destituere et amovere, loco cujuslibet eorundem destitutorum alium seu alios, prout opus fuerit et expediens videbitur, de novo assumere, eligere et instituere; ac tempore interdicti, dummodo tamen interdicti causam non dederunt, missas et alia divina officia celebrari procurare, excommunicatis et interdictis penitus exclusis, libere et licite possint et valeant,

de benignitate nostra ipsis concedere et indulgere auctoritate nostra ordinaria et pontificali vellemus et dignaremur.

Unde nos Joannes, episcopus leodiensis supradictus, religionem divinumque cultum nostris potissime temporibus propagari summis exoptantes affectibus, dicto salubri conceptui ac devotioni praefatarum Mariae et Eringardis, sororum in Christo congaudentes, praemissaque omnia et singula rata et grata habentes, locum ac domum sive domistadium praetactum in conventum seu monasterium sororum ordinis tertiae regulae S. Francisci ad laudem et honorem omnipotentis Dei, ejusque gloriosissimae genitricis virginis Mariae ac sanctorum Annae Viduae et Joseph sub vocabulo domus de Bethleem, nostra ordinaria auctoritate tenore praesentium erigimus et instituimus ac bona donata et assignata in et pro fundatione ejusdem conventus praedicta admortizamus et eidem perpetuo incorporamus, decernentes ipsa bona deinceps tanquam ecclesiastica possideri et teneri debere ac omnia et singula praepetita et narrata, modo et forma praeexpressis — — nostris superioritate et visitatione nostrorumque successorum episcoporum leodiensium in praedictis necnon jure matricis ecclesiae salvis — — laudavimus, ratificavimus, approbavimus, indulsumus et consensum nostrum in praedictis praestitimus, laudamus quoque, ratificamus, approbamus, indulgemus et praestamus ac personas quaslibet et suppositas praedicti conventus et singula bona ejusdem praesentia et futura sub gloriosissimae virginis Mariae necnon D. Lamberti, martyris, patronorum nostrorum, tuitionibus et protectionibus nostraque, speciali de gratia suscepimus et suscipimus per praesentes.

In quorum omnium et singulorum praemissorum fidem et testimonium sigillum nostrum ad causas praesentibus nostris litteris duximus apponendum.

Datum in civitate nostra leodiensi, sub anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo primo, mensis Augusti die penultima.

Subsignatum erat: C. de Cortbach.

Et appendebat sigillum in cera rubra.

Concordat cum suo originali, quod attestor fr. Cornelius Nols, notarius apostolicus et ordinis nostri seraphici.

Den inhout van desen is:

Joannes de Hoerne, door gratie Godts ende des apostolijcken Stoel, bischop van Luyck, hertogh van Bullon ende grave van Loon, aen allen ende een iegelijcken die desen tegenwordighen brieff sien sullen, ewighe salicheijt in den Heer.

Onder verscheijden sorghvuldicheden, met dewelcke het herte bekommert is, die is besonder in ons herte, dat wij uijt laste van ons pastorele officie soecken die dinghen, dewelcke aengaen de vermeerderinghe van Godts dienst, dat se niet alleen in onse tijden vermeerdert worden, maer ock dat se bij de naecomelinghen ongeschent geheel blijven. Den inhoud van de begerte aen ons geschiet vanwege onse be-minde in Christo de eersamen personen Maria ende Eringard Talhout, natuerlijcke gesusters en wettighe dochters van eertijds Udo Talhout van de stadt van den Graeve, dat deselve door eenen devoten iever onsteken, willende met een goede mangelinghe hunne aertsche goederen vermanghelen tegen de hemelsche ende de vergaenckelijcke tegen de ewighe, hebben voor de salicheijt van hunne ouders ende hunne voerouders ende weldoenders zielen, tot vermeerderinghe van Godts dienst, voor een godtvruchtighe ende pure almoesse godtvruchtelijk in den Heer gegeven ende geconsigneert ende iegelijk van haer heeft gegeven ende begifticht een huijs met dat daerbij behoort ende aengelegene goederen, gemeijnlijk genaempt « de Cuijcksche hoefstadt », gelegen in de parochie van Haren in de heerlicheijt van Megem, onses bisdoms, vervallen door eerfelijcke rechten ende toebehoorende aen deselve Maria ende Eringardis, gesusters, eerst begijnen vant groot begijnhoeff in de stadt van den Bosch ende aldaer woonende, om aldaer op de geseijde plaetse te funderen ende op te richten voor sijne eerste fundatie een convent ofte cloester van susters des deerden ordens van S. Franciscus, tot loff ende eere van den almachtighen Godt ende sijne alderglorieuste moeder ende maghet Maria ende de H.H. Anna, wedue, de moeder van Maria, ende Joseph, onder den tijtel vant huijs van Bethleem, ende hebben deselve voors. goederen tot den voors. eijnde ende effect gemortizeert, nae de forme ende inhoud van de schepenbrieve daervan gemaeckt, in soeveel als de auctoriteijt van onsen bisschoppelijcken stoel hierin behulpsaem sij; hierom is aen ons gesupliceert van wegghen de voors. gesusteren Maria ende Eringardis als wettighe dochters van voors. Udo Talhout, met alsulcken, als betaempt, oetmoedighe eerbiedinghe, dat wij soedanighe fundatie ende assignatie van goederen ende de voors. meyninghe prijsen ende approbeeren ende de plaets oft huijs voors. met de aengelegene goederen boven verhaelt tot een convent oft cloester van susters des deerden ordens van S. Franciscus door onse ordinarisse auctoriteijt oprichten

onder den tijtel ende naeme vant huijs van Bethleem ende de voors. goederen amortizeren ende aent convent oft cloester voors. incorporeren, ende aen deselve Maria ende Eringardis, gesusters, als de eerste fundatricen ende aen de naervolgersen van deselve op de geseijde plaetse, dat sij op die plaetse oft hoofstede voors. timmeren oft laeten timmeren een oratorium oft capelle met autaren, die tot den goddelijcken dienst bequaem sijn ende andere noetsaeckelijcke gereetscap; ende eenen kerckhoff laeten wijden voor de begraeffnisse der doode van deselve susters ende hunne familiere, gēprofessiden ende gedurighe costcommensalen als voor andere, die daer wettelijck een begraffnisse kieser; ende dat de susters het habijt van den voors. orden van S. Franciscus aennemen ende draeghen naer de statuten, gewoonten ende regel vant selve orden, ende capittel der misdaden ende andere dinghen houden, die het geseijde orden toestaen; ende te beleijden de drij substantiële beloften vant voors. orden; ende daernaer leven; ende eenen bequaemen priester ofte meer — — soe het geraetsaem sal duncken — — moeghen kieser, regulier ofte weerlijck, tot eenen biechtvader, dewelcke int geseijdt convent oft op de voors. autaren met een stille oft luije stemme de goddelijcke diensten der missen celebreren op een geweijde authaersteen, totdat deselve autharen gewijt sullen sijn, ende dewelcke hoore de biechten van deselve susters ende personen ende der familiere ende gedurighe commensalen vant geseijdt convent ende van hunne sonden, die sij gebiecht hebben in foro conscientie ende penitentie door onse auctoriteit absolveren van sonden, die wij ons besonderlijck gereserveert hebben, ende mindere beloften veranderen in andere godtvruchtighe wercken; ende aen de susters ende voors. suppositae int selve convent aen te dienen ende te bewaren het hoogweerdich H. Sacrament des Authaers, ende des H. Olijsels ende alle andere noodelijcke H. kerckelijcke Sacramenten; welcke biechtvader oft biechtvaders ock int geseijdt convent water wijden ende gewijt sijnde besprenghen, ende het woort Godts ofte de evangelische leringhe vóór alle deghene, diē daer bijeencomen, soe het gelegen is, moghen precken; ende dat de susters ende personen vant voors. convent eenen gemeijnen segel hebben ende gebruijcken; ende ock goede mannen religieusen oft priesters van gemeijn leven met raet ende consent van den voors. biechtvader, dewelcke de nieuwe susters ende personen, die int geseijdt convent ontfangbaer sijn, naer de orden ende regel van den

H. Franciscus incleden ende het habijt aen hun geven ende de professie ende drij voors. substantieele belooften van deselve ontfanghen ende datten, alst van noode is soe hen te doen, aen den voors. biechtvader committeren; ende het voors. convent ende de susters ende personen vant selve alle jaeren soe de overste als de litmaeten visiteren; ende die dinghen, die daer te reformeren, te ordineren ende te verbeteren vinden, ordineren, verbeteren ende reformeren, gelijk het tot de goddelijcke eere ende vant convent ofte cloester ende de personen desselve noedigh wesende; te kiezen ende aen te nemen, ende ock die soe gekosen ende aengenomen sijn, ock den biechtvader ende de moeder ofte oversten vant voors. convent ofte cloester, soe het noetsakelijck ofte oorbaerlijck sal schijnen, met raet ende toelaten van het meeste deel van de susteren ende personen vant voors. convent, aff te setten ende aff te stellen, ende in de plaetse van die, dewelcke van hun afgeset is, eenen anderen, soe het noedich ende geraetsaem sal duncken, op een nieuwe aen te nemen, te kiezen ende in te setten; ende den tijt vant interdictum — — soe sij nochtans tot hetselve geen oorsaeck gegeven en hebben — — misse ende andere godlijcke diensten — — buyten gesloeten die in den ban sijn ende het interdictum onderworpen — — souden mogen vrijelijck laten doen, door onse goedertierenheijt hun souden willen ende gewerdighen door onse ordinariisse ende bischoppelijcke auctoriteijt toe te laten ende toe te staen.

Hierom wij, Joannes, bischop van Lujck voors., met groete affectie wenschende, dat de religie ende den godtlijcken dienst besonderlijck in onse tijden verbreyt worde, met het gesejdt heijlich voornemen ende devotie van de voors. susters Maria ende Eringardis in Christo ons verblijdende, alle endē iegelijck van de voors. dinghen voor vast ende aengenaem hebbende, richten op ende door onse ordinariisse auctoriteijt door inhoud van desen ordineren de voors. plaets ende hujs oft hoofstadt tot een convent oft cloester van susteren des deerden regels van S. Franciscus tot lof ende eere van den almachtighen Godt ende sijne alderglorieuste moeder, de maget Maria ende der H.H. Anna, wedue ende Joseph, onder den naem vant hujs van Bethleem; ende de gegeven ende geassigneerde goederen amortizeren wij tot ende voor de fundatie voors. vant selve convent ende incorporeren se aent selve eewelijck, ordonerende, dat deselve goederen van nu voortaan als geestelijcke goederen beseten ende gehouden moeten worden;

ende hebben alle ende een iegelijcke van de voor begerte ende verhalde dinghen in maniere ende forme voor uijtgesproken — — behoudens de overicheijt ende visitatie van ons ende van onse successeurs, bisschoppen van Luijck, ende het recht van de moederkercke — — gelaudeert, geratificeert, geapprobeert, toegelaten ende hebben ons consent in de voorseijde dinghen gegeven, lauderen ock, ratificeren, approberen toelaten ende geven; ende hebben alle de personen ende suppositae vant voors. convent ende desselfs alle goederen tegenwordigh ende toecomende door dese tegenwordighe ontfanghen ende ontfanghen mets desen onder de beschermenisse ende protectie van de alderglorieuste Maget Maria ende den H. Lambertus, martelaer, onse patronen, ende door onse speciale gratie.

Tot een teecken des waerheijts endé getuygenisse van alle ende iegelijcke van de voors. dinghen hebben wij onsen segel aen dese tegenwordighe brieff laten aenhanghen.

Alsoe gedaen in onse stadt van Luijck int jaer naer de geboorte des Heeren duijsent vijf hondert een, den lesten dagh op een nae van den maent Augustus.

Was ondertekent:

C. de Cortbach.

Ende den segel was aengehanghen in roode wasse:

Dese godtvruchtighe susters Maria ende Eringardis in volle forme alsoe het consent van een cloester bouwen van den eerw. heer bisschop van Luijck met soe schoene privilegien verkregen hebbende, als blijktt uijt den voorgaende brieve, hebben hetselve cloester van Bethleem begoenst int jaer duijsent vijff hondert vier ende aengesien hetselve noch niet exempt ofte afgescheidjen en was van de parochie, want in de brieve van toelatinge stont — — behoudende het recht van de moederkercke — —, soe hebben sij met den eerw. heer pastoor Franciscus de Bruijn ¹⁾ ock een eewigh accordt van afscheijdinghe van de parochiekercke gemaect int volgende jaer ende is alst volgt:

Copia:

Universis et singulis praesentes litteras visuris et audituris

¹⁾ Hoogstwaarschijnlijk dezelfde, die in 1505 onder den naam van Franco de Bruyn als pastoor van Megen staat aangeschreven. Sedert 1426, toen het patronaat der kerk te Haren bij overeenkomst, door Paus Eugenius IV in 1436 bekrachtigd, aan de Duitse Orde kwam, tot 1803, werd de parochie Haren door leden dezer Orde bediend; de provinciaal-commandeur van Aldenbiesen genoot de tienden en oefende het patronaatsrecht uit. Vgl. Schutjes, t. a. p. IV, 42.

pateat evidenter, quod ego Franciscus de Bruijn, presbiter investitus seu curatus ecclesiae parochialis de Haren in comitatu de Megem, leodiensis diocesis, sitae, tam piae religionis quam divini cultus ampliandi meo tempore motus affectu, nonnulli plantationi domus sororum quarundum tertiae regulae S. Francisci in Bethleem dictae ac in loco dicto « de Cuycksche hoefstat » quondam ad Udonem Talhout spectante sitae, ad honorem Dei omnipotentis, B. Mariae V. ac S.S. Joseph et Annae parentum ejusdem, et ad divini cultus ampliationem ac animarum salutem in mea parochia noviter fundatae, conceptae et erectae singulari devotione favens, ipsamque novellam plantationem meis privilegio et favore irrigare volens, matura deliberatione desuper habita, ipsasque sorores domus praefatae erectae et erigendae praesentes et futuras sub disciplina regulari viventes, de speciali mea gratia a praefata mea parochiali ecclesia separatas fore et esse consentio et assentio per praesentes. Insuper dictis sororibus ut Domino quietius valeant ac liberius famulari, libenter annuo, quatenus infra septa domus suae oratorium seu capellam cum altari seu altaribus ac coemiterio in ipsarum fundo construere possint et facere consecrari tam pro divinis inibi, etiam cum sonitu campanulae in turri dependendae, legendo ac cantando necnon super altare portatile per sacerdotes seculares aut regulares, apertis januis publice coram quibuscumque celebrando, quam etiam pro suarum sororum ac familiarium domesticarum servientium et aliorum christifidelium, de quibus legitime constiterit, apud ipsas, sepulturam ecclesiasticam eligentium corporibus inhumandis, venerabilis Eucharistiae et unctionis extremae sacramenta in dicta capella seu oratorio reservare confessoremque idoneum eligere, qui ipsarum confessionibus auditis possit eis opportuno tempore toties, quoties opus fuerit, eadem sacramenta ministrare, insuper aquam benedicere et aspergere, sermonesque ac exhortationes pro extirpandis vitiis, fovendisque virtutibus, quando visum fuerit expediens, facere omnibusque aliis et singulis privilegiis tam apostolicis quam ordinariis cum indultis ordini earum concessis et ipsis communicatis ac concedendis et ipsis communicandis, licentiam meam pastorem et auctoritatem pro me et meis in dicta mea pastorali ecclesia successoribus, harum serie de certa mea scientia et voluntate impendo.

Ita quod illis libere et licite uti valeant et quiete, salvis tamen conditionibus infrascriptis, videlicet, quod confessor

aut mater pro tempore domus praefatae aut aliqua ex sororibus, cui id committendum duxerint, singulis annis perpetuis temporibus solvent fide sua loco juramenti ipsi pastori pro tempore pro juribus matricis ecclesiae triginta stuferos, quamdiu praefatae sorores non excesserunt numerum vigesimum, semper in vigilia Paschae exsolvendum; cum autem vigesimum excesserint numerum, tunc dabunt de unaquaque sorore vigesimum numerum excedente unum stuferum usualem; exequiis tamen et funeralibus extraneorum in dicta domo sepeliendorum ac aliis juribus decimalibus semper salvis et illaesis, illo etiam salvo, quod investito ecclesiae defuncto et successive alio quolibet ejusdem ecclesiae pastore decedente, praefatus conventus et sorores tenebuntur semel exequias cum vigiliis et missis animarum pro ipso pastore decedente celebrari facere.

In quorum omnium et singulorum signum veritatis sigillum meum proprium his praesentibus litteris duxi appendendum.

Datum anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quinto, mensis Julii die prima.

Et nos Maria et Eringardis, filiae dicti quondam Udonis Talhout, sorores dictae domus seu novi conventus, praesentium et futurarum nominibus, pro nobis et successoribus nostris, suprascripta gratiosa privilegia praefati domini investiti ac curati cum debita, qua decet, gratitudine acceptamus, tam nostrarum quam successorum nominibus promittimus, bona fide omnia et singula praemissa per ipsum dominum investitum ac pastorem conditionata praeexpressa inviolabiliter observare et cum effectu adimplere sub obligatione omnium et singulorum bonorum nostrorum, habitorum et habendorum, praesentium et futurorum.

In cujus rei testimonium sigillum domus nostrae praefatae una cum sigillo praefati domini investiti praesentibus litteris est appensum ac etiam signo manuali ejusdem domini investiti signato et subscripto a).

Sub anno a nativitate Domini mense et die quibus supra.

Appendebant utraque sigilla in viridi cera.

Concordat cum suo originali, quod attestor Fr. Cornelius Nols, notarius apostolicus et ordinis nostri seraphici.

Den inhout van dezen brieve is, dat mijnheer de Bruijn, pastoor, door besondere gratie toelaet soe van sijnentwegen

a) voor «signatum et subscriptum».

als sijne nacomelinghen, dat het cloesterken met de inwoners desselfs sullen afgesceijden wesen ende blijven van de parochiekercke; dat hij toelaet, dat de susters sullen moghen bouwen een capelle met authaers, een kerckhoff maken, ophanghen een clocxken ende luijen, lesen ende singhen, dat op de autharen sullen moghen celebreren soe wereltlijke priesters als religieusen ende dat met open doore, publick voor alle man; sullen moghen begraven de susters ende domesticken, die hun dienen sullen, alsock alle christigeloo-vighen; dewelcke sullen wettelijck versoght hebben int selve cloester begraven te wesen; sullen moghen bewaren in deselve capelle het H. Sacrament des Authaers, het H. Olijsel; eenen biechtvader mogen kiezen, die int selve cloester dese HH. Sacramenten sal mogen aen de religieusen, domesticken ende commensalen administreren, water gebenedijen, het volck daermede besproien, precken voor het volck ende voortds gebruijcken alle privilegiën, soe van den Stoel van Romen als van den bischop hun en hun orden verleent ofte noch verleent sullen worden ofte mededeijlen oft mededeijlen sullen; met sulcker conditie nochtans, dat de susteren sullen geven voor kerckelijke rechten aen mijnheer pastoor ende sijne nacomelinghen, soelangh als sij niet boven de twintich sterck en sijn, jaerlijcx dartich stuijvers ende als sij over de twintich sullen wesen, soe sullen voor elck, die daerover sullen wesen, geven jaerlijcx eenen stuijver. Ock den pastoor behout sijn recht van de thienden ende rechten van de lijcken, die van buijten komende int cloester sullen begraven worden. Ende als den eerw. heer pastoor ofte eymand van sijn nacomelinghen sullen gestorven wesen, de uytvaart te houden voor denselven met eens te lesen de vigiliën ende misse te laeten doen.

Dit contract is geschiet tusschen den voorgenoemden heer pastoor ende Maria ende Eringard, fundatersen in den naam vant cloester ende alle de toekomstende susters int jaer duijsent vijf hondert vijff, den 1 Julius.

De devote gesusters, Maria ende Eringard, om hun begonnen werck te vervorderen, hebben hunne toevlucht genomen tot den eerw. pater Godefridus de Gogh, pater van de broeders van den derden regel van S. Franciscus int cloester op den bergh van Onze Lieve Vrouwe bij Batenborgh, genoempt Dic-Holtmer; dewelcke de saecken ter handt nemende, heeft hun besoght een godtvruchtighe ende bequame persone uyt het cloester van den derden regel van S. Franciscus in de

stadt Huesden, genaempt Catharina Jans geboren van de stadt Zaltbommel, dewelcke denselven pater met een mede-suster Jutta Yman geboren van den Bosch tot Haren gebracht heeft int jaer duysent vijf hondert ses, den 23 April op S. Georgius' dagh ¹⁾).

¹⁾ Het klooster op Holtmeer, in deze kroniek ook het klooster van Dic-Holtmer of Dije-Holtmer genoemd, was gelegen tusschen Horsen en Batenburg, dus slechts op een paar uur afstand van Haren, ter plaatse, waar thans nog de kloosterhof staat. Oorspronkelijk door Dirk van Bronchorst gesticht voor vrouwelijke religieuzen der Derde Orde van St. Franciscus werd het, wijl het te zeer bloot stond aan plundering, door zijn zoon Gijsbert van Bronchorst 10 Juni 1444 bestemd voor mannelijke religieuzen dierzelfde Orde, leekebroeders en priesters. Het klooster behoorde tot het Kapittel van Utrecht, een-congregatic of unie van een honderdtal kloosters van religieuzen der Derde Orde van St. Franciscus, zoowel mannelijke als vrouwelijke, voornamelijk gelegen in het bisdom Utrecht, bestuurd door een eigen Generaal. Ten tijde van het concilie van Bazel (1439) omvatte dit Kapittel 60 conyenten met 3000 religieuzen. Op het laatst der 15de eeuw telde het volgens een lijst afgedrukt in van Heussen, *Oudh. v. Deventer*, I, 594—598, 82 kloosters, waaronder o. a. ook: «te Holtmaer S. Mariaas Konvent, door de wandeling O. L. Vrouwenberg genaamd; het was onder 't gebied van Batenburg gelegen en wierd van manluiden bewoont»; verder eveneens: «te Heusden S. Catharinaas Konvent». Het is zoo goed als zeker, dat ook het klooster te Haren tot dit Kapittel behoorde. Hoewel wij dit nergens vermeld vinden en Schutjes geneigd schijnt het in te deelen onder de congregatie van Zeperen, voornamelijk verspreid over het bisdom Luik, (t. a. p. IV, 491, 640) leiden wij dit af uit het feit, dat de eerste zusters kwamen uit het St. Catharinaklooster te Heusden, dat, gelijk wij boven mededeelden, behoorde tot het Kapittel van Utrecht, en verder niet slechts de stichting, maar ook gedurende de eerste helft der 16de eeuw de visitatie en de benoeming der biechtvaders of rectoren te Haren geschiedde door de paters van Holtmeer, dat eveneens deel uitmaakte van het Utrechtsch Kapittel. Dat Haren niet onder het bisdom Utrecht, doch onder het bisdom Luik viel, is geen reden, het bij de congregatie van Zeperen in te deelen, daar bijv. Holtmeer evenals Nijmegen, Emmerik, ook buiten het bisdom Utrecht was gelegen en behoorde tot het bisdom Keulen.

3 Juli 1568 hief paus Pius V dit Kapittel, evenals alle andere Kapittels van Religieuze Derde Orden, de Spaansche alleen uitgezonderd, op en stelde de religieuzen onder de rechtsmacht van den Minister-generaal der minderbroeders-observanten, meer rechtstreeks onder de provinciaals, in wier gebied het klooster gelegen was. In 1570 stelde zich dan ook de generaal van het Utrechtsch Kapittel, Willem van Isterstein, in naam des Kapittels voor pater Lucas de Arenalo, pauselijk commissaris en biechtvader van den hertog van Alva, onder de gehoorzaamheid der observanten. Vele zusters weigerden echter de observanten als biechtvaders en bestuurders aan te nemen, zoodat tenslotte de acte van onderwerping werd herroepen en men bij den bisschop van Utrecht bescherming zocht tegen hetgeen men de aanmatiging der observanten noemde (van Heussen, t. a. p., *Bull. Rom.* VII, 679). Hoewel de paus bij voorbaat elke keuze van een nieuwen generaal ongeldig had verklaard, werd in 1574 in de kerk van den H. Nicolaas te Utrecht Willem van Horsen door het Kapittel tot generaal gekozen en besloten het begonnen proces op kosten der onderscheiden kloosters door te zetten. In 1575 werd weder te Utrecht, thans in het St. Caeciliaklooster, een vergadering gehouden, welke echter de laatste schijnt geweest te zijn. Wel drongen de observanten, gesteund door den hertog van Alva, wellicht te sterk gesteund, aan op uitvoering van het decreet des-pausen, doch de regeling bracht te veel moeilijkheden mee, dandat zij deze konden doorzetten, zoodat practisch de bisschoppen de zorg over de meeste dier kloosters, ovcreenkostig dezer wensch, op zich namen. Zoo zien wij in Aug. 1571 bisschop Metsius van den Bosch visitatie houden en de keuze eener nieuwe overste voorzitten in het klooster te Heusden, dat behoorde tot het Kapittel van Utrecht (Vgl. Schutjes, t. a. p., 587), in Januari 1571 visitatie houden in het klooster «Mariënborg» op den Uilenburg te 's Hertogenbosch, dat deel uitmaakte van het Kapittel van Zep-

Dese suster Catharina, een seer bequaem persone, is gestelt de eerste moeder om den fundamentsteen te leggen vant geestelijck leven int nieuwe cloester Bethleem, waarin sij haer wel gequeten heeft, soe door hare goede leringhe als deugdelijcke wercken, ten tijdt van 28 jaren lanck, in denwelcken sij als een oprechte moeder het cloester geregeert heeft.

Int selve jaer 1506, den 17 Julij op S. Alexius' dagh, is het kerckhoff vant cloester gewijet door den suffragaan ofte wijebischop van Luijck; ende den 21 October op sint Urseleendagh heeft den eerw: pater van Dijk-Holmer twee dochters ingekleet, te weten: Aleydis Henrici ende Elisabeth Henrici, twee gesusters geboren van Venroij, dewelcke sijn geweest de eerste, die het habijt van den derden regel int nieuw cloesterken Bethleem ontfanghen hebben.

Het volgende jaer, anno 1507, den 13 Meij, heeft het cloester van den derden regel van S. Franciscus bij Batenborgh Dijk-Holtmer geordineert ende gestelt den eersten biechtvader ende geestelijcken onderwijser voor het cloester Bethleem den eerw. P. Joannes Harderwijck, int selve cloester

---

peren (IV, 493). Voor het klooster Bethlehem te Nijmegen, behoorend tot het Utrechtsch Kapittel, werden in 1586 door Lindanus, bisschop van Roermond, verschillende maatregelen getroffen. (V, 265). Ook de zusters van Haren zien wij in 1589 zich wenden tot den bisschop van Luik. Van de jurisdictie der observanten geen spoor. Schutjes vergist zich, waar hij schrijft (IV, 491, 493), dat 3 Juni 1568 alle Franciscanessen werden gesteld onder de rechtsmacht van den bisschop en verwacht hier een decreet door paus Pius V uitgevaardigd, dat alle zusterskloosters, die aan de rechtsmacht der minderbroeders-conventueelen waren onderworpen, voortaan aan den bisschop zouden onderworpen zijn, een maatregel welke met de hervorming der conventueelen verband hield (*Bull. Rom.* VII, 674).

Een maand later, 3 Juli 1568, kwam het decreet, dat de religieuze Derde Orden van St. Franciscus, zoowel de broeders als de zusters, tot dan toe levend onder bestuur van eigen generaals of provinciaals, stelde onder de observanten, met uitzondering van de Spaansche kloosters. Wel bracht practisch dit decreet, omdat de uitvoering groote moeilijkheden meebracht, zoodra het ambt van generaal der onderscheiden Kapittels verviel, de daaraan onderhoorige kloosters voor het grootste gedeelte onder de rechtsmacht der bisschoppen, zoover niet reeds de tijd een einde had gemaakt aan hun bestaan.

Kort voor het midden der zestiende eeuw werd het klooster te Holtmeer, gelijk uit deze kroniek blijkt, grootendeels verwoest, wellicht door de alom plunderende benden van Maarten van Rossum. Toch bleef het klooster bestaan. In 1551 was er nog een priester, tevens overste (vgl. blz. 316). In 1582 kocht Dirk van Goch, priester en procurator van het klooster O. L. Vrouwenberg, nog een rente, welke hij in 1585 weder verkocht. Bij het begin van het 12-jarig Bestand waren de goederen met die van het Kapittel van Batenburg aangeslagen. Wel deed graaf Maximiliaan van Bronchorst, die in 1612 de heerlijkheid Batenburg erfde, in 1618 een poging om het beheer over de kloostergoederen te verkrijgen, doch het hof van Gelderland besliste, dat deze bleven onder beheer van gedeputeerden van het kwartier van Nijmegen. Vgl. Schutjes, t. a. p. IV, 641.

geprofessit, dewelcke tweelf jaer als een oprechten vader de susterkens onderwesen ende gedient heeft.

Int selve cloester, den 25 November, op S. Catharinendagh, hebben de twee susters Aleydis en Elisabeth Henrici hunne professie gedaen; ende op denselven dagh sijn ingekleet Susanna van den Bosch, Elisabeth Goswini van den Bosch en Bela ende Batha ende vier gesusters in Christo geworden.

Int jaer duijtsent vijf hondert elff, den 21 Septembris is gestorven suster Yken van Schindel, maer men vint niet, wanneer se geprofessit is.

Int jaer duijtsent vijf hondertderthien den twijntichsten Mert is gestorven suster Eringardis Talhout.

Het volgende jaer, duijtsent vijf hondert vierthien, den 15 Mai, is gestorven suster Maria Talhout.

Dese twee gesusters, naerdatsij met eenen groeten ijver, soe met hunne tijdelijcke goederen als met groeten arbeit, dit cloester gefundeert hadden, en hebben niet als meestersen ofte oversten willen wesen, maer hebben een overste ende moeder versocht ende van de minsten willen wesen, levende ende blijvende daernaer tot ten lesten toe als gemeijn susters.

Int jaer duijtsent vijf hondert seshien, den 26 April, is gestorven suster Baet van Stein.

Int jaer duijtsent vijf hondert negenthien, den 25 Julij op S. Jacobsdagh, naerdats den eerw. P. Joannes Harderwijck de susterkens als biechtvader twelf jaeren seer wel gedient hadde, is door sijn oversten, den eerw. pater van Holtmer, van dien last ontslaghen ende int selve jaer, den 25 October, is van denselven pater van Holtmer in sijne plaetse tot biechtvader gestelt den eerw. P. Lambertus Henrici van Nederlangel, ock vant selve cloester van Holtmer.

Int jaer duijtsent vijf hondert twintich is gebouwen het kercxken. Ock is alsdoen gebouwen een brauwerij, eenen nieuwen brauwketel gekocht ende alle noetsaeckelijcheijt tot de brauwerij.

Int selve jaer is geordineert van den eerw. pater van Holtmer, tot beter bewaerenisse vant cloester, datter twee susteren sitten souden ende opsicht hebben souden soe

vant uijtgaen als inkomen van de susteren ende weretlijke personen.

Noch is int selve jaer geordineert door den eerw. pater van Holtmer, visitateur van dit cloester, met toestemmen van den eerw. P. Lambertus, biechtvader, ende Catharina Jans, moeder, datter voortaan geen dochters meer en sullen ontfanghen worden tot het habijt ofte professie als met conditie, dat, soe wanneer de overste ende de toekomende visitateurs sal believen, het eeuwich slot sullen aennemene ende met dese conditie sijn ontfanghen ende geprofeset het volgende jaer, (duijsent vijfhondert) een en twintich, den 4 Aug., Catharina Joannis van den Bosch, den 3 Oct., Wilhelmina Lamberti van Zelant ende:

Int jaer duijsent vijfhondert drij en twintigh in de octave van Paschen Jacoba Jacobs van Ditten, Clara Hermans van Zelant ende Elisabet Jansen.

Int jaer duijsent vijfhondert vier en twintigh, den vierden Mert, is gestorven den eerw. P. Lambertus Henrici, biechtvader, naerdad hij de susterkens vier jaeren gedient hadde, ende in sijn plaets is gestelt den eerw. pater Swedanus van den Wert, die een halff jaer daerna, te weten, op den 14 September ock gestorven is.

Omtrint desen tijdt gestorven wesende Anthonia, gravinne van Megem, ende Adrianus, haren soon, succederende int graefschap Eustachius, den broeder van Adrianus, heeft het cloester een request gepresenteert aen den voors. Eustachius — — uijt wat redenen, is onbekent — — dat sij soude willen toestaen ende voor goet houden, hetwelcke sijne moeder Anthonia ende broeder Adrianus hadden vergunt aengaende de bouwinghe vant cloester, hetwelcke hij toegestaen heeft, nochtans met conditie, dat, soe wanneer eenen nieuwen grave oft gravinne int graefschap soude ingehuldicht worden, denselven soude moghen de plaets geven aen een dochter, dewelcke het cloester voor niet soude moeten ontfanghen, gelijk het blijkt uijt desen sijnen brieve als volgt:

Copia:

Eustachius de Brimeu, comes de Megem, dominus de Humbecourt . . . . de Wesemaele etc.: Notum facimus, nos recepisse humilem supplicationem religiosarum personarum matris et conventus de Bethleem in parochia de Haren, comitatus nostri de Megem, quatenus domina Anthonia de

Rambures, charissima mater nostra, comitissa de Megem, et dominus Adrianus de Brimeu, charissimus frater noster, comes de Megem, consensum praeuissent dictis religiosis earum claustrum aedificandi et construendi in loco dicto « Cuijcksche hoofstadt » cum quatuor bovariis terrae situatis in dicta parochia de Haren in dicto nostro comitatu de Megem, sicut dicebant latius apparere litteris desuper expeditis: eapropter supplicantes, quatenus contenta in dictis litteris, quarum tenor hic est inferius insertus, confirmare et approbare dignaremur; quapropter nos, Eustachius, comes supradictus, volentes imitare vestigia charissimae quondam matris meae ac charissimi quondam fratris mei, ob etiam salutem animarum parentum nostrorum, et ut devote Dominum Deum pro nobis et posteris nostris exorent, dictas litteras charissimae quondam matris nostrae et quondam fratris nostri et omnia contenta in eisdem confirmavimus et confirmamus per praesentes, ea sub conditione, quod nos et successores nostri, comites et comitissae de Megem, semper cum intronisabuntur in dicto comitatu, poterunt libere uni virgini panem conferre in dicto claustru, et tenebuntur dictae religiosae talem virginem, ita praesentandam per nos et nostros successores, recipere et eam sanctimoniam absque alicujus impensa facere, quod dictae religiosae se observaturas perpetuis temporibus nobis addixerunt.

— — Deinde sequitur tenor litterarum: Nos Anthonia etc. ut supra; post: — —

In signum et testimonium veritatis praesentes jussimus sigilli nostri appensione communiri.

Actum et datum in domo nostra de Wesemale, leodiensis dioecesis, anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo quinto, mensis Septembris die decima quinta.

Appendebat sigillum in cera rubra.

In desen brieff, als voor gesegdt is, is begrepen de conditie van een dochter te moghen praesenteren, soe eenen nieuwen grave ofte gravinne ingehuldight wordt, ende dat het cloester belooft heeft, alsulcke om niet te ontfanghen. Voorts en isser anders niet in, als dat hij toestaet alle hetgene, hetwelcke Anthonia ende Adrianus hadden toegestaen ende vergunt.

Int jaer duysent vijf hondert vier en dertich, den 25 Decembris, op Kersdagh, is gestorven de eerw. moeder Catharina Jans, naerdatsij het cloester acht en twintich jaeren seer loffelijck geregeert hadde.

Int jaer duijsent vijf hondert seven en dertich, den 17 Aug. heeft den eerw. heer Gedeon van den Gracht, bisschop van Castoriën ende suffragaen van Luijck, gedispenseert, dat de susteren des Maendaghs, alst genen vastdagh en is, vleesch sullen moghen eeten.

Int jaer duijsent vijf hondert negen en dertich, den 5 April is gestorven den eerw. P. Joannes van Harderwijck, den eersten biechtvader.

Int jaer duijsent vijf hondert negen en vertich, den 23 Aug. is gestorven suster Aleijdis Huberts.

Int jaer duysent vijf hondert een en vijftich, het cloester van de broeders van den derden regel op Ons Lieve Vrouwebergh, genaempt Dic Holtmer, verwoest ende de religieusen oft gestorven oft verjacht door den quaijen tijdt ende oorloghe ende het cloester van Bethleem in noet van eenen biechtvader wesende, hebben een request overgegeven aen den nuntius van den paus om voorsien te moghen worden van eenen biechtvader.

Waarop heeft desen brieff van toelatinghe gegeven:

Copia:

» Petrus, Dei et apostolicae sedis gratia, episcopus Fanensis, ad invictissimum principem Carolum Romanorum imperatorem semper augustum ac quaecumque dominia sibi ratione sui patrimonii quomodolibet subjecta et universam Germaniam sanctissimi Domini nostri Julii, divina providentia papæ tertii et apostolicæ sedis nuntius cum potestate legati de latere,

Dilectis nobis in Christo matri et monialibus et conventui sororum de Bethleem, tertiaræ regulæ seu tertii ordinis S. Francisci in Haren, Trajectensis vel alterius diocesis, salutem in Domino sempiternam.

Exhibita nobis nuper pro parte vestra petitio continebat, quod usque hactenus observata consuetudine vel forsitan ex instituto consuevistis aut debuistis, prout adhuc debetis et tenemini de præsentis, de aliquo confessore idoneo ex patribus monasterii et conventus van Holtmaer, ordinis et diocesis prædictorum, provideri. Verum cum, sicut eadem subungebat petitio, dictum monasterium van Holtmaer penitus desolatam ac omnibus conventualibus presbyteris, uno excepto adhuc ibidem præsedente, destitutum existat, et ex eo, nisi aliunde vobis provideatur, confessoris penuriam pati debeatis, suppli-

cari propterea fecistis nobis humiliter, vobis et conventui vestro super his per nos de opportuno remedio nunc providere.

Nos igitur ad infra scripta (per) prædictae sedis litteras, ad quarum insertionem non tenemur, sufficienti facultate muniti, hujusmodi vestris in hac parte supplicationibus inclinati, auctoritate apostolica nobis ratione legationis nostræ concessa et commissa, qua fungimur in hac parte, tenore præsentium vobis ac prædicto conventui et successoribus vestris pro tempore existentibus, ut quemcumque presbyterum idoneum cujuscumque monasterii ordinis S. Francisci regularem in vestrum possitis et illae possint eligere et recipere confessorum, qui vos et illas ab omnibus vestris et earum peccatis etiam sedi apostolicae reservatis, de quibus corde contrito et ore confessae fueritis et illae fuerint, necnon juramentis et irregularitatibus, etiam excommunicationibus, et quibusvis aliis sententiis, censuris, et poenis ecclesiasticis, quas quomodolibet hactenus incurristis et illae incurrerint, exceptis illis contentis in bulla Coenae Domini, absolvere et pro commissis poenitentiam salutarem injungere valeat, plenam et liberam licentiam et facultatem concedimus pariter et indulgemus, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis necnon vestri ordinis et monasterii regulis ac statutis et consuetudinibus etiam juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Enepontani ¹⁾, Prixindae ²⁾ diocesis, anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo primo, duodecimo kalendas Decembris, pontificatus ejusdem sanctissimi Domini nostri Julii papae tertii anno 2. »

Subsignatum erat:

P. Episcopus Fanensis

Nuntius apostolicus.

Appendebat sigillum in cera rubra.

Ad latus: Petrus Usbertus.

Collata cum suo originali concordat, quod attestor fr. Cornelius Nols, notarius apostolicus et ordinis nostri seraphici.

Den inhoud van desen int cort is:

Aengesien het. cloester van Holtmer tenemael verlaten is ende maer eenen priester meer int selve over en is, vant welcke dit cloester tot nu toe van biechtvader voorsien is

¹⁾ Innsbruck.

²⁾ Brixen.

geweest, soe geeft hij vollen oorloff aen de overste, tegenwordigen als in toecomende tijden, ende aent cloester, dat sij sullen moghen kiezen eenen bequamen priester religieus van sint Franciscus' orden, van wat cloester hun sal believen, niettegenstaende eynighè andere ordinantien, statuten, gewoenten, etc.

Int jaer duijssent vijfhondert drij en vijftich is gestorven S. Metghe Goerts.

Int jaer duijssent vijfhondert acht en vijftich den 6 April is gestorven den eerw. heer Walraven van May ¹⁾, die dit cloester voor biechtvader gediend heeft.

Int selve jaer den 15 Aug. is gestorven suster Anna Jansen; ende den 2 November is gestorven suster Neesken Claes.

Int jaer duijssent vijfhondert sestich den 15 Aug. is gestorven S. Elisabeth Henrici.

Int jaer duijssent vijfhondert een en sestich den 28 Meert is gestorven S. Jan(s) van Sewich, die dit cloester als een oprechte moeder geregeert heeft 23 jaer;

ende den 17 September is gestorven suster Aleijdis Gossens.

Int jaer duijssent vijfhondert drij en sestich den 2 December is gestorven suster Jacoba Jacobsen van Geffen.

Int jaer duijssent vijfhondert vier en sestich den 1 van October is gestorven suster Lijsken Luberts;

ende den 18 van October is gestorven suster Lijsken Hermens.

Int jaer duijssent vijfhondert vijff en sestich den 9 April is gestorven S. Belken Willems Lepelleers van Mechelen.

Int jaer duijssent vijfhondert negen en sestich den 5 April is gestorven S. Barbara Willems;

ende den 14 Aug. S. Metken Mulerts.

---

¹⁾ In een acte van 22 Juni 1537, in copie in het klooster bewaard, waarbij de pater van het klooster voor de zusters in het bezit wordt gesteld van de helft eener hofstede onder Haren met een zekeren Arts van Altvorst, wordt deze genoemd «Walraven Venmans pater indertijt des cloosters ende convents tot Haren».

Int jaer duijſent vijfhondert een en ſeventich den 27 van October is geſtorven S. Mariken Frerickx.

Int jaer duijſent vijfhondert vijf en ſeventich den 17 Januarij is geſtorven S. Willemkens Luberts van Zelant;
ende den 26 Januarij is geſtorven S. Catharina Jans van den Bosch.

Int jaer duijſent vijfhondert acht en ſeventich den 1 van Julius is geſtorven S. Catharina van Broecheoven;
ende den tweeden van Aug. is geſtorven S. Anneken Galis.

Int jaer duijſent vijfhondert een en tachtich den 15 van Junius is geſtorven S. Clara Hermens.

Noch ſtaen der int dootboeck aengetekent, ſonder in wat jaer dat ſe geſtorven ſijn:
den 17 Sept.: S. Metghen Luberts
den 12 Decemb.: S. Alejdis Henrici.

Anno duijſent vijfhondert een en tachtich ofte daeromtrint in den quaden tijdt is het cloeſterken tenemael verdeſtueert geworden ende de ſuſteren hebben hetselve moeten verlaten, naer dat ſe groete vervolgingen hadden uijtgeſtaen. Onder andere dat de ſoldaten de eerw. moeder in de gracht int water geworpen hadden, omdat ſij niet en wilde oft en konde geven, hetwelcken ſij begerden, ende als ſij haer wilde vaſthouden aen eynighe tacken ofte bomen, ſoe hebben ſij haer met hunne degens in de handen geſteken, opdat ſij haer niet en soude kunnen vaſthouden ende alsoe ſouden doen beloven, hetwelcken ſij begerden. Sommighe verhalen, dat ſij ſe ock naer Tiel met drij andere ſuſteren gebracht hebben.

Naer veel vervolginghe dan ſijn ſij, tſamen acht in getal, tot de ſtadt van de Graeve gevlucht, de eerw. moeder Stijntje Vos ende ſeven andere ſuſteren ende ſij hebben gewoont in Lievendael in de camer bij Dirick van Someren achter het vleschuijs, alwaer ſij in groete armoede hun eynighe jaeren beholpen hebben ende alwaer int jaer duijſent vijfhondert drij en tachtich den 25 April S. Catharina Huijbens geſtorven is ende int jaer duijſent vijfhondert ſes en tachtich den 29 Junij ſuſter Alken Claesen ende den 10 Aug.

int selve jaer de eerw. moeder Christina Jans ofte Vos, dewelcke seer loefelijck de susterkens geregeert hadde ses en twintich jaer. Ende dese sijn op het kerckhoff van de susteren van den Grave begraven. ¹⁾

Int jaer duijssent vijff hondert acht en tachtentich sijn de andere vijff susterkens ingetrocken bij de susteren van den Grave ende int sieckhuijs voort eerst gewoont. ²⁾

Int jaer duijssent vijfhondert drij en negentich den 1 Februarij is gestorven S. Hijlken Frerick.

Int jaer duijssent vijfhondert vijff en negentich den 2 Februarij is gestorven suster Lijsken Jans.

Int jaer duijssent vijfhondert seven en negentich is suster Lijsken Willems van Haren door 't bevel van den grave van Megen op sijn gifte van sijn plaetse int cloesterken van Haren, ingekleet ende sjaers daernaer geproffessit, maer sij is int cloester van den Grave gebleven ende int selve gestorven.

Int jaer duijssent vijfhondert negen en negentich den 6 Februarij is gestorven S. Grietjen Crabben.

Int jaer duijssent seshondert drij den 4 Mert is gestorven S. Eerken Aerts.

Int jaer duijssent seshondert achthien den 6 Mert is gestorven S. Jenneken Hendrick.

Het cloesterken van Haren tenemaal verdestrueert liggende ende de susterkens altemael gestorven, mets dat de leeste van deselve int cloester van den Grave gestorven waren, soe heeft hetselve cloester (hebbende de schriften ende boecken van Haren) de rinten ende inkomsten van Haren getrocken.

Maer sijn excell. Francois Albert Croij, grave van Megen, absolutelijck begerende, dat het cloester van Haren wederom opgebouwt soude worden, heeft door sijnen drossaert alle moegelijcke middelen daertoe doen soecken ende gebruijcken.

Opt voors. cloester dan van Haren sijn twee dochters

¹⁾ Over een vroegere plundering en over het verblijf te Grave, vgl. Inleiding.

²⁾ Het jaar daarna gaf de bisschop van Luik verlof tot vereeniging. Zie Bijlagen en noot bij blz. 272.

ontfanghen, te weten Jenneken van Elingen ende Anneken Verheijen, dewelcke, naerdatsij hun proeffjaer int cloester te Grave volbracht hadden, sijn int jaer duijssent seshondert vier en dertich, den 4 van October, door den eerw. Pater vant cloester van den Grave te Haren int verlaeten ende verwoest kercxken vant cloester Bethleem geproffessit ende int jaer duijssent seshondert negen en dertich, den 12 Julij, is suster Hendricxken Cloppers — — haer proeffjaer int cloester ten Grave volbracht hebbende — — ock int cloester te Haren geproffessit.

Dese drij susterkens op het cloester van Haren alsoe ontfanghen ende geproffessit, heeft sijn excell. den grave van Megen ende sijnen drossaert met eenen den eerw. heer Henricus Stayakers, biechtvader vant cloester ten Grave, groete devoiren gedaen, dat men wederom het cloester van Bethleem tot Haren soude repareren ende opbouwen, hetwelcke was tegen de meyninghe ende wille van eijnighe susteren van den Grave, begerende ende soeckende de goederen van Haren vast te maecken aen het cloester van de Grave, gelijk sij seijden al geschiet ende gedaen te wesen door toestaen van eynighe van de leeste susterkens vant cloester van Haren, int cloester ten Grave gestorven, ende tsamen met consent van den bisschop ofte geestelijck overicheyt.

Maer dat niettegenstaende, heeft hen den voors. heer Stayakers met den drossaert soe varre gebrocht, dat int jaer duijssent seshondert twee en vertich op S. Annendagh, sijn suster Jenneken van Elinghen, S. Anneken Verheijen ende S. Hendrijxken Cloppers naer Haren gegaen, om het cloesterken wederom beginnen te repareren, gelijk sij gedaen hebben, latende hetselve jaer noch leggen den dam met de brugge.

Het volgende jaer, duijssent seshondert drij en vertich is suster Jenneken met S. Anneken naer Luijck gegaen om materialen te haelen tot reparatie vant cloester; ende den eerw. heer Henricus Staijakers, biechtvader vant cloester van de Grave, henselve verlatende, noch quaelijck eijnighe commoditeijt te Haren wesende, is ock tot Haren komen wonen ende de susterkens met alle moegelycheyt int repareren vant cloester geholpen.

Int jaer duijssent seshondert vier en vertich is gerepareert het kercxken, de oude keucken vant cloester ende het bauwhuijs gebauwen.

Int selve jaer den 4 October is ingekleet suster Gertruijt Geven.

Omtrent desen tijdt is, tot moeder gestelt S. Jenneken Elinghen ende tot procuraters S. Hendricxken Cloppers.

In dit jaer heeft het cloester eijnige requesten overgegeven aen sijn excell. den heer grave van Megen ende onder ander dese:

« Geven seer oetmoedelijck te kennen de matersse ende samentelijcke conventualen des cloesters van Haren, genaempt Bethleem, gelegen onder sijne voors. excell. graffelijcheyt ende heerlijkheyt van Haren, dat sij bij dese inlantsche oorloge grondelijck sijn geruineert geworden in prejuditie van den loff Godts ende der H. Kercke, vermits de devotiën ende dagelijcxen gebeden, die ter eeren Godts voor de H. Kercke ende sijn excell., haren genaedighen heeren fundateuren uijtgestort ende gedaen plachten te worden, daerom mochte verblijven; maer om deselve wederom tot meerder eer Godts te beginnen ende te continueren, hebben de matersse ende conventualen vant voors. cloesterken op hoop, door Godt, goij vrienden ende heeren geassisteert te worden, de desolaete plaetse begonnen te reëdificeeren, betrouwende ock vastelijck, dat sijn excell. onsen heere fundateur ende principale benefacteur tot dien eijnde de voors. conventualen voor altijd sal remitteren ende gratieusselijck vergunnen eenen jaerlijckxen chijs van twee guld. ettelijcke stuijvers met den achterstel van dien. Waerom sij voors. sijn excell. oetmoedelijck sijn biddende, blijvende altijd genegen ende meerder verobligeert voor sijn excell. gesont, lanck saligh leven ende sijne seer wel vermaerde, altijd getrouwe ende doorluchtichste huijse te bidden.»

Waerop dese apostille gekregen hebben:

« Sijne Genaden, raport gehadt hebbende deser ende geconsidereert die redenen daerin vermeldt, heeft aen de supplianten tot eene almoesse quijt gescholden, soe hij quijt schelt mets desen, die chijs van twee gulden ende stuijvers in desen vermeldt, soe in capitael als alle verschenen achterstellen, ordenerende aen den rentmeester van Megen, dieselve in sijne rekeningte te brenghen per niet, gevende aen de supplianten tot dien vier eijcken, in desen ock vermeldt, op de gepresenteerde conditiën, ende mets deselve effectueerende ende nopende het voorder versoeck, mitsbij de supplianten

aendragende de erfven, die sij verstaen te verhandelen ende van nieuws te verkrijghen, sullen dienaengaende goedertierlijk versien worden.»

Actum Megen den 23 December 1644.

was ondertekent: de Grave van Megen.

ende onder: Ter ordinantie van sijn genade voors.

Gerard Doncker, pensionaris.

Int jaer duijssent seshondert vijff en veertich is de camer met den gevel, staende in de westzijde, dat nu den refeter is, getimmert. Van gelijcken de wermcamer ofte sieckecamer, staende in de oostzijde, vernieuwt ende seven voeten binnens muers vergroet met een gevel, nae den bomgaert opgetrocken. Hetselve jaer is de schuer getimmert.

De obligatiën van missen, soe eertijts gefundeert als aengenomen, veel ende onseker wesende, heeft dit jaer den eerw. heer Leemputten, vicarius-generael vant bisdom van den Bosch, om de susteren uijt alle dubbinghe ende ongerusticheijt te stellen, alle fundatiën en obligatiën gereduceert tot een weeckelijckxe misse.

In dat jaer den 8 October is geprofessit suster Gertruijt Geven; ende den 14 October suster Lentjen Voets.

Int jaer duijssent seshondert ses en vertich den 14 October sijn geprofessit S. Dircxken Vos en S. Anthonet van Haren.

Int selve jaer is het clocxken gewijt ter eeren van S. Franciscus ende de H. Anna.

Int jaer duijssent seshondert seven en veertich den 11 Julij is geprofessit S. Agnes Lockemans ende den 14 Aug. S. Catharina van Alebeeck.

Dit jaer heeft het cloester het naevolgende request aen sijn excell. overgegeven, door welcken sijn vrij gemaect worden van gemeijn lasten, als blijkt uijt de apostil van sijn excell. daerop gegeven ende hierbij gevocht:

« Aen sijn excell. » etc.

« Verthoonen haer oetmoedelijck de matersse 'tsamentelijck de conventualen vant erm cloesterken Bethleem tot Haren, gelegen in sijn excell. graeffelijcheijt, suppliceerende mets desen, dat sijn excell. believe te voorsien in de beleeninghe van de twee campen landts, den calfhoff ende bogerscamp, groet sijnde acht mergen landts, waervan ons voors. den aenvanck is belet geworden doort Hoff van Brusselen, omdat

se alnoch in beleeninge van den drossaert Carle van den Campe worden gehouden, wiens jaeren noch niet en waeren geëxpireert, alwaer wij voors. den 30 Meij anno 1646 ons gelt op verschoten hebben gehadt ende een geheel jaer ons gelt sonder profijt (twelck wij op interest hebben moeten opnemen) noch hebben moeten missen; daerom bidden wij seer oetmodelijck sijne excell. onsen gen. heere grave van Megen, dat hem gelieve, ons te geven behoerlijcken interest van ons verschoten penningen alle jaer tot aflossinge toe met een vaste obligatie, in een goij sufficient onderpant versekert. Voort suppliceren wij oetmoedelijck, dat wij voors. moegen genieten alle ierste ende ingestelde vrijheijt, dat wij moegen ontlast ende vrij sijn van alle gemeijn lasten ende heeren-diensten. Dit doende blijven wij sonderlijck verobligeert voor sijn excell. onsen genadighen heere ende fundateur te bidden.»

Waerop geordineert heeft als volgt:

« Ordineren ende bevelen wij, Albert de Croij, grave van Megen etc. aen onsen rentmeester, nu ofte toecomende, dat die pachtpenninghen, te weten, sooveel als den bogarscamp ende calfhoff verhuurt sijn, voort jaer XV^(e)XLVII ende voorts alle naevolgende jaeren, indien bij den drossart Carel van den Camp ofte andere verpacht wordt, sullen betaelt werden aen de matersse ende samentlijck de conventualen vant erm cloister Bethleem tot Haren, ten ware dat wij met recht van den Campe daertoe constringeerde.

Dat dit onsen wil is, dese ondertee kent opten 13 Junij XVI^eXLVII in onse stadt Megen.

Alsock het cloister hiermet quitterende van de corweijen ende diensten ons toegeijgent, maer wel exempt daerin houdende:

Actum als boven »

was ondertekent: de Grave van Megen.

Int jaer duijsent seshondert acht en veertich den 7 Julij sijn geprofessit S. Emken Thonissen ende S. Lijsbet Janssen.

Int jaer duijsent seshondert een en vijftich den 26 Meert is het kerckken verreconsiliëert door den eerw. heer Leonardus van Os, pastoor van Os.

Int jaer duijsent seshondert drij en vijftich den 17 April is geprofessit S. Alken Pauwels; ende den 8 December S. Anneken Lemmers.

In dit jaer, moeder Jenneken Elingen begerende van den last van moeder ontslagen te wesen, is in haer plaetse gekoosen Gertruijt Geven ende van den eerw heer Leemputte, vicarius-generael geconfirmeert.

Int jaer duijsent seshondert vier en vijftich den 19 Januarij is gestorven den eerw. heer Henricus Staijakers, die de susters tot Haren gebracht ende in het herbauwen vant cloister seer geholpen heeft, ende als biechtvader telf a) jaer ende een halff getrouwelijck gedient heeft; naer welckens de susterkens tot hunnen biechtvader gekoosen hebben den eerw. heer Joannes Verbeeck, pastoor van Berchem.

Hetwelcke verstaen hebbende sijn excell. grave van Megen, willende pretenderen — — soe te gelooven is, door quaijen raet — — hem toe te komen, eenen biechtvader te stellen, heeft dit volgende verbot gedaen: « Wij, Albert Francois de Croij, grave van Megen etc. Alsoo tonser kennisse is gecomen, dat de moeder ende religieusen van het cloister van Bethleem tot Haren in onse voors. graffschappe van Megen, mits het overlijden van hunnen pater, sonder onse ordre ende consent, eenen anderen hebben versocht van den vicaris-generael Leemputten, denwelcken hun oock dijenvolgende bij denselven is gegunt geweest, ende vervolgens genomen de possessie, streckende tegens onse auctoriteitj ende souverijniteijt, als wesende patroon absoluert van onsen voors. graffschappe, ende dat wij den voors. vicaris-generael oock noijt en hebben gekent nochte willen kennen binnen onsen graffschappe, dan wel den bisschop van Luijck, die aldaer altijt gesagh heeft gehadt, ende voor den ordinaris is bekent geweest ¹⁾; soe is, dat wij tegens den voors. voortstel van de

a) = elf.

¹⁾ De jurisdictie in het graafschap Megen is lang een punt van veel strijd geweest. Op het einde der middeleeuwen behoorde Megen tot het dekenaat Cuijk, het aartsdiakenaat van Kempenland en het bisdom Luik. In het midden der 16de eeuw werd het echter evenals Ravenstein ingedeeld bij het nieuwe bisdom 's Hertogenbosch. Onder voorwendsel, dat Megen als vrij gebied niet onderworpen was aan den koning van Spanje, in wiens gebied de nieuwe regeling plaats had, verzetten zich de graaf tegen deze indeeling, ofschoon toch de koning van Spanje als hertog van Brabant ook leenheer was van Megen. Niettemin deelde bisschop Sonnius het graafschap voorloopig in bij het dekenaat Maasland en bisschop Metsius in 1571 bij het nieuw opgerichte district Oss. Vele aanstellingsbrieven en dimissoriale bewijzen, dat de geestelijkheid den bisschop van den Bosch erkende, maar de graaf bleef weigerachtig. De bisschop handhaafde niettemin zijn recht en in 1613 kwam bisschop Masius ter visitatie naar het graafschap. Toen bisschop Zoësius echter kort daarop eenige misbruiken, door het concilie van Trente veroordeeld, wilde uitrocien, vond hij tegenstand en beriep men er zich op, dat het graafschap

moeder ende religieusen des voors. cloisters wel expresselijk hebben geprotesteert ende protesteeren bij desen, houdende hetselve voor een attentae, voirthgekeert in prejuditie van onse souvereijneitj ende absoluet patronaetschap, ordonende oversulcx ende bevelende aen deselve moeder ende religieusen den voors. voortstel met alle tgene daeruijt ende naer is gevolgt, costeloos ende schadeloos te casseren, doot ende te niet te doen, ende aen onsen drossart ende officieren ons voors. graefschaps, deselve moeder ende religieusen daertoe te dwinghen bij arrest van haer temporeel ende bij alle andere wegen ende manieren van bedwange, daertoe dienende ende behoirende, totdat de voors. cassatie effectivelijck sal wesen volbracht; ende hetselve gedaen sijnde, laeten de voors.

nog steeds behoorde tot het bisdom Luik. Op schriftelijk verzoek van aartshertog Albert werd 2 Oct. 1616 een schikking getroffen, zoodat de bisschop van 15 tot 23 Juli 1617 overal in het graafschap visitatie kon houden. Een nieuwe reden tot tegenstand gaf de vrees, dat indeeling bij het bisdom 's Hertogenbosch den schijn begunstigde, dat Megen en Ravenstein behoorden tot de Meierij en daarmede tot de Generaliteitslanden. Om hierin eenigszins tegemoet te komen, verdeelde bisschop Ophovius het district Oss en stelde hij in 1634 het dekenaat van Ravenstein en Megen in, dat die heerlijkheden omvatte. Ophovius had bovendien reeds 7 Oct. 1631 de zaak aan de Propaganda te Rome voorgelegd, welke 11 Nov. 1636 besliste, dat het gebied aan het bisdom 's Hertogenbosch moest blijven. 22 Sept. 1637 volgde nog een pauselijke bevestiging.

Nieuwe aanleiding tot verzet gaf de benoeming van den vicarius-apostolicus in 1657 over het gedeelte des bisdoms, dat aan de Staten was toegekend; sommigen besloten hieruit, dat daarmede Ravenstein en Megen terugvielen tot het bisdom Luik. Wel bleef feitelijk het Spaansch gedeelte des bisdoms verweesd achter onder het bestuur van den vicarius-capitularis, door de kanunniken gekozen, maar Rome rekende daartoe eigenlijk Ravenstein en Megen niet, slechts het dekenaat Gheel en de parochiën Arendonck en Poppel. Om moeilijkheden te voorkomen, werden ook deze gebieden in 1662 weder onder den vicarius-apostolicus van den Bosch gebracht. In Megen schijnt allengs de tegenstand te zijn overwonnen. Het schrijven van den graaf van Megen klinkt eenigszins vreemd, als men daarmede de hierachter geplaatste bijlagen vergelijkt. Daarin toch zien wij, dat de graven zelve zich wenden tot den bisschop van 's Hertogenbosch voor het herstel van het klooster te Haren. Ook gaf Albert Frans van Croij, de schrijver van den brief, in 1645 op verzoek van Jozef Bergaigne, bisschop van 's Hertogenbosch, verlof tot het stichten van het Minderbroedersklooster te Megen.

In 1681 zien wij den vicarius-apostolicus Basserij visitatie houden bij de zusters van Haren, in 1683 voorzitten bij de keuze eener moeder en tevens visitatie houden; in 1689 zat daarbij voor de guardiaan van Megen, doch op last van den vicarius-apostolicus van den Bosch. Op verzoek van denzelfden vicarius consacreerde de bisschop van Roermond Reginald Cools de Minderbroederskerk te Megen.

De strijd ontbrandde opnieuw, toen in 1695 het graafschap overging aan den heer van Ravenstein, waarom ten slotte Rome er in berustte, dat de bisschop van Luik, wiens optreden men toeliet, zijn jurisdictie uitstreckte over dit deel van het Bossche bisdom.

Bij de wederopluking der godsdienstvrijheid onder koning Willem II ontving het bisdom (vicariaat) 's Hertogenbosch groter uitbreiding en kwam met de dekenaten Nijmegen en Cuijk ook het dekenaat Ravenstein en Megen, en thans voor goed, onder het bisdom 's Hertogenbosch. Vgl. Schutjes, t. a. p., II, 58 vv., 62, 81, verder V, de artikelen *Megen* en *Ravenstein*. Over deze geschillen berusten nog een aantal stukken in het bissch. archief te 's Hertogenbosch, bundel *Megen*.

moeder ende religieusen in hun geheel oin van ons eenen pater te versoecken, tot welcken eijnde sij sullen vermoeghen te denomineren drij persoonen, uijtte welcke wij hun eenen sullen gunnen; ende ondertusschen sal hetselve paterschap worden bedient bij eenen religieus van dorde van S. Franciscus van den convente onser stadt Megen, bij den P. guardiaen daertoe te stellen, ende dat bij provisie, totdat anders bij ons sal wesen geordineert.

. Aldus gedaen den 25 Aprilis 1654.»

was getekent: de Grave van Megen.

leeger stont: Ten ordinantie van sijne genade

ende was getekent: F. de Heijne.

Waerop het cloister dit request aen sijn excell. gepresenteert heeft:

« Aen sijne excell. » etc.

« Geven seer oetmoedelijck te kennen de matersse ende tsamentelijck de conventualen des cloisters, genaempt Bethleem, onder sijne excell. graeflijcheijt, dat hun geinsinueert is, dat sij van heer Leemputte eenen pater versocht souden hebben en van hem gegunt sijn; waerdoor sij tegen sijne graeflijcheijt misdaen souden hebben, twelcke hun uijtter herten leet sijn soude; maer mejnen, dat sijne excell. anders geïnformeert is, als de saecke is in der waerheijt. Want sij mejnen, dat sij in 't kiezen van eenen pater heer Leemputte ofte des bishops macht niet van doen en hebben noch ock gebruijckt en hebben, maer hebben met raet van hunnen pater saliger in sijne sieckte ende voorts terstont naer sijn doodt malcanderen daervan gesproecken en naer inhoud van de privilegie, aen hun van den bishop van Luyck eertijds vergunt, hebben tsamentelijck, naer den raet van hunnen pater saligher, tot eenen pater gecosen den gewesene pastoor van Berchem ende hem daernaer daertoe versocht ende een accordt met hem gemaectt voor den tijdt van een jaer, twelck wij eijnighen tijdt verswegen hebben, omdat hij met sijne gemeijnte eerst ten recten sijn soude. Ende wij en wecten niet, datter eijmant ons naer gevraecht heefft, die van sijne graeflijcheijt daertoe last hadde moghen hebben. Hierom sij voors. sijne excell. sijn oetmoedelijck biddende met een groet betrouwen op sijne excell. als fundateur ende principalen benefacteur vant clooster, dat de conventualen voors. moghen blijven bij hunne oude privilegie van een pater te kiezen, ende alst dienstelijck is, wederom aff te stellen, naer inhoud van coppije van hunne fundatie, hierbij gevocht; ende

sullen altijdts blijven verobligeert voor sijne excell. gesont, salich leven ende sijne seer wel vermaerde altijdt getrouwe ende doorluchtichste huijse te bidden,» etc.

Waerop sijne excell. deze apostil gegeven heeft:

«Den heer grave, geleth hebbende op den inhouden deser requeste ende geannexeerde coppije, ende daerover geresolveert met die van sijnen rade, heeft geaggreëert die verkiesinghe, die de supplianten hebben gedaen in regarde van den gewesenen heere pastoor van Berchem, sonder prejuditie sijnder gerechticheijt, ordonerende aen den tegenwordighen drossart ende alle andere, hun hiernaer te reguleren.»

«Actum binnen Brussels den 24 Meij 1654.»

was ondertekent: de Grave van Megen.

Int jaer duijssent seshondert vijff en vijftich den 9 van Januarius is gestorven suster Anneken Lemmers.

Int jaer duijssent seshondert ses en vijftich den 11 Junij is gestorven suster Anthonet van Haren; ende den deerden Julij is gestorven suster Alken Pauwels.

Int jaer duijssent seshondert seven en vijftich den 15 Julij sijn geproffessit suster Anneken Mertens ende suster Maria Vos.

Int jaer duijssent seshondert acht en vijftich den 8 van December sijn geproffessit suster Emerens Verhaeseldonck en suster Gertruijt Laureijns.

Int jaer duijssent seshondert negen en vijftich den vierden van Meij is gestorven den eerw. heer Joannes Verbeeck, pastoor van Berchem, die het cloister als biechtvader getrouwelijck gedient heeft vijf jaeren; naer welckens doot het cloister tot hunnen dienst versocht heeft eenen pater vant cloister der minderbroeders tot Megen. Ende den eerw. P. guardiaen vant selve cloister heeft hun gegeven den eerw. pater Gualterus Jalants.

Int selve jaer den 17 Aug. sijn geproffessit suster Agnes van Cuijck ende suster Lijsbeth van Vogelsanck; den 30 September is geproffessit suster Clara Jochims van Asten.

Int jaer duijssent seshondert een en sestich is gebouwen neffens den refeter het opkamerken, het kelderken, de kamer daernaest met den afhanck.

Het volgende jaer, duijssent seshondert twee en sestich is gebauwt de brauwerij.

Int jaer duijssent seshondert drij en sestich is den eerw. P. Gualterus Jalans van sijn overste gestelt biechtvader van het cloister van den deerden regel van S. Franciscus binnen Antwerpen, naerdat hij dit cloister vijf jaeren gedient hadde, ende in October vertrocken. In sijn plaetse is gekomen den eerw. pater Engelbertus Bovinia. Dese nae drij maenden, te weeten, den 28 Januarij in 't jaer duijssent seshondert vier en sestich is alhier gestorven ende van den eerw. P. guardiaen in 't kercxken neffens den authaer a cornu epistolae begraven. Ende in sijn plaetse is gekomen den eerw. P. Joannes Colbouders.

Int selve jaer den 4 Meert sijn geproffessit S. Alken Jacobs en S. Francis Tonissen.

Int jaer duijssent seshondert ses en sestich sijn excell. Alexander, grave van Velen, hebbende gekocht het graefschap van Megen, heeft gepresenteert ende plaetse int cloister gegeven aen een seker dochter uijt Wesphalen, dewelcke kleijnen ijver thoonende om hier te blijven, ende de susters niet wel aenstaende, hebben deselve met consent van sijn excell. voor drijhondert gulden uijtgekocht.

Int jaer duijssent seshondert seven en sestich den 4 van Februarij is gestorven S. Anneken Verheijden.

Int jaer duijssent seshondert acht en sestich den 6 van September is gestorven de eerw. moeder S. Gertruijt Geven, naerdat sij seer vreetsamelijck geregeert hadde 16 jaeren. Ende in haer plaetse is gekosen suster Agnes Lockemans ende den 28 van October moeder gestelt ende geconfirmeert.

Anno duijssent seshondert negen en sestich is van sijn overste van hier genomen den eerw. P. Joannes Colbouders, hebbende het cloister omtrint ses jaeren gedient; in wiens plaetse gestelt is pater Cornelius Nols.

In dit jaer den 21 van November is geproffessit S. Margriet Lenaerts.

Int jaer duijssent seshondert seventich den sevede September is in haren eersten ijver gestorven S. Margriet Lenaerts.

Int jaer duijssent seshondert een en seventich den 14 Julij is geprofessit S. Mechtel van Merevoert.

Den 25 Augusti heeft men de fundamenten beginnen te leggen van den nieuwen bouw achter het kercxken, pant en spinkamer, in welcke fundamente te graven heeft men gevonden twee lichamen omtrint 10 voeten van de freijte *a)* van 't kercxken, soedat men hieruijt mercken kan, dat het kerchoff eertijds neffens het kercxken, daer de buijtenste fundamenten van de spinkamer liggen, geweest is; tot desen bouw heeft sijn excell. twee boemen gegeven.

Den 5 van December is gestorven S. Lentjen Voets van Schindel.

Anno 1672 den 26 April is geprofessit S. Maria Maes van Venroij.

In den somer van dit jaer heeft het cloister uijtgestaen groet perijkel van den fransen leger, denwelcken naer het overgaen van Nimmegen is hier voorbij gepasseert, een nacht liggende opt broeck bij Berchem, de beesten, menschen ende princepaelste goederen opt cloister gevluucht sijnde.

Den 24 Aug. is geprofessit suster Barbara Driesens van Venroij.

Den 5 October is gestorven suster Catharina van Arlebeeck.

Int jaer duijssent seshondert drij en seventich den 2 Februarij is in haren eersten ijver gestorven S. Mechtel van Merevoert.

Den 18 Februarij is gestorven suster Jenneken van Ellin ghen, die het cloister, naer dat veel jaeren door den quaeden tijdt verlaten ende tenemael vervallen was, wederom begonnen heeft ende den tijdt van omtrint 10 jaeren het officie van moeder bedient, ende door versoeck van dien last onslaghen, heeft voorts bedient het officie van ondermoeder.

In Junio is gemaect de nieuwe porte, ende omdat den gront morasachtich was, sijn de fundamenten op palen geleijt ende bequaem gemaect om een optreckende brugge te maecken.

Den eersten October is gestorven S. Clara Jochims van Asten.

Int jaer duijssent seshondert vier en seventich in den maent

---

a) Schoormuur of steenen beer tegen een muur.

van April hebben de susters begonnen de getijden int latijn te lesen.

Den 25 Julij worde belegert de stadt van den Grave ende heeft geduert drij maenden, in welck beleggh acht susterkens, te weten 4 geprofesside ende 4 novitiën uijt het cloister van den Grave hier tot Haren gevlucht sijn geweest.

Den 24 October sijn geprofessit suster Maria van den Heuvel, suster Catharina Hendricx, suster Aldegundis Maes en suster Anneken Vischers.

Den 20 Decembris is gestorven suster Alken Jacobs.

Int jaer duijsent seshondert vijf en seventich den 4 April is geprofessit S. Jacomijn van Lent.

Int jaer duijsent seshondert vijf en seventich int eersten van October gestorven sijnde sijne excell. Alexander, grave van Velen en Megen, is int volgende jaer duijsent seshondert ses en seventich int eersten van Januarij gehult grave van Megen Ferdinand, grave van Velen, den sone ende eefgenaem van grave Alexander, aen welcke het cloister, dat is de moeder met de conventualen, het recht van de presentatie van een dochter affgemaect hebben met driehondert gulden ende dit volgende request gepresenteerd hebben :

« Aen sijne graeflijcke genaede van Velen, Megen, etc., onsen genaedighen heere. »

« Geven seer oetmoedelijck te kennen de materssche ende tsamen de conventualen des cloisters van Haren, genaempt Bethleem, onder het graefschap van sijne genaede, dat omtrint het jaer 1580 de conventualen, aldoen wesende, hebben verlaten het cloister door oorlogh ende quaijen tijdt ende sijn gevlucht naer de stadt van den Grave, alwaer altemaal gestorven ende het cloister verdestrueert wesende, heeft het cloister van den Grave de goederen tot hem getrocken tot het jaer duijsent seshondert vier en dertich, wanneer door begerten van mijnheer den grave van Megen wederom twee dochters ontfanghen sijn op het cloister van Haren ende int jaer 1638 noch eene, welcke dochters, hebbende het proeffjaer volbracht int cloister van den Grave, hebben hunne professie komen doen tot Haren. Ende naedat sij int geestelijck leven onderwesen waren, sijn int jaer 1642 op S-Annadagh naer Haren gekomen om het cloisterken wederom te repareren, hetwelcke door de hulpe Godts, door assistentie van haer excell. onsen genaedighen grave, saligher memorie,

ende goede vrienden tot Godts loff ende dienst bequaem gemaect sijnde, versoecken seer oetmoedelijck de matersse voornoempt met de conventualen aen sijn graeflijcke genaede, opdat sij met meerder geristicheijt doen mochten den godtlijcken dienst ende voor hunne fundateur, sijne graeflijcke genaede, ende doorluchtighe huijse te bidden, het cloester believe vrij te maecken van beleffinghe van soldaten, aengesien sij ghene lantbouwinghe en doen ende alle ander cloesters ock vrij gehouden worden. Ock bidden oetmoedelijck, sijn graeflijcke genaede believe het cloester ofte de vier morgens in de eerste fundatiebrieven, welckers coppijen hierbij gevocht sijn, ende door hen uijsterven ende destructie van het cloester tot de werlijcke lasten als morgentael ^{a)} getrocken sijn, wederom in hunne oude vrijheijt als fundateurpatroon vant selve cloester te herstellen. Waartoe betrou sijn genaede bewegen sal het gedurich gebedt der religieusen voor sijn genaede ende obligatie, die sij daartoe hebben, alsock de praesentatie van een dochter int selve cloester, waarmede dese vier morgens belast blijven, de andere goederen, die het cloester toebehoiren, gevende ende betalende alle lasten.

Noch versoecken oetmoedelijck oorloff van sijn genaede om te moegen aennemen op schult eenen morgen landts met een huijs, alsock te coopen noch eenen morgen hier in de heerlijckheijt van Haren.

Waerop wij voors. van sijn graeflijcke genaede een favorabel apostil versoecken, oetmodelijck blijvende altijt genegen ende meer verobligeert, voor sijn graeflijck gesont, lanck, salich leven ende sijne seer wel vermaerde ende doorluchtichste huijse te bidden.»

Waerop dese apostil gekregen hebben:

« . . . . . 27 Januarij, 1696. »

« Cloister zu Bethlem. »

« Op die ingekomene requeste, sampt den bijlagen van dien, op de name van de matersse ende samentelijcke conventualen des cloisters Haren, genaempt Bethlem, ordoneren sijne hoch graeflijcke excell., dat hetselve cloester vrij ende exempt zal wesen en blijven van alle inquatieringe der ruijters ende soldaten, te weten, het cloester alleen.

Wort ock aen deselve conventualen vergunt, aen te mogen kopen twee morgen lants met een huijs daerop staende, je-

^{a)} Belasting van een gemeente geheven overeenkomstig het aantal morgens land, waarop zij geschat werd.

doch daarvan betalende de gemeijne lasten, en oock sônder in consequentie getrocken te worden.

Wordt mede geordoneert en toeërkent den vrijdom van vier morgen lants, waerop de kercke ende het cloester met sijn graeften is staende, uijt oorsake alsoe sijne hochgraefl. excell. geblecken sijn de brieven van fundatiën, waerin befunden wort, deselve vier morgen lants voorhen gespecificeert te wesen bona mortificata.

So nu evenwel die gemeijnte van Haren vermeijnde te hebben ijert daertegen, hetselve wordt hun vrijgelaten, ten allen tijden aen onse cantselerije in te leveren, om alsdan nae goetfinden naerder te disponeren.»

« Oirkondelijck sijner hoghgraefl. excell. hantteickens ende segelen. »

« Sigillatum Megen den 3 a) Januarij, 1676. »

Was ondertekent met de eyghen hant van sijn graefl. excell. van Velen ende Megen ende den segel opgedrukt in swert lac.

In Junio is den nieuwen dam geleydt ende de religieusen versocht hebbende van de gemeynte van Haren, om denselven recht opt kerckhoff aen te moghen leggen, ende eenen voetwegh over het kerckhoff te moghen hebben, soe hebben eynighe van de gemeijnte hetselve geweijgert, waerom denselven hebben moeten brengen naer den ouden dam.

Op sint Claradagh sijn geproffessit suster Clara van Audenhoven en suster Joanna Coppens.

In desen somer hebben de susters naer de misse begonnen te singen: « Haec est praecclarum vas » 1); ende op Kersnacht

a) Waarschijnlijk 30 Januari, wjl. de apostille aan het hoofd gedateerd werd 27 Januari, en ook de graaf eerst: « int eersten van Januarij gehult (is) grave van Megen ».

1) In het klein Graduale Romanum van 1815 lezen wij in het voorbericht tot: « Gezangen, die voor, onder of na den Dienst der H. Misse gezongen worden »: « Na den Dienst der H. Misse plag men certijds een antiphon van O. L. Vrouw *Alma Redemptoris* of een andere naar tijdsomstandigheden te zingen op dezelfde wijze, als zij na de getijden gezongen worden en deze gewoonte kan men nog onderhouden. Ook kan men een van de andere antiphonen van O. L. Vrouw ofwel een antiphon volgens den dag der week zingen. » Zoo wordt dan ook op blz. 15 onder de rubriek: « Door het Jaar na de misse » opgegeven: « *Haec est praecclarum vas* ». Het groot Graduale Romanum (Amsterdam, 1763) schrijft hierover in: *Appendix ad Grad. Rom. 1762*: Quae commemoratio ut in fine Horarum, sic pro conclusione missae (sicut nobis constat) antiquitus observata fuit, et proinde pie adhuc observabitur, eum in finem, ut cujus frequenti commemoratione lactamur, ejus pia intercessione (sicut dicit Ecclesiae collecta) ab instantibus malis et a morte perpetua liberemur ». Vgl. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, VIII, 456 vv. Bij de Carmelieten, van ouds de Lieve-Vrouwebroeders, is nog thans het *Salve Regina*, in den Paaschtijd het *Regina Coeli*, op het einde der getijden en der H. Mis daarin opgenomen. Waar de rubrieken dit in den Romeinschen ritus niet toelaten,

ende naevolgende feestdaghen ende sondaghen naer de mettenen den loffsangk « Te Deum laudamus ».

Int jaer duijssent seshondert seven en seventich den 11 Mei sijn geproffessit suster Jenneken van Hegelsum en suster Elisabeth Aerts.

Den 27 Mei is gestorven suster Hendricxken Cloppers.

Den 25 November is geproffessit suster Lucia Donckers.

Int jaer duijssent seshondert acht en seventich den 24 October is gestorven suster Maria Vos.

Int jaer duijssent seshondert negen en seventich den 24 April is gestorven suster Maria van den Heuvel.

Den 16 October is gestorven suster Diricxken Vosch.

Int jaer duijssent seshondert tachtich den 23 Januarij is geproffessit suster Anneken Lemmers.

Den 24 April is geproffessit suster Maria de Best.

Int jaer duijssent seshondert een en tachtich den 9 Mert is gestorven suster Gertruijt Laureijns.

Den 21 van Junius is gestorven suster Emerens Verhasel-donck.

Den 12 van Augustus is gestorven suster Maria de Best. In desen somer is gebouwt het houthuijs ofte nieuwe schuer nast de bleckerije.

Den eerw. heer Judocus Houbraken, vicaris-gen. vant bisdome vant 's Hertogenbosche gestorven, is in sijn plaetsche gecomen den eerw. heer Guilielmus Basserij; ende heeft hier komen visiteren ende dese volgende ordinantie in 't schrift gegeven:

Eerw. moeder ende godtvruchtige religieusen,

In den eersten, sullen de religieusen, sohaest het gevoeligck kan geschieden, boven hun ordinaris habijt alnoch draeghen eenen breeden schapulier, ahangende, gelijk ock de statuten medebrenghen.

---

wilde men toch de godsdienstoefening besluiten met een hulde en bede tot Maria en zong men onmiddellijk daarna een of andere antiphon haar ter eere. In het Minderbroedersklooster te Megen koos men daartoe reeds vroeg en zingt men nog heden na elke gezongen H. Mis het *Haec est praclarum vas* en van hier zullen de zusters van Haren dit gebruik hebben overgenomen. Ook in andere Minderbroederskloosters, zooals te Venraij, bestaat dit vroom gebruik.

Ten tweeden, korts naer den noen sullen voortaan moeghen wandelen ende spreken een ure tsamen de religieusen in den hooff ende cloester, naer welcke ure sij sullen moeten koemen naer het werck- ofte spinnehuijs.

Ten derden, verbieden wij wel expresselijck, datter niet meer en geschieden groete maeltijden, alswanneer eenighe novitiën kleeden ofte professiën doen, sijnde onsen wille, de religieusen onder hun alsdan met hetghene gegeven wordt, hunne recreatie houden, sonder daartoe veel weerlijcke personen te laeten bijkomen.

Ten 4, de susters sullen voort een stemme geven tot het kiezen van discretinnen ende ondermoeder ende aengaende van de andere mindere officianten, die sullen door de moeder ende biechtvader gestelt worden.

Ten 5, soe begeren wij ock, dat voortaan, als wanneer religieusen moeten uijtgaen, deselve tenminsten twee samen sullen sijn ende, sonder van malkanderen te schijden, alsoo tsamen thuijskōmen.

Ten 6, ordoneer ick ock, dat de religieusen niet meer tot slechte werck bujten gesonden en worden, om aldaer mit wercklieden te arbeijden, dan alleenlijck om hetselve werck te vervoorderen met presentie ende gesicht.

Ten 7, dat (de religieusen) de laeteldaghen *a)* ten volle toe gelaten worden, sonder dan de religieusen tot werck te obligeeren.

Ten 8, dat presiselijck alle weecken capittel gehouden worde, opdat de statuten te beter moghen achtervolgt worden.

Dit is hetwelcke ick Ul. bevele, alles bij provisie, totter tijdt, als wanneer ick noch eens schicke breeder te komen visiteeren.

Hiermede blijve

Eerw. moeder en godtvruchtige religieusen,

Ul. vader in Christo

Guilielmus Basserij, commissaris ende vicarius-gen. vant bisdom van 's Hertogenbosche.

Haren, den 24 November 1681. »

Anno één duijsent seshondert twee en tachtich den vijfdē Meert is gestorven S. Elisabeth Jans.

Anno één duijsent seshondert drij en tachtich den twelfden Januarij is geproffessit S. Maria Magdalena Voet.

a) De dagen der periodieke aderlatingen.

In Februario hebben de susteren naer de completen begonnen te singhen het loff, dat is de antiphon van onse L. Vrouwe, van onsen H. Vader ende van de H.H. vant Orden.

Anno duijtsent seshondert drij en tachtentich den sesden Meij is gestorven de eerw. moeder S. Agnes Lockemans, naerdad (sij) het officie van moeder bedient hadde den tijd van vierthien jaer ende een half. Dese heeft het cloister veel goets gedaen, want wesende een eijnighe dochter heeft bijnae alle haere goederen, meubelen ende rinten ingebrocht, geëstimeert omtrint de twintich duijtsent gulden. Hiervan heeft sij beset een jaergetijdt voor haer vader: een jaerlicxe misse, die gedaen moet worden omtrint Alderheijlighen ende een recreatie voor de susteren; alsoo ock een jaergetijdt van een misse voor haer moeder met een recreatie voor de susteren in den Meij; noch heeft gefundeert een weckelijcke misse voor haer, haere ouders ende vrienden. Sij is begraven in den choir neffen den trap.

In haer plaetse is den 25 Junij gekoesen tot moeder S. Agnes van Cuijck, de stemmen ontfanghende den eerw. heer Basserij, vicarius-gen., ende haer moeder stellende en confirmeerende; ende heeft het cloister alsdoen ock gevisiteert.

Den 29 September op S-Michielsdagh is geprofessit S. Agatha Huberts.

BIJLAGE I. 1)

In nomine Domini, Amen, Per hoc praesens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum etc. Anno a nativitate ejusdem Domini millesimo quingentesimo primo, indictione quarta, mensis Julii, die prima, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et Domini nostri Domini Alexandri Divina Providencia Papae sexti anno nono, in mei notarii publici et testium infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum praesencia, personaliter constitutus providus et discretus vir Gerardus Talhouts, filius quondam Udonis Talhouts, exposuit et dixit, quatenus Maria ejus soror, begina majoris curiae beghinarum buscoducensis, leodiensis (diocesis) sibi obligata esset in trecentis et quinquaginta aureis florenis « enckel gulden » communiter vocatis, occasione emptionis et venditionis

1) Vgl. de lijst op blz. 270, waarin de inhoud der hier volgende stukken in het kort is aangegeven onder datum en jaartal van ieder stuk.

domus, areae et (*h*)orti cum suis attinentibus dicti Gerardi, sitis in parochia de Haren territorii de Megen, dictae diocesis, dictis communiter die Kuycksche Hofstat, quos quinquaginta aureos florenos praedictos idem Gerardus sponte et ex certa ejus sciencia, omnibus melioribus modo, via, jure, ordine, causa et forma, quibus melius et efficacius potuit et debuit, donatione perfecta et irrevocabili, quae dicitur donatio inter vivos, et absque spe revocandi seu rehabendi sed simpliciter, pure et propter Deum, in subsidium novae plantationis novi monasterii de dictis domo. et area conceptae, dedit, contulit et donavit atque legitime supportavit dictae Mariae suae sorori praesenti et acceptanti, clamans eandem Mariam suam sororem et omnes alios de hujusmodi quinquaginta aureis florenis quitantia indigentes, vigore hujusmodi donationis, quitos, liberos et penitus absolutos, promittens dictus Gerardus sub (*h*)ypotheca et obligatione omnium bonorum ac bona fide loco juramenti, quod ipse Gerardus hujusmodi donationem, supportationem et quitationem ratas et firmas perpetue sine aliqua contradictione observabit nec promissis contraveniet in judicio vel extra, quovis quaesito colore: de et supra quibus omnibus et singulis praelibata Maria peciit sibi ad opus omnium interesse habentium unum vel plura, publicum seu publica in meliori forma instrumentum et instrumenta.

Acta fuerunt haec in domo habitationis mei notarii infra-scripti sito in vico ecclesiae opidi Buscoducensis, sub anno, indictione, mense, die et Pontificatu quibus supra, praesentibus ibidem providis et discretis viris Johanne die Wolff et Olivero de Berchuysen pistore, laicis testibus, dictae diocesis, ad praemissa vocatis et rogatis.

Et ego Alardus Brants de Buscoducis, clericus leodiensis diocesis, publicus sacra apostolica auctoritate et venerabilis curiae leodiensis notarius juratus . . . dictis narrationi et donationi, aliisque omnibus et singulis . . . sicuti praemittitur fiendum et agendum una cum prae-vocatis testibus praesens interfui eaque sic fieri scivi et audiui; idcirco hoc praesens publicum instrumentum manu alterius fidelis conscriptum exinde confeci et in hanc publicam formam redegi, signoque meo et modo meo solitis et consuetis; signari, publicari eaque subscripsi in fidem et testimonium omnium et singulorum praemissorum rogatus et requisitus.

(signum)

Alardus Brants.

BIJLAGE II.

Erentveste ende froeme besondere gunstiger guede frundt Monss^r Berti, ick gebiede mij seer tot U. E., und alsoe ick U. E. laist maill thoe geschicht hadde die brieven, is mijn begeren, U. E. mij gelijevet thoe oeverschrijven, wat U. E. dairvan gemoedt iss. Uund sullen U. E. voirts weten, hoedat die rebellen (soc ick verstaen hebbe) dat huijss Megen ingenomen hebben, alwaerbij in de dorpken geleege, geheiten Haren, daerin eijn cleijn cloisterken in iss liggende, dat selvighe hebben sij oick ingenoomen ende maickent seer sterk. Moegen daerom U. E. mijnheer van Bairlamoint sulcx verstandighen, van voirtz bij sijn Ex^e daerin te doen ende ordonijeren, soe behoeren sall. Dit selvighe en heb ick U. E. gueder mejinghe nijet sulder verhalten; dat erkenne der Alm., die U. E. langhe vroelicheijt ende gesondt gespere.

Graeve, den XII Majj, anno XV^eLXXIII.

U. E. guetwilliger, d' Amptman van den Graeve.

Henrick van Steenhuijs.

Aem erentveste ende froeme monss^r Berti, coen. maj^s secretaris, mijnen gunstigen genedigen frundt to Nijmegen.

BIJLAGE III.

Ernestus electus et confirmatus archiepiscopus coloniensis, sacri romani imperii per Italiam archicancellarius, princeps elector, electus et confirmatus episcopus leodiensis, postulatus monasteriensis, heldisheimensis, freisingensis, et stabulensis et administrator, comes palatinus Rheni superioris inferiorisque, Bavariae, Westphaliae, Angaviae et bullonensis dux, marchio francimontanus, comes lossensis, longuensis, hornensis etc.

Universis et singulis presentes literas inspecturis lecturis et legi audituris salutem in Domino synceram. Notum facimus, quod pro parte sanctimonialium conventus, dicti de Bethleem, de tertia regula sancti Francisci in villa de Haren, sub comitatu meghensi siti et sub nostra diocesi leodiensi, nobis fuit querulose et dolenter admodum expositum: qualiter ante multos annos sint omnibus suis mobilibus bonis penitus per hostes spoliatae, edificia cum templo prorsus diruta et domi-

stadia complanata, arbusta omnia etiam pomifera omnis generis arbore nudata, ita quod ante annos non paucos inde sint miserabiliter profligatae et propulsae et in exilio apud Gravienses multos annos hujus temporis calamitosi satis misere ac tenuiter viventes pleraeque ex iis etiam per inedia ante mortis tempus mortem appetentes, et quod si per bonorum civium beneficia et elemosynas non sustentatae fuissent et adhuc sustentarentur, prorsus de iis actum fuisset et esset; admodum enim parum de suis bonis perceperunt omni exilii sui tempore cum arva, quae possident, prorsus inculta diu jacuerunt et adhuc jaceant propter hostium et hereticorum vicinitatem et immanitatem. Cum ergo res earum in tali cardine dependeant nec est adhuc ulla spes de brevi redemptione, dein quodsi et anno proxime futuro liberationis ab omni malo spes affulgeret et consolatio consequeretur, neutique foret iis ullo tempore possibile, propter proventuum suorum modicitatem, aedificia diruta cum templo restaurare ullamque formulam ac regulam conventus inibi celebrare ac intertenere, dein et si facultas omnium restorationis (quae minime est) iis foret aut aliunde etiam suppeditaretur, sic adhuc temporum pericula ac difficultates restorationem dissuaderent, quod sanctissimi patres in sacrosancto concilio tridentino prudenter considerantes suaserunt et consulerunt, ut rectores coenobiorum seu conventuum seu monasteriorum sua coenobia seu conventus ad catholicorum oppida praesertim proxima transferrent et muris ac moenibus concluderentur. Quoniam autem res earum in tali loco sint sitae, nobis praetactae sanctimoniales humiliter supplicarunt; quatenus nostra auctoritate ordinaria et premissa liceat ipsis, suum conventum cum omnibus juribus et pertinentiis, oneribus item ac proventibus ad civitatem graviensem se transferre ibique se conjungere et associare possint monialibus conventus graviensis dicti « sepulturae beatae Mariae virginis », secum ejusdem ordinis, quibuscum nunc ut exules cohabitant; atque ita ex iis duobus nostra licentia et auctoritate unus fabricetur ac constituatur conventus.

Nos itaque causis prememoratis adducti, insequentes sacrosancti concilii tridentini constitutiones nosque juxta easdem conformantes, recepta super premissis informatione legitima cognitoque (?) premissa veritate fulciri, visoque consensu reverendissimi domini episcopi ruremondensis fratris nostri dilecti, ac etiam praetactorum conventuum, eisdem sanctimonialibus conventus de Bethleem, quatenus libere et licite

absque conscientiae scrupulo liceat ipsis suum conventum cum omnibus pertinentiis, oneribus scilicet et proventibus ad civitatem graviensem transferre ibique se monialibus predicti conventus graviensis, secum ejusdem ordinis, conjungere et associare, juxta sacrorum canonum et precipue sacrosancti concilii tridentini dispositionem et non alias; ita tamen, quod nichil quoad divinum cultum religionis et professionis vota immutetur, sed eadem prorsus hactenus illesa et integra conserventur et manuteneantur, cum providentia et bona administratione superiorum ordinis auctoritate nostra ordinaria aliasque per sacrosanctum concilium tridentinum nobis attributa facultatem et auctoritatem concedimus et impartimur, eidem translationi et conventuum unioni perpetuae nostri consensus firmitatem adjicientes.

In cujus rei fidem presentes literas per vicarium nostrum in spiritualibus generalem subscribi, sigillique nostri ad causas impressione communiri fecimus et mandavimus.

Sub anno Domini XV^c octuagesimo nono mensis Julii die tertia.

Datum in nostra civitate leodiensi

Et subsignatum

Th. de Lienden, vicarius.

Dese voers. copie is bij mij Jan Heijmans die Jonge als openbaer notaris bij den Raidt van Brabant geadmittleert, gecollationeert tegen sijn originael, ongevitueert gescreven in: latijn van der daten, onderteckent ende besegelt als boven ende metten selven originael in substantie ende nae den sin bevonden concorderende.

Actum Grave, onder mijn naem ende paraphe notariael hier onder gestelt opten XVIII dach in Januario anno XV^c twee ende tnegentich.

Jan Heymans
notarius publicus admissus.

BIJLAGE IV.

Onder voirwaerden ende conditiën naebescreven so heeft Carl van den Campe, rentmeester slants Meghen, ter ordonantie van sijnen gen. heren graeff tho Meghen etc. vuytgegeven aen Hubert Gijsberts van Berchen, om bij hem wel ende getrouwelick ten halven gebaut te worden, alle de ge-

landen ende erfven totten clooster van Haren genampt Bethlehem gehoiende, soo die tegenwoordelick daertoe com-peterende geleyt sijn, enen tijt van ses jaeren, aen te vangen aen stoppeltijt op Bamis nae dato deser, d'een d'ander sonder middel achtervolgende, ende deselve landen oick de ses jaeren geëxpireert, wederom aen de stoppeltijt te verlaten. Is mede geconditionert, dat den bauman houden sal sterck gesin van knechts ende machden ende daertoe vijffthien off seshien beesten ten minsts om wel mist gemact te worden. Ende al voirwuijt hebben die twee ackerkens off hoofkens achter de kercke tot Haren gelegen met noch den moeshoff ende de wallen bij de clooster liggende. Sal oick proffiteren ende genieten het dorden gedeelte van ooft oft fruijt in den bongaerdts ende op de wallen staende sonder meer. Item sal op Bamis voirs. aenwerden alle dijcken, dammen, weteringhen, tochgraven ende alle schauwing binnenslants ende deselvighe tijt deser pachtinge in goeder reparatiën houden, dat het clooster noch die goederen daerbij in geenen schade en g-raken, gelijk oick van heyminghe ende andere tuininge (?), hoedanich die mochten wesen, op pene dat allen-scade ende interest daerbij te lijdene op hem huerling of pachter te verhalen. Item sal oick verplicht wesen tot reparatie van den huijse alle jaere té leveren twee vimmen schrieff ende coste ende dranck de werckluiden te versurgen (?), so wanneer aen den huijsē ijet getimmert of gerepareert mochten worden; ende des rentmeesteren verhuerdere sal de dachhueren betalen; gelijk oick den cost en den dranck te doen aen geene, die daer mochten commen dorssen, indijen dat men liet dorssen; item sal den pachter voor ijder mersgs haverlants, wanneer hij in weij gelecht wordt, alle jaer betalen ses gulden; ende alle jaer vijftich pooten te setten, mets hem die geleverd wordt. Dan en sal geen hout mogen hacken ofte houwen sonder preallable voirweten des rentmeesters. Ende sal oick altijts den rentmeester met peerden ende waghē gedienslich sijn. Voirts en ten lesten sal Hubrecht alles, wat totte bauwerie diendelijck is, also bouwen en met alle vlijt ende ernst, wie ende troue ende oprecht bouwman tschuldich is om doen. Dit alles geloven partijen hinc inde van punct tot punct tachttervolghen ende te onderhouden, onder verbant van hēne persoonen ende goederen, hebbende ende ver-crijgende.

Deselve tot dijen einde alle heeren, houderen ende ge-

richten wel expresselijck submitterende sonder alle argelist. Oirconde bij de contrahents neffs twee scepenen slants Meghen als Goirts Goirtsz ende Wolter Willems onderteekent opten XIII Juny XVIe darthien.

Is oick wel ondersproken, dat de schettingen ende scillingen halff ende halff betaalt sullen worden.

Oick vigilant te wesen, dat duer sijnen off sijns gesins toedoen geen ongemack van brand oft andersins aen den huijse ende geschiede oft anders dat Godt verhuede, alsulcke scade op hem te versuecken.

Actum ut supra

Subscriptum

Dese accoordt, quod attestor

Mercelis, secret.

BIJLAGE V.

Memorie van den Heere Prior. ¹⁾

Dat S. Eerw. gelieve van wegen de religieusen tot Graeve mitsgaders Joost Flemingh aan S. Hoochw. te doen onderdaenighe en fruntlicke gebiedenisse.

Ende daerbeneffens S. Hoochw. over te leggen, dat het clooster tot Haren mit het clooster tot Mariengraeff observatis observandis geduijrende de voorleden oorlogen is geunirt geweest, tot validiteijt vant welke oock heeft geintervenirt het consent van mijn hoochw. heere den bischop mitsgaders van den prince van Parma van wegen sijne majesteit van Spangiën.

Ende gemerct mit den tegenwoordieg presu(mpti)es, alle particuliere goederen moeten volgen hunne corpora;

Ende om dienvolgens te preveniren, dat de goederen des cloosters van Haren 't avont off morgen niet en soude worden geincorporeert bij graeve Maurits als heere der stadt Graeve en van den lande van Cuyck;

is bij de religieusen, mitsgaders die van haeren raeden, goet gefonden de goederen des cloosters van Haren te stellen in handen van de rentmeesters des graeven van Meghen om

¹⁾ Wie de Prior was, met het overbrengen dezer memorie aan den Bisschop belast, is niet vast te stellen. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat dit de Prior der Kruisheeren was van den Bosch of van St. Agatha.

bij hem geadministrert te worden op conditie, dat de voors. religieusen jaerlix uut de incomsten van de voors. goederen souden genieten de somme van twee hondert guldens.

Dan gemerct, de voors. religieusen van d'administratie ende betaelinghe des voors. rentmeesters ter werelt gheen contentement en hebben;

soo-consenteren deselve ende binnen teyreden, dat den voors. goederen datelich worden gestelt in handen van mijn hoochw. heere den bishop; om bij deselve mit kennisse van de voors. religieusen gestelt te worden eenen administrateur ten eijnde den voors. goederen opt hoochsten moegen verpacht worden;

ende dat S. Hoochw. gelieve aen den voors. religieusen jaerlix te doen utruchten den voors. somme van 2° guldens, om beheert te worden tot haeren nootdrufft, op conditie, dat het residuum sal worden geconverteert ad pios usus, in sulcker foegen als S. Hoochw. sal goet finden.

Actum Graeve den XVI Junij 1615.

Over versoeck van suster Martha van Steenhuys

J. Flemingh.

Suster Metken van Kessel,

Over versoeck van matersse en procuratersse als getuijghe

J. Flemingh.

BIJLAGE VI.

Reverendissimo in Christo patri ac domino, domino
Nicolao buscoducensi episcopo, Buscoducis.

Reverendissime in Christo Domine

Propter absentiam meam paternitatis vestrae literis respondere non potui, quare etiam atque etiam rogo, tarditati literarum paternitas vestra indulgeat. Quid equidem lectis praecedentibus literis voluntati ac desiderio reverentiae vestrae obtemperare intermissem, nisi morbus colicae passionis me vi sua detinuisset? Foundationis literas monasterii in Haren cum copia inventarii bonorum, jam secundo rogatus, paternitati vestrae satisfacere nondum posse me doleo, quia procuratrix hujus nostri coenobii — quae earum literarum custos est — invisendi sororem gratia in pagum Mil profecta est; hac ubi reversa fuerit mox vel misso nuncio vel ipse — si per valetudinem licuerit — literas ferre non desinam.

Quapropter paternitatem vestram obnixe rogo, ut huic non tarditati sed procuratricis absentiae ignoscat. Si qua in re denique paternitati vestrae servire potero, me semper ad obsequia sua quaecumque preparatissimum comperiet. Bene vale, reverendissime domine.

Graviae 10 Augusti 1615

Reverentiae vestrae ad obsequia paratissimus

J. Flemingh.

Domicilla de Steenhuys cum tota communitate Rev. vestram humillime resalutant.

BIJLAGE VII.

A Monsieur Flimmincq *a*). Secrét. à Grave

Monsieur Flimming, ce mot servirat seulement pour vous prier me faire ce plaisir de volloir délivrer au sieur van Campe, notre recepteur, tous les papiers, que poves avoir entre vos mains du cloitre que mes prédicesseurs ont fondé à Haren; et ce pour plusieurs raisons; et outre ce, que feres oeuvre méritoire pour les meouvemens, quy prodrions arriver cy après, vous me feres ung extremes plaisir, que je recognoistray, s'en offrantes les occasions, et espérant, que me feres ceste faveur, je me recomande en vos bonnes graces.

En hat. Disqué ce 21 de novembre 1615

Votre aff. à vous faire plaisir

le Conte de Megem.

BIJLAGE VIII, A.

Op huijden den thienden dach der maent van Novembris des jaers sesthienhondert vijffthien soo sijn suster Mechtelt van Kessel procuratersse vant clooster van Mariengraeff, geassistert mit Joost Flemingh, daertoe gemachticht bij 't voors. clooster, geaccordert mit mijn hoochweerdichsten heere Nicolaus Zosius, bisschop van 's Hertogenbosch in der foegen, dat de voorseijde procuratersse, in naeme als boeven, heeft gestelt ende stelt mits diesen in handen van Sijn

a) = Flemingh.

Hoochw. alle de goederen, eertijts toebehoort hebbende 't cloosterken van Bethleem, gefondert tot Haren, onder de graeffschap Megen, om bij Sijn Hoochw. geadministert te worden ad pios usus, mits nochtans aent voors. convent jaerlix uutreycckende den somme van twee hondert guldens, neffens den halven bongart ende twee leijersboems te betalen in twee termijnen, kersmis en Johannis midsoemer.

Dan van des termijnen vervallen sullen, soo haest Sijn Hoochw. sal geapprehendert hebben de possessie ende genieten de vruchten; alles geduijrende totdat Godt almachtich gracie mocht geven, dat het voors. cloosterken mocht worden opgetimmert en de hereedificert.

Des t'oirconde is diese bij Sijn Hoochw. ter eenre ende de voors. procuratersse mitsgaders Joost Flemingh ter andre zijde geteeckent.

Nicolas Bischoep van ts Hertogenbosch

Suster Metken van Kessel

J. Flemingh.

F. van Gestel, testes.

BIJLAGE VIII, B.

Alsoo. het cloosterken van Bethleem, gelegen tot Haren onder den graeffschap Megen, ten ofsienen van den voirleden bedroeffden oorlogen mit het convent van Mariengraeff, gelegen binnen der stadt Graeve, durch consent van der geestelicke ende wereltlicke obericheijt is geunirt ende verenicht, ende ter contemplatie, de voorschreven stadt Graeve tegenwoordich is onder de gehoorsamheijt van den staeten van de verenichde provinciën, mitsgaders graeff Maurits van Nassauen, die alle geestelicke goederen onder hair gebiet gelegen confisqueren ende tot haren profijte trecken. Om hetwelcke te voorcoemen ende preveniren, hebben de matersche, procuratersche, mitsgaders den gemeynen conventualen van beijden den voorschreven cloosters mit rijpe deliberatie van raede goet gefonden, de goederen vant voors. cloosterken van Bethleem, die toch sober ende geringh sijn, te stellen in handen van mijn hoogweerdichsten heere den bischoep van s Hertogenbossche onder conditie, dat Sijn Hoochw. de voorschreven goederen ten meesten oorbar ende

profijte sal doen administreren ende den voorschreven conventualen van Mariengraeff daervan jaerlix uutrichten den somme van twee hondert Carolusguldens ad twintich stuijvers tstück, mitsgaders den halven bongart mit twee lyerboemen, dairvoor S. Hoochw. voor sich ende derselver naecoemelinghen sich is obligerende. Daervan den eersten verschijndach sal wesen op Kersmis des jaers sesthienhondert ende sesthien, mits dat het residuum bij Sijn Hoochw. sal worden geemployert ad pios usus.

Alles geduijrende, totdat Godt almachtich gracie mocht geven, dat het voors. cloosterken mocht worden opgetimert ende hereedificert.

Aldus gedaen binnen s Hertogenbosch den 10 Novembris 1615.

Ende is des t'oirconde bij S. Hoochw. ter eenre ende de procuratersse van Mariengraeff als lasthebbende van de materssche ende gemeijne Conventualen des voors. cloosters ende Joost Flemingh als assistent en getuijghe beteeckent.

BIJLAGE IX.

Reverendissimo in Christo patri ac domino,
domino Nicolao, buscoducensi episcopo.

De bijgefoegde missive heb ick ontfangen van den heere graeven tot Megen, versoeckende overleveringhe van den pappieren en munimenten vant clooster tot Haren. Ick heb daerop geantwort, dat deselve waren gestelt in handen van U Hoochw. ende dat S. G. hem was abuserende int presuppost, naementlick dat zijn voorsaeten het voors. clooster niet gefondert hadden, maer wel eenen particulieren, daertoe de graeven van Megen niet anders hebben gedaen als consent gegeven tot de mortificatie van de goederen.

De bringer dieses, genaemt S. Roeloff van Os is waltgraeff des lants van Cuyck, collator wesende van eniegte beneficien tot Os, daarvan de munimenten en bescheijden duer eenen apostat verbrocht sijn. Ich bid U Hoochw. seer ootmoedelick, hem in sijn goet recht te willen favoriseren. 't Is een oprecht ende zeleux catholijck persoon, die met allen ijver is betrachtende de vermeerderinghe van de heylighe kercke. Ende daer ick U Hoochw. in eniegte saecken een onderdaeniegen

dienst (kan) bewijzen, daertoe sal mij deselve soo gereet vinden, als ick in der ewicheijt sal blijven.

Hoochweerdigste Heere

U hoochweerde onderdaenige dienaer

J. Flemingh.

Datum Graeve den 12 Decembris 1615.

BIJLAGE X.

In Haren den 22 Julij anno 1617.

Laurentius Nicolausz, woenende tot Gemert, timmerman van sijn ambacht, bij ons versocht tot visitatie van de huijsinge, staende op het clooster van Haren, seegt, dat die kelder, ramen, kuecken mitsgaders oyck den affhanck noch sufficient sijn nopende der timmeragie, maer datter gebreck is, eenen gevel te maecken tegen die huijsinge, alwaer gebreck sijn twee balcke, lanck 25 voeten, twaelf duym den ondersten balck dick ende thien duym; ende de bovensten thien ende acht. Den stryckbalck aen den gevel seven ende vijff duym. Ende soude oyck van doen sijn twee balcken van het scheergeboudt zeven ende sess duym dick; vier cromstijlen oijck seven ende sess duym; d'opschut van het caphout 22 voet lanck, vier en $3\frac{1}{2}$ dick ende 20 ribbe vier duym dick int viercant; item is noch van doen den affhanck, sonder te weten, wat daertoe zoude mogen gebreck sijn.

BIJLAGE XI.

Reverendissimo domino D. Nicolao Zoesio, episcopo buscoducensi meritissimo, domino suo observantissimo.
Pax Christi.

Posteaquam, reverendissime domine, propositum vestrum restaurandi monasterium in Haren cepit quibusdam innotescere, statim sese tres obtulerunt, una e beginasio, duae spirituales filiae, quae libenti animo paratae sunt, regulam isto loco observari solitam suscipere. Maturo autem ut id consilio inchoarent, personaliter ad pagum Harensem venerunt et locum visitarunt, qui illis plurimum placuit, ita ut ibi plene sese resolverint et statim reverendissimam gratiam vestram

desuper convenisse[nt nisi] absens fuisset. Quandoquidem autem pacifici hujus ten[taminis] incerta sit continuatio, certas quasdam requirunt conditiones. Prima est, ut primo anno non mutant habitum, sed vestiantur ut spirituales filiæ, ut interim in regula instruantur, quo elapso habitum assument et annum novitatus inchoabunt; et illo finito in loco isto professionem istius regulæ facient. Secunda est, ut jam ibi professæ et ob bella profugæ bonis iis gaudere possint, quocumque loco sese receperint. Tertia, ut inde villicus amoveatur, agrosque diversis elocare possint, ut domum propriae habitationi accommodare possint. Rogant insuper, ut reverendissimus dominus iis etiam consensum dominae comitissæ impetret — ad quam jure feudi locum pertinere arbitratur receptor — ne quidquid contradictionis ibi patiantur. Cum autem rumor hic ad aures sororum Graviae degentium pervenisset, statim excurrerunt et bona inde abstulerunt, non obstante arrestatione facta per forestarium loci. Putabam enim expediens fore reverendissimæ gratiæ vestræ significare prius, quid facto opus esset. Sed ipsæ neminem curare se aiunt; nam quod majus est, modo duæ ibi degunt simultantes in loco residentiam, qua de causa nobis incognitum; suspicamur tamen id eas facitare, ut grana inde avehere possint. Quid in his faciendum nobis sit, responsum reverendissimi domini expectabimus. Vale.

Scriptum ex Meghen, hac 19 Septembris anno 1618

Reverendissimæ vestræ gratiæ humillimus servus

Joannes van der Meulen

P(astor) in Meghen.

BIJLAGE XII.

Reverendissimo domino, D. Nicolao Zoesio, ecclesiae buscoducensis episcopo vigilantissimo, 's Hertogenbosch.

Reverendissime domine,

Adfuerunt mihi ex monasterio graviensi sorores conquærentes, quod prædiâ, quæ olim fuerunt monasterioli de Bethlehem in comitatu de Megen, jam apprehendantur a comite magano, non obstante eò quod et juxta foundationem, illo monasterio deficiente, bona ejus ad conventum graviensem redire debeant et insuper in translatione tam celesiasticorum quam sæcularium auctoritas intercesserit; unde et contractus

cum reverendissima gratia vestra initus est, ut ipsa bona illius ad certum vel incertum tempus fruatur et conventui graviensi solvat annue ducentos florenos.

Quam ob caussam et Silvamducis venerant, ut vestram reverendissimam gratiam convenirent, sed quia absenti loqui non potuerint, me adierunt rogantes, si quid eis possim ferre auxilii.

Et quia ego aliud non possum, scribo ad reverendissimam gratiam vestram, ut quum comes maganus catholicus sit, non gravetur reverendissima gratia vestra cum illo agere, ne se bonis ecclesiasticis occupandis interponat.

Pessime res ista geritur; periculum enim est evidens, ne haeretici, qui caetera graviensis conventus bona annotarunt, et his turbis excitentur et non solum haec annotare velint bona, sed et conventuales omnes — ut sunt importuni — monasterio exigant, bonisque privent.

Agat, quaeso, reverendissima gratia vestra in negotio isto, quod e re tum ecclesiae tum et conventus istius est et ne comes maganus, dum aliena et quidem ecclesiastica bona occupat, animam suam perdat.

Reverendissime domine, oro, ut Deus reverendissimam paternitatem vestram multo tempore conservet incolumem.

Ruraemundae, 4 Octobris anno 1618,

Reverendissimae paternitatis vestrae ab obsequiis,

Jacobus, episcopus ruraemundensis.

BIJLAGE XIII.

Int jaer ons Heeren duijsent sesshondert ende negenthien, den derden dach der maent Januarij, op welbehaghenisse, is veraccordeert, dat N. N. ontfanghen sal alle de goederen, toecomende het cloosterken van Bethleem tot Haren onder 't graeffschap van Meghen, des bisdoms van 's Hertogenbossche, om daeraff behoorlijcke reeckeninghe alle jaer te doen voir sijne committenten ende overmitts die groote onkosten, gedaen dese voirleden troublen bij het convent van Mariae-grave binnen de stadt van Grave int onderhouden van sess personen int voors. cloosterken van Bethleem eertyts geprofessiet, sullen de susteren vant voors. convent van Mariae-grave genieten het suiijver incomen van voors. reeckeninghe ter tijdt ende wijlen toe, dat sij sullen gecomen sijn

tot het getal van drie susteren ende bij alsulcken gevalle sal het voirs. incomen wederomme keeren tot d'oude fundatie van het cloosterken van Bethleem voirs., maer bijaldien de voirs. susteren al eer bij succes van tijde deur nieuwe aenneminghe quamen wederomme te vermeerderen, dat alsdan partijen contrahenten sullen sijn en blijven in deselve gerechtigheid ende actie, als sij voir date van dese waren. Ende de voirs. susteren sullen ter goede trouwe overbrengen alle de goederen, renten ende pachten, het voirs. cloosterken van Bethleem toecomende, waer die gelegen sijn ende geheven worden, om die geemployeert te worden tot restauratie vant voirs. cloosterken van Bethleem, soe voirs. staet, ende dit al sonder prejudisie van de gifte van een plaetse, die van wegghen de vrouwe gravinne van Meghen wordt gepretendeert, haer int voirs. cloosterken te competeeren, waerover resolutie van rechtsgeleerden sal worden versocht, blijvende ondertusschen partijen van alle sijden in haer recht en de gerechtigheid tot decisie van deselve rechtsgeleerden in haer geheel.

BIJLAGE XIV.

Alderweerdichste Heere,

Den heere pastoor van Berlecom ende ick verdunckt ons, niet noodich te sijn, te reijsen op Ruermonde om de saecke, U Eerw. bekent, dan dat tselve met brieven sal connen geschieden, te meer daer wat swaericheijt inne is maeckende om peryckel van de wegen, soe hebben een ample m(emori)e gemaect, die hier benefens ben seijndende, daer den secretaris van uwe Eerw. den brief genouch sal connen vuytmaecken, die ick bidde van goeden inck geschreven mach worden ende dat alles hertgrondelijck aan mijn heere van Roermonde mach gerecommandeert worden, jae, uwe Eerw. mach hem dese m(emori)e medeseijnden, daer hij alles genouch vuyt sal verstaen om sijne ordres in de brieven van credentie te schrijven, hoepe daer geen swaericheijt inne en sal maecken die te geven, te meer nu uwe eerweerde hem daerom is versoeckende ende dat is tot vermeerderinge van Godts dienst, ich hebbe bringer dezese gebeden, heer Gilis, om de brieven van uwe Eerw. te hebben om voirts die dan met seekere persoon nae Ruermonde te bestellen ende de

brieven van credentie te procureren met eenen goeden vrint, die daer is woonende, want dient met dese saecke wat te presseeren, om den oigst van dit jaer tot Haeren te mogen hauden, als mondelinge hebbe geseijt. Ende hopende, dat uwe Eerw. mij in alles sal seconderen, sal eijnden en blijven
 Alderweerdichste heere,
 Uwer Eerw. oetmoedigen dienaer
 C. van den Campe.

Bos, den 14 Octob. 1632.

Op de achterzijde staat: Sylvaducis 14 Oct. 1632.; a D. Carolo van der Kamme, drossard in Meghen; de fundando rursus monasterio in Haeren, scripsi. Rev^{mio} ruremondensi et commendavi totum negotium; misi ad illum copiam fundationis et attestaciones pastorum vici, novimus quod locus sit commodus etc. 15 Oct. 1632, per^o expressum D. Egidium, capellanum in S^{tao} Odae Roy.

(copia)

BIJLAGE XV.

Perillustris ac reverendissime domine.

In hac nostra communi miseria et ecclesiarum nostrarum afflictione etsi frequenter undis ac fluctibus agitamur suspiriorum et lacrymarum, non tamen regiminis clavus nobis est deserendus, sed quantum possumus bono omnium nostrarum consulendum, quod etiam causa est nostrae hujus scriptio- nis, quam brevem facio, quia ex adjuncto memoriali, quod totum negotium comprehendit, vestra reverendissima domi- natio facile intentionem nostram assequi poterit.

Comes et comitissa de Meghen — qui comitatus liber est et a Majoria exemptus, subjectus tamen jurisdictioni nostrae — instant serio, ut monasterium quoddam monia- lium, fundatum ab illorum praedecessoribus, in dicto comi- tatu in pago Haeren et translatum propter calamitates bel- lorum ad civitatem Graviam, tunc catholicam, cuidamque monasterio ibidem unitum, restituatur ad primum locum, tum quia unio non legitime facta fuit, tum quia, deficienti- bus suppositis omnibus, jus patroni et fundatoris periret et omnia bona tandem ad fiscum D. D. Statuum devolverentur. Quare ut haec dicti monasterii restauratio, quae magnae

utilitati ecclesiae Dei et comitatu i isti futura est, dulciori modo peragatur, optant a vestra reverendissima dominatione litteras credentiae pro quodam viro ecclesiastico, qui moniales istas Graviae existentes monendo induceret, quatenus sese partem non facerent, sed munimenta monasterii in Haeren, quae in illorum potestate sunt, nec unquam fisco tradita, consignent domino comiti, quatenus et conventus de novo instaurari et divinus cultus conservari possit. Et quia omnia in memoriali adjuncto plenius continentur, committo prudentiae vestrae reverendissimae dominationis reliqua, cui ut et ecclesiae Dei quantum compatitur ex mea calamitate quivis metiri potest. Deus optimus maximus vestram perillustrem ac reverendissimam dominationem et nos in nostris suspiriis spiritu consolationis et fortitudinis repleat.

Perillustris ac reverendissimae dominationis humilis servus ac frater

Frater ¹⁾ **Michael Ophovius Episcopus Buscoducensis**
Geldorpia, hac 15 Octobris 1632.
Episcopo ruremondensi.

BIJLAGE XVI.

Perillustris et reverendissime domine,

Receperam nuper literas vestras concernentes conventum de Bethlehem, quod olim fuit in Haren, comitatus megensis, quod volebat perillustris gratia vestra rursum illic aedificare. Distuli respondere, quia non eram de negotio isto informatus. Nunc autem post inquisitionem comperi, perillustrem gratiam vestram sinistre fuisse informatam. Neque enim verum est, quod comes megensis sit illius conventus fundator aut insignis aliquis benefactor, cum nihil aliud quam permiserit, ut sorores illo loco suis propriis impensis conventum istum inchoaverint et exstruxerint. Quod autem pretendit jus habere, quoties nova mater eligitur ²⁾, praesentandi unam personam, quam conventus sine dote teneatur assumere, de gratia ei concessum est, non autem ex jure foundationis.

Translatio autem ejus conventus ad oppidum Graviense non temere facta est, sed ex necessitate, consentientibus omnibus, quorum in eo consensus requirebatur.

¹⁾ Ophovius behoorde tot de Orde der Predikheeren, woonde tijdelijk te Geldrop.

²⁾ Vgl. noot op blz. 282 en verder blz. 315.

Ne vero bona, quae fuerunt conventus harenensis, una cum bonis conventus graviensis apprehendantur per status unitarum provinciarum, provisum est, tum quia cum bonis graviensibus non sunt annotata, sed, tamquam non illius conventus, seorsum relictā, tum etiam quia etiamsi mortuae sint sorores, quae tempore translationis vivebant, novas tamen aliquas personas titulo conventus harenensis coeperunt assumere, quae, si tempora id postulent, ex illis bonis, sive Graviae permanentes sive etiam, si necesse fuerit, inde migrantes in Haren, se poterunt sustentare. Ut vero ejus conventus bona alienentur propter novi conventus aedificationem, non est consultum, quia nec illorum pretium ad hoc sufficeret, nec etiam, si sufficeret, aedificata domo, favores haberent, unde se sustentarent. Hoc enim tempore si ecclesiasticae personae propria bona non habeant, facile invenientur, qui ea etiam, quae quovis modo acquirant, conentur detrahere, qui vero eis vivendi media suppeditare velint, non facile erit invenire. Unde licet perillustri gratiae vestrae intentio, quam suis literis indicabat, optima sit, circumstantia, tamen temporis et personarum et rerum antea gestarum non permittunt neque spondent, ut res ad illam intentionem perducī queant. Opto autem reverentiae vestrae perillustri una cum divina protectione et directione longam vitam.

Hac 15 mensis Aprilis anno 1633.

Perillustri gratiae vestrae servus in Domino,

Jacobus, episcopus ruremundensis.

Perillustri ac reverendissimo domino diocesis silvaeducensis episcopo vigilantissimo.

DE TROEBELEN IN HET BOSSCHE VICARIAAT TIJDENS DE OVERHEERSCHING VAN NAPOLEON I

DOOR

FERD. FRANSSSEN.

IV. TOT AAN DE BALLINGSCHAP VAN A. v. GILS EN G. MOSER.

NIEUWE MOEILIKHEDEN EN BEMOEILIJINGEN.

Namens hun aartsbisschop Dupont de Pradt zonden de vicarissen Huleu en Forgeur eene kennisgeving aan v. Camp, dat de Aartsbisschop van Mechelen den 21 Dec. 1811 de H. Wijding zou toedienen «avec offre d'amettre à son ordination ceux des sujets du Diocèse de Bois-le-Duc, qui lui seront envoyés par leurs supérieurs ecclésiastiques reconnus.» ¹⁾ De Heer van Camp zond deze missive door aan President van Gils met het verzoek op het aanbod in te gaan, «te meer wijl het anders den schijn zou krijgen, dat men deze aanbieding geringschatte of terugwees, ne neglexisse imo contempsisse videaris, door welke handelwijze de Aartsbisschop zich uiterst beleedigd zou gevoelen, wat tevens voor u en de uwen wel eens gevolgen zou kunnen hebben, die

---

¹⁾ Hs. Moser.

u zeer onaangenaam konden zijn. Volg dus mijn raad, u te goeder trouw gegeven». ¹⁾

Hoewel du Pradt gepreconiseerd was, wilde Pres. v. Gils zeker liever niet in aanraking komen met dezen kerkvoogd, allermintst door bemiddeling van v. Camp. De President ziet trouwens in het aanvaarden van zulk eene uitnoodiging de erkenning van 's Bosch als suffragaanbisdome van Mèchelen, tegelijk met de erkenning eener kerkprovincie, wier grenzen in strijd met de verordeningen van den H. Stoel getrokken waren; hij laat daarom den «Zeeereerw. Zeergel. Heer M. F. v. Camp, Priester en Licentiaat der Theologie» weten: «dat hij met ware erkentelijkheid de beide schriften ontvangen heeft, waarin aan de seminaristen de gelegenheid wordt geboden om de H. Wijding te ontvangen. Doch alle seminaristen tot één toe, die hiervoor in aanmerking komen, wenschen deze heilige en hoogst gewichtige plechtigheid uit te stellen, tot zij zonder vreeze en gevaar om een der beide machten te kwetsen de H. Wijding zouden kunnen ontvangen. Van het zoo welwillende aanbod zal dus deze maal niemand gebruik maken». ²⁾

't Bleef kalm na deze briefwisseling; was het wjl nieuwe verwikkelingen in 't vooruitzicht waren?

Die nieuwe kwestie betrof de vrijstelling der theologanten van militairen dienst. «Van den tijd af, dat v. Camp in 's Bosch was, wilde Napoleon geen theologant van de militaire conscriptie vrijspreken dan op voordracht van den «benoemden bisschop». ³⁾ Zulk recht om vrijstelling te verleenen had v. Camp gemeen met de overige Fransche Bisschoppen, zooals v. Gils opmerkt. ⁴⁾ Het gevoelen van het Seminarie hieromtrent was, dat de theologanten zich te dien einde tot van Camp mochten begeven, mits zij zorgden, hem in geen deele als «benoemd bisschop» te erkennen

1) Hs. Moser.

2) Relat. Act. Capt. A. v. Gils.

3) Hs. Smits.

4) Rel. Act. Capt. v. Gils: «Agnoscebat Gubernium in nominato suo Episcopo jus illud, passim Episcopis Gallicanis concessum, eximendi Alumnos studii theologiae a servitio militari.»

en hem dus ook niet «Monseigneur» te noemen. Dat liep in 't begin wel af». ¹⁾

En dit tot groote voldoening van deken Hoogaerts. Deze haastte zich in een brief aan den Vicarius gericht, toen deze «in 't Keizershof» te Mechelen verblijf hield, het goede nieuws mede te deelen. En teekenend is dit schrijven weer voor den schrijver zelf. Gedateerd Maart 1811 meldde de Deken:

«In al mijne bekommeringen is mij niets troostender dan van tijd tot tijd eenige tijdingen van U Hoogerw. te mogen ontvangen. — Wat Mijnheer v. C. aanbelangt ik ben er dus ver ten uitersten van voldaan. Hij heeft van de permissie nog geen gebruik gemaakt — zelfs weet hij nog niet, dat ik ze hem kan geven, — ik heb ze maar uit voorzorg gevraagd, gelijk ook die wegens de Grootte kerk. ²⁾ — Hij heeft aan zeven heeren van het seminarie: Peters, Coppens, van Baar, de Canter, van Moorsel, v. d. Hagen, van Erven, en aan twee die nog op de Rhetorica zijn, de Zeeuw en Verhofstad, die allen op de lijst der conscriptie staan een groot goed gedaan, met zich bij den keizer voor dezelve te adresseeren, waarop men vertrouwt, dat zij zullen vrijkomen; want daar was geen ander middel over. — Ik heb te goeder trouw, want dit werd er vereischt, verklaard, dat zij allen de vereischte bekwaamheden, vereischte teekenen van roep tot den geestelijken staat hebben. — Voor het overige kan ik U Hoogerwaarde verzekeren, dat hij voor U de grootste genegenheid en achting toont te hebben, — en zoo het mij voorkomt, zoekt hij niets anders, dan het goede en zooveel hij kan, het kwade te voorkomen. — Ik wenschte U Hoogerw. van dit alles te kunnen overtuigen en daar mede gerust te stellen.» ³⁾

Dit zelfde schrijven handelt nog over geldelijke zaken. In een «pro memorie» voor 't antwoord op dezen brief, antwoordt de Vicarius slechts op die geldelijke informaties, maar spreekt niet over Van Camp noch over de conscriptie. Opmerkenswaardig is deze zinsnede: «Dat men met het

¹⁾ Hs. Smits.

²⁾ Op deze passage komen wij later terug.

³⁾ Arch. Bisd. 's Bosch.

overige op de gewone wijze voortga en altoos indachtig is, dat «intestina sunt timenda», en daarom verbrand alles, wat van uw vrienden komt, en wilt niet meer *langs den gewonen weg*, noch de adressen met uwe hand, die bekend is, schrijven. In nood zend alles aan J. Vissers». ¹⁾

In de maand Januari van het jaar 1812 begonnen de moeilijkheden of liever de bemoeijkingen bij de aanvraag der militie-vrijstellingen. Een dertiental studenten van het jaar 1790 moesten die maand loten. Drie hunner begaven zich naar den Heer van Camp, om de vrijstelling aan te vragen. Enkelen hadden voor hoogen prijs een nummervwisselaar gesteld, anderen hoopten vrijstelling op een erken-den titel, weer anderen wachtten af en zagen toe.

De drie aanvragers worden eerst door den secretaris Stevens, later door v. Camp zelf met verwijten, die zij allerminst verdienden, begroet en hooren dan, dat er geen vooruitzicht op vrijstelling bestaat, tenzij de president van het seminarie als dusdanig eene schriftelijke aanvraag richt tot den «Hoogerwaarden Heer» als «Benoemd Bisschop van 's Bosch»; — als tweede voorwaarde eischt v. Camp, «dat de theologanten de Kathedrale Kerk van St. Jan openlijk bezoeken zullen.» — Maar daar het geweten zich tegen deze eischen verzette, geschiedde het eene noch het andere. ²⁾

Den 27 Jan. daags vóór de loting wagen eenige theologanten het opnieuw om den heer van Camp een bezoek te brengen.

En deze maal eischt deze alleen nog, dat de studenten zelf een verzoekschrift aan den «benoemden bisschop» richten. Een formulier zou de heer Verheijen, burgemeester, hun ter hand stellen. Men begeeft zich dan tot dezen en ontvangt de volgende formule, door den Burgemeester eigenhandig voor hen geschreven: ³⁾

¹⁾ Sinds 1803 kapelaan te Schijndel.

²⁾ Hs. Moser.

³⁾ Gecopieerd «ad lineam et ad litteram ex autographo» zooals v. Gils zelf er bij aantekent. Arch. Sem. Haaren.

J. v. Lith, Theologant.

Rosmalen den . . . .

Aan

den HoogEerwaarden Heer van Camp, benoemd Bisschop van den Bosch.

Hoogeerwaarden Heer!

Ik wende mij allernederigst tot Uw Hw. ten eijnde voor de conscriptie van de Classe van Vigo te worden geëxcuseerd. Ik zal altoos dit weldaad gedachtig, doen hetgeen in mijn vermogen is, ten eijnde mijne schuldige aanerkentenis aan UHW. te betuijgen. —

Ik heb de eer met verschuldigden eerbied te zijn

HoogEerwaarden Heer

UHwaarden gehoorsamen Dienaar

J. v. Lith. 1)

Maar de studenten meenen bij nader inzien of gepleegd overleg, ook dit stuk niet met gerust geweten te kunnen indienen. Denzelfden avond kregen echter degenen, die in Den Bosch verbleven, bericht, dat zij zich met hunne ouders onmiddellijk bij den Heer v. Camp te vervoegen hadden. De theologanten Coppens en Colen gingen vergezeld van hun vader tot dezen. En nu wenscht de Heer v. Camp beiden geluk, verklaart, dat zij vrij zijn van de militie en beveelt hun de blijde tijding aan hunne collega's mede te deelen; hij verlangt slechts, dat hem behalve een doopextract tevens een bewijs van studie en gedrag worde overgelegd.

Den 28sten wordt de loting gehouden; en den volgenden dag presentieren de theologanten zich met de gevraagde bewijzen bij den Heer van Camp. Maar . . . nu vordert deze opnieuw van allen, dat zij zijne waardigheid schriftelijk erkennen zullen.

---

1) 't Is wellicht deze van Lith, van wien Smits in zijn Handschrift verhaalt: «Een theologant, van Lith genaamd, geboortig van Rosmalen, gaf hem den naam van *Sinjoor*, een toenaam der Antwerpenaars en kreeg alzoo zijne vrijstelling.» Zonder eenig blijk van goed- of afkeuring wordt dit feit vermeld. Waarschijnlijk is toch de handelwijze van dezen theologant hem door zijne Overheid kwalijk genomen. In een lateren, ongedateerden brief van Provicarius de Wijs, onder den schuilnaam «Martinus» geschreven aan Smits (Arch. Sem. Beekvliet), treffen wij deze zinsnede aan: «Van Lith heeft Wpensdag zijn eerste Misse gedaan, is wederom in het Seminarie, hope het wel mag schicken.»

«Wij kunnen dit niet zonder tegen ons geweten te handelen», — is het antwoord.

Dan mengt zich ook deken Hoogaerts in deze treurige zaak. Met pastoor Staessen assisteerde gewoonlijk de deken den Heer van Camp bij het examen, dat vóór de vrijstelling aan de theologanten werd afgenomen. Hij tracht de theologanten te overreden, en hun het geoorloofde der erkenning te bewijzen.

Hadden niet 105 bisschoppen op het Concilie van Parijs deze waardigheid in den Heer v. Camp erkend? Werd zij niet erkend door de geestelijke bestuurders van andere streken in dit gewest? En als voorbeeld worden aangehaald: Borret, pastoor van de Reek en commissaris van den ouden bisschop van Luik voor het district van Ravenstein en Megen, Pater Lenntjes, Dominicaan missionaris van Nijmegen en commissaris voor Mgr v. d. Velde, bisschop van dat gewest, vroeger van Roermond; Pater Gilis, Provinciaal der Recollecten in Megen, tegelijk Missionaris of pastoor en deken in Ammerzode. («Dezelfde autoriteiten waren ook reeds door den Heer v. Camp genoemd», merkt Moser na bovengenoemde opsomming aan. ¹⁾ Ten slotte stelt hij hun een eigenhandig geschreven formule van dezen inhoud ter hand: ²⁾

's Bosch 29 Jan. 1812.

Monseigneur,

Daar ik voornemens ben den geestelijken staat te aanvaarden, neem ik de vrijheid van UHoogw. te verzoeken, om mij van de militaire conscriptie te bevrijden, zullende mij altoos ten uitersten verpligten; blijvende met de meeste hoogachting

Monseigneur

UHoogw. onderdanige Dienaar

Adres: à Monseigneur

l'Evêque nommé de Bois-le-Duc.

¹⁾ Hs. Moser.

²⁾ Ex autographo: Arch. Sem. Haaren.

Noch het gezag van den deken, noch dat van de aangehaalde autoriteiten kon de theologantén bewegen, «zoodat er slechts één enkele geweest is, die den «benoemden bisschop» eene vrijstelling vroeg, maar die ook vóór zijne H. Wijding schriftelijk zijn ergernis herstelde.» ¹⁾

«Allerlei kwellerijen van den kant der Regeering, en de daarbij hooge kosten tot verkrijging eener vrijstelling beïnvloedden spoedig het getal dergenen, die zich voor de H. Wijding voorbereidden». Zoo schrijft van Gils. En vervolgt dan: «Een geheel verkeerden indruk maakte op de studenten de spreek- en handelwijze van een aantal aanzienlijke personen, die in het gevoelen (van den president) niet deelden; van de kerkelijke overheden van andere streken, die zich naar de gevorderde voorwaarden schikten, en van eenige pastoors, zelfs van ons Vicariaat, die de angstvalligheden van den president weinig gegrond vonden. Al die verschillende gevoelens worden den kweekelingen ingeprint en hun ouders, vrienden en begunstigers. Dat schokt ten zeerste hun hart, verwacht hun hoofd, vernietigt den studiegeest en de regeltucht en vermindert bij eenigen den eerbied en de achting voor de bestuurders des Seminarie, — terwijl deze van den anderen kant onvermijdelijk het vertrouwen der vurigste geloovigen zouden verliezen, indien ze rekkelijk waren op de beginselen, of den minsten schijn aannamen hen toe te naderen, die de Kerk knevelen.» ²⁾

Het gevolg van dit alles?

«De Theologanten, welke in de requisitie vielen, verlieten het Seminarie, ten einde niet genoodzaakt te wezen van den Heer van Camp vrijstelling te vragen, en dan om de weigering van hem als benoemd bisschop te erkennen, veel meer moeilijkheden te duchten te hebben in het stellen van een plaatsvervanger. — Diegenen, welke in hunne studie ver genoeg gevorderd waren om de H. Wijding te ontvangen, begonnen den moed op te geven van ooit daartoe te geraken,

¹⁾ Relatio Act. Capt. *v. Gils*, zie aantekening omtrent J. v. Lith, blz. 358.

²⁾ Rel. Act. Capt. *v. Gils*.

en verlieten ook grootendeels het Seminarie, zoodat, indien hieromtrent geene gunstige verandering gekomen ware, in het kort de heeren Professoren alleen in het Seminarie zouden geweest zijn.» ¹⁾ — Zoo dachten ook de collega's van Smits. In een brief van Prof. H. de Bont ²⁾ lezen wij o. a. «Wegens een nieuwen professor hier is nog niets beschikt . . . om de onzekerheid hoe lang het hier nog duren zal; want de moed en hoop van wijding is thans door de gezegdens van Stevens, door de strenge behandeling van de heeren van Mechelen en andere tijdsomstandigheden geheel benoemen zoodat, bijaldien ook het Gouvernement ons niet verjaagt, met groote reeden de vernietiging of geheel verval te vreezen is.» ³⁾

Deze opeenstapeling van bezwaren en moeilijkheden wierp van Gils in de grootste verslagenheid. In een «memorie» aan den H. Stoel opgezonden, vraagt hij een oordeel over zijn ziens- en handelwijze, zooals Allard verhaalt. ⁴⁾ Maar te betwijfelen valt, of eenig antwoord v. Gils bereikt heeft. De gevangenschap van Pius VII zal de spoedige toezending bemoeilijkt hebben; weldra zou de ballingschap van den President deze vrij onmogelijk maken.

PRESIDENT A. V. GILS EN PROF.
G. MOSER IN BALLINGSCHAP.

Wanneer Smits ons het feit heeft medegedeeld, dat President van Gils en diens trouwe medestrijder G. Moser den 15 Juni 1812 op de Prefectuur ontboden werden om hunne

¹⁾ Hs. Smits.

²⁾ Arch. Sem. Beekvliet, *Beekvliet's Eeuwfeest*, blz. 14.

³⁾ Uit denzelfden brief van Prof. de Bont blijkt ons de gezindheid van Stevens tegenover de theologanten en hun Seminarie: «Als de heer Sanders (theologant) zeide, dat hij om de ondankbaarheid van eenigen, — welke Stevens voorgaf de redden te zijn, dat hij de Seminaristen tot erkentenis van van Camp praamde, — van de gunst van vrijpraak niet scheen te moeten beroofd zijn, kreeg hij antwoord, dat, vermits hij drie jaren in de *verleidende principia* van het Seminarie onderricht was, zijne gevoelens genoegzaam te kennen waren, en dat dit genoeg was om van hen die erkentenis zoo streng af te vorderen; en dat alle degenen, die naar de wijding gingen dezelfde erkentis zouden moeten doen om door van Camp van den minister autorisatie te bekomen, die alle requesten verwierp, tenzij die door Monseigneur werden ingediend.»

⁴⁾ t. a. p. blz. 290.

brieven van deportatie in ontvangst te nemen, schrijft hij, dat hierdoor «een uiterste verslagenheid ontstond zoo in het Seminarie als in het geheele Vicariaat», en voegt daaraan toe: «Eenieder wist, dat dit was om de organisatie volgens het Decreet van Napoleon in te kunnen voeren, aan hetwelk deze twee mannen bijzonderlijk in den weg stonden.»

Reeds den 2^{en} Mei had de President een verhoor ondergaan bij den Prefect. 1) De vragen, die hem toen gesteld werden, hadden betrekking op de volgende punten: het erkennen van den «benoemden bisschop»; de vrijstellingen der studenten en de wijding der theologanten; de bemoeilijking van deken Hoogaerts en pastoor Staessens («sed ridet ipse praefectus», teekent van Gils bij dit laatste punt aan.) 2)

De nieuwe dagvaarding deed het ergste vreezen. Zij was gericht tot President v. Gils en Professor Moser afzonderlijk en luidde: «Monsieur . . . . , vous voudrez bien vous rendre dans mon cabinet lundi, quinze de ce mois, à huit heures du matin pour recevoir l'ordre, que le gouvernement m'a chargé de vous donner.»

Op den bepaalden tijd komen beide bij den Prefect aan en . . . . . Maar laten wij het Moser zelf verhalen. Hoe kort zijne aantekeningen zijn, deze zijn toch volledig genoeg om ons een overzicht te geven van het gebeurde.

«De brief» (bij Dr v. d. Velde gevonden en waarvan reeds vroeger sprake was) «was een der redenen, waarom wij den 15^{en} Juni 1812, de president en ik, tot ballingschap veroordeeld zijn.»

Zonder eenige voorafgaande beschuldiging of verdediging wordt door den Prefect Frémin de Beaumont de veroordee-

1) Zie ook Allard, t. a. p. blz. 404.

2) Hs. Moser. «Den 28 Majj zyn moeten compareeren voor den Prefect van den Bosch de Eerw. Heeren Vermeulen, van Cuyk en van der Heijden welkers kerken in den Bosch gesloten waaren, dog die nog dienst mochten doen in huys en de zieken bedienen, — hun wierd gevraagd, waarom zy geen dienst mogten doen in de Kathedraal, zy hebben eenparig geantwoord, dat zy zulks niet konden doen zonder permissie van hun geestelyke overheid, die zy niet en hadden, — alsdan wierd hun alle pastoreele en priesterlyke functie hoegenaaamd door den Prefect verboden.» *Gesch. Bladen*, Deel I, Afl. 4, blz. 17, 21.

ling tot ballingschap voorgelezen. Dan eerst deelt hij mede enkele bezwaren tegen ons ingebracht. ¹⁾ Het eerste bestond daarin, dat onze leer niet in overeenstemming was met de Gallicaansche leer. Tegen welke opwerping wij inbrachten, dat wij er steeds op uit waren om de *katholieke leer* te verkondigen en dit naar beste weten ook steeds gedaan hadden. Het tweede bezwaar was: ons werd de schuld gegeven, dat de kathedraal niet bezocht werd door de katholieken. Wij antwoordden: Dat wij zelf te dien einde wel niets hadden gedaan, ¹⁾ maar toch steeds van gevoelen waren geweest, dat het bezoeken dezer kerk, zoolang onze geestelijke overste er zich tegen verzette, ongeoorloofd was, en deze onze meening hadden wij ook aan wie ons daaromtrent ondervroeg, medegedeeld. Op de derde plaats werd ons de schuld gegeven dat de Bisschop van 's Bosch bij de geloovigen niet in eere was. De Regeering stond er op, dat *haar bisschop* de verschuldigde eere bewezen werd. « Le Gouvernement veut faire respecter son Evêque », zeide de Gouverneur. Ons antwoord: Den Heer van Camp achten wij als een waardig priester en als een oud vriend, dien wij sinds 30 jaren kennen. « 't Was mijn voorganger », zeide Moser, « als professor der Theologie in het Bissch. Seminarie van Antwerpen. » Wij zijn steeds bereid hem onderdanigheid te bewijzen op elke wijze, maar het geweten verbiedt ons in hem te erkennen eene hoedanigheid, die door kerk noch paus in hem erkend wordt.

Ten laatste werd ons voorgehouden: La gouvernement vous soupçonne tous deux d'être chargés du gouvernement spirituel du ci-devant Vicariat de Bois-le-Duc. — In ons antwoord hierop werd het bezit der rechtsmacht, welke ons naar het vermoeden der Regeering was opgedragen, noch ontkend, noch erkend. Slechts gaven wij toe, dat de Vicarius Apostolicus reeds vroeger op eenige priesters enkele faculteiten had overgedragen, b. v. aan de landdekens sommige dispensaties: aan de professoren van het seminarie het examineeren

¹⁾ Hs. Moser.

²⁾ Het vroegere verbod ging van den Provicarius de Wijs uit.

der wijdelingen, het in bediening zenden van priesters en het voorzien bij plotselinge noodzakelijkheid in de geestelijke bediening eener parochie. — Aldus Moser in zijn Handschrift.

Een viertal bladzijden van zijn Manuscript wijdt Prof. Moser verder aan zijn reis en ballingschap. Vindt men overigens in het Handschrift geen verdeeling in hoofdstukken, maar over 't algemeen slechts losse aantekeningen, bij uitzondering is boven dit eenige « hoofdstuk » ook een soort van opschrift geplaatst in den vorm van de volgende officiële aanschrijving:

Préfecture des Bouches du Rhin,

Le Préfct du Département des Bouches du Rhin,
Baron de l'Empire, Chevalier de la Légion d'honneur,

En exécution des ordres du gouvernement défend au Sieur Moser, adjoint du Directeur du Séminaire de Saint Michels-Gestel de continuer l'instruction ecclésiastique, lui ordonne, de se retirer dans deux jours du dit Séminaire et de se rendre à Malines, où il restera en surveillance jusqu'à nouvel ordre, et lui déclare, que si par l'effet de sa sortie le Séminaire se dissoût, il sera considéré et traité comme coupable d'avoir troublé l'ordre public. A son arrivé à Malines le Sr. Moser se présentera devant M. le sousprefect.

Donné à l'hôtel de la préfecture
le 15 Juin 1812.

Frémin de Beaumont.

Dag na dag teekent Moster verder met een enkel woordje aan zijn reis, verblijf, een of andere ontmoeting enz. Wij nemen daaruit thans slechts over, dat de president, die een zelfde schrijven ontvangen had als Moser, met dezen den 20^{en} Juni de grens overschreden heeft en het land der ballingschap betrad.

Later zou ook kap. Moors, de vroegere gezel van den Vicarius, bij hen gevoegd worden. ¹⁾

¹⁾ Men leze ook omtrent de gevangenis der sympathieke ballingen: *Anth. v. Gils*, door Allard, blz. 207.

Belangrijk voor ons is echter de wijze, waarop in het geestelijk bestuur van ons Vicariaat voorzien werd, toen zij, die met de uitvoering der jurisdictie belást waren, als ballingen het Vicariaat verlaten hadden. Hierover in het volgend artikel.

Wat het bestuur van het Seminarie aangaat, — indachtig de bedreigingen door den prefect geuit, indien door hun vertrek het Seminarie zou ontbonden werden, hadden de President en Moser, gebruik makende van hun gezag, als President aangesteld: J. H. Smits, den professor der Theologie; Ph. v. d. Ven als professor der Philosophie en H. de Bont als professor van de Schriftuur en de Godgeleerdheid.

«De deportatie van de twee superieuren had in het Seminarie de grootste ontsteltenis te weeg gebracht. Ieder dacht, dat de geheele dissolutie van het Seminarie voor de deur stond. Degenen, welke door toedoen van van Camp waren vrijgesproken van de requisitie, vreesden vooral, dat zij in een schismatiek Seminarie zouden moeten gaan wonen of soldaat worden. Dezen vroegen of verkregen allen verlof om hunne ouders te gaan raadplegen.

«De prefect had zich in de stad uitgelaten, dat deze deportatie geschied was, dewijl in het Seminarie een leer werd voorgedragen strijdig met de leer der Fransche Kerk.

«Dit deed velen twijfelaars de oogen opengaan; deze zeiden: «Nu zien wij wel, dat zij ons geloof willen veranderen en andere leeringen invoeren.»

«De standvastige kloekmoedigheid' der twee ballingen vóór hun vertrek aan den dag gelegd, had ook den besten indruk gemaakt op de geestelijkheid en de geloovigen, die op deze wijze tegen alle verleiding meer en meer werden gesterkt». ¹⁾—

En hier zijn wij gekomen aan het tweede gedeelte onzer geschiedenis, waarin wij volgens opgezet plan ²⁾ het Handschrift-Smits zoo nauwkeurig mogelijk zullen volgen, terwijl wij daarbij die authentieke bescheiden zullen overleggen, die het verhaal kunnen aanvullen en bevestigen.

¹⁾ H. Smits.

²⁾ Zie Inleiding blz. 84, 85.

POI.RTERS

DOOR

H. N. OUWERLING.

De beroemde Zuidnederlandsche volksschrijver Pater Adrianus Poirters is de oudste zoon uit het huwelijk van Jan Adriaens P. en Wilhelmina, dochter van Jan Verhoelinck; dit huwelijk werd gesloten te Oisterwijk 20 Juni 1604. (Doo- en trouwboeken Oisterwijk, berustende in 't gemeentehuis aldaar. Uittreksels daaruit zijn medegedeeld door H. J. Allard in zijn Pater Adrianus Poirters S. J. Amst. 1878, blz. 132. Ik heb die registers ook zelf ingezien in 1916.)

Jan Adriaens was, toen hij met Wilhelmina Verhoelinck huwde, weduwnaar. Zijn eerste vrouw was Jenneken, dochter van Jan Hixspoons (ook geschreven Hixspoir); zij stierf te Oisterwijk 11 Febr. 1604.

Omstreeks 1800 lag er nog in de kerk te Oisterwijk een eenvoudige grafzerk met dit opschrift in kapitalen :

Begravenisse Van
Ian Adriaen Poorters
Starf Anno 16
Den
En Ienneken HixSpoors
syn Huisvrov starf
den 11 Februari
anno 1604.

Uit dit huwelijk zijn me 3 kinderen bekend: 1° Mr. Cornelis, vice-plebaan te 's Hertogenbosch en van 13 Dec. 1629 tot 1633? pastoor te Boxtel, 2° Laureyns en 3° Jan (ged. te

Oisterwijk 21 Apr. 1602). Veilig kunnen we echter aannemen, dat er uit dit huwelijk meer kinderen zijn geboren. Mr. Cornelis moet zeker voor 1590 geboren zijn. In 1613 kreeg hij in de St. Pieterskerk te Vucht het beneficie van O. L. V., Anna en Joseph. Hij was toen reeds priester (Schutjes V, 844.) Jan schijnt jong gestorven, want 10 Juni 1613 wordt van Jan Adriaens weer een zoon Johannes gedoopt en in een Bossche schepenacte van 1626, waarbij Jan Adriaens Poirters optreedt als weduwnaar van Jenneken Hixspoir, wordt enkel gerept van twee zoons, Cornelis en Laureyns. (Zie het artikeltje: de Oisterwijksche Familie Poirters van A. v. Sasse van Ysselt in Tax. 1908, blz. 193.)

In het album novitiorum wordt achter de namen der ouders van Pater Poirters de toevoeging geschreven «mediocris fortunae». Allard maakt hieruit de gevolgtrekking, dat de ouders «eerzame lieden waren, rijker aan hemelsche dan aan aardsche schatten» etc.

Uit hetgeen we van Jan Adriaens Poirters weten, moeten we besluiten, dat hij tot de gegoede, aanzienlijke ingezetenen der vrijheid Oisterwijk behoorde. Hij stuurt een zijner zoons, Cornelis, naar Leuven, die er van terugkeert als baccalaureus; een anderen zoon, Adrianus, den lateren schrijver van het beroemde «Masker», doet hij op 't Jezuiëten-college te 's-Hertogenbosch. Het plaatsen van een zerk op 't graf zijner vrouw, die in de kerk ter aarde wordt besteld, wijst mede op gegoedheid en aanzien. De grafzerk is geteekend door den bekenden Boxtelschen landmeter Hendrik Verhees (geb. te Boxtel 9 Nov. 1744, aldaar overl. 23 April 1813), wellicht, omdat hij in Jan Adriaen Poirters een zijner voorzaten meende te zien; althans hij voelde zich verwant aan de familie Poirters uit Helmond.

Verhees heeft een handschrift nagelaten, waarin teekeningen voorkomen van de meeste tijdens zijn leven bestaande Noordbrabantsche kerken. Aan dit handschrift zal de Heer J. Heeren uit Helmond binnenkort in Taxandria een artikel wijden.

Uit 'tgeen wij zoal gevonden hebben, kunnen we 't volgende genealogische staatje samenstellen:

Johannes Porters.

Adriannus, wonende te Oisterwijk, was in 1561 geld schuldig aan het Groot Zieken-gasthuis te 's Bosch.

Jan × 1re Jenneken Hixspoors Jansdr. † te Oisterwijk 11 Febr. 1604, begraven in de kerk aldaar.

Mr. Cornelis, pastoor te Boxtel, werd in 1633 scholasticus te Oirschot en stierf waarschijnlijk in 1651. (Zie Schutjes, V, 270.)	In 1617 komt een L. P. als kapelaan te Veghel voor. Mogelijk kan dat deze geweest zijn.	Laureyns Jan, ged. 21 April 1602.
---	--	--------------------------------------

2^e × Wilhelmina Verhoelincck Jansdr. 20 Juni 1604.

Adriannus, ged. te Oist. 2 Nov. 1605, † te Mechelen 6 Juli 1674, schrijver o. a. van het «Masker.»	Joseph ged. 1607	Johannes 1613	Maria 1618	Arnoldus 1621
--	---------------------	------------------	---------------	------------------

Zie o. a. mijn art. Biogr. Woordenb. III.

LEESTAFEL.

Dr. Thomas J. A. J. Goossens. Franciscus Sonnius in de Pamfletten. Bijdragen tot zijne Biografie. 's Hertogenbosch, G. Mosmans Zn. 1917. Proefschrift (blz. 233 + 88* + VIII), prijs *f* 4.25.

Volgens de circulaire, die de redactie van dit tijdschrift in September 1916 verspreidde, hebben de « Bossche Bijdragen » ten doel het publiceeren o. a. van « 3° korte besprekingen of aankondigingen van nieuw-verschenen boeken of artikelen belangrijk voor die geschiedenis » (van het Bisdom van 's Hertogenbosch).

Toevallig mag het genoemd worden, doch verdiend is het zeker, dat het proefschrift van ons geacht redactielid, Dr. Th. Goossens, het eerst voor eene bespreking in aanmerking komt. Eene vluchtige doorlezing toch van dit proefschrift maakt reeds begrijpelijk niet alleen, dat dit doorwrochte werk aan den Schr. er van, in aanmerking genomen zijne veelvuldige andere bezigheden, menig jaar van studie en arbeid moest kosten, doch ook, dat het hem vanwege de faculteit der letteren der universiteit van Amsterdam bij zijne promotie het praedicaat « cum laude » bezorgde.

Het oorspronkelijke plan eene volledige biografie van Franciscus Sonnius, den eersten Bisschop van 's Hertogenbosch, te schrijven heeft de auteur uitgesteld, mede om de moeilijke oorlogsomstandigheden, die een rustig onderzoek in Belgische archieven onmogelijk maken. Afgesteld is dit plan echter niet. Als onderdeel van en in voorbereiding tot die volledige

biografie koos de Schr. Sonnius in de Pamfletten tot stof voor zijn proefschrift.

Bij de voorstelling van dit proefschrift aan de lezers ben ik door ons program tot een korte bespreking of aankondiging gehouden.

Vier pamfletten, waarin Sonnius of herhaaldelijk genoemd wordt, of die onmiddellijk tegen Sonnius zijn geschreven, worden vooral besproken tegelijk met de opdracht van zijn Biënkorf door Marnix van St. Aldegonde aan Sonnius gedaan.

Den haat van alle hervormingsgezinden had Sonnius op zich geladen door zijn inquisiteurschap en door zijn bemoeiingen voor de oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden. In de opdracht van den Biënkorf wordt hij vooral bespot om zijn ijveren voor de Katholieke Kerk en zijn weerlegging van een Calvinistische geloofsbelijdenis.

Een nauwkeurig onderzoek stelt de Schr. in, wat Sonnius en den nieuw-benoemden bisschoppen, zijn maaksel, of den anderen aangevallen personen terecht kan worden ten laste gelegd, welke beschuldigingen een kern van waarheid bevatten, doch zeer overdreven worden, en wat als vrucht te beschouwen is eener ongebreidelde fantasie.

Hier vooral komt den Schr. zijne groote belezenheid, zijn nauwkeurig onderzoek tot zelfs in de archieven te Rome te hulp om in een bezadigd oordeel met overweging van alle omstandigheden de mate van schuld of ook herhaaldelijk de onschuld uit te spreken.

Het bewijs wordt geleverd, dat Henricus Geldorpius de schrijver is van de vier pamfletten. Dit bewijs te leveren was zeer moeilijk. Geldorpius heeft door pseudoniem of anoniem te schrijven, door valsche dateering, door verzwijging van drukplaats alles aangewend, om onvindbaar te blijven. Toen hij niettegenstaande deze voorzorgen toch als Schr. van twee dezer pamfletten werd verdacht en reeds een banvonnis ten zijnen laste had, heeft hij alle schuld trachten te ontkennen nog wel in de akten van zijn proces. De Leidsche Prof. Blok wanhoopte dan ook, dat het zekere bewijs zou kunnen

geleverd worden, dat Geldorpius de twee bewuste pamfletten geschreven heeft. Ook Dr. Pijper, die nog wel die twee pamfletten opnieuw uitgaf, meende bezwaar te moeten maken. Toch is dit bewijs den Schr. volkomen gelukt. Hoeveel moeite en scherpzinnigheid was echter noodig om ieder gegeven daartoe op te sporen, de waarde van elk afzonderlijk niet te overschatten en toch den onbevooroordeelden lezer de vaste overtuiging bij te brengen: « Ipse est », hij heeft het gedaan. Dit betoog te lezen is een vermaak voor fijnproevers.

Hoe gunstig steekt Sonnius af tegenover zijn beschuldiger! Geldorpius, misschien meer toevallig te Geldrop geboren, want zijn vader was een Kleefsch soldaat, is een lastig on-dankbaar mensch, de hervorming toegedaan, doch zonder vaste geloofsovertuiging, een spotter en niet zelden een lasteraar. Sonnius een krachtig voorstander der Katholieke Contra-Reformatie, een man uit één stuk, een wijs inquisiteur, die ook tot zachtheid pleit, waar de omstandigheden dit gedoogen, van een streng zedelijk leven eindelijk, al wordt hij in dit punt door den onzedelijken Geldorpius belasterd. De groote Sonnius is van beteekenis niet alleen voor de geschiedenis van ons bisdom maar voor geheel de Nederlanden. Voor onze noordelijke provinciën als inquisiteur. Menige bijzonderheid over zijn inquisiteurschap wordt hier meegedeeld en de vaste aanstelling van Sonnius als inquisiteur onder allerlei tegenstrijdige meeningen juist gedateerd. Voor Holland en België is hij van groote beteekenis als de bewerker van de oprichting der nieuwe bisdommen, voor België in het bijzonder als Bisschop van Antwerpen.

Reeds in dit boek wordt ons de figuur van Sonnius voldoende duidelijk afgeschilderd. Als man van zijn tijd wist hij nog niet geheel van zich af te zetten het idee, dat een bisschop als prins der Kerk zich omgeven moet van grooten luister, die indruk maakt op het gewone volk en vandaar wordt hem « pompeusheid » verweten. Die praal vorderde natuurlijk een ruime bezoldiging, waarvoor Sonnius dan ook bezorgd was, welke zorg zich soms uit in klachten over zijne

armoede. Dit alles zal echter meer worden afgewerkt in de volledige biografie van Sonnius, welke de Schr. van dit proefschrift ons belooft en die wij verlangend verwachten.

Nog op ééne bijzonderheid dient gewezen. Het gelukte den Schr. de hand te leggen op een exemplaar van een pamflet van Geldorpius, dat een unicum is in de geheele Nederlanden, voor zoover kon worden nagegaan. Het is: *Sonnii . . . adversus novos episcopos . . . querela* van 1567. Dit pamflet was verscholen in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, bij een ander pamflet van Geldorpius gebonden en niet in den catalogus dier boekerij opgenomen. Dewijl nu twee pamfletten van Geldorpius opnieuw zijn uitgegeven door Dr. Pijper, een ander in een voldoende aantal exemplaren is bewaard gebleven, heeft de Schr. de goede gedachte gehad *Sonnii . . . querela* opnieuw uit te geven als Bijlage I, blz. 1*—64*. In het werk zelf wordt het in chronologische orde, waarin het op de derde plaats komt, besproken in het geheele tweede hoofdstuk of blz. 44—88.

Den Schrijver bieden wij onzen hartelijken gelukwensch aan met zijn voltooiden arbeid en wenschen hem een zelfde succes met Sonnius' biografie.

v. H.

Naar aanleiding van een concept-reglement, voorgesteld voor het bewaren der oude archieven bij de Ned. Herv. Kerk, geeft fr. D. van Adrichem O. F. M. eenige opmerkingen omtrent de zorg voor onze kerkelijke archieven. *De Katholiek*, Dl. CLI (1917), blz. 193-198.

G. A. Meyer O. P. publiceert een belangrijken brief van *P. Michael Ophovius O. P.*, den lateren bisschop van 's-Hertogenbosch, aan den kardinaal-secretaris der Congregatie de Propaganda Fide, van 15 Maart 1625, waarin hij een korte schets van zijn leven geeft en verslag doet van de gevangen-

schap, die hij gedurende 21 maanden in Den Haag heeft ondergaan. *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, Dl. XLII (1916), bl. 61-73.

Korte mededeelingen over de restauratie van den ouden kerktoren te *Heumen (G.)*, in eigendom toebehoorend aan de gemeente. *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, Jrg. IX (1916), blz. 126.

Dr. P. C. de Brouwer over « Twee (Hilvaren)beeksche Humanisten », nl. *Joannes Goropius Becanus* (1518-1572) en *Gulielmus Fabius* (Willem Boonaerts) † 1590. *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 4 Nov. 1916.

De stedelijke archivaris van Den Bosch, H. Ebeling, geeft blz. 11 vlg. in zijn *Verlag betreffende het archief en het museum van 's-Hertogenbosch over het jaar 1916* de juiste opschriften der grafzerken, in 1915 op het terrein van het *Groot Zieken-gasthuis te 's-Bosch* gevonden. Daarbij zijn o. a. die van Meester Matheus Wilmssz († 20 Maart 1572), pastoor van de Gasthuiskerk, en van Heer Henrick van der Clooster, priester aldaar.

Uit de papieren van P. Adrianus van Gestel S. J. geeft L. v. Miert S. J. in de *Studiën*, Dl. 88 (1917), blz., 257 « een herinnering aan de latijnsche school te *Eindhoven.* »

In het Hervormingsnummer der *Studiën*, October 1917, teekent L. v. Miert S. J. den grooten Nijmegenaar *Petrus Canisius*, als « bestrijder der Hervorming », waartoe hij gebruik kon maken van een nieuwe, ter perse liggende biografie van den Zalige van de hand van P. Braunsberger.

Eed van de kanunniken der St. Stephanskerk te *Nijmegen* in 1672 door J. K. *Navorscher*, 1916, blz. 463-466.

Beschrijving der gratzkerken en rouwborden in de oude kerk te *Batenburg* en eenige verdere wetenswaardigheden. *Gelre. Bijdragen en Mededeelingen*, Dl. XX (1917), blz. XXIX-XXXIV.

In *Archiv für Reformations-Geschichte*, XVI (1917), S. 65-77, handelt Remigius Stölzle over den Nijmegenaar *Gerard Geldenhauer*, « ein unbekannter Erziehungstheoretiker der Reformationszeit », naar aanleiding van zijn geschrift: *Institutio scholae Christianae. Frankfurti apud Christianum Aegenolphum. Anno MDXXXIII, Mense Septembri.*

Taxandria, Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis en Volkskunde, Jrg. XXIV (1917) bevat o. m.:

Lambertus Greeve, schoolmeester, coster en voorzanger te *Blaarthem en Gestel*, door C. Rijken, blz. 18-24, 58-68.

Aanteekeningen betrekkelijk Noordbrabantsche R. K. Geestelijken, door Ch. Verreyt. Een alfabetische opsomming van eenige honderden bidprentjes, waarvan de data (zijn die altijd betrouwbaar?) hier worden opgegeven, blz. 69-77, blz. 105-114, 140-149, 203-212.

Het gilde van St. Jan Baptist te *Duisel* door C. Rijken, blz. 129-137, 182-188.

Bijna te zelfder tijd, dat de weleerw. heer C. Zwijsen in dit tijdschrift (blz. 241-244) een mededeeling deed over een Nederlandschen kelk uit de 15de eeuw in Zuid-Amerika, schreef de weleerw. heer L. v. Miert S. J. daar eveneens over in het Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, 1917, blz. 120-124.

Uit dat artikel, hetwelk ook een foto van den kelk geeft, blijkt, dat het opschrift, dat door den eerw. heer Zwijsen slechts vluchtig kon worden opgenomen, moet luiden:

Desen kelic behoert Jan en Wouter van Outheusden om te dienen in hoer capelle van Sinte Katharina te Woercum ghemaect int jaer MCCCCLXXV. Ora pro eo.

Pater v. Miert bewijst t. a. p., dat deze Jan en Wouter van Outheusden vereenzelvigd moeten worden met de gebroeders Jan van Oudheusden en Wouter van der Eycke, genaamd van Heusden of van Oudheusden, die in de laatste helft der 15de eeuw aan het hof van Philips den Goeden den post bekleedden van kamerknecht en juwelier en respect. $\pm$ 1479 en $\pm$ 1504 overleden zijn.

In de *Echo van het Zuiden* schrijft J. v. d. Hammen Nicz. te Besoijen opstellen over de [protestantsch-]kerkelijke geschiedenis van *Waalwijk* n. I, 22 April 1917 — n. XIII, 25 November 1917.

J. Louisa A. Terpstra, *Nijmegen in de Middeleeuwen*.

In deze Amsterdamsche dissertatie (1917) komen ook eenige gegevens voor over de kloosters, de broederschappen, de kapellen en kerk te *Nijmegen* in de middeleeuwen.

Dr. H. P. Coëster, de St. Catharina- of Kruiskerk te 's-Hertogenbosch. *Bulletin van den Oudheidkundigen Bond*, Jrg. X (1917), blz. 227-229.

Th. G.

NUYENS-FONDS.

Het bestuur van het Nuyens-Fonds brengt ter kennis, dat als nieuwe prijsvraag wordt uitgeschreven:

« Een geschiedkundig overzicht van de denkkeelden omtrent godsdienst en kerk bij de Noord-Hollandsche, 16de eeuwse Humanisten, met name Murmellius, Cornelius Crocus, Alardus Amstelredamus en Martinus Duncanus. »

Voor deze prijsvraag stelt het bestuur een prijs van f 500 beschikbaar, met een eere-diploma. Zij, die naar deze prijsvraag wenschen mede te dingen, zijn verplicht hun manuscript, in zijn geheel en duidelijk leesbaar, portvrij aan den voorzitter te zenden, uiterlijk 1 Januari 1920.

De prijsverhandelingen moeten bij voorkeur niet geschreven zijn met de eigen hand van den steller; zij mogen niet door hem onderteekend zijn, doch moeten gekenmerkt worden met eene zinspreuk en vergezeld gaan van een verzegeld briefje, dezelfde spreuk tot opschrift voerende en waarin des schrijvers naam en adres eigenhandig zijn opgegeven. De bekroonde en niet bekroonde prijsverhandelingen behoeven niet te worden teruggezonden aan de inzenders. Eene prijsverhandeling kan slechts worden bekroond, indien zij door een Katholieken Nederlander is saamgesteld. Bij voorkeur worde zij geschreven in het Nederlandsch. De beslissing over de toe te kennen prijzen berust wederom bij een door het Doorluchtig Episcopaat te benoemen jury van vijf personen.

Dr. J. V. DE GROOT O. P.,
Voorzitter,
Singel 154, Amsterdam.

Dr. JOS. SCHRIJNEN,
Secretaris, Utrecht.

20 December 1917.

In de onlangs gehouden bestuursvergadering van het Nuyens-Fonds zijn in de vacatures, ontstaan door het overlijden van de heeren jhr. mr. Victor de Stuers en mr. Arn. H. M. van Berckel, gekozen de heeren dr. H. F. M. Huybers en J. F. M. Sterck. Het bestuur is nu als volgt samengesteld:

Dr. J. V. de Groot O. P., voorzitter; dr. Jos. Schrijnen, secretaris; J. F. M. Sterck, penningmeester; Mgr. J. J. Graaf; mr. F. J. M. A. Reekers; jhr. mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt; dr. H. F. M. Huybers.

KRONIEK VAN HET BISDOM 'S BOSCH 1917.

I.

Einde 1917 telde het Bisdom 's Bosch 488373 katholieken, verdeeld over 276 parochiën. De zielzorg werd uitgeoefend door 276 Pastoors, 66 Rectoren, 279 Kapelaans en Assistenten.

DEKENATEN.	Aantal parochiën.	Aantal katholieken.	Aantal H.H. Communieën in 1916. 1)	Aantal dergenen, wien in 1917 het H. Vormsel werd toegeediend. 2)
's Bosch	6	30.681	941.500	2.054
Asten	11	15.768	392.440	1.020
Bladel	12	8.246	354.160	734
Boxtel	18	38.403	1.006.454	3.435
Cuijk	22	24.933	790.495	2.499
Druten	19	19.482	438.800	1.536
Eindhoven	26	52.171	1.369.739	4.685
St. Geertruidenberg	18	34.903	796.750	3.511
Helmond	12	28.418	655.580	1.934
Heusden	13	13.648	336.155	1.033
Nijmegen	23	58.760	1.515.075	5.084
Oirschot	10	14.136	543.795	1.082
Oss	16	25.671	567.995	1.890
Ravenstein	19	20.440	580.210	2.850 3)
Tilburg	13	56.034	1.487.753	5.256
Valkenswaard	16	19.119	375.544	2.703
Veghel	14	20.261	670.020	1.196
Zalt-Bommel	8	7.299	164.400	1.037
	276	488.373	12.986.865	43.539

1) Gegevens over 1917 zijn nog niet verstrekt.

Het getal H.H. Communieën, over het geheele Bisdom berekend, is nog altijd stijgende:

In 1912: 9.734.597; — in 1913: 10.746.183; —
in 1914: 11.886.643; — in 1915: 12.457.755.

2) Overeenkomstig het besluit der Prosynodale Vergadering van 7 Nov. 1916, worden in het vervolg de kinderen gevormd, zoodra zij tot de eerste H. Communie zijn toegelaten. Om tot dien toestand te komen, werd in 1917 door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen het H. Vormsel toegeediend in alle dekenaten aan alle kinderen, die op 1 Januari 1917 den leeftijd van negen jaren bereikt hadden.

3) Hierbij inbegrepen 662 van het Belgisch Vluchtoord te Uden.

II.

NIEUW OPGERICHTE PAROCHIËN.

1. H. Antonius van Padua te Nijmegen (Groesbeeksche Weg) bij akte van 15 Juni 1917, met ingang van 20 Juni 1917. Zie onder III, 2.
2. H. Maria-Visitatie te Budel-Schoot bij akte van 15 Juni 1917, met ingang van 24 Juni 1917.
3. H. Hart van Maria en Vincentius à Paolo te Tilburg (Gasthuisstraat) bij akte van 30 Juni 1917, met ingang van 6 Juli 1917.
4. H. Hart van Jezus te Gestel en Blaarthem bij akte van 31 Augustus 1917, met ingang van 2 September 1917.

III.

KERKWIJDINGEN.

1. 7 Mei parochiekerk van den H. Lambertus te Haaren (bij Oisterwijk).
2. 20 Juni parochiekerk van den H. Antonius van Padua te Nijmegen (Groesbeeksche Weg). Zie onder, II 1.
3. 8 Augustus parochiekerk van den H. Joannes den Dooper te Balgooy en Keent.
4. 1 October parochiekerk van den H. Antonius van Padua te Ewijk.

NOTA. Consecrator van deze vier kerken: Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Titulair-Bisschop van Danaba, Coadjutor van den Bisschop van 's Bosch. Relieken van de HH. Martelaren Eustachius en Maximianus.

IV.

BEKEERINGEN.

215 Andersdenkenden bekeerden zich tot het R. K. Geloof. ¹⁾

¹⁾ De mobilisatie gaf ongetwijfeld aanleiding tot dit groote getal bekeerlingen, waarvan het meerendeel militairen waren uit het Noorden van ons land. Van 1910—1916 beliep het getal bekeerlingen:

1910: 47, — 1911: 55, — 1912: 60, — 1913: 67, —
1914: 41, — 1915: 112, — 1916: 155.

V.

VERANDERINGEN IN HET PERSONEEL DER
DIENSTDOENDE GEESTELIJKHEID.

1. STERFGEVALLEN.

NAMEN	LAATSTE BEDIENING	OVERLEDEN
P. J. v. d. Heuvel	Past. Den Dungen	3 Jan.
F. C. v. d. Heijden	» Macharen	24 »
B. F. Arts	» Ledeacker	2 Feb.
W. D. Kerssemakers	» Helenaveen	13 Mrt.
L. J. v. Leur S. J.	Em.-Kap. Nijmegen (H. Ignatius)	13 » te Nijmegen
J. S. Maas	Past. Heeswijk	16 Mrt.
G. E. v. d. Bosch	Em.-Past. v. Liessel	23 April te Boxmeer
A. Spierings	Past. Elshout	23 April
H. M. Eras	» Berkdijk	27 »
Mgr. J. B. Franken	Deken en Past. Oirschot	25 Juni
J. P. v. d. Crommenacker	Past. Lithoijen	25 Aug.
W. A. Beekhuijzen O. P.	Kap. Neerbosch	13 Sept.
N. F. Elsen	Past. Het Hout	15 »

2. BENOEMINGEN, VERPLAATSINGEN ENZ.

NAMEN	VORIGE BEDIENING	NIEUWE BEDIENING	MET INGANG VAN:
J. P. van den Heuvel te Tilburg		Kanunnik van het Kathedraal Kapittel	7 Jan.
J. A. van Lieshout	Past. Woudrichem	Past. Cromvoirt	12 Jan.
F. J. J. van der Eerden	Rector Rosmalen (Coudewater)	» Woudrichem	id.
C. J. Zwijsen	Priester Tilburg	Rector Rosmalen (Coudewater)	id.
J. F. J. de Klijn	Kap. Tilburg (Besterd)	Past. Den Dungen	19 Jan.
A. A. Verberne	» Strijp	Kap. Tilburg (Besterd)	id.
G. Vos	» Maashees	» Strijp	id.
J. P. H. A. van Coll	Priester Seminarie	« Maashees	id.
A. J. M. van Erp	Kap. Cuijk	Rect. Tilburg (Moederhuis Zusters v. O. L. Vr. Moeder v. Barmh.)	id.

NAMEN	VORIGE BEDIENING	NIEUWE BEDIENING	MET INGANG VAN:
H. P. van Riel J. Groenen	Kap. Veldhoven » Haaren (bij Oisterwijk)	Kap. Cuijk » Veldhoven	19 Jan. id.
M. van der Linden	» Overloon	» Haaren	id.
J. M. J. van Bergen	Ass. Cromvoirt	Kap. Overloon	id.
A. F. de Louw	Priester Tilburg	Rector Geldrop	id.
W. F. van Scheijndel O. F. M.	Ass. Nijmegen (H. Franc.)	Eervol ontslag	8 Feb.
L. A. J. Klüken O. F. M.	Kap. Leiden (O. L. Vr. Onb. Ontv.) (Bisdóm Haarlem)	Ass. Nijmegen (H. Franc.)	id.
A. H. Geurts	Kap. Woensel (H. Antonius)	Past. Macharen	9 Feb.
P. A. C. M. van Riel	Kap. Gemonde	Kap. Woensel (H. Antonius)	id.
W. E. P. van Leeuwen	Tijdelijk buiten bedie- ning	Kap. Gemonde	id.
A. van Hout	Kap. Rosmalen	Conrector Tilburg (Moederhuis Zusters van O. L. Vr. Moeder v. Barmh.)	id.
G. M. de Grood	Kap. Diessen	Kap. Rosmalen	id.
M. Schut	Ass. Tilburg (Gasthuis- straat)	» Diessen	id.
J. F. A. van Erp	Kap. Afferden	Rector Berchem	13 Feb.
J. A. van der Vaart	» Oeffelt	Past. Ledeacker	16 Feb.
W. A. C. Simonis	» Someren	Kap. Oeffelt	id.
B. Vermeer	Ass. Tilburg (Gasthuis- straat)	» Someren	id.
A. J. M. van Dijck	Kap. Helvoirt	Rector Tilburg (Gast- huisstraat)	2 Mrt.
M. H. J. Princen	Priester Tilburg	Kap. Tilburg (Gasthuis- straat)	id.
Th. S. C. A. Matthijsen	Priester Tilburg	id.	id.
G. Vierboom	Kap. Grave	Kap. Helvoirt	id.
A. de Vries	» Beugen	» Grave	id.
P. J. J. Welting	Priester Tilburg	» Beugen	id.
P. L. J. van den Heuvel Ord. Praem.	Ass. Helden (Bisdóm Roermond)	Past. Heeswijk	26 Mrt.
A. C. J. van Haaren	Ass. Helenaveen	» Helenaveen	30 Mrt.
J. B. A. Wirtz Ord. Praem.	Priester Abdij Berne te Heeswijk	» Oudheusden en Elshout	7 Mei
J. H. P. van Enschoot	Vicarius St. Anthonis	» Berkdijk	11 Mei
A. J. van Gemert	Kap. Berkdijk	Vicarius St. Anthonis	id.

NAMEN	VORIGE BEDIENING	NIEUWE BEDIENING	MET INGANG VAN:
F. J. H. Boex	Deken van Bladel	Eervol ontslag	15 Juni
C. P. Verstappen	Past. Reuzel	Deken van Bladel	17 Juni
A. A. J. M. O'Reilly	Kap. Nijmegen(H. Aug.)	Deservitor Nijmegen (Groesbeeksche Weg)	20 Juni
J. C. F. Janssen	» Loon-op Zand	Kap. Nijmegen (Groesb. Weg)	id.
G. H. Daandels	» St. Oedenrode	» id.	id.
J. H. M. Knegtel	» Geldrop	» Nijmegen(H. Aug.)	22 Juni
A. M. van Tilborg	» Schaik	» Geldrop	id.
F. W. J. Houbraken	» Lierop	» Schaik	id.
J. A. van Berkel	Priester Seminarie	» Lierop	id.
W. H. Damen	Priester Seminarie	Kap. Loon-op-Zand	id.
M. van de Ven	id.	» St. Oedenrode	id.
J. J. C. Bijnen	id.	» 's Bosch (St. Petrus)	id.
J. Bekkers	id.	Ass. Bladel	id.
A. Verbakel	Rector 's Bosch (Zusters v. d. H. Car. Borr.)	Past. Budel-Schoot	24 Juni
Mgr. J. van Brussel	Deken van St. Geertrui- denberg, Past. Raamsdonksveer	Eervol ontslag	1 Juli
H. van de Ven	Past. St. Geertuidenberg	Deken van St. Geertrui- denberg	2 Juli
H. J. Berkelmans	» Luyks-Gestel	Past. Raamsdonksveer	6 Juli
J. P. F. A. Janssen	Rector Vught (Voorburg)	Deservitor Luyks- Gestel	id.
A. J. M. van Dijk	Rector Tilburg (Gast- huisstraat)	Pastoor aldaar	id.
Dr. C. F. X. Smits	Kap. Tilburg (Hoefstr.)	Vicarius Vught (Voorburg)	id.
A. van den Broek	» Asten	Kap. Tilburg (Hoef- straat)	id.
J. M. A. M. Arnold	» Heusden	» Asten	id.
A. J. C. van den Heuvel	» Dreumel	» Heusden	id.
N. W. van der Hagen	Rector Budel (Liefde- gesticht)	» Dreumel	id.
M. H. J. Princen	Kap. Tilburg (Gasthuis- straat)	Rector Budel (Liefde- gesticht)	id.
L. J. W. I. Hasselbach	» St. Geertuidenberg	Kap. Tilburg (Gasthuis- straat)	id.
A. J. van Sambeek	» Waalwijk (H. Joes.)	» St. Geertruidenberg	id.
J. A. M. Panken	» Strijp	» Waalwijk(H. Joes.)	id.
P. Pulskens	Ass. Strijp	» Strijp	id.
E. J. J. Kocken	Kap. Uden	» Tilburg (Gasthuis- straat)	id.

NAMEN	VORIGE HEDIENING	NIEUWE BEDIENING	MET INGANG VAN:
Th. S. C. A. Matthijsen	» Tilburg (Gasthuis- straat)	» Uden	6 Juli
Jhr. L. H. M. van Rijckevorsel van Kessel	Past. Moergestel	Deken van Oirschot	9 Juli
H. Chr. M. Freijssen	Kap. Eindhoven	Past. Oirschot	13 Juli
A. N. M. J. van Dijk	» Best	Kap. Eindhoven	id.
H. G. Becx	» Cuyk	» Best	id.
J. H. A. Zijlmans	Priester Seminarie	» Cuyk	id.
F. D. de Louw	id.	» Afferden	id.
C. J. M. Eras	Ass. Gestel en Blaarthem (H. Lamb.)	Past. Gestel en Blaarthem (H. Hart v. Jezus)	2 Sept.
W. J. van Kessel	Kap. 's Bosch (H. Cath.)	Rector Vught (Mariaoord)	7 Sept.
P. J. C. Manders	» Boxtel (H. Petrus)	Kap. 's Bosch (H. Cath.)	id.
A. G. M. Smits	Priester Seminarie	» Boxtel (H. Petrus)	id.
J. C. van Roy Ord. Praem.	Kap. Vlijmen	Past. Lithoyen	10 Sept.
W. van den Boom	Priester Abdij Berne te Heeswijk	Kap. Vlijmen	id.
J. Th. J. Welter	Kap. Neerbosch	Eervol ontslag	13 Sept.
Ord. Praed.			
B. G. C. ten Brink	Ass. Neerbosch	Kap. Neerbosch	id.
Ord. Praed.			
A. H. J. A. Janssens	Priester Klooster Huis- sen (Aartsb. Utrecht)	Ass. Neerbosch	id.
Ord. Praed.			
P. E. van Leeuwen	Kap. Millingen	Kap. Helmond (H. Lamb.)	14 Sept.
A. E. J. van Erven	» Bergharen	» Millingen	id.
J. M. C. Castelijns	Tijdelijk buiten bedie- ning	» Bergharen	id.
J. P. J. Strijbosch	Kap. Tilburg ('t Heike)	Past. Het Hout	5 Oct.
G. W. van der Heijden	» Nuenen	Kap. Tilburg ('t Heike)	id.
G. A. van Elk	» Dussen	» Nuenen	id.
J. J. Pulles	» Lieshout	» Dussen	id.
J. P. F. Smijers	» Oploo	» Lieshout	id.
J. F. A. van Erp	Rector Berchem	» Oploo	id.
H. H. Geevers O. F. M.	Past. Ammerzoden	Eervol ontslag	13 Oct.
J. J. H. Trienekens	Vicarius Klooster Heer- len (Bisdom Roermond)	Past. Ammerzoden	id.
O. F. M.			
G. M. Bonnike S. J.	Past. Nijmegen (H. Ign.)	Eervol ontslag	16 Oct.
C. F. van Meerendonk S. J.	Kap. Nijmegen (H. Ign.)	Past. aldaar	id.
E. H. Verhoeven S. J.	Rector Nijmegen (H. Jozef)	Eervol ontslag	id.
F. J. Beysens S. J.	Past. 's Hage (H. Ther.) (Bisdom Haarlem)	Rector Nijmegen (H. Jozef)	id.

NAMEN	VORIGE BEDIENING	NIEUWE BEDIENING	MET INGANG VAN:
J. H. Wennink S. J. L. Th. Schlattmann S. J.	Ass. Nijmegen (H. Ign.) Kap. 's Hage (O. L. Vr. Onb. Ontv.) (Bisd. Haarlem)	Eervol ontslag Kap. Nijmegen (H. Ign.)	16 Oct. id.
Th. C. Helsloot S. J.	Rector Velp (Mariën- daal)	Ass. Nijmegen (H. Ign.)	id.
G. A. van den Burg Ord. Praed.	Kap. Rotterdam (H. Dom.) (Bisd. Haarlem)	» Neerbosch	18 Oct.
E. Stulemeyer O.-F. M. G. M. Schuurmann O. F. M.	Kap. Zalt-Bommel » Bolsward (Aarts- bisdom Utrecht)	Eervol ontslag Kap. Zalt-Bommel	13 Nov. id.
F. P. van Hemert O. F. M.	» Gouda (H. Jozef) (Bisd. Haarlem)	Ass. Ammerzoden	id.

VI.

PRIESTERWIJDINGEN.

Den tweeden Juni diende Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, in opdracht van Z. D. H. Mgr. W. van de Ven, het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerwaarde Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren:

NAMEN	GEBORTEDATUM		GEBORTEPLAATS
Theodorus Henricus Gerardus van Amstel	21 Juli	1892	Berchem
Johannes Joseph Cornelius Apollinus Bijnen	12 Maart	1892	Aalst
Ignatius Canisius Maria Broekman	24 Juli	1892	Nijmegen
Gerardus Michaël Josephus Cox	24 April	1893	Oss
Woutherus Henricus Damen	5 Jan.	1893	Hilvarenbeek
Joannes Wilhelmus Aloisius Kuyte	15 Jan.	1893	Oss
Everardus Hieronymus van Mol	9 Juli	1892	Nieuwkuik
Ernest Joseph Rath	9 Nov.	1892	Veghel
Lodevicus Jacobus de Rooij	27 Nov.	1891	Vessem
Gerardus Adrianus van Rooij	6 Juni	1892	Udenhout
Adrianus Gerardus Maria Smits	10 Dec.	1891	's Bosch
Martinus van de Ven	28 Maart	1893	Wintelre
Theodorus Arnoldus Cornelis Ignatius Wolters	12 Sept.	1890	Heesch (bij Oss)
Joachim Hendricus Adrianus Zijlmans	14 Febr.	1891	Raamsdonksveer

VII.

KLOOSTERHUIZEN.

November 1917 waren er in het Bisdom 87 van elkander onderscheiden religieuze Orden en Congregaties gevestigd. De 32 mannelijke telden 80 huizen met ongeveer 2353 kloosterlingen (geprofesten, novicen en postulanten); de 55 vrouwelijke 237 huizen met ongeveer 6633 zusters.

A. MANNELIJKE.

1. Orde der Cisterciënsers, te Nieuwkuik: 16. ¹⁾
2. Orde van Premonstreit, te Heeswijk: 47.
3. Orde van het H. Kruis, te St. Agatha en Uden: 65.
4. Orde der Predikheeren, te Langenboom en Nijmegen (2):
± 50.
5. Orde der Minderbroeders, te Megen en Wijchen: 136.
6. Orde der Broeders van O. L. Vrouw van den Berg Carmel, te Boxmeer en Oss: 73.
7. Orde der Eremieten van den H. Augustinus, te Eindhoven: 34.
8. Orde der Minderbroeders Capucijnen, te 's Bosch, Handel, Helmond, Tilburg en Velp: 170.
9. Orde der Hervormde Cisterciënsers (Trappisten), te Tilburg: 58 (en tijdelijk te Leende: 45).
10. Sociëteit van Jezus: te Nijmegen (2) en Velp: 163.
» » » (Fransche Provincie), te Gemert: 8.
11. Congregatie van den Allerh. Verlosser, te 's Bosch: 35.
12. Congregatie der HH. Harten van Jezus en Maria en der Gedurige Aanbedding van het Allerheiligste Sacrament (Picpus), te Grave, Kaatsheuvel en Vierlingsbeek: 102.
13. Congregatie der Augustijnen van de Assumptie, te Boxtel: 26.
14. Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria (moeder-

¹⁾ Dit eindcijfer geeft het getal kloosterlingen aan, dat elke Orde of Congregatie in hare verschillende huizen van het Bisdom telt.

- huis te Scheut), te Vught: 20 (en tijdelijk te Haaren bij Oisterwijk; 19).
15. St. Joseph-Congregatie voor Vreemde Missiën van Mill-Hill, te Tilburg: 14.
  16. Missionarissen van Afrika (Witte Paters), te Boxtel (2): 45.
  17. Genootschap van het Goddelijk Woord (moederhuis te Steijl), te Uden: 27.
  18. Congregatie der Missionarissen van het H. Hart van Jezus, te Tilburg: 62.
  19. Gezelschap van Maria van den Zaligen Montfort, te Oirschot: 52.
  20. Congregatie van den Heiligen Geest, te Gemert: 17.
  21. Congregatie der Priesters van het Allerheiligste Sacrament, te Hatert: 41.
  22. Congregatie der Missionarissen van de H. Familie, te Grave (moederhuis, het andere huis is tijdelijk opgeheven), Goirle (Nieuwkerk) en Kaatsheuvel: 93.
  23. Congregatie van de Priesters van het Hart van Jezus, te Asten: 15.
  24. Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo, te 's Bosch en Nijmegen: 31.
  25. Congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis van Maria (moederhuis te Maastricht), te St. Michiels-Gestel, Helmond, Nijmegen, Veghel en Waalwijk: 104.
  26. Congregatie der Fraters van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, te Tilburg (moederhuis en 4 succursaalhuizen), 's Bosch (2), Boxtel, Cuijk, Deurne, St. Michiels-Gestel, Goirle, Grave, Oisterwijk, Oss, Raamsdonksveer, Reuzel, Udenhout, Vlijmen en Vught: 565.
  27. Broeders van O. L. Vrouw van Lourdes (moederhuis te Oostacker), te 's Bosch (3), Rosmalen en Vught: 135.
  28. Broeders van Liefde (moederhuis te Gent), te Stratum: 16.
  29. Broeders Alexianen, 'te Son: 3.
  30. Congregatie der Broeders Penitenten der Reguliere Derde Orde van den H. Franciscus, te Handel (moederhuis) en Udenhout: 57.

31. Broeders van de Onbevleete Ontvangenis te Drunen: 17.
32. Broeders van den H. Norbertus te Elshout: 9.

B. VROUWELIJKE.

1. Orde van O. L. Vrouw van den Berg Carmel, te Boxmeer (2): 55.
2. Orde van de arme Clarissen, te Ammerzoden en Megen: 80.
3. Zusters van Liefde «Dochters van Maria en Jozef», te 's Bosch (moederhuis en 2 succursaal-huizen), Best, St. Michiels-Gestel, Liessel, Nuland, Orthen, Vlierden en Waalre: 239.
4. Zusters van de H. Maagd, genaamd «Het Gezelschap J. M. J.» te 's Bosch (moederhuis en 2 succursaal-huizen), Baardwijk, Batenburg, Berlicum, Besoijen, Boxmeer, Boxtel, Drunen, Druten, Engelen, Gemonde, Heeswijk, Heeze, Helvoirt, Lithoijen, Millingen, Nederasselt, Nijmegen (2), Nuenen, Schaik, Vierlingsbeek, Vlijmen, Waalwijk, Waspik, Zevenbergen (2) en Zevenbergsche Hoek: 798.
5. Zusters van Liefde van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, te Tilburg (moederhuis en 5 succursaal-huizen), Aarle-Rixtel, Asten, Beek bij Nijmegen, Beuningen, 's Bosch, Budel, Cuyk, Deest, Diessen, Dussen, Eindhoven, St. Geertruidenberg, Geffen, St. Michiels-Gestel, Grave, Groesbeek, Helmond (2), Heusden, Hilvarenbeek, Kerkdriel, Leende, Liempde, Made, H. Maria-Polder, Moergestel, Nijmegen, Oerle, Oss, Stiphout (2), Stratum, Strijp en Udenhout: 1585.
6. Zusters van Liefde van Jezus en Maria, Moeder van Goeden Bijstand, te Schijndel (moederhuis), St. Anthonis, Beek bij Helmond, Beers, Berchem, Berkdijk, Boekel, Donk, Den Dungen, Eersel, Geldrop, Gestel en Blaarthem, Haps, Het Hout, Lage-Mierde, Lieshout, Loon-op-Zand, St. Oedenrode, Oijen, Raamsdonk, Raamsdonksveer, Rosmalen, Son, Tongelre, Woensel (2), Wijbosch en Zeelst: 608.

7. Zusters Penitenten Recollectinen te *Oirschot* (moederhuis en 2 succursaal-huizen), Ammerzoden, Bakel, Ewijk, Gemert (2), Haaren bij Oisterwijk, Kaatsheuvel, Leeuwen, Mierlo, Mill, Oisterwijk, Someren, Valkenswaard, Vught, Winssen en Zalt-Bommel: 488.
8. Zusters Franciscanessen der Onbevleete Ontvangenis van Maria, te *Veghel* (moederhuis en 1 succursaal-huis), Aalst, Bladel, Deurne, Dinther, Erp, Haarsteeg, Heesch bij Oss, Helenaveen, Herpen, Langeweg, Lith, Maria-Heide, Neerkant, Nieuwkuik, Nistelrode, Oisterwijk, Reuzel, Uden, Veldhoven, Volkel, Wanroij, Weurt, Zeeland, Zeilberg en Zijtaart: 495.
9. Orde der Ursulinen, te Bergeijk (Het Hof), Boxtel en Vught: 169.
10. Zusters Redemptoristinnen, te Sambeek en Velp: 66.
11. Zusters van de Christelijke Liefde «Dochters van het Kostbaar Bloed» (moederhuis te Koningsbosch), te Goirle; 20.
12. Missiezusters van het Kostbaar Bloed, te Aarle-Rixtel: 133.
13. Barmhartige Zusters der H. Familie van den H. Carolus Borromeüs (moederhuis te Trier), te Beugen, 's Bosch (2), Groesbeek en Uden: 82.
14. Congregatie van O. L. Vrouw van Liefde des Goeden Herders (van Angers), te Tilburg: 25.
15. Ordre des Cisterciennes Réformées, te Boxtel: 18.
16. Chanoinesses régulières de St. Augustin de la Congrégation de Notre-Dame, te Beek bij Nijmegen en te Vught: 118.
17. Filles de la Sagesse, te Druten en Nijmegen: 38.
18. Filles de Notre-Dame, te Hatert en Tilburg: 70.
19. Le Carmel de Moulins, te Dussen: 18.
20. Reguliere Kanonikessen van de Orde van den H. Vader Augustinus, te St. Oedenrode, Deursen en Ravenstein: 79.
21. Orde van den Allerheiligsten Verlosser, genaamd van de H. Birgitta, te Uden: 44.

22. Zusters Poenitenten van de Derde Orde van den H. Franciscus, te Haren bij Megen, en te Reek: 42.
23. Zusters Dominicanessen van de H. Familie, te Neerbosch (moederhuis), Hatert en Nijmegen: 82.
24. Congregatie van de H. Catharina van Siëna van de Derde Orde van den H. Dominicus (moederhuis te Voor-schoten), te Nijmegen, Puiflijk en Sambeek (2): 120.
25. Onze Lieve Vrouw van den Berg Carmel, te 's Hertogenbosch: 24.
26. Religieuzen Ursulinen van de Congregatie in het Bisdom Roermond, te Tilburg: 30.
27. Zusters van Barmhartigheid (moederhuis te Ronsse), te 's Hertogenbosch (3), Hees bij Nijmegen, Rosmalen en Vught: 251.
28. Zusters van O. L. Vrouw Visitatie, te Tilburg: 33.
29. Zusters Franciscanessen van de H. Familie, te Nijmegen en Tilburg (2): 94.
30. Zusters der Derde Orde, van den H. Franciscus van Assisië, te Grave (2): 37.
31. Zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus te Moerdijk (moederhuis) en Lage-Zwaluwe: 97.
32. Zusters der Christelijke Scholen en van Barmhartigheid, te Boxmeer en Millingen: 27.
33. Zusters Clarissen-Coletienen, te Helmond en Tilburg: 54.
34. Dochters van Liefde van den H. Vincentius à Paolo, te Velddriel: 5.
35. Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid, te Bergharen en Lierop: 21.
36. Kleine Zusters van den H. Jozef (moederhuis te Heerlen), te St. Michiels-Gestel: 18.
37. Liefdezusters van den H. Carolus Borromeüs (moederhuis te Maastricht), te Groesbeek: 31.
38. Congregatie der Franciscanessen van den H. Martelaar Georgius, te Acht: 8.
39. Zusters Franciscanessen van het St. Lucia-Gesticht Cool-singel Rotterdam, te Wijchen (2): 40.

40. Carmelitessen van het Goddelijk Hart, te Tilburg: 47.
41. Dochters van O. L. Vrouw van het H. Hart, te Tilburg en Waalwijk: 39.
42. Zusters Missionarissen van O. L. Vrouw van Afrika (Witte Zusters), te Esch: 12.
43. Missiezusters Dienaressen van den Heiligen Geest, te Uden: 41.
44. Zusters Francessen van de St. Joseph-Congregatie van Mill-Hill, te Tilburg: 9.
45. Missiezusters Franciscanessen van den H. Antonius van Padua, te Boerdonk: 17.
46. Benedictinessen van het H. Hart van Maria, te St. Michiels-Gestel: 68.
47. Filles du Saint-Esprit, te Bergeijk (Het Loo): 5.
48. Dames de la Retraite au St Cénacle, te Tilburg: 28.
49. Congrégation des Sacrés Cœurs et de l'Adoration perpétuelle, te Zevenbergen: 18.
50. Sainte Famille du Sacré-Cœur, te Asten: 9.
51. Filles de Marie Joseph, te Stratum: 12.
52. Oblatès de l'Assomption, te Boxel: 5.
53. Filles du Sacré-Cœur de Jésus, te De Meerwijk: 33.
54. Auxiliatrices des Ames du Purgatoire, te Nijmegen: 35.
55. Sœurs de la Ste Famille, dite « Congrégation des Sœurs de Charité et de St Charles Borromée » (moederhuis te Nancy), te Dorplein (Budel): 10.

VIII.

BIJZONDERE GEBEURTENISSEN.

1. 27 Mei was het 25 jaar geleden, dat Wilhelmus van de Ven werd benoemd tot Bisschop van 's Bosch. Al verhinderden de tijdsomstandigheden en het karakter van den hoogen Jubilaris alle uiterlijk feestvertoon, toch heeft het geheele Bisdom met graagte gevolg gegeven aan de uitnoodiging van het Kathedraal Kapittel van St. Jan, om op dien jubeldag uiting te geven aan rechtmatige vreugd en dank-

baarheid, door eene algemeene deelname aan de openbare gebeden, het plechtig H. Misoffer en de H. Communie, en door eene bijdrage — naar vermogen — aan het te stichten « Wilhelmusfonds ». De oprichting van nieuwe parochiën mogelijk te maken, was de bedoeling van dit fonds. Ongeveer honderd duizend gulden werd bijeengebracht en als stoffelijke feestgave, bij monde van Mgr. A. F. Diepen, aangeboden aan den Bisschop, die voor zich zelve slechts geestelijke geschenken verlangde.

Bij deze gelegenheid werd aan Mgr. W. van de Ven het persoonlijke voorrecht van het Pallium toegekend (Decr. S. C. Cons. dd. 27 Apr. 1917), welke hooge onderscheiding Zijne Heiligheid Paus Benedictus XV vergezeld deed gaan van het volgende schrijven :

« Venerabili Fratri Gulielmo Episcopo Boscoducensi
 Benedictus PP. XV.
 Venerabilis Frater,
 salutem et apostolicam benedictionem.

Nuncium perlubenti animo accepimus annum propediem expletum iri quintum et vicesimum ex quo sacris Infulis exornatus Boscoducensem pontificatum divina Providentia adeptus es. Itemque relatum est Nobis sacerdotes ac fideles vigilantiae tuae concreditos communis studii communisque laetitiae significationem, certatim gratulantes et plaudentes, proximis hisce diebus tibi daturus. Nihil est autem quod Ipsi miremur, quandoquidem jam diu comperimus universum populum istum merita existimatione meritoque obsequio ducem ac pastorem suum complecti tum propter eximias quibus praestat animi ingeniique dotes tum ob flagrantes sollicitudines et curas quas in ejus utilitatem nunquam non sedulo contulit. Jamvero justis hujus gaudii, quo grex tuus exultat, Nos quoque in partem vocat paterna in te dilectio Nostra, cujus ut aliquod tibi testimonium, propitiam hanc opportunitatem nacti, praebeamus simulque ut labores, ad incrementum catholicae fidei et ad Ecclesiae decus, a te tot annis naviter exantlatos, praemio decoremus, Sacri Pallii privilegium tibi ad personam conferimus. Itaque dilecto Filio Nostro Cardinali a Secretis Status mandamus, ut formulam juramenti tibi remittat, quod ante Pallii impositionem praestandum tibi erit coram Archiepiscopo Ultrajectensi vel, ipso impedito, coram

alio Antistite gratiam et communionem cum hac Apostolica Sede habente. Interea divinorum munerum auspicem, quae amplissima adprecatur, Apostolicam Benedictionem tibi, Venerabilis Frater, clero et fidelibus omnibus tuae curae commissis peramanter in Domino elargimur.

Datum Romae, apud S. Petrum die IX Maii MCMXVII, Pontificatus Nostri anno tertio.

(*sign.*) Benedictus P. P. XV. »

2. Ingevolge het verlangen van Z. H. den Paus, verordende de Hooogerw. Ordinarius, Mgr. J. Pompen, Vic. Gen., op 20 Mei in alle kerken en openbare kapellen bijzondere gebeden te storten en eene schaalcollecte te houden voor het zóó smartelijk geteisterde Lithauen. Deze collecte bracht twintig duizend gulden op.

3. Er werden, in overleg met de Regeering, noodmaatregelen getroffen, waardoor het gebruik van kerkolie, kaarsen en petroleum aanzienlijk beperkt werd. Door een schrijven van het Doorl. Episcopaat van 25 September werden de geloovigen nadrukkelijk aangespoord tot kalme berusting in de Overheidsmaatregelen met betrekking tot de levensbehoeften.

4. De IX diocesane Katholiekendag werd 23 September gehouden te Nijmegen over het actueele onderwerp « Missie-actie ». Beantwoordend aan het daar uitgesproken verlangen, richtte de Bisschop 18 October een Missie-Comité op van negen seculiere Geestelijken, om leiding te geven aan de diocesane missie-actie, om meer missie-kennis te verspreiden onder de geestelijken en de leeken, en de gewekte belangstelling levendig te houden. Bij circulaire van 12 November legde Monseigneur aan de parochiale geestelijkheid verschillende middelen voor, die de alom ontwaakte actie vruchtbaar zullen maken.

W. MUTSAERTS.

REGISTER VAN PLAATSNAMEN.

- Aalborg**, 228, 236 vlg.
Aalst, 383, 387.
Aarle-Rixtel, 214—222 passim,
 386 vlg.
Acht, 388.
Afferden, 380, 382.
St. Agatha, Kruisheeren, 291, 384.
Altena, land van, 228, 243.
Ameijde, 233.
Ammerzode, 359, 382 vlg., 386 vlg.
Andel, 228.
Angers, 387.
St. Anthonis, 380, 386.
Antwerpen, 58 vlg., 87, 102, 106,
 115 vlg., 187.
 —, **St. Jacob**, 180, 183.
 —, **Seminarie**, 88, 180.
 —, **Derde Regel St. Francisc.**
 (mannel. relig.), 329.
Arendonck, 326.
Arnhem, 239.
 —, **Dominicanen**, 147.
Artois, 50.
Asperen, 72 vlg., 230, 233.
Asten, dekenaat, 377.
 —, 381, 385 vlg., 389.
Baardwijk, 56 vlg., 72 vlg., 228,
 231, 233 vlg., 237, 386.
Babyloniënbroek, 228, 236.
Bakel, 387.
Balgooij en Keent, kerkwijding,
 378.
Batenburg, St. Victor, 79.
 —, **kapittel**, 79 vlg., 312.
 —, **oude kerk**, 374.
 —, **Derde Regel St. Francisc.**
 (mannel. Relig.), 310.
 —, **klooster**, 386.
Beek, 224.
Beek bij Nijmegen, 386 vlg.
Beek en Donk, 119, 122, 386.
Beers, 386.
Beieren, 63.
Berchem, 276 vlg., 325, 327 vlg.,
 330, 380, 382 vlg., 386.
Bergeijk, 387, 389.
Bergharen, 382, 388.
Berkdijk, 379 vlg., 386.
Berlicum, 350, 386.
Bern, 263 vlg.
 —, **abdij**, 62 vlg., 170, 261 vlg.
 —, **prelaat van**, 205.
 —, **patronus van**, 262.
 —, **goederen geconfiscieerd**, 264.
Besoijen, 386.
Best, 382, 386.
Bethleëm, Franciscanessenklooster,
 268—314 passim.
Beugen, 380, 387.
Beuningen, 386.
Bladel, 387.
 —, **dekenaat**, 377, 381.
Boekel, 386.
Boerdonk, 389.
Bolsward, 383.
Boulogne, 204.
Boxmeer, 379, 384, 386, 388.
Boxtel, 87, 89, 172, 366, 382,
 384—387, 389.
 —, **dekenaat**, 377.
Breda, 85, 102, 107, 112, 176,
 185, 208.
 —, **bisdom**, 116, 250, 252.
Briel, inneming, 63.
Britsch Guyana, 241.
Brussel, 48 vlg., 59 vlg., 102.
Budel, 381, 386.
Budel-Schoot, nieuwe parochie,
 378.
 —, 381.
Deest, 386.
Demen, 127.
Demerara (Georgetown), 241 vlg.
Deurne, 385, 387.
Deursen, 387.
Diessen, 380, 386.

- Dic — of Dyc Holtmer, zie: Geertruidenberg, dekenaat, 377, 381.
 Holtmeer.
 Dijon, 88.
 Dinther, 387.
 Doesburg, 141, 144 vlg.
 —, klooster St. Catharinaberg, 141, 145 vlgg.
 Dordrecht, Nat. Synode (1578), 232.
 Dorplein, 389.
 Doveren, 72 vlgg., 228, 231, 233 vlgg.
 Dreumel, 381.
 Drongelen, 228, 237.
 —, kapel, 72.
 Drunen, 386.
 Druten, 386 vlg.
 —, dekenaat, 377.
 Duffel, 122.
 Den Dungen, 379, 386.
 Dussen, 237, 374, 382, 386 vlg.

Edam, classis, 232.
Eersel, 386.
Eethen, 72, 226, 228, 234, 236 vlg.
 —, heerlijkheid, 237 vlg.
 —, dekenaat, 235 vlg.
Eindhoven, 88, 382, 384, 386.
 —, dekenaat, 377.
 —, Broedersch. H. Rozenkrans, 266.
 —, Latijnsche school, 373.
Elshout, 228, 233 vlg., 243, 379, 386.
 —, kapel, 72.
Elst, 53.
Emmerick, 89, 311.
Engelen, 228, 237, 386.
Erp, 387.
Esch, 389.
Ewijk, 387.
 —, kerkwijding, 378.

Fulda, abdij, 67.
 —, Seminarie, 68.

Gansoijen, 228.
Geertruidenberg, 192, 386.
 Geertruidenberg, dekenaat, 377, 381.
 Geffen, 124, 127 vlg., 386.
 Geldrop, 275, 352, 380 vlg., 386.
 Gemert, 219 vlg., 384 vlg., 387.
 Gemonde, 380, 386.
 Genderen, 71 vlgg., 225—238 passim.
 —, H. Martinus, 72.
 —, personaat van, 232.
Gent, 204, 385.
Gestel en Blaarthem, 374, 382, 386.
 —, nieuwe parochie, 378.
Gheel, dekenaat, 326.
Georgetown, zie: Demerara.
Goirle, 385, 387.
Gorinchem, classis, 229 vlg., 233 vlg.
Gouda, 231, 233, 383.
Grave, 88, 104, 176, 272—331 passim, 380, 384 vlgg., 388.
 —, Franciscanessenklooster «Mariën-graf», 268—342 passim.
 —, Hervorming, 289, 291.
 —, Kapittel, 289.
 's Gravenhage, 382 vlg.
Groesbeek, 386 vlgg.

Haaren, 380, 385, 387.
 —, kerkwijding, 378.
 —, Seminarie, 85.
Haarsteeg, 265, 387.
Halder, Seminarie, 90, 247.
Handel, 384 vlg.
Haps, 386.
Haren, 332 vlg., 338, 388.
 —, parochie, 301, 304, 308, 337.
 —, patronaat der kerk, 307.
 —, benef. H. Kruis, 294.
 —, Franciscanessen, 268—341 passim.
Hatert, 385, 387 vlg.
Hedikhuizen, 228, 234, 237, 263, 265.
Heerlen, 382.
Heesbeen, 228, 236 vlg.
Heesch, 383, 387 vlg.
Heeswijk, 379 vlg., 382, 384, 386.

- Heeswijk, abdij, 170, 236, 264 vlg.
 Heeze, 386.
 Helden, 380.
 Helenaveen, 379 vlg., 387.
 Helmond, 217, 221, 267, 382, 384 vlgg., 388.
 —, dekenaat, 377.
 —, St. Lambertus, 267.
 —, Broedersch. H. Rozenkr., 266.
 —, — Berg Carmel, 267.
 Helvoirt, 380, 386.
 Herlaar, 88.
 Herpen, 387.
 Herpt, 228.
 —, heerlijkheid, 236.
 's-Hertogenbosch, 89, 192, 268—278 passim, 366, 381—389.
 —, Meierij, 91, 175.
 —, bisdom, 47, 60, 120, 175—198 passim, 281 vlg., 287, 323, 325 vlg., 334 vlg., 377.
 —, suffragaanbisdom v. Mechelen, 355.
 —, vicariaat, 82—117 passim, 171—213 passim, 326, 354—365 passim.
 —, provicarius, 171 vlg., 209.
 —, dekenaat, 377.
 —, St. Jan Evangelist, 84, 151, 195—213 passim, 300.
 —, —, begevingsrecht, 164.
 —, —, bediend met St. Pieter, 174.
 —, —, teruggave (1810), 198 vlg.
 —, —, reconciliatie, 200 vlg., 210.
 —, —, Mirac. Beeld O.L. Vr., 215.
 —, —, kapittel, 60, 151—170 passim.
 —, organisatie v. d. godsdienst, 177.
 —, St. Gertrudis, 200.
 —, St. Jacob, 105, 174, 194, 213.
 —, St. Catharina, 89, 105, 174, 193—213 passim, 375.
 —, St. Pieter, 89, 174.
 —, rectoraatskerk: Boerenmouw, 174 vlg.
 —, —, Kerkstraat, 89, 105, 174, 213.
 's-Hertogenbosch, rectoraatskerk Postelstraat, 105, 174.
 —, —, Vuchterstraat, 88, 104 vlg., 174.
 —, sluiten van kerken, 199, 208 vlg.
 —, verkoop v. kerken (1810), 197.
 —, indeeling parochiën, 172—177 passim.
 —, Illustr. Lieve Vr. Broederschap, 153, 156, 168.
 —, Seminarie, 88.
 —, Refugiehuis van Postel, 156, 264.
 —, Jezuiten-college, 367.
 —, Dominicanen, 256, 267.
 —, Minderbroeders, 168, 256.
 —, klooster « Porta Coeli », 153.
 —, Begijnenkerk, 153.
 —, Begijnenhof, 160, 271, 296, 301, 304, 336.
 —, Klooster « Mariënborg », 311.
 —, huis St. Gregorius, zie: Fraterhuis.
 —, Fraterhuis, 264, 300.
 —, Fraterschool, 59.
 —, Gasthuis, 373.
 —, Daemsgasthuis, 153, 166.
 —, hervormde kerken, 197.
 —, consistoriezaal, 197.
 —, kroniek van het bisdom, 377—391.
 Heumen, kerktoren, 373.
 Heusden, 57, 72 vlgg., 228—237 passim, 381, 386.
 —, land van, 228—238 passim.
 —, dekenaat, 72, 235, 377.
 —, kapittel, 236.
 —, St. Catharinakerk, 239.
 —, Franciscanessen, 236.
 —, St. Catharinaklooster, 311.
 —, Derde Regel St. Franc. (manuel. Relig.), 310.
 —, hervormde gemeente, 229 vlg.
 —, classis, 229.
 —, en Altena, land van, 71.
 Hilvarenbeek, 69, 127, 383, 386.
 —, kapittel, 59 vlg.

- Hilvarenbeek, St. Pieter, 126.
 Hill, 228.
 Hoek, den, 175.
 Hoeven, Seminarie, 112.
 Hoydonk, Regul. Kanonikessen, 118—123, 223 vlg.
 Holtmer, Derde Regel St. Franc. (vrouw. Relig.), 311.
 —, Derde Regel St. Franc. (man-
 nelijke Relig.), 272—318 pas-
 sim.
 Hommel, zie Hummelo.
 Hoogstraten, 126.
 Hoorn, 52, 232.
 Horssen, 79 vlgg., 311.
 —, tiendmaaltijd, 79 vlgg.
 Het Hout, 379, 382, 386.
 Hummelo, 145.

 Jisp, 230, 232.

 Kaatsheuvel, 384 vlg., 387.
 Kamerijk, 60, 102.
 Capelle, 237.
 Castorië, bisdom, 316.
 Kempenland, aartsdiakenaat van, 325.
 Keppel, 145.
 Kerkdriel, 386.
 Keulen, 59, 63, 176.
 —, bisdom, 311, 338.
 —, broedersch. H. Rozenkrans, 267.
 Kleef, land van, 141.
 Cloesterraede (Cloosteroy), abdij, 119 vlg., 224.
 Koningsbosch, 387.
 Coudewater, 379.
 Croy, kasteel, 214—222 passim.
 Cromvoirt, 379 vlg.
 Cuijk, 291, 379 vlg., 382, 385 vlg.
 —, land van, 287, 290.
 —, dekenaat, 325 vlg., 377.
 Kuilenburg, 53.
 Curium, 108.

 Lage-Mierde, 386.
 Lage-Zwaluwe, 388.

 Langenboom, 384.
 Langeweg, 387.
 Latum, 144.
 Ledeacker, 379 vlg.
 Leende, 384, 386.
 Leeuwen, 387.
 Leiden, 53, 230, 380.
 Leuven, St. Pieter, 50.
 —, Universiteit, 48 vlgg., 59, 87 vlg.
 —, college Driutius, 87.
 —, Pausel. college, 87.
 —, Oratorium, 87.
 —, Collegium Trilingue, 88.
 —, Bosch-college, 88.
 —, College-Malderus, 88.
 —, Paedagogium Castri, 89.
 —, Carmelieten, 267.
 —, abdij St. Gertrudis, 88.
 Liempde, 386.
 Lier, 122.
 Lierop, 381, 388.
 Lieshout, 382, 386.
 Liessel, 379, 386.
 Lievendaal, 319.
 Lith, 387.
 Lithauen, 391.
 Lithoijen, 379, 382, 386.
 —, tienden, 264.
 Loenbeke, 52.
 Lommel, 84, 175.
 Loon-op-Zand, 381, 386.
 Luijks-Gestel, 381.
 Luik, (bisdom), 50, 52, 120, 156
 vlg., 239, 271—340 passim.
 —, officiaal, 153, 157.
 —, fraterhuis, 300.
 Luxemburg, 63.

 Maashees, 379.
 Maasland, dekenaat, 325.
 Maastricht, 88, 385.
 —, Annunciaten, 280.
 —, Minderbroeders, 300.
 Macharen, 379 vlg.
 Made, 175, 386.
 Maeseyk, 59.
 Maria-Heide, 387.
 Maria-Polder, 386.

- Mechelen, bisdom, 60, 88 vlgg.,
 102, 107, 116, 175, 186 vlg.,
 200 vlg., 354 vlg., 364.
 Medemblik, 73 vlg., 233.
 Meerkerk, 233 vlg.
 De Meerwijk, 389.
 Meeuwen, 228, 233, 237.
 Megen, 268—326 passim, 384, 386.
 —, graafschap, 270—338 passim.
 —, Minderbroeders, 278—334
 passim.
 —, Derde Regel, St. Francisc.
 (mannel. Relig.), 327.
 —, Recollecten, 359.
 Meierij van Den Bosch, 175.
 St. Michiels-Gestel, 385 vlg., 388
 vlg.
 —, Klein seminarie, 87 vlgg., 91.
 Mierlo, 217, 219, 270, 387.
 —, broedersch. H. Rozenkranſ,
 266.
 Mill, 387.
 Mill-Hill, 385, 389.
 Millingen, 382, 386, 388.
 Moerdijk, 388.
 Moergestel, 382, 386.
 Molsheim, Jezuïeten, 68.
 Monden van de Maas (Depart.),
 175 vlgg.
 Montfoort, land van, 130.

 Namen, 204.
 Nancy, 389.
 Nederasselt, 386.
 Nederlangel, 313 vlg.
 Nederwetten, 118, 121, 224.
 Neerbosch, 379, 382 vlg., 388.
 Neerkant, 387.
 New-Amsterdam, kerk, 242, 244.
 Nieuwkuik, 383 vlg., 387.
 Nijmegen, 104, 129—150 passim,
 272—330 passim, 374 vlg.,
 379—389, 391.
 —, dekenaat, 326, 377.
 —, nieuwe parochie, 378.
 —, kerkwijding, 378.
 —, Klooster « Bethelhem », 312.
 —, Dominicanen, 135, 140.

 —, St. Stephanus, 130—133, 373.
 —, kapittel St. Stephanus, 133,
 135 vlg.
 —, eed der kanunniken v. St. Ste-
 phanus, 373.
 Nistelrode, 387.
 Nuenen, 382, 386.
 Nuland, 386.

 St. Oedenrode, 88, 215—222 pas-
 sim, 351, 381, 386 vlg.
 —, broedersch. H. Rozenkranſ,
 266.
 Oeffelt, 380.
 Oerle, 386.
 Oijen, 386.
 Oirschot, 379, 382, 385, 387.
 —, Poenitenten, 88.
 —, dekenaat, 377, 382.
 Oisterwijk, 366, 385, 387.
 Onsenoort, 228.
 Oostacker, 385.
 Oploo, 382.
 Orthen, 89, 386.
 Oss, 290, 324, 383—386.
 —, district, 325 vgl.
 —, dekenaat, 377.
 Ostende, 55.
 Oudergem, klooster, 164.
 Oudheusden, 56 vlg., 62, 228,
 234, 243, 380.
 Overloon, 380.

 Parijs, 87, 102, 108, 185, 188, 192.
 Peelland, schout, 123.
 Pertenissus, 241.
 Poppel, 326.
 Postel, refugie te 's-Hertogen-
 bosch, 155.
 Puiflijk, 388.

 Raamsdonk, 386.
 Raamsdonksveer, 381, 383, 385
 vlg.
 Ravenstein, 387.
 —, dekenaat, 377.
 Reek, 388.
 Reuzel, 381, 385, 387.

- Rixtel, Heilige Geestmeesters, 218.
 Rode, zie: Rolduc.
 Roermond, 104, 204, 246, 272—
 353 passim.
 Rolduc, zie: Cloesterrade.
 Ronsse, 388.
 Rosmalen, 379 vlg., 385 vlg., 388.
 Rotterdam, 233, 383, 388.
- Sambèek**, 387 vlg.
 Savona, 111.
 Schaik, 381, 386.
 Scheut, 385.
 Schijndel, 87—105 passim, 386.
 Sneek, dekenaat, 242.
 Someren, 89, 380, 387.
 Son, 48, 385 vlg.
 Spiers, 64 vlg.
 —, kapittel, 67.
 Sprang, 237.
 Steijl, 385.
 Stiphout, 215, 217, 220 vlg., 386.
 Stratum, 385 vlg., 389.
 Strijp, 89, 216, 379, 381, 386.
- Tiel**, 285, 319.
 Tilburg, 87, 185, 379 vlg., 382,
 384—389.
 —, dekenaat, 377.
 —, nieuwe parochie, 378.
 Tongelre, 386.
 Tongeren, Recollecten, 206.
 Trier, 61 vlg., 67, 387.
 —, H. Drievuldigheid, 62.
 St. Truijen, abdij, 231 vlg.
- Uden**, 381 vlg., 384 vlg., 387, 389.
 —, Belgisch Vluchtoord, 377.
 Udenhout, 383, 385 vlg.
 Utrecht, bisdom, 72 vlg., 230
 vlg., 233, 239, 311, 316, 390.
 —, kathedraal, 52.
 —, Domkapittel, 47 vlg., 312 vlg.
 —, generaal v. h. kapittel, 311.
 —, H. Maagd, 52.
 —, H. Nicolaas, 311.
 —, H. Verlosser, 52.
 —, St. Caeciliaklooster, 311.
- Valkenswaard**, 387.
 —, dekenaat, 377.
 Veen, 228, 376.
 Veghel, 89, 172, 383, 385, 387.
 —, dekenaat, 377.
 Velddriel, 388.
 Veldhoven, 380, 387.
 Velen (Westfalen), 277, 284, 329,
 331.
 Velp, 383 vlg., 387.
 Venray, Minderbroeders, 333.
 Vessem, 383.
 Vianen, land van, 234.
 Vierlingsbeek, 384, 386.
 Vilvoorden, 265.
 Vincennes, 87, 115, 201.
 Vlierden, 386.
 Vlijmen, 228, 234, 237, 382, 385
 vlg.
 Volkel, 387.
 Voorburg, 381.
 Voorschoten, 388.
 Vught, 367, 381 vlg., 385, 387
 vlg.
- Waalwijk**, 375, 381, 385 vlg., 389.
 Waalre, 386.
 Wanroij, 387.
 Waspik, 64, 386.
 Weert, 89.
 —, Minderbroeders, 280.
 Wesemalen, 314 vlg.
 Westfriesland, 50.
 Weurt, 387.
 Wijbosch, 386.
 Wijchen, 384, 388.
 Wijk, 228, 236.
 Winssen, 387.
 Wintelre, 383.
 Woensel, 380, 386.
 Woerkom (Worcem), zie: Wou-
 drichem.
 Wormer, 73 vlg., 229 vlg., 232.
 Woudrichem, 242, 374, 379.
- Ypelaar**, 90.
- Zalt-Bommel**, 383, 387.

- Zalt-Bommel, dekenaat, 377.   Zevenbergsche-Hoek, 386.
 Zeeland, 387.   Zepperen, 311.
 Zeelst, 386.   Zijtaart, 387.
 Zeilberg, 387.   Zuid-Amerika, 241 vlg.
 Zevenbergen, 175, 386, 389.   Zwolle, Dominicanen, 139.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

- Adolf, biss. van Luik (1366), 151 vlg.
 Adriaen Adriaensz., 236.
 Adriaen Andriessen, 218.
 Adriaen Matyss, 226 vlg.
 Adrianus VI, paus, 48, 54.
 Adrianus van Brimeu, graaf v. Megen, 271—315 passim.
 Aelbrecht, 231.
 Aerd, zie: Hugenpoth.
 Aert Aelbrechtsz., 121.
 Aerts, zie: Reijnder.
 Agatha Huberts, relig., 279, 336.
 Agnes, echtg. v. Adam van Mierd, 155.
 Albertus, aartsh. v. Oostenrijk, 326.
 — Frans van Croij, graaf v. Megen, 276—328 passim.
 Albrecht, graaf v. Holland, 264.
 Aldenbiesen, van, prov. Comm. der Duitsche Orde, 307.
 Alebeeck, Cath. van, relig., 323.
 Aleijdis Gossens, relig., 318.
 — Henrici, relig., 312 vlg., 319.
 — Huberts, relig., 316.
 Alexander VI, paus, 336.
 —, graaf van Velen en Megen, 329, 331.
 Alken Jacobs, relig., 329, 331.
 — Claesen, relig., 319.
 — Pauwels, relig., 324, 328.
 Alkemade, Mart. Florensz. van, Jezuïet, 63.
 Alphen, A. van, Vic. Bisd. Den Bosch (1812), 83—117 passim, 171—213 passim.
 Altvorst, Arts van, 318.
 Alva, Alvarez de Toledo, hertog van, 63, 150, 288 vlg., 293, 311.
 Ameyden, Geertruda van, relig., 119.
 Amerongen, Ant. de, kan. te Utrecht (1544), 53.
 Amstel, Th. H. G. v., 383.
 Andel, Franc. van, past. te Genderen en Eethen (1579), 71—78 passim, 225—238 passim.
 —, Joh. van, pred., 71—78 passim, 225—238 passim.
 —, (Andelius), familie van, 75, 78, 225—238 passim.
 —, zie: Goderts dochter.
 Andelius, Gijsbertken Jan Staessdr, 1^e echtg. van Jasper Doedijns, 227 vlg., 231.
 Andellius, zie: Andel, van.
 Anelst, Maarten van, 142, 143—146, 148 vlgg.
 Andrië Thonissen, 128.
 Anneken Galis, relig., 319.
 Annuntiaten te Maastricht, 280.
 Antonis Hermanss, (de jonge), 226 vlg.
 Aquaviva, Claudius, gener. der Jezuïeten (1581), 67.
 Arenalo, Lucas de, 311.
 Arendonck, van, zie: Bols.
 Arleebeck, Cath. van, relig., 330.
 Armenteria, Joan. de, 50.
 Arnold, J. M. A. M., kap., 381.
 Arts, B. F., past., 379.
 Asten, Clara Jochims van, relig., 328.
 Atten (?), Cornelius, 240.
 Audenhoven, Clara van, relig., 333.

- Baar, van, theol., (1811), 356.
 Baert, Goert, 142.
 Bairlamont, 338.
 Balthasar van Dernbach, prins-
 abt v. Fulda, 67.
 Barbara Driessen, relig., 330.
 — Mertens, echtg. Geraert Le-
 naert Valcxsz., 219.
 — Willems, relig., 318.
 Bassery, Guilielmus, vic. apost. v.
 Den Bosch (1681), 277, 326,
 334 vlgg.
 Bastingius, Jeremias, 230.
 Batenborch, Herberge van, echtg.
 v. Jan Dickbier, 294.
 Batha, relig., 313.
 Beekendonck, Jan Peterssz. van,
 219.
 Beekhuijzen O. P., W. A., kap.,
 379.
 Beerse, Joh^a van, relig., 119.
 Begijnen, zie: 's-Hertogenbosch.
 Beijnsens S. J., F. J., rector, 382.
 Becanus, Joan., (1572), Humanist,
 373.
 Beckers, Mart. (1811), past., 111,
 186.
 — Petrus (1806), prel. v. Bern,
 past. v. Hedikhuizen, 205, 261,
 263, 265.
 Bekkers, J., ass., 381.
 Beccx, H. J., kap., 382.
 Bela, relig., 313.
 Benedictus XIV, paus, 390 vlg.
 Berchem, Hubert Gijsberts van,
 273, 340.
 Bergen, J. M. J. v., kap., 380.
 Berchuysen, Oliverius de, 337.
 Berckel, Angela van, relig., 119.
 —, alias Boshuysen, Wilh^a van,
 relig., 119.
 —, P. J. van, 248, 251.
 Berkel, J. A. v., kap., 381.
 Berkelmans, H. J., past., 381.
 Bernaert Geraertssen, 128.
 Berti, 272, 338.
 Best, Jan van, 154 vlg.
 —, Maria van, relig., 334.
 Bigot de Préameneu, graaf, 188.
 Bijnen, J. J. C., kap., 381, 383.
 Boest, Roever, 154 vlg.
 Boex, F. J. H., deken, 381.
 Bocxtel; Anth., 75—78.
 Bols v. Arendonck, Jonkvr. Anna
 Elis., echtg. van Mart. van
 Hooff, 261.
 Bomelius, zie: Roy.
 Bomell, Sanderus de, 55.
 Bombergen, pleb. v. Mechelen
 (1810), 116.
 Bonnefoi, pr., 109.
 Bonnike S. J., G. M., past., 382.
 Bont, H. de, prof. Sem. St. Mich.-
 Gestel (1812), 361, 365.
 Boom, Laureyns Adriaensz., 76.
 Boom O. Praem., W. v. d., kap.,
 382.
 Borght, Fr. van der, 263.
 Borret, 106, 115.
 —, Arn. Ed., past. van De Reek,
 (1812), 359.
 Boshuysen, zie: van Berckel.
 Bosch, Elis. Gosw. van den, relig.,
 313.
 —, G. E. v. d., em. past., 379.
 —, Cath. Joannis van den, relig.,
 314.
 —, Susanna van den, relig., 313.
 Bouts, Henricks, 221.
 Bovinia, Engelbertus, pater, 329.
 Brancadoro, kardin., 109, 172.
 Brants, Alardus, 337.
 Brij, Jan van, prior fraterhuis Den
 Bosch, 300.
 Brimeu, Charles de, 149.
 —, zie: Adrianus.
 Brink, O. Praed., B. G. C. v. d.,
 kap., 382.
 Broeck, Christoffel Franz. van
 den, 76.
 Broek, A. v. d., kap., 381.
 Broecheven, Cath., relig., 319.
 Broekman, I. C. M., 383.
 Broglie, Maurice de, bissch. v.
 Gent, 204.
 Bronchorst, Dirck van, 311.

- Bronchorst, Gijsbert van, 311.
 Bruijn, Franc., past. te Haren (1505), 271, 308 vlg.; past. te Megen (1505), 307.
 Brul, Pieter, 231.
 Brussel, Mgr. J. v., deken, 381.
 Buys, Thomas, dek. en kan. te Nijmegen (1570), 130, 133.
 Burg, van der, zie: Castro.
 —, O. Praed., G. A. v. d., ass., 383.
- Ceelens, zie: Jan Hendrick.
- Daandels, G. H., kap., 381.
 Damen, W. H., kap., 381, 383.
 Danyel, 155.
 Debets, Jan Jozef, 243.
 Del Pietro, kard., 109.
 Derde Orde St. Franciscus, Reguliere, 268—338 passim.
 Diepen, Mgr. A. F., 377 vlg., 383, 390.
 Dijck, A. J. M., past., 380 vlg.
 Dijck, Goort van, 220.
 Dijk, A. N. M. J., kap., 382.
 Dichier, Jan, heer van Mierlo, graaf van Megen, 294.
 —, zie: Batenborch, Herberge van.
 —, zie: Swaefs, Joanna.
 Diemer, Joach. (1548), kap. te Nijm., 130—139 passim, 148.
 Dijnter, N. de, 296.
 Dionysii, zie: Hendrick.
 Dirck Thomas, 121.
 Ditten, Jacoba Jacobs van, relig., 314.
 Dobbelseij, Adriana, 215 vlg., 219 vlg.
 —, Anna, echtg. v. Jhr. Peter van Hambroeck, 215 vlg.
 —, Margreta, echtg. v. Jhr. Matthijs Croyssaert, 215 vlg., 219 vlg.
 —, Jhr. Willem, 215, 217 vlg., 220.
 —, zie: Oudart, Mergriet.
- Doedijns, Jasper, 227, 231.
 Doedijns, zie: Andelius, Gijsbertken.
 Dominicanen te 's-Hertogenbosch, 256 vlg.
 Dongen, Adr. van, vic. apost. bisd. Breda (1810), 85—117 passim, 184, 208, 251.
 Doncker, Gerard, 231.
 Donkers, Lucia, relig., 334.
 Doorn, Frans Janszn van, 122.
 Duijnen, Lamb. ten, kan. te Utrecht (1544), 53.
 Duitsche orde, 307.
 Dupon de Pradt, aartsb. v. Mechelen (1811), 186 vlg., 354 vlg.
- Eberhard von Dienheim, biss. (1584), 68.
 Eelkens, Henricus, minderbr., 278.
 Eerden, F. J. J. v. d., past., 379.
 Erken Aerts, 320.
 Egidii, zie: Johannes.
 Egidius, kap. te St. Oedenrode (1632), 351.
 Eijck, Sophia van, relig., 119.
 Eyck, van, zie: Quercu.
 Eycke, van der, zie: Outheusden, van.
- Eijl, P. B. van, prof. Sem. St. Mich.-Gestel, 86.
 Eynatten, Balthazar van, 121.
 Elingen (Ellinghen), Jenneken v., relig., 286, 321 vlg., 325, 330.
 Elisabeth Aerts, relig., 334.
 — Henrici, relig., 312 vlg., 318.
 — Jans, relig., 335.
 Elk, G. A. v., kap., 382.
 Elsen, N. F., past., 379.
 Emken Thonissen, relig., 324.
 Endhovia, Serv. Wilh. de, 216, 218.
 Enge, Amelius uutten, kan. Utrecht (1544), 53.
 Enschoot, J. H. P. v., past., 380.
 Eras, C. J. M., past., 382.
 —, H. M., past., 379.
 Ernest van Beieren, aartsb. van Keulen, biss. van Luik (1589), 272—338 passim.

- Erp, A. J. M. v., rector, 379.
 —, J. F. A., kap., 380, 382.
 Erven, van, theol. (1811), 356.
 —, A. E. J. v., kap., 382.
 Eugenius IV, paus, 307.
 Eustachius van Brimeu, graaf van
 Megeu, 271, 314 vlg.
- Faber, Nic.**, Jezuiet, Keulen (1574),
 63.
Fabius, Guilelmus, humanist, 373.
Ferdinand, graaf van Velen en
 Megeu, 277, 284, 331 vlgg.
Flemingh, Joost, 273—346 passim.
Forgeur, vic. gen. van Mechelen
 (1811), 117, 186 vlg., 354.
Franciscanessen te Haren, 268—
 334 passim.
 — te Heusden, 236.
 — te Grave 268—319 passim.
Francis Tonissen, relig., 329.
Franken, Mgr. J. B., deken, 379.
Frankenburg, kard. (1787), 89.
Frans Alb. van Croy, graaf van
 Megeu, 320.
 — **Hendr. van Croy**, graaf van
 Megeu, 273.
 — **Staesz.**, zie: **Andelius, Fran-**
ciscus.
- Fraters van het Gemeene Leven**
 te 's-Hertogenbosch en te Luik,
 300.
Freijssen, H. C. M., past., 382.
Frémin de Beaumont, 181, 184,
 362, 364.
- Galton, Mgr.**, apost. vic. van De-
 merara, 241.
 —, **Sir Arthur**, 241.
 —, **Sir Compton Theodore**, tit.
 biss. v. Pertenissus, vic. ap. v.
 Britsch Guyana, zie: **Galton,**
Mgr.
- Geevers O. F. M., H. H.**, past., 382.
Geffen, Petrus van, zie: **Grinsven,**
Petrus van.
- Geldenhauer, Gerard**, 374.
Geldorpius, Henricus, 370 vlgg.
- Gemert, A. J. v.**, vic., 308.
Geraert Lenaert Valcxsz, 219.
Geraertsen, zie: **Bernaert.**
- Gerberga**, echtg. v. Talhout, Udo,
 283, 296 vlg.
Gertruijt Laureijns, 328, 334.
Gerven, Christ^a. van, relig., 119.
Gerwen, Joh^a. van, relig., 119.
Gestel, Adrianus v., Jezuiet, 373.
 —, **F. van**, 345.
 —, **Henricus Christ. van.**, dek.
 v. Heusden en past. v. Eethen
 (1576), 72, 235 vlg.
Geurts, A. H., past., 380.
Gever, Gertruijt, relig., 322 vlg.,
 325, 329.
Ghemert, Edm. de, past. te Den
 Bosch (1397), 170.
Gherincx, Greg., vic. v. Roermond
 (1588), 272 vlg.
Ghilsen, Joan., rect. Jezuieten te
 Trier (1604), 64.
Ghijsbertus Masius, biss. v. Den
 Bosch (1613), 325.
Ghijselbertus, kap. te Heusden
 (1449), 239.
Ghoor, Willem Fred. van den,
 128.
Gieliss, zie: **Johan.**
- Gijsbertgen, Godartsdochter**, wed.
 van Adriaan Cornelisse en huis-
 vr. van Joh. Andelius, 76—78.
Gijsbertken, Jan Staessdr., zie:
Andelius, Gijsbertken.
- Gijsberts**, zie: **Hubert.**
- Gilis, prov. Recollecten te Megeu**,
 past. en deken van Ammer-
 zode, 359.
- Gils, A. van**, pres. semin. St. Mi-
 chiels-Gestel (1812), 84—117
 passim; 171—213 passim; 247,
 251 vlg., 354—365 passim.
- Goch, Dirck van**, priester te Holt-
 meer (1551), 312.
- Godefridi**, zie: **Henricus.**
- Godeon van der Gracht**, biss. van
 Castoriën (1537), 316.
- Goessen Claes**, 220.

- Gogh, Godefridus van, pater (1506), 310.
 Goirts Goirtsz, 342.
 Gouda. Hermanus de, deken te Utrecht (1544), 51 vlg.
 Greeve, Lambertus, 374.
 Gregorius VII, paus, 178.
 Gregorius XIII, paus, 65.
 Grevenbroeck, Raessen van, heer van Mierlo, 219.
 Greveraedt, Heribertus, deken van Grave (1572), 288.
 Griensven, J. van, 128.
 Grinsven, Aert Jacob Dircks van, 125.
 —, Dirick van, past. te Demen, 127.
 —, Dirick van, 127.
 —, Eymbert Peeters van, 127 vlg.
 —, Gijsbert Dirckz van, past. van Hilvarenbeek en kan. van Hoogstraten (1587), 125 vlgg.
 —, Hendrik Dirks van, 125.
 —, Jacob van, 127.
 —, Jacob Peeter Eymberts van, 127 vlg.
 —, Petrus van, kan. te Den Bosch (1587), 124—128 passim.
 —, Reijmbout van, 127.
 —, familie van, 127 vlg.
 —, van, zie: Kepkens, Handerske.
 —, —, zie: Kepkens, Hilleke.
 —, —, zie: Vries, Bertien de.
 Groenen, J., kap., 380.
 Groet, Jan die, 155.
 —, die, zie: van Mierd.
 Grood, G. M. de, kap., 380.
 Grote, Jan die, 296.
 Grouwel, Barend, Dominicaan, inquisiteur (1549), 129—147 passim.
 Guido de Brimeu, graaf van Me-gen, 271, 294, 297 vlg.
 Haaren, A. C. J. v., past., 380.
 Haen, Agnes van der, relig., 280.
 Haerde, Jan die, 295.
 Haessell, J. de, 214, 222.
 Hagen, v. d., theol. (1811), 356.
 —, N. W. v. d., kap., 381.
 Haghen van Beke, Willem, 155.
 Hambroeck, Anna van, 215.
 —, Jhr. Peter van, 215 vlgg., 219 vlg.
 —, van, zie: Dobbelsteijn, Anna.
 Harderwijck, Joan., pater (1519), 312 vlg., 316.
 Haren, Anthonet, 323, 328.
 Hartaijs, Symon van, 296.
 Hasselbach, L. J. W. I., kap., 381.
 d'Hastrel, Hertog, 93—115 passim, 251.
 Havens, Arnold, rect. Jezuieten te Keulen (1574), 64.
 Heemskerck, Joh. van, 76.
 Heeren, kap. Den Bosch (1810), 105.
 —, Jan Wouter, 212.
 Hegelsum, Jenneken, relig., 334.
 Heyden, Steven, dek. en kan. te Nymegen (1556), 130.
 —, F. C. v. d., past., 379.
 —, G. van der, rector Den Bosch (1812), 105, 174—213 passim, 362.
 —, G. W. v. d., kap., 382.
 Heylken, 1^e echtg. van Reymbout van Grinsven, (zie ook Maryken), 127.
 Heijmans die Jonge, Jan, 340.
 Heijne, F. de, 327.
 Heleu, vic. gen. van Mechelen, 186 vlg., 354.
 Hels, Gerardus, 160.
 Helsloot S. J., Ph. C., ass., 383.
 Hemert O. F. M., F. P. v., ass., 83.
 Hendrick Dionysii, kan. te Nymegen (1548), 135.
 Hendrik III, kon. v. Frankrijk, 65.
 Henricsz, zie: Claes Aert.
 Henricus Godefridi, kan. te Utrecht (1544), 53.
 Herch, A. v., provisor van Bern, 263.
 Hermans, zie: Antonius.

- Hermen Jans, 289.
 Hessels, Rutger, past. te Grave
 (e. XVIe e.), 273.
 Heuvel, A. J. C. v. d., kap., 381.
 —, J. P. v. d., kan., 379.
 —, M. v. d., 196 vlg.
 —, Maria v. d., relig., 331—334.
 —, P. J. v. d., past., 379.
 —, O. Praem., P. L. J., past.,
 380.
 Hijlken Frerickx, relig., 320.
 Hillegondt, echtg. van Matthijs
 Krakelers, 219.
 Hinckhart, Jan, 296.
 Hixspoor, Jan, 366.
 —, Jenneken, 1^e echtg. van J.
 Adr. Poirters, 366.
 Hoeck, Jan Willemsz, 266 vlg.
 Hohenlohe, graaf van, 259.
 Hoirn, Corn. de, kan. Utrecht
 (1544), 53.
 Hollack, (= Hohenlohe), 258.
 Hooff, van, kap. Den Bosch (1811),
 194 vlg.
 —, Joh. Franc. Rud. v., 261—265
 passim.
 —, Johanna Marcella van, echtg.
 v. Janssen Ant., 262.
 —, Martinus van, 261.
 —, zie: Bols.
 Hoogaerts, J., dek. en pleb. te
 Den Bosch (1812), 84—117 pas-
 sim, 171—213 passim, 345—365
 passim.
 Horn, van, zie: Johan.
 Horsen, Willem van, 311.
 Horst, v. d., 194.
 Hortense Beauharnais, koningin,
 262 vlg., 265.
 Houbraken, Jud., vic. gen. Den
 Bosch (1667), 334.
 —, F. M. J., kap., 381.
 Hout, A. v., conrector, 380.
 Huest, Peter, 130.
 Hugenpoth tot Aerdt, Alex., ba-
 ron, 247 vlg.
 Huijbens, Cath^a, relig., 319.
 Isnard, 108, 186.
 Isterstein, Willem van, 311.
 Jacoba Jacobsen, relig., 318.
 Jacobs, zie: Wouter.
 Jacobus van den Burgh, biss. van
 Roermond (1633), 274—287
 passim, 349, 353.
 Jalants, Gualterus, minderbr.
 (1663), 328 vlg.
 Jan, graaf van Megen, heer van
 Mierlo, 270, 282, 294 vlgg.
 Jan Hendrick Ceelensz, 219.
 Jan Marcelis, 121.
 Jan Staess, zie: Andelius, Joh.
 Jansen, Elis., relig., 314.
 Janssen, Antonius, 262.
 —, zie: Hooff, van.
 —, J. C. F., kap., 381.
 —, J. P. F. A., deserv., 381.
 Janssens O. Praed., A. H. J. A.,
 ass., 382.
 Jennesen Hendricx, 320.
 Jezuïeten, 61.
 —, Engelsche, 244.
 Johan Gieliss., 130, 140.
 —, van Horn, prins-biss. v. Luik
 (1501), 271, 300, 303, 306 vlg.
 —, von der Leyen, keurv.-aarts-
 biss. van Trier (1561), 61.
 —, von Manderscheidt-Blanken-
 heim, biss. van Straatsburg
 (1580), 68.
 —, van der Velde van Melroy,
 biss. v. Roermond (1812), 104
 vlg., 115 vlg., 204 vlg., 246, 359.
 Johannes Egidij, 146.
 Joordens, Willem, 221.
 Joseph Bergaigne, biss. van Den
 Bosch (1645), 326.
 Josephine, keizerin, 100.
 Julius III, paus, 272, 316 vlg.
 Jutta Yman, relig., 311.
 Camp, Math. Franc. van, be-
 noemd biss. van Den Bosch
 (1812), 84—117 passim, 171—
 213 passim, 354—363 passim.

- Campe, Karel van den, 270—351 passim.
- Campo, de, zie: Sonnius.
- Canisius, Petrus, Jezuiet, 373.
- Kanonikessen, Reguliere, te Hoijdonck, 118—123, 223 vlg.
- Canter, de, theol. (1811), 356.
- Karel V, keizer, 48, 57, 59 vlg., 139—150 passim, 272, 316.
- Carmelieten, 333.
- , te Leuven, 267.
- Castelijns, J. M. C., kap., 382.
- Castro, A., zie: Jacobus v. d. Burgh.
- Catharina Hendricx, relig., 331.
- Jans, relig., 311.
- Kepkens, Aert Reymbout, 127.
- , Gijsbrecht, 127.
- , Handerske, echtg. van Jac. Pet. Eym. v. Grinsven, 127.
- , Hilleke, echtg. van Dirick v. Grinsven, 127.
- Kerssemakers, W. D., past., 379.
- Kessel, Antonius van, minderbr., 278.
- , Baltus Willemsz. van, 220.
- , Leonardus, rect. Coll. Jezuieten te Keulen (1574), 63.
- , Metken van, relig., 274, 343 vlgg.
- , Willem van, 217, 220.
- , W. J. v., rect., 382.
- Christina Jans, zie: Vos, Stijntje.
- Kievits, Joan., kan. te Den Bosch († 1620), 58.
- Claes, Aert Henricsz., 219.
- , Woutersz., 220.
- Claesken, echtg. van Antonie Loeff, 57.
- Clara Jochims, relig., 330.
- Cleerhagen, Juliaan, 259.
- Clemens VII, paus, 48, 54.
- Crabeels, biss. van Den Bosch (1589), 272.
- Klijn, J. F. J. de, past., 379.
- Clooster, Henrich, priest. te Den Bosch († 1575), 373.
- Cloppers, Hendricxken, relig., 321 vlg., 334.
- Klūken O. F. M., L. A. J., ass., 380.
- Knegtel, J. H. M., kap., 381.
- Knobbedorff, von, 247.
- Kocken, E. J. J., kap., 381.
- Colbouders, Joan., minderbroed. (1669), 280, 329.
- Colen, theol. (1812), 358.
- Coll, J. P. H. A. v., kap., 379.
- Collet, 92.
- Consgen, secr. bisd. Roermond, 204.
- Conventueelen te Den Bosch, 153.
- Conzague, Isabella Cecilia de, echtg. van Edm. v. Cortenbach, 267.
- Copp, Elias, 296.
- Coppens, theol. (1812), 356, 358.
- , Joanna, relig., 333.
- Coppin, Nic. de, dek. te Leuven (1544), 50.
- Cornelissen, Adriaen, 76.
- , zie: Govertsdochter.
- Cortenbach, Alex. v., heer van Helmond, 267.
- , Jonkvr. Anna Marie v., 267.
- , C. v., 303, 307.
- , Edm. v., 267.
- , v., zie: Conzague.
- , v., zie: Reuschenberg.
- Court, P. E. de la, 97, 248.
- Cox, G. M. J., 383.
- , Herm. Wilh., past. te Haren (1677), 278.
- Crabben, Grietjen, 320.
- Krakelars, Matthijs, 219.
- , zie: Hillegondt.
- Creenvengers, zie: Kreyenfenger.
- Kreyenfenger, Lysbet, 141—147 passim.
- Croyssaert, Jhr. Matthijs, 216 vlg.
- , zie: Dobbelsteijn.
- Crommenacker, J. P. v. d., past., 379.
- Crujschott, Lambrecht van den, 219.
- Kruisheeren te St. Agatha, 261 vlg.

- Cuijk, Jan v., past. te Babyloniënbroek (1576), 236.
 Cuyck, Agnes van, relig., 328, 336.
 —, J. van, rect. te Den Bosch (1812), 104 vlg., 174—213 passim, 362.
 Kuyte, J. W. A., 383.
 Laer, Claes Jansz. v. d., 219 vlg.
 Lanckvelt, Anth. v., 219.
 —, Lambr. v., 219 vlg.
 Lannoy, 240.
 Laurentius Metsius, biss. van Den Bosch (1576), 72, 235 vlg., 243, 311, 325.
 —, Nicolauszn., 274, 347.
 Lauwreijns., zie: Wilhelm.
 Leefdael, Phil., heer v. Beek, 224.
 Leemputte, Henr. v. d., vic. gen. Den Bosch (1654), 323, 325, 327.
 Leend, Everardus, dominicaan (1616), 267.
 Leeuwen, P. E. v., kap., 382.
 —, W. E. P. v., kap., 380.
 Lemmens, zie: Rooff.
 Lemmers, Anneken, relig., 324, 328, 334.
 Lenaerts, Margriet, relig., 329.
 Lenntjes, dominicaan, 359.
 Lent, Jacomijn v., relig., 331.
 Leo X, paus, 48, 54.
 Leowardinus, Reginandus, dominicaan (1631), 267.
 Lepelleers, Belken Willems, relig., 318.
 St. Leu, graaf de, 248.
 Leunis, Joan., Jezuïet (1563), 65.
 Leur, Jan, 146.
 —, S. J., L. J. v., em. kap., 379.
 Lienen, Th. de, vic. gen. bisd. Luik (1589), 340.
 Lieshout, J. A. v., past., 379.
 Lijnden, Henricken van der, 217.
 Lysbet Janssen, relig., 324.
 — Hermens, relig., 318.
 Lysken Jans, relig., 320.
 — Luberts, relig., 318.
 — Willems, relig., 320.
 Linden, M. v. d., kap., 380.
 Lith, Ant. Joosten van, 236.
 —, J. van, theol. (1817), 358.
 Lobe van Ostende, Wilhelmus de (1544), 55.
 Lodewijk XIV, koning, 178.
 Lodewijk Napoleon, koning van Holland, 90 vlg., 98, 106, 195 vlg., 199, 246—253 passim, 262 vlg., 265.
 —, zie: St. Leu.
 Lodewick Roeffs, 121.
 Loeff, Adrianus, Jezuïet (1586), 56—70 passim.
 —, Antonie, 57 vlg.
 —, Dierck, Henricxzn, 226 vlg.
 —, Dirck, 57.
 —, Lambert, 57.
 Loeffs, zie: Loeff.
 Löffus, zie: Loeff.
 Lokemans, Agnes, relig., 270, 323, 329, 336.
 Loppers, Petrus, Jezuïet (1573), 68.
 Louffius, zie: Loeff.
 Louw, A. F. de, rect., 380.
 —, F. D. de, kap., 382.
 —, Naetaell de, 218.
 Lu (die Luwe), Adam de (+ 1397), dek. en past. te Den Bosch, 167—170 passim.
 Luffius, zie: Loeff.
 Luyssinck, Engelb., vic. te Utrecht (1544), 55.
 Lumey, 63.
 Lutheranen, 131.
 Luwe, Natael die, 222.
 Luwe die, zie: Lu.
 Maas, J. S., past., 379.
 Maes, Aldegondis, relig., 331.
 —, Maria, relig., 330.
 Magnus, Gijsbertus Henricus, 296.
 May, Walraven, priest. (1558), 318.
 Malen, Petrus de, kan. te Utrecht (1544), 51 vlgg.
 Malsen, Theod. de, 53.
 Manders, P. J. C., kap., 382.
 Marcellis, zie: Jan.

- Margaretha, hertogin van Parma, 149.
- Maria, koningin v. Hongarije, 49.
- Louisa, keizerin, 98 vlg., 110.
- Maria-Schoot, zie: Maria-Graf (klooster).
- graf, klooster, 272.
- Maryke, echtg. v. Jacop v. Grinsven, 127.
- Mariken Frerix, relig., 319.
- Marnix van St. Aldegonde, Philips, 370.
- Marquard van Hattenstein, biss. v. Spiers (1567), 65.
- Martinus (schuilnaam v. den Provicarius de Wijs; zie aldaar), 358.
- Matheus Wilmsz., past. Den Bosch († 1572), 373.
- Matyss., zie: Adriaen.
- Matthijssen, Th. S. C. A., kap., 380, 382.
- Maurits, prins van Oranje, 255, 342, 345.
- Maximiliaan II, keizer, 65.
- van Bergen, biss. van Kamerijk (1566), 60.
- , graaf van Bronchorst, 312.
- Meerendonk S. J., C. F. v., past., 382.
- Melroy, de, zie: Van der Velden.
- Meynaers, Goessen, 143—145, 147 (zie ook: Pelsers Goesen).
- Mercelis, 342.
- Merevoert, Mechtel v., relig., 330.
- Meryken, 2^e echtg. v. Reymb. v. Grinsven, 127 (zie ook: Heylken).
- Mercurianus, Everard, gen. der Jezuïeten (1573), 61, 67.
- Merode, Jan van, beneficiant (1610), 216.
- Mertens, Anneken, relig., 328.
- , zie: Barbara.
- Metghe Goerts, relig., 318.
- Metghe Luberts, relig., 319.
- Metken Mulerts, relig., 318.
- Meulen, Joannes v. d., past. te Megen (1618); 274, 348.
- Meulen, J. v. d., rect. Den Bosch (1811), 104 vlg., 174—213 passim.
- Michaël Ophovius, biss. v. Den Bosch (1632), 275—353 passim, 372.
- Minderbroeders te Den Bosch, 168—256 passim.
- te Maastricht, 300.
- te Megen, 278—333 passim.
- te Venraij, 333.
- te Weert, 280.
- Conventueelen, 312.
- Observanten, 311 vlg.
- Mierd, Adam v., 151—168 passim.
- , Henricus, conventueel (1761), 153.
- , Herman van, 152.
- , Hilla van, echtg. v. Jan die Groet, 155.
- , Jan van, past. te Den Bosch (1383) 152 vlg., 160.
- , van, zie: Agnes.
- Millens, Cristiaan, 221.
- Mol, E. H. v., 383.
- Molenmakers, G., past. te Den Bosch (1811), 105, 174—213 passim.
- Moors, Joan., prelaat abdijs Bern († 1639), 170.
- , kap. te Den Bosch (1812), 102, 185 vlg., 364.
- Moorsel, van, theol. (1811), 356.
- Moser, G., prof. Semin. St. Mich.-Gestel, 84 vlg., 107, 172—213 passim, 354—365 passim.
- Mostart, Walter, kapitteldeken Den Bosch (1397), 170.
- Mulaert, Rodolphus, kanunnik te Utrecht (1544), 53.
- Muntz, Ermgardina Louise, echtg. van Diderick Prouning, 123.
- Napoleon I, keizer, 82—117 passim, 171—213 passim, 245, 248, 250 vlg., 354—365 passim.
- Nicolaus Zoësius, biss. van Den Bosch (1615), 268—353 passim.

- Noël, 263.
 Noels, zie: Nols.
 Nols, Cornelius, Minderbroeder, 269—329 passim.
 Numan, Sebastianus (1571), 243.
- Oomen, pres. Sem. Ypelaar (1819), 90.
 O'Reilly, A. A. J. M., deservitor, 381.
 Os, Leonardus v., past. te Oss (1651), 324.
 —, Roeloff v., Waltgraaf v. h. land van Cuik, 346.
 Oss, J. Roeloffs v., 274.
 Oudart, Jhr. Jan, 214 vlgg., 222.
 —, erfgenamen van Jan, 219.
 —, Joanna, 215—218, 222.
 —, Margaretha, relig., 119.
 —, Margriet, echtg. van Willem Dobbeltsteyn, 215.
 —, zie: Swilde.
 Oudenhoven, Jacobus v., 237 vlg.
 Outerin, zie: Outerius.
 Outerius, Cornelius, past. te Helmond (1613), 267.
 Outheusden, Jan v., 242 vlg., 374 vlg.
 —, Wouter v., 242 vlg., 374 vlg.
- Panken, J. A. M., kap., 381.
 Pancratius, Gregorius, 273.
 Paulus III, paus, 51.
 Pauw, P. J. de, vic.-gen. te Gent (1810), 180 vlg.
 Pauwe, Willem, 156.
 Pauwels Thomasszone, 220.
 Pelster, Goessen, 141 vlg., 145 vlg.; zie: Meynaers, Goessen.
 Persoels, Thomas, vic. te Utrecht (1544), 53.
 Peter Merceelis Vredericx Baltzaersoone, 217.
 — Fredericx, 220 vlg.
 Peters, theol. (1811), 356.
 Petrus, biss. van Fano (1551), 272, 316 vlg.
 Philips de Goede, hertog van Brabant, 239, 242, 270, 283, 295 vlg., 375.
 Philips II, koning van Spanje, 58, 255, 287 vlg., 291.
 Pierre Alexandre, Carmeliet (1544), 49.
 Pietro Del, kard., 172.
 Pius IV, paus, 216.
 — V, paus, 311 vlg.
 — VI, paus, 203.
 — VII, paus, 111, 176, 197, 208, 245 vlg., 248, 251 vlg.
 Plas, Lamb. Huijberts v. d., 227.
 Poenitenten, relig. te Oirschot, 88.
 Poitiers S. J., Adrianus († 1674), 366 vlgg.
 —, Jan, 366 vlgg.
 —, Jan Adriaens, 366 vlgg.
 —, Cornelis, vice-pleb. te Den Bosch, later past. te Boxtel (1633), 366 vlg.
 —, Laureyns, kap. te Veghel (?) (1617), 366 vlgg.
 —, zie: Hixspoors.
 —, zie: Verhoelinck.
 —, geslachtsstaatje, 368.
 Pollardt, Angela, relig., 119, 122.
 —, Agnes, relig., 224.
 Pompen, Mgr. J., Vic.-Gen., 391.
 Pradt, zie: Dupon.
 Praet de Moirkercken, Judocus a, kan. te Utrecht (1544), 53.
 Preameneu, de, zie: Bigot.
 Predikheeren, zie: Dominicanen.
 Prince, Samuel de, 77.
 Princen, M. H. J., kap., rect., 380 vlg.
 Proening v. Deventer, Gerard, 123.
 —, Cornelis, 123.
 Prouning, Diderick, 123.
 —, Ermgardina, Louise, zie: Muntz.
 —, Jacob, 122 vlg.
 Pulles, J. J., kap., 382.
 Pulskens, P., kap., 381.
- Quercu, Franciscus de, kan. te Utrecht (1544), 48 vlgg.

- Raamsdonk**, van, 192.
Ram, Adrianus, kan. te Utrecht (1544), 53.
Rambures, Antonia de, gravin van Megeu, echtg. van Guido van Brimeu, 271—315 passim.
Rath, E. J., 383.
Reabel, kap. (1810), 109.
Reginald Cools, biss. v. Roermond (1689), 326.
Reggio, Hertog van, 93—106 passim.
Reijnder Aerts, 220.
Reijs, Willem, 257.
Renesse, Adr. van, kan. te Utrecht (1544), 53.
Reuschenberg, Anna Maria, echtg. v. Alex. v. Cortenbach, 267.
Rhetius, Joan., Jezuiet te Keulen (1573), 63, 67.
Ridder, Hendrick, kan. te Nijmegen (1548), 137.
Riel, H. P. v., kap., 380.
 —, P. A. C. M., kap., 380.
Rijckevorsel v. Kessel, Jhr. L. H. M. v., deken, 382.
Rodenburgh, Cornelius, 230.
Roeyecker, Henrick v., 219 vlg.
Roeffs, (Roelof) zie: Lodewick.
Roest, Clemens, kan. te Nijmegen (1548), 138.
Roy, Gualterus de, 230.
 —, Joan. v., past. te Hoijsdonck (1607), 121.
 —, Joan. Thomae de, past. te Aerle (1573), 214, 219 vlgg., 222.
 —, O. Praem., J. C., past., 382.
Rooff, Jan Lemmensz., 220.
Rooij, G. A. v., 383.
 —, L. J. de, 383.
Rossum, Maerten van, 312.

Sambeek, A. J. v., kap., 381.
Sanders, theol. (1812), 361.
Sassen, Mr. Jan Hendrik, 212.
Scerpenseel, Hendrick v., 144 vlg.
Schijndei O. F. M., W. F. v., ass., 380.

Schenkels, Joh., 78.
Schindel, Yken v., relig., 313.
Schlattmann S. J., L. A., kap., 383.
Schoenmakers, P., prof. Sem. St. Mich.-Gestel, 86.
Schoet, Jan van, 221.
Schut, M., kap., 380.
Schuurman O. F. M., G. M., kap., 383.
Sewich, Jan(s) van, relig., 318.
Simonis, W. A. C., kap., 380.
Sixtus IV, paus, 54, 242.
Smet, Claes die, 220.
Smijers, J. P. F., kap., 382.
Smits, A. G. M., kap., 382 vlg.
 —, Dr C. F. X., vicarius, 381.
 —, Joh. Henr., Regent Sem. St. Mich.-Gestel (1812), 82—117 passim, 195, 361, 365.
Someren, Dirick van, 319.
Son, P. S. van, 196.
Sonnius, Francisc., kan. te Utrecht, inquisiteur (1554), 47—55 passim, 148, biss. van Den Bosch, 325, 369 vlgg., 372.
Spierings, Recollect te Tongeren (1810), 206.
 —, A., past., 379.
Spierinck van Well, Dirk, past. te Oudheusden, later abt van Bern (1552), 62.
Staessens, W., past. Den Bosch (1812), 82—117 passim, 171—213 passim, 354—363 passim.
Stajkakers, Henric., priester (1654), 321, 325.
Steenhuys, Elis. v., relig., 119, 344.
 —, Hendrik v., 272, 289, 292 vlg., 338.
Stein, Baet v., relig., 313.
Steven, biss. secret. (1812), 194, 201 vlg., 357, 361.
Stevens, Jan, 219.
Straethem, Willem v., 295.
Stralen, Mathias v., abt v. Rolduc (1607), 120 vlg.
Strijbosch, J. P. J., past., 382.

- Stulemeyer O. F. M., E., kap., 383.
 Suys, kap. Den Bosch (1810), 105.
 Swaefs, Joanna, echtg. v. Jan Dickbier, 294.
 Swerinkhuizen, H., 230.
 Swilde, Jonkvr. Margreta, echtg. v. Jhr. Jan Oudart, 214, 216.
 —, zie: Welde, Jan van.
 Swildens, G. J., 213.
- Taetz, Theod., kan. te Utrecht (1544), 53.
 Talhout, Eringardis, begijn, 268—353 passim.
 —, Gerard, 268—353 passim.
 —, Maria, begijn, 268—353 passim.
 —, Udo, 268—353 passim.
 —, familie, 294.
 —, zie: Gerberga.
 Tamerus, Henricus, 234.
 Thyraeus, S. J., prov. te Keulen, 63.
 Thomas, zie: Dirck.
 —, zie: Pauwel.
 Thonissen, zie: Andries.
 Tilborg, A. M. v., kap., 381.
 Timmers, Anneke Zabette, 243.
 —, Jacobus, 243.
 —, Mathias Jozef, 243 vlg.
 Trienekens O. F. M., J. J. H., past., 382.
 Trüst, Thomas van, 143.
 Turck, Sander, 288.
- Usbertus, Petrus, 317.
 Uterwyck, Johannes, kan. te Utrecht (1544), 53.
- Vaart, J. A. v. d., past., 380.
 Valerius, Andreas, 48.
 Valckenaers, Peter, 221.
 Valcx, Jan, 119 vlg.
 —, zie: Barbara.
 —, zie: Geraert.
 Velde, v. d., zie: Sonnius.
 Ven, H. v. d., deken, 381.
 —, M. v. d., kap., 381, 383.
- Ven, Phil: v. d., prof. Sem. St. Mich.-Gestel (1812), 187, 365.
 —, Mgr. W. v. d., 383, 389 vlg.
 Venmans, Walraven, pater (1537), 318.
 Veno, Joan. de, kan. te Utrecht (1544), 53.
 Verbakel, A., past., 381.
 Verbeeck, Joan., past. te Berchem (1659), 276, 325, 327 vlg.
 Verberne, A. A., kap., 379.
 Verhaeseldonck, Emerens, 328, 334.
 Verhees, Hendrik, 367.
 Verheijden, zie: Heijden.
 Verheijen, A. G., 193, 357.
 —, Anneken, relig., 321, 329.
 Verhoelinck, Jan, 366.
 —, Wilhelmina, 2^e echtg. v. Jan Poiters, 366 vlgg.
 Verhoeven, S. J., E. H., rector, 382.
 Verhofstad, stud. (1811), 356.
 Vercroonen, Wijngarden, 217, 220.
 Vermeer, B., kap., 380.
 Vermeulen, rector Den Bosch (1812), 362.
 Vermoest, Willem, 221.
 Verspagel, Henrick, 221.
 Verstappen, C. P., deken, 381.
 Vierboom, G., kap., 380.
 Vijffelijken, Dirick v. d., 219.
 Viglius, 47.
 Vischers, Anneken, relig., 331.
 Vissers, J., kap. te Schijndel (1811), 357.
 Vliech, Paulus, Minderbr. (1669), 281.
 Voechts, Cornelius, priest. (1449), 239.
 Voet, Gijsbertus, 233.
 —, Maria Magdalena, 335.
 —, Nicolaas, 233 vlg., 236 vlg.
 Voets, Lentjen, relig., 323, 330.
 Vogelsanck, Lijsbeth v., relig., 328.
 Voorst tot Voorst, Eduard, baron v., 243.
 Vorst, Joan. v. d., heer v. Loen-

- beke, dek. v. Utrecht (1544),
 52 vlgg.
 Vorstius, Aelbertus, kan. te Utrecht
 (1544), 53.
 Vos, Dirckken, relig., 323, 334.
 —, G., kap., 379.
 —, Maria, 328, 334.
 —, Stijntje, relig., 285, 319.
 Voss, Peter Jan, 121.
 Vossius, familie, 294.
 Vrederickx, Baltazaersoone, zie:
 Peter Mercelis.
 Vries, A. de, kap., 380.
 —, Bertien de, echtg. v. Jacob
 v. Grinsven, 127.
 —, Carel (?) de, 127.
Waelwijns, Joost, rentm. kapit.
 Heusden (1579), 236.
 Welde, Jan v., 214.
 —, v., zie: Swilde, jonkvr. Mar-
 garetta.
 Welter O. Praed., J. Th. J., kap.,
 382.
 Welting, P. J. J., kap., 380.
 Wennink S. J., J. H., 383.
 Wert, Swedanus v. d., pater (1524),
 314.
 Wezè, Marcus de, kan. te Utrecht,
 proost te Elst en Kuilenburg
 (1544), 53.
 Wichmans, 266.
 Wijck, Adriaan Jorisz. v., 75.
 Wijkentoom, Joh., 234.
 Wijckersloot, Cornelius Ludovi-
 cus, baron v., biss. v. Curium
 (1810), 108.
 Wilhem Lauwreynss., 121.
 Wilhelm IV, hertog van Gulik-
 Kleef, 290.
 Wilhelmus, keizer, 264.
 Wilhelmus Lindanus, biss. v.
 Roermond (1589), 80, 288-339
 passim.
 Willem, Prins v. Oranje, 287—291
 passim.
 Willem II, koning, 326.
 Willemsken Luberts, relig., 319.
 Willemaers, past. te Helmond
 (1648), 267.
 Willems, 78.
 Wijs, Franc. de, kap. te Veghel,
 provicarius v. h. vicariaat Den
 Bosch (1812), 89, 172, 209,
 358, 363.
 —, H. de, 176.
 Wirtz O. Praem., J. B. A., past.,
 380.
 Wolff, Joh. die, 337.
 Wolter Willems, 342.
 Wolters, Th. A. C. I., 383.
 Wouter, zie: Claes.
 —, Jacobs. 227.
Zanders, Joost, 220 vlg.
 Zandvoort, Matthijs v. d., 222.
 Zeeuw, de, stud. (1811), 356.
 Zelant, Clara Hermans v., relig.,
 314.
 —, Wilhelmina Lamberti v., 314.
 Zijlmans, J. H. A., kap., 382 vlg.
 Zimmen, Jan v., 295.
 Zonck, Franc., kan. te Utrecht
 (1544), 53.
 Zuylen de Nyevelt, Amelius de,
 kan. te Utrecht, proost te Lei-
 den (1544), 53.
 Zwieten, de, 240.
 Zwijsen, C. J., rector, 379.

REGISTER VAN ZAKEN.

- Aanslaan van pastorieën en geestelijke goederen, 234.
Abdijen, sequestreeren van, 263.
Antiphonaria, 300.
- Beeld der Z. L. Vrouw van Den Bosch, Mirakuleus, 215.
Begraven in kerken verboden bij de Fransche wetten, 116.
Beneficie, v. 't H. Kruis, zie: Haren.
—, stichting van een, 214.
— te Woudrichem, 243.
Benoeming van kanunniken, 50.
Beurzenstichting, Peter van Grinsven, 124 vlgg.
Broederschap, O. L. Vrouw Berg Carmel, 267.
Broederschappen, 153, 156.
— in Noordbrabant, oprichting, 266 vlg.
- Deportatie Vicarius van Alfen, e. a., 252.
- Eed van kanunniken, zie: Nijmegen.
— van het Concordaat, 117.
— aan de constitutie, 176.
- Fundatie van een altaar, 216, 222.
— van H. Missen, 214 vlgg.
- Gebeden, zie: Politieke.
Geestelijken, te kort aan, in bisdom van 's-Hertogenbosch in 16^e e., 124.
Geestelijke van lageren rang « Clericus », 155—160.
Geslachtstafel, familie Van Grinsven, 127.
—, familie Poirters, 368.
Grafzerken, zie: Batenborg.
- Herroeping van ketterij, 133—139.
Hervorming, 77, 193—200, 370—374.
— te Grave, 289.
— te 's-Hertogenbosch, 257 vlgg.
— in het land van Heusden, 228—238.
— in Peelland, 123.
Huwelijk « mit enen halve enkele Philips gulden », 144.
- Inquisitie, 47 vlgg., 129—150.
- Jurisdictie, bisdom Den Bosch, 326.
—, graafschap Megen, 325.
—, klooster van Haren, 297, 299.
- Kanunniken (Utrecht, 16^e e.), 48—50.
Kerken, teruggave St. Janskerk te 's-Bosch door Napoleon, 196.
—, sluiten van, 199, 203, 208 vlg., 213.
—, teruggave van, door Lodewijk Napoleon, 195.
—, verkoop van, door Napoleon, 197, 199 vlg.
- Kerkorganisatie, Napoleontische, 171 vlgg.
Kerkvaten, 241, 374.
Ketterijplakkaten, 129.
Choralen der hertogelijke kapel, 58—61.
Kloosters, verval van, 118.
—, stichting, verwoesting en wederopbouw van een, 268—353.
Collegiale Mis, 161, 165.
Consistorie te 's-Hertogenbosch, 258.
Kroniek, bisdom Den Bosch 1917, 377 vlgg.

Luiden der klokken, 178.

Memorieboeckken van het Franciscanessenklooster te Haren, 294.

Mortificatie van kloostergoederen, 282.

Necrologie van Alphen, Ant. v., 87; Gils, Ant. v., 87; Moser, Gasp., 88; Smits, J. H., 88; Wijs, Ant. de, 89; Hoogaerts, J., 89; Staessens, W., 89.

Necrologium der St. Janskerk Den Bosch, 153, 155.

Opheffing van Kapittels der relig. Derde Orde (1568), 311.

Oprichting nieuw bisdom 's-Hertogenbosch door Napoleon I, 198.

Organisatie van den Godsdienst door Napoleon I, 177 vlg.

Parochiën, indeeling, te Den Bosch (1803), 174 vlgg.

Pastors ontslagen door de Staten van Holland, 234.

Patronaten van kloosters, 277—284, 307.

Politieke gebeden, 245—260.

Provicariaat te 's-Hertogenbosch, 171 vlgg.

Reconcilieeren van kerken, 115, 200, 210, 324.

Rectoraten, zie: 's-Hertogenbosch. Regels voor het uitgeven van historische bescheiden, 5—46. Residentieplicht van kanunniken, 60.

Rouwborden, zie: Batenburg.

Rozenkrans (H.), Broederschap, 266 vlg.

« *Salvum fac Imperatorem* » voor Napoleon I, 92—117, 176, 251.

Scapulieren van den Berg Carmel, wijding, 267.

Schooltooneel (XVIe e.), 65.

Seminaristen weigeren de H. Wijding te ontvangen, 355.

Stephanus, feestdag v. d. H., te Nijmegen, 132.

« *Te Deum* » te 's-Hertogenbosch bij het huwelijk van Napoleon I, 97 vlgg.

Theologanten, geen vrijstelling v. conscriptie (1811), 355—359.

Tiendmaaltijd te Horssen, 79 vlgg.

Verheffing eener kerk (Batenburg) tot een kapittelkerk (XVe e.), 79.

Wapen, verleening van een familie —, 58.

Zegel, leenen van een, 61.

H. EBELING.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. I. AFLEV. 3. JAN. 1918

VOOR VOORWAARDEN, DEZE RUBRIEK BETREFFENDE,
WENDE MEN ZICH TOT DE ADMINISTRATIE DER
« BOSSCHE BIJDRAGEN », SEMINARIE « BEEKVLIET »
:: :: ST MICHIELS-GESTEL. :: ::

VERMELDT DEN NAAM VAN DIT TIJDSCHRIFT BIJ UWE
BESTELLINGEN AAN DE HIERVOLGENDE ADVERTEERDERS.

JOH. HAMERS, TILBURG.

MAGAZIJN:
HEUVELSTRAAT 105.

WERKPLAATS:
NIEUWLANDSTR. 56.

KERKELIJKE ZILVERSMEEKUNST

DRIJVEN - GRAVEEREN - EMAILLEEREN - NIELLEEREN
VERZILVEREN - VERGULDEN IN 'T VUUR.

1^e klas werk bij zeer matige prijzen.

Voorradijg mooie collectie Cibories
in diverse uitvoering en afmeting, voor c.a. 300, 500,
800, 1000, 1200 tot 2000 species.

Ook Kelken, Monstransen, Pixides, Bedieningpateens,
benevens alle koperen Kerkornamenten.

H. FUNNEKOTTER

ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST
PARAMENTEN. MEUBILEERING.

LITURGISCHE GEWADEN

ALBA PLAGATA.

TETRAVELA ALS VERSIERING
OP HOOGHE FEESTDAGEN EN ALS
ROUWVERSIERING. :-: :-:

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG.

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenodigdheden.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S HERTOGENBOSCH.

□ □ □ BEELDHOUWWERKEN, □ □ □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN. □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

PETIT & FRITSEN, Klokkengieters,

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

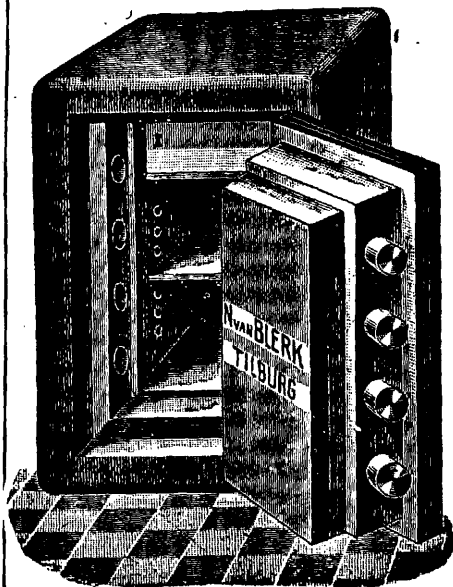
DE EENIGSTE KLOKKENGIETERSFIRMA IN
N.-BRABANT, TEVENS DE GROOTSTE EN
EENIGST-KATHOLIEKE IN NEDERLAND.

Zware Luidklokken, Angelusklokken, Elevatieklokken etc.

STALEN KLOKKENSTOELEN, volgens de nieuwste en beste constructie met toebehooren en **kogellagers**, waardoor zeer gemakkelijk luiden, ook der zwaarste klokken, mogelijk wordt.

Levering op strengste keur, volgens de regels der Liturgie, langdurige garantie, aan billijke prijzen.

PRACHT-CATALOGUS OP AANVRAAG VEKKRIJGBAAR.

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN

VAN BLERK's
OFFERBUSSSEN

VAN BLERK's
KLUISDEUREN

VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”.

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden.

VAN BLERK's
brandkastenfabriek.

Tilburg, Tel. Int. 374.

DE LINT & Co, Rotterdam,

GEVESTIGD 1867.

SPECIALE HANDEL IN KERKVLOER-
EN WANDBEKLEEDINGSTEGELS

VAN

Mettlacher fabriikaat

(VILLEROY & BOCH).

Alle aanvragen worden volledig beantwoord.

Vele belangrijke werken uitgevoerd.

Jos. MARGRY – Architect

ATELIERS voor KERKELIJKE KUNST

KERKMEUBILEERING

✦ KERKBOUW ✦

WALENBURGERWEG 3.

ROTTERDAM.

Firma W. van Bortel & Zonen

TILBURG

ELECTRO-TECHNISCHE FABRIEK.

Teleph. Interc. : n° 427 (Technische afdeeling) :-:

„ „ : n° 833 (Boekhouding en Administratie)

ELECTRISCH LICHT- EN KRACHTINSTALLATIËN VOOR
EIGEN BEDRIJF OF IN AANSLUITING OP CENTRALES.

SPECIAAL ADRES VOOR HET VERLICHTEN VAN
KERKEN EN KLOOSTERS.

ELECTRISCHE INRICHTING VOOR HET OPHALEN
EN POLIJSTEN VAN ALLE KERKORNAMENTEN.

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electr. verlichting en krachtoverbrenging
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

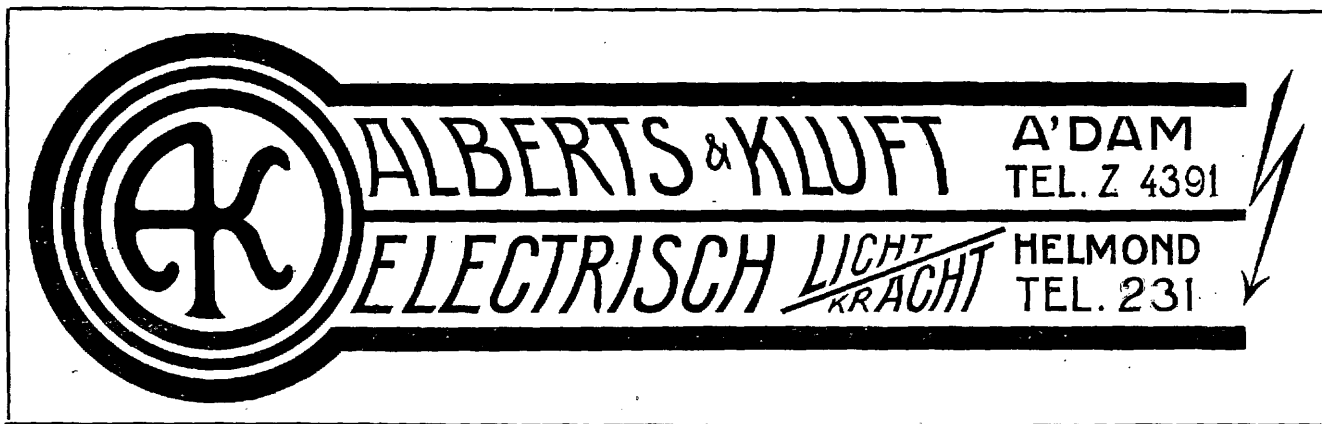
Groote voorraad gloeilampen
Osram — Philips — Radium.

Ornamenten.

GEVESTIGD 1883.

Hinthamerstraat 146, — 's HERTOGENBOSCH, — Telefoon 480

Vacant.

SPECIAAL ADRES VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

VRAAGT ONZE BEGROOTINGEN

PRIMA REFERENTIËN

TOEPASSINGEN DER ELECTROTECHNIEK OP ELK GEBIED

Electrische Licht en Krachtinstallatiën voor eigen bedrijf of in aansluiting op Centrales

FABRIEK VAN HOOG- EN LAAGSPANNINGSAPPARATEN

HELMOND

VEESTRAAT 38-46 Tel. 231

HELMOND

N. V. Uitgevers-Maatschappij v. h. Paul Brand, Bussum.

Zoo juist verschenen:

DE HEILIGE CATHARINA VAN SIËNA door JOHANNES JÖRGENSEN.
Geautoriseerde vertaling uit het Deensch door Mevrouw D. LOGEMAN—VAN DER WILLIGEN.

Prijs ingenaaid f 6.90

Prijs gebonden f 7.75

Dr. RENÉ DE CLERCQ: Het Rootland, Deel 9 en 10 der Witte Bibliotheek.

Prijs per deel in fraai bandje gebonden f 0.90.

ALLE VOLKEN, LOOFT DEN HEER: Missiepreken, naar het Duitsch van ANT. HUONDER S. J., door L. VAN RIJCKEVORSEL S. J.

Prijs ingenaaid f 1.90

Gebonden f 2.40

G. K. CHESTERTON: De Avonturen van Pater Brown, Geautoriseerde vertaling van W. NIEUWENHUIS. Met 4 illustraties en bandteekening van JOAN COLLETTE.

Prijs ingenaaid f 1.50

Gebonden f 2.00

INHOUD: I. Het blauwe kruis. II. De zonderlinge voetstappen. III. De onzichtbare Man. IV. Het teeken van het Gebroken Zwaard.

Uitgave der Drukkerij van het   :-:   :-:   :-:
:-:   :-:   :-:   R. K. Jongensweeshuis, TILBURG.

ZOO JUIST VERSCHENEN:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS of VOLLEDIGE KATECHESEN 1^e DEEL,

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, ingenaaid f. 3.00; in linnen stempelband f. 3.50.

Ter perse: 2^e, 3^e, 4^e en 5^e deel, ± 400 bladzijden, ingenaaid f. 2.50, gebonden f. 3.00. Om het halfjaar verschijnt een deel.

. Die het 1^e deel bestelt, verplicht zich ook tot het nemen van de volgende deelen.

**BIJ DEN UITGEVER G. MOSMANS Zoon,
'S HERTOGENBOSCH,
ZIJN ONDERSTAANDE WERKEN VERSCHENEN OF VERKRIJGBAAR:**

FRANCISCUS SONNIUS in de pamfletten, bijdragen tot zijne biografie door Dr Th. Goossens, f 4.25.

's **HERTOGENBOSCH** van 1629 tot 1798. Historische studiën door J. C. A. Hezenmans, f 1.50.

HET MONISME VAN ARTHUR SCHOPENHAUER door Dr H. Driessen Ord. Carm., f 1.90.

BEKNOPT HANDBOEK DER CHRISTELIJKE MAATSCHAPPIJLEER door Dr J. M. Llovera Ord. Carm. Bekroond antwoord op een prijsvraag van het Bestuur der Katholieke Sociale Actie in Spanje, uit het Spaansch vertaald door Dr H. Driessen Ord. Carm., ingenaaid f 2.25; gebonden f 2.75.

DE EIGENDOM, wat hij zijn moet en worden kan, door F. Drijvers R. K. Pr., tweede uitgave, om- en bijgewerkt f 1.75.

PATER JOANNES BAPTISTA LANS (1808—1886). Een stuk geschiedenis uit het kerkelijk leven der 19e eeuw. Nagelaten handschrift van Mgr Michel Lans, bewerkt en voltooid door Pater J. Bogaerts C. ss. R., f 1.25; gebonden f 1.75.

MEDITATIËN voor iederen dag des jaars voor Geestelijken, Kloosterlingen en godvruchtige personen in de wereld, vrij bewerkt naar Fr. Nepveu S. J. door A. Vergnes C. ss. R., 2 deelen prijs ingenaaid f 2, — in 2 linnen banden f 2.90, — in 2 leeren banden f 6.—

W. BERGMANS,
TILBURG.

Voorhanden **Nieuwe Breviers**
in verschillende uitgaven en formaten.

Uitgebreide keuze **Kerkmuziek**

In voorraad de nieuwe

Vaticaanse Uitgaven

in choraalnoten en moderne noten met en zonder
rythmische teekens.

Hamers' Volksliederen

voor Kerk, School, Huisgezin en Concert.

De 30e druk van het **Psalterke** bevat 88 liederen.
Prijs 45 ct. — 100 Stuks à 40 ct.

Prijscourant en zichtzendingen op aanvraag.

L. YPMA & Co. ALKMAAR
Gebrs. VERMEULEN. WEERT

GECOMBINEERDE
KERKORGEL-
FABRIEKEN.

Oude Boekhandel

VAN

J. W. v. LEEUWEN
(K. FERCKEN)

Hoogewoerd 89 Leiden.

Koopt oude boeken en verzendt gratis,
op aanvraag, maandel. catalogussen.

THEODOR SPIERINGS,

Commissionair in Effecten,

's BOSCH   □   □   HINTHAMEREINDE 3
neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters
en bevordert het plaatsen dier leeningen.   :-:

AL. HEKKING,

WIJNHANDELAAR — — NIJMEGEN

TELEF. 401 KANTOOR: PLATENMAKERSTR. 31

SPECIALITEIT in MISWIJN.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Fabriek van Bedden en Matrassen.

Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

LENTJES & DROSSAERTS.

'S HERTOGENBOSCH.

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk.

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaats en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

De meest gunstig bekende

SIGARENMERKEN

Exc. M^r. L. H. W. Regout

7 - 8 - en 9 cent

Nederl. Jaarbeurs-Utrecht

8 - 12 - en 15 cent

zijn bij 1^e klas Sigarenwinkeliers verkrijgbaar.

Fabrikanten firma **J. J. VAN DER PAS,**

's-HERTOGENBOSCH.

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

CENTRALE BANK
'S-HERTOGENBOSCH.

55 Plaatselijke Kantoren.

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels.*

Belast zich met:

Het verhandelen en overnemen van
Provinciale, Gemeente-, Waterschaps-
en Kerkelijke Leeningen.

Aan- en verkoop van alle Binnen-
en Buitenlandsche Fondsen.

Incasseeren van Coupons.

Kosteloos controleeren van Uitlo-
tingen.

Geeft verder de meest uitgebreide
voorlichtingen bij het beleggen van
gelden, zonder eenige verplichting
voor den aanvrager.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL

OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

Steeds groote voorraad belegen wijnen
en wijnen cachet du château en étampé.

Vacant.

JURGENS'

PLANTA

**DE
FYNSTE
PLANTENBOTER**

P. GELDOORP

MAGAZIJN ST. JOZEF

FIRMA

Jacq. Kreybolder-Mettrop

(L. DERKS)

HINTHAMERSTRAAT 70 's BOSCH

**PORSELEIN, KRISTAL
GLAS-, AARDEWERK.**

TELEFOON 485

5% CONTANT

Simplex

Rijwielen voor HH. Geestelijken,
worden gemaakt in 2 typen: type A een heeren-
rijwiel en type B ongeveer als een dames-
rijwiel; maar sterker bouw, terwijl krukken,
pedalen, kettingoverbrenging, zadel enz. zijn als voor een
heerenmachine gebruikelijk.

In het bijzonder wordt de aandacht gevestigd op

Simplex Cycloïde-rijwielen,

met geheel afwijkende constructie der naven. 70% wrij-
vingsbesparing. Geen conen, cups, spieën of contraoeren,
die losloopen of versteld moeten worden.

Vraagt geïllustreerde Prijscourant.

AMSTERDAM,

OVERTOOM 271.

Sigarenmagazijn

Gebr^s. HOUTMAN

Hinthamerstraat 81, 's Hertogenbosch.

Telefoon Interc. N° 75.

---

8 cts Sigaar

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie «Beekvliet» te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.